PROF. H. KERN

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
2267 8459

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

PROF. DR. H. KERN.

15 dln. + reg.
Dl. 1, 1913
" 2, 1913
" 3, 1915
" 4, 1916
" 5, 1916
" 7. 1917
" 8, 1918
" 9. 1920
" 10, 1922
" 11, 1923
" 12, 1924
" 13. 1927
" 14. 1927
" 15, 1928.
Reg. 1929.

UITGAVEN VAN M.N.
4
EIGENDOM VAN W.M.

H. KERN.

VERSPREIDE GESCHRIFTEN,

ONDER ZIJN TOEZICHT VERZAMELD.

ZESDE DEEL

INDONESIË IN 'T ALGEMEEN,

SLOT

INSCRIPTIES VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL,

EERSTE GEDEELTE

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1917

INHOUD VAN DL. VI.

V. INDONESIË IN 'T ALGEMEEN (slot).

VI. INSCRIPTIES VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

V.

INDONESIË IN 'T ALGEMEEN.

(Slot)

AAN

DE NAGEDACHTENIS

VAN

J. BRANDES,

DEN SCHERPZINNIGEN VORSCHER
OP HET GEBIED VAN TAALKUNDE, GESCHIEDENIS
EN OUDHEIDKUNDE.

Eene bijdrage tot de palaeographie van Nederlandsch-Indië.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
4e Volgreeks, dl. VI.

's-Gravenhage, 1882.

Het was aan allen die belang stelden in de Indische oudheid welbekend dat de Heer K. F. Holle sedert eenige jaren bouwstoffen verzamelde voor eene vergelijkende tabel van Indische schriftsoorten. De telken jare aangroeiende stof, een gevolg van nieuwe vondsten en van verhoogde belangstelling in de Indische epigraphie, is de oorzaak geweest dat de Heer Holle zijn werk gaandeweg heeft uitgebreid en aangevuld, hetgeen onvermijdelijk gepaard is gegaan met een vertraging der uitgave. Eindelijk is de «Tabel van Oud- en Nieuw-Indische alphabetten» verschenen [1]. Terecht heeft de bewerker begrepen dat langer uitstel niet in het belang der zaak zou wezen, al erkent hij dat de tabel op verre na nog geen afgerond, geordend geheel vormt, en al deelt hij ons mede dat hij nog een 50tal alphabetten, en daaronder zeer belangrijke, is machtig geworden, waarvan in de tabel nog geen gebruik is gemaakt. Een tweede tabel is dan ook reeds in bewerking. [2]

De verzameling die ons in de thans reeds verschenen tabel wordt aangeboden omvat niet minder dan 198 alphabetten, waarvan het oudste dat is, hetwelk voorkomt op de edicten van Koning Açoka, anders genaamd Priyadarçin (Piyadassi), van omstreeks 250—225 vóór Chr. Het rijkst vertegenwoordigd zijn de oudere en nieuwere Indische schriftsoorten, in den Archipel gebruikelijk. Het eigenlijke doel, dat de Heer Holle zich voorgesteld en bereikt heeft, was een overzicht te geven, zoo volledig als te gegevener tijd mogelijk, van de alphabetten op de eilanden van den Archipel, terwijl de lettervormen die in Voor- en Achterindië gebruikelijk waren, en zijn, slechts dienen moeten ter vergelijking met, en ter verklaring van, de gewijzigde vormen welke wij in het schrift der eilandbewoners ontmoeten.

In eene palaeographie van Nederlandsch-Indië moet uit den aard der zaak de grootste plaats worden ingeruimd aan de variëteiten van het Kawi-alphabet, want daarvoor zijn de meeste bouwstoffen voorhanden. Men kan met volle handen putten uit inscripties op steenen, koperen platen, ringen, en uit oude handschriften, zoodat men een vrij volledig overzicht kan geven van de variëteiten van Kawi-schrift zooals dat van omstreeks 800—1500 na

[1] De volledige titel is: Tabel van Oud- en Nieuw-Indische alphabetten. Bijdrage tot de Palaeographie van Nederlandsch-Indië, door K. F. Holle. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, W. Bruining & Co. 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1882. De steendruk der platen is van C. Lang te Buitenzorg, en dateert reeds van 1877; de inleiding is gedateerd: Waspada, 30 October 1881.

[2] Niet nader verschenen. (*Noot van 1917*).

Chr. op Java gebruikt werd. Uit de opgegeven bronnen, zooals inscripties enz., heeft de Heer Holle eene verzameling van 40 soorten opgenomen, kolom 38—48; 51—53; 76—79; 82—94; 110; 162—169; van de nieuwere Javaansche en Soendaneesche schriftvormen zijn er ook verschillende soorten medegedeeld; daarenboven zijn er Oud-javaansche alphabetten, bij Raffles opgegeven, opgenomen, alsook die welke Cohen Stuart in het Tijdschrift van 't Kon. Instituut v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde (2e Reeks, VI, 1863) heeft laten afdrukken, uit de collectie-Raffles getrokken.[1] Deze laatsten waren dus overbodig, want ze zijn slechts eene kopie. Noch de opgave van Raffles, noch de kopie kan in allen deele als juist beschouwd worden; zoo, om een voorbeeld te noemen, kan ik zonder nader bewijs niet gelooven dat de letter als dentale ta opgegeven in kolom 60 (Raffles) en kolom 69 (Cohen Stuart) werkelijk is, waarvoor ze wordt uitgegeven; klaarblijkelijk is de bedoelde letter van Raffles dezelfde als de linguale ta van kolom 69. Er zijn nog meer verdachte zaken in die twee tabellen, die ik hier met stilzwijgen voorbijga. Het is jammer dat de Heer Holle voor het merkwaardige schrift van kol. 62 en 63 (= kol. 71 en 72), hetwelk het midden houdt tusschen het oudere Kawi-schrift en het nieuwere Javaansche, geen handschriften heeft kunnen raadplegen. Die handschriften zijn anders niet zeldzaam; ze hebben meestal dit eigenaardige dat zij, als talismans door de Javanen beschouwd, bij het haardvuur schijnen bewaard te zijn geworden, want ze zien er gewoonlijk erg berookt uit en zijn soms half verbrand. Uit den inhoud blijkt dat ze uit den heidenschen tijd dagteekenen, vermoedelijk uit het begin der 16de eeuw, toen Java, althans het oostelijk gedeelte, nog grootendeels 't heidendom beleed, zooals uit de berichten der Portugeezen bekend is. Mogelijk zijn die handschriften nog ouder en moeten ze tot de 15de eeuw gebracht worden, ofschoon èn taal èn schrift jonger zijn dan de Kawi-handschriften uit de Soenda-landen, waarover de Heer Holle op blz. 15 zijner inleiding spreekt.

Sumatra is vrij volledig vertegenwoordigd door het Lampongsche, Bataksche en Rĕdjangsche schrift, waarbij nog te voegen is dat van Kommĕring, Abong en Pasĕmah, in 't geheel 20 kolommen. Van het oude Sumatraansche schrift kan niets anders medegedeeld worden dan wat voorkomt op de inscripties van Ādityawarman (kol. 112 en 113).

Behalve de Kawi-type en wat daaruit ontstaan is, bestaat er, gelijk eerst

---

[1] Over de herkomst der origineelen, zie Cohen Stuart in Bijdr. Kon. Inst. l. c. p. 148, met noot; en zie de publicatie der facsimile's door hem en Keyzer, ald. p. 280 vlg. In den steendruk van Lang bij Holle, p. 6, 15, 16, 25, 33 staat foutief: «Deel IV 1863». Zoo ook voortdurend «Batoe Roejoeng», lees: Pagĕr Roejoeng; en «Friedrich» voor: Friederich. Deze laatste schrijffout komt trouwens ook voor in Holle's inleiding. (*Noot van 1917*).

sinds eenige weinige jaren bekend is, een oudere, aangetroffen in West-Java en in Koetei. Van eene jongere schriftsoort, weinig verschillende van het Nāgarī, zijn er ook enkele voorbeelden op Java ontdekt. De drie hoofdtypen, waartoe volgens den Heer Holle [1] alle alphabetten van Ned. Indië, voor zooverre ze van Indischen oorsprong zijn, kunnen gebracht worden zijn: I. de Cālukya of Veṅgi-type; II. de Kambodja-type; III. de Nāgarī-type.

In hoofdzaak ben ik het met den Heer Holle eens, alleen twijfel ik er aan, of de derde type wel ooit op Java inheemsch geweest is; zij wordt gevonden op aangebrachte voorwerpen en op een paar inscripties, maar zulke inscripties leveren, mijns inziens, reeds door het feit, dat ze in een vreemd alphabet geschreven zijn, het bewijs dat ze afkomstig zijn van Hindus, en meer bepaaldelijk dezulken, die zich van Nāgarī-schrift bedienden. Zulke, uiterst zeldzame inscripties, staan tot de echt Javaansche juist in dezelfde verhouding als bijv. de Burmeesche letters van het opschrift te Buddha Gayā tot de andere daar ter plaatse gebruikelijke. Nu weten wij met zekerheid dat bedoeld opschrift door Burmeezen is aangebracht, en we mogen veilig aannemen dat een dergelijk geval zich nu en dan op Java heeft voorgedaan.

Omtrent het Boegisch-Makassaarsch schrift laat de schrijver in de inleiding, blz. 6, zich eenigszins aarzelend uit. Inderdaad hebben de Makassaren en Boegineezen het alphabet zóó vereenvoudigd, dat zij meer dan de helft er van hebben afgeschaft, en zóó verminkt, dat sommige letters onherkenbaar zijn geworden. Vergelijkt men echter de typen met de Lampongsche, dan is, dunkt mij, de verwantschap toch wel te herkennen. De Mak. ka is eene verminking van de Lampongsche ka; de ga evenzoo; de stip is een noodhulp om de letter te onderscheiden van de pa; de nga is eene vereenvoudiging van Lamp. kol. 121, terwijl de sierlijkere, oudere Mak. vorm te verklaren is uit Lamp. kol. 119; de ca (tja) is te vergelijken met Lamp. kol. 121 en 122; de ja (dja) met Lamp. kol. 120, verminkt; de ña is Lamp. kol. 116, 117 en 119; dat de krul onderaan niet bij de letter behoort en dus slechts dient om ze te onderscheiden van de wa, blijkt uit het oudere Mak. karakter, waaraan die krul ten eenenmale ontbreekt. De ta is een verminkte Lamp. kol. 117, de da een dito kol. 121; de oudere Mak. da is wel bezien niets anders dan Lamp. kol. 123, van boven aan den linkerkant omgekruld of doorgetrokken. De na is eene vereenvoudigde Lamp. na; de stip dient slechts om de letter te onderscheiden van de ta. De pa is de Lamp. pa; de ba is Lamp. kol. 116—121, terwijl de sierlijkere, vollere oude Mak. ba aan Lamp. kol. 115 beantwoordt. De ma is te vergelijken met Lamp. kol. 115, en de oude Mak. vorm met Lamp. 117 en Kroëing 129. De ya is de Lampongsche, doch voorzien van een paar puntjes om ze te onderscheiden

[1] Zie de inleiding, bl. 12.

van de wa; de ra is eene eenigszins gewijzigde Lampongsche of Bataksche ra; de la komt ook met de Lampongsche overeen, behalve dat er van boven een streep bijgevoegd is; de wa, ten minste de oudere, laat zich uit Lamp. kol. 115 verklaren, als men het onderstuk afrondt en den mond van boven nauwer maakt; de nieuwe Mak. wa toont verwantschap met Lamp. kol. 116 en Pasĕmah kol. 127; de oudere sa (bij Holle: sj) kan licht ontstaan zijn uit Lamp. kol. 118, de jongere uit kol. 117, hoewel deze laatste type eigenlijk niet sa maar ça schijnt te wezen; de *a* is Lamp. kol. 120, met dit verschil dat de korte streep links van onderen geworden is een stip rechts.

Veel moeielijker dan de verklaring van 't Makassaarsch-Boegisch alphabet is die van 't Bimasche, met uitzondering van hetgeen in de eerste der drie kolommen (138—140) gegeven wordt, want *dat* schrift, niettegenstaande het volgens Raffles en Friederich een oud alphabet heet, is niets anders dan 't hedendaagsche Makassaarsch-Boegineesche, verrijkt met ettelijke letters die de Makassaren en Boegineezen niet behoeven. Met de karakters in kol. 139 en 140 vertoonen die in kol. 138 oppervlakkig beschouwd weinig overeenkomst, behalve bij uitzondering zooals bij de wa het geval is. Doch zoodra het oog zich aan de krullige oud-Bimasche letters gewend heeft, ontwaart men dat wa kol. 139 eene sierlijk getrokken Lampongsche en Rĕdjangsche wa is. Ook de ya laat zich wel met de Lampongsche vergelijken, mits men de eerste krul wegdenkt; de Bimasche ka bij Raffles (kol. 140) is in hoofdzaak de Lampongsche ka, maar overladen met krullen; hetzelfde geldt van ja (dja) vergeleken met Lamp. kol. 122, alsook van da vergeleken met Lamp. kol. 121, 124 en 125; nda met Pasĕmah nda kol. 127. De sa laat zich herkennen in Pasĕmah kol. 127, tweede vorm; in Lamp. kol. 116, 119, 120. De ma toont overeenkomst met de oudere Makassaarsche, en dus ook een der Lampongsche en Kroëingsche. Hoewel ik niet van alle oud-Bimasche letters het verloop kan naspeuren, hel ik, alles te zamen genomen, er toe over te gelooven, niet alleen dat ze van Sumatraansche herkomst zijn, maar ook dat zij in menig opzicht de oudere trekken vertoonen van een schrift, waaruit zich later de Makassaarsch-Boegineesche typen ontwikkeld hebben. Met andere woorden, ik kom tot het besluit dat het schrift van Makassaren, Boegineezen en Bimeezen van den beginne af identisch is geweest, en dat het ontleend is aan 't oude Maleische alphabet, hetwelk in jongeren en gewijzigden vorm in de Lampongs, bij de Rĕdjangers en in Pasĕmah voortleeft.

Deze uitkomst waartoe de onderlinge vergelijking van Makassaarsch-Boegisch-Bimasch schrift met dat van Midden- en Zuidelijk Sumatra mij geleid heeft, staat zeker niet zoo onomstootelijk vast dat verder onderzoek overbodig mag heeten, en ik geef nog volstrekt de hoop niet op dat er

vroeger of later de schakels die er nu nog ontbreken zullen geworden worden. In allen gevalle geloof ik dat wij met de ons thans ten dienst staande gegevens geen ander besluit mogen trekken.

Het ligt niet in mijn plan hier uit te weiden over het nauwe verband tusschen het Kawi-alphabet en dat van Kambodja uit het tijdperk van Sūryavarman, vooreerst omdat ik reeds elders daarover gesproken heb [1], en ten andere omdat de Heer Holle daarvan evenzeer overtuigd is als ik. Trouwens niemand die de beide alphabetten kent zal er aan twijfelen. Toch zijn er enkele punten die ik moet aanroeren, omdat het bewijs van die nauwe verwantschap eerst in de laatste twee of drie jaren kon geleverd worden en omdat ik, lang vóórdat de Kambodjasche opschriften ontcijferd waren, de meening was toegedaan dat het Buddhisme op Java niet ingevoerd was uit Achter-Indië, maar uit Orissa of Bengalen. In de inleiding bl. 7 haalt de schrijver de volgende woorden van mij aan: [2]

«Zoowel het Sumatraansch rotsopschrift als de op Java aan het licht getogen gedenkstukken, o. a. 't beeld van Mañjuçrī, leveren het bewijs dat de (Buddhistische) leer, zooals die in de 14de eeuw op Java en Sumatra bloeide, dezelfde was als die der Noordelijke Buddhisten. Daaruit volgt dat het Buddhisme op de Soenda-eilanden niet is ingevoerd uit Ceilon of Achter-Indië, maar uit Bengalen, Orissa of eenig ander deel van Noordelijk Indië.»

Bijna alles wat hier gezegd is, blijft ook nu waar; de Buddhisten op Java en Sumatra behoorden tot de Noordelijke afdeeling [3] der Kerk; de gevolgtrekking dat de leer dus niet uit Ceilon was ingevoerd, is ook juist; maar dat ze niet uit Achter-Indië kon overgebracht zijn, blijkt onjuist te zijn. Aangezien tegenwoordig de Burmeezen en Siameezen tot de Zuidelijke Buddhisten behooren, wier heilige boeken in het Pāli opgesteld zijn, en niemand vóór drie jaren nog wist dat in Kambodja oudtijds het Noordelijk Buddhisme heerschte, was het zeer verklaarbaar dat ik ook Achter-Indië uitsloot. Nu echter uit verschillende feiten is gebleken dat de Buddhisten in 't land der Khmer's of Kambodja tot de Noordelijke afdeeling der Kerk behoorden [4],

[1] In «Opschriften op oude bouwwerken in Kambodja», in de Bijdragen Kon. Inst. 4e Reeks, III (1879); zie deze Serie, dl. III (1915), bl. 223. (*Noot van 1917*).

[2] Bijdragen Kon. Inst. 3e Reeks, VIII (1873), p. 195—196; in «Nog iets over 't opschrift van Pagar Roejoeng». Zie hierachter Rubriek VI. (*Noot van 1917*).

[3] De naam is niet gelukkig gekozen, zooals men ziet, maar het is bekend wat er mede bedoeld is.

[4] De tegenwoordige bewoners hebben niet de minste heugenis meer van de toestanden daar te lande nauwelijks 1000 jaar geleden, evenmin als van de oprichters der prachtige gebouwen, wier bestaan door den ijver der Fransche geleerden aan 't licht is gebracht. De zoogenaamde Siameesche geschiedkundige berichten, waarvan Pallegoix (Description du royaume Thai ou Siam; Paris, 1854) spreekt, staan nog beneden de Javaansche Babads.

bestaat er niet de minste reden om te veronderstellen dat het Buddhisme op Java en Sumatra zich *niet* uit Achter-Indië, meer bepaaldelijk Kambodja, zou uitgebreid hebben. Dat verder de Kambodjasche Buddhisten uit Orissa of noordelijker streken moeten gekomen zijn, laat zich vooralsnog niet aantoonen, maar zooveel is zeker dat de oudste Achter-indische plaatsnamen, zooals Indraprastha en Ayodhyā, zeer bepaaldelijk en ondubbelzinnig Noordelijk Indië aanwijzen als het land waaruit de Arische kolonisten gekomen zijn, zoodat de Indische beschaving een geheel anderen weg schijnt genomen te hebben dan men oppervlakkig verwachten zou. Ook is uit de vondst van het Buddhistische geloofsformulier in Nāgarī-schrift op Java gerust het besluit te trekken dat het verkeer tusschen de Javaansche en Noord-Indische Buddhisten nog lang voortgeduurd heeft.

Het behoeft wel niet gezegd te worden dat niettegenstaande de groote zorg aan de voortreffelijk geteekende tabel besteed, er hier en daar eenige kleinere onjuistheden in voorkomen. Een paar wil ik er aanstippen.

In kol. 80 (blz. 25) wordt het teeken voor den Upadhmānīya in de Sanskrit-inscriptie van Djamboe als Pĕpĕt opgegeven; de vorm van het teeken is wel dezelfde als die van de *ĕ* in een menigte Kawi-inscripties, maar de waarde is een geheel andere, en wel die van een Wisarga vóór de *p* en ph. De *e* van kol. 43 (blz. 24) is niet het klinkerteeken van de *e*, maar van de ai (eigenlijk āi); te recht wordt die waarde er aan gehecht in kol. 48. Het teeken voor de *ū* (ôe) zoek ik te vergeefs onder de kolommen voor het Kawi-schrift, hoewel het zeer vaak voorkomt, soms zelfs verkeerdelijk in plaats van de korte *u* (oe), gelijk in Javaansche poëzie regel is geworden, wanneer de lettergreep aan 't einde van een versregel staat. Voor de Philippijnsche talen kol. 170 (blz. 41) wordt als *e* en *o* opgegeven, wat *i* en *u* is; de oorzaak daarvan ligt in de omstandigheid dat de Philippijners *e* en *i*, *o* en *u* met elkander in de uitspraak verwarren, hetgeen niet wegneemt dat zij steeds *i* en *u* schrijven, al spreken zij die dan ook als *e* en *o* uit. Ook het teeken voor ra in kol. 170 (blz. 40) stelt niet de ware ra voor, maar de da of ḍa, terwijl de door Tagala's en Bisaya's als la uitgesproken letter als ra had moeten opgegeven zijn; ofschoon thans die talen den *klank* der ra verloren hebben, het teeken bezitten zij nog.

Alvorens te eindigen moet ik den lezer opmerkzaam maken op hetgeen in de inleiding blz. 12 gezegd wordt omtrent het gebruik van de *ng* instede van den Anuswāra. Tengevolge van minder duidelijk schrift heeft de Heer Holle opgemaakt dat ik van den Anuswāra vóór *g* (m) en *s* sprak; ik bedoelde echter vóór *ç* (m) en *s*; de combinatie [illegible] is regelmatig en algemeen Indisch; daarvan was geen sprake.

Met behulp van de tabel is iedereen, met goeden wil, in staat om de Oud-

Javaansche en Oud-Soendaneesche inscripties en geschriften te lezen. Het hoofddoel van de tabel is eene palaeographie te leveren voor de talen van den Indischen Archipel; aan dat doel beantwoordt het werk volkomen. Daarom zij onze warme dank gebracht aan den onvermoeiden vervaardiger, die geene moeite ontzien heeft om het zijne bij te dragen tot grondiger kennis van hetgeen vroegere geslachten in den Indischen Archipel gewrocht hebben. In 't verleden ligt het heden, en wie meent dat hij ook wel buiten dat verleden het tegenwoordige best kan doorgronden, zal licht gevaar loopen het hedendaagsche van een verkeerd standpunt te beschouwen.

Over den invloed der Indische, Arabische en Europeesche beschaving op de volken van den Indischen Archipel.

Als bijdrage ter beantwoording der vraag, in hoeverre het Maleisch-Polynesische ras voor hoogere beschaving vatbaar is.

Leiden, E. J. Brill.

1883.

Geachte Toehoorders!

Er bestaat nog groot verschil van gevoelen onder de ethnologen omtrent het oorspronkelijk vaderland, de afkomst en de samenstellende deelen van de omvangrijke volkengroep, die men gewoonlijk onder de benaming van Maleisch-Polynesisch samenvat. Daarentegen zijn de deskundigen het eens over de taalverwantschap, waarin al die volken tot elkander staan, en is men in staat aan te toonen dat alle Maleisch-Polynesische talen te herleiden zijn tot ééne grondtaal. Hoe groot de verschillen, die zich in verloop van tijd ontwikkeld hebben, ook zijn mogen, men zal moeielijk twee Maleisch-Polynesische talen kunnen opnoemen, die zóóver van elkaar afstaan als, onder de Indo-Europeesche, bijv. Engelsch en Hindī, of zelfs Fransch en Duitsch.

Het zou zeer voorbarig zijn, uit de gelijkheid van taal te besluiten tot een gemeenschappelijken oorsprong van alle volken welke zich van die taal bedienen. De geschiedenis leert ons dat gansche volken soms eene vreemde taal hebben aangenomen. Wij weten bijv. met historische gewisheid, dat de voorouders der hedendaagsche Franschen, Spanjaarden, Portugeezen, Rumeniërs, en der meeste Italianen, geen Latijn spraken, noch Romeinen waren; dat zij echter van lieverlede de taal van de heerschende stad aan den Tiber hebben aangenomen, en dat uit het Latijn, hetwelk oorspronkelijk niet buiten de enge grenzen van 't kleine Latium bloeide, verschillende jongere talen gesproten zijn: Italiaansch, Rumeensch, Provençaalsch, Fransch, Spaansch en Portugeesch. Dewijl deze talen gevoegelijk Romaansche of Nieuw-Latijnsche mogen heeten, hebben de geleerden zich gerechtigd gevoeld, ook de volken die ze spreken tot het Romaansche of Latijnsche ras te rekenen. Wel is waar zijn genoemde naties slechts in verdwijnend geringe mate de *lichamelijke* afstammelingen der Latijnen, doch zij hebben aanspraak er op als de *geestelijke* erfgenamen der Romeinen beschouwd te worden.

Inderdaad, het is niet zonder reden dat men bij de verdeeling der menschen in volken en rassen gewicht hecht aan de taal, want zij oefent geen geringen invloed op den volksgeest, terwijl deze op zijne beurt op haar een eigenaardigen stempel drukt. Schier alles wat wij weten, denken en gevoelen, hebben wij aan overlevering te danken; de taal is de overlevering bij uitnemendheid; zij is onze leermeesteres; zij is het die aan onzen geest eene zekere richting voorschrijft.

Is het waar, dat de taal waarin iemand van jongs af gedacht heeft een niet geringen invloed oefent op zijn karakter en de ontwikkeling van zijnen geestelijken aanleg, onverschillig of zijne voorouders in dezelfde taal hunne gedachten uitdrukten of niet, dan mag men hetzelfde beweren van gansche volken en rassen. Passen wij het gezegde toe op de Malaio-Polynesiërs, dan zal men ook van hen mogen aannemen, dat zij ten gevolge van de macht hunner taal eene zekere gelijkvormigheid van karakter en geestesrichting zullen vertoonen, onverschillig of zij van den beginne af Maleisch-Polynesisch spraken, dan wel eerst later daartoe zijn overgegaan; d. i. met andere woorden, of zij echte Malaio-Polynesiërs zijn dan wel of zij, eigenlijk van een geheel ander ras zijnde, lang geleden hun oorspronkelijke taal voor een Maleisch-Polynesische hebben prijsgegeven.

De oorzaken die de aangeboren, of wil men: overgeërfde eigenschappen van een volk, van een ras wijzigen, zijn velerlei; vermenging met vreemde bestanddeelen; overneming van uitheemsche zeden en gewoonten; verhuizing naar andere landen; geschiedkundige gebeurtenissen, enz. Van de Indo-Europeesche volken weten wij, dat zij allen min of meer vreemd bloed in zich hebben opgenomen, en dat diegenen onder hen den hoogsten trap van beschaving hebben bereikt, die het meeste aan andere rassen te danken hebben. Van de Malaio-Polynesiërs geldt hetzelfde. De Polynesiërs van de eilanden der Stille Zuidzee, en de taalverwante Melanesiërs zijn, voor zooverre onze historische kennis strekt, eerst in de laatste twee eeuwen met eene vreemde, hoogere beschaving in aanraking gekomen. Mogelijk hebben zij in veel vroegeren tijd iets van andere rassen overgenomen, doch tot nog toe zijn er geen feiten ontdekt, die ons nopen zulk een verkeer tusschen hen en beschaafder volken aan te nemen. Anders is het met de volken van den Indischen Archipel en de bewoners van Madagaskar. Wat dezen betreft, bezitten wij gegevens van verschillenden aard, linguistische en historische, waaruit onomstootelijk blijkt, dat zij met meer dan ééne vreemde beschaving in aanraking zijn gekomen. Wat wij met behulp van geschied- en oudheidkundig onderzoek thans weten van den invloed der Indiërs, Arabieren en Europeanen op den Archipel, wenschte ik, G. T., vluchtig met U na te gaan, om daaraan de vraag vast te knoopen of en in hoeverre de Malaio-Polynesiërs aanleg getoond hebben voor hoogere ontwikkeling.

Onze kennis van die schoone gewesten, waar de Natuur zoo kwistig hare milde gaven heeft uitgestort, is in de laatste halve eeuw op elk gebied zeer toegenomen; ze is met tal van feiten verrijkt, en vooral grondiger en nauwkeuriger geworden. Slechts in één onderdeel schijnt ze, bij oppervlakkige beschouwing, achteruit te zijn gegaan, n.l. ten opzichte der oudere geschiedenis, inzonderheid van Java. In de dagen van Raffles en diens naschrijvers,

wist men bijv. nauwkeurig op te geven waar en wanneer de verschillende oude rijken op Java gesticht waren; uit welke streek van Voorindië de kolonisten gekomen waren; wat die kolonisten verricht hadden; enz. Wel was men toen nog niet in staat de inscripties op koper of steen, die dezelfde waarde voor de geschiedenis van Java hebben als de perkamenten charters voor die van Europa, te lezen, doch men meende te kunnen bouwen op de inlandsche kronieken en de verklaringen van geleerde inboorlingen. Maar de eersten waren vol fabelen, en de laatsten vol bedrog. Langzamerhand heeft het blinde vertrouwen op de geloofwaardigheid dier bronnen van kennis plaats gemaakt voor volslagen wantrouwen, en tegenwoordig is er wel niemand, die eenige studie van 't onderwerp gemaakt heeft, of hij is ten volle overtuigd dat geen inlandsche overlevering onbepaald geloof verdient; dat elk verhaal van gebeurtenissen in den Archipel vóór 't begin der nieuwe geschiedenis moet getoetst worden aan hetgeen door de oude gedenkteekenen of door de berichten van vreemdelingen, voornamelijk Chineezen en Arabieren, gestaafd wordt. Het eerste dus wat wij behooren te doen is: de vaststaande feiten, van welken aard ook, te verzamelen, en met behulp daarvan te trachten de ruwe schets van eene geschiedenis des Archipels te ontwerpen.

Het oudste bericht waarin 't eiland Java met name genoemd wordt, komt voor bij een Griekschen schrijver, den vermaarden Alexandrijnschen aardrijks- en sterrekundige Claudius Ptolemaeus, in het midden van de 2de eeuw onzer jaartelling. Hij schildert het land als zeer vruchtbaar en rijk aan goud [1] en spreekt er in 't algemeen zóó over, alsof er eene betrekkelijk hooge beschaving bloeide. Of die beschaving op Indische leest geschoeid was, zooals eenige eeuwen later ontwijfelbaar het geval was, laat zich niet streng bewijzen, maar zóóveel is buiten kijf dat de naam van 't eiland, Iabadiu, zuiver Indisch is, en dat er dus in allen gevalle een levendig verkeer tusschen het vaste land van Indië en den Archipel moet bestaan hebben.

De hoofdstad des lands, in 't Westen gelegen, heet bij Ptolemaeus: de Zilverstad. Brengt men dit in verband met het feit, dat Java, het in 7 rijken verdeelde goud- en zilvereiland, in 't Sanskrit heldendicht Rāmāyaṇa vermeld wordt, dan zal men niet aarzelen te besluiten, dat de rijkdom van Java, waartoe vermoedelijk ook Sumatra gerekend werd, reeds in ouden tijd bij de Indiërs spreekwoordelijk geworden was. De bedoelde passage in het Rāmāyaṇa is waarschijnlijk niet ouder dan het bericht van Ptolemaeus, doch kan kwalijk veel jonger zijn.

---

[1] In de Chineesche berichten loopende van 618 tot 1279, wordt meermalen gewag gemaakt van het goud dat Java opleverde; zie Groeneveldt, Notes on the Malay Archipelago, in Verh. Batav. Genootschap XXXIX (1876), bl. 13; 16.

Een derde, hoogst belangrijk bericht hebben wij aan den Chinees Fa Hian, den vromen Buddhistischen pelgrim, te danken. Toen deze, op zijne terugreize van Indië naar China, omstreeks 414 na Chr. Java aandeed en daar eenigen tijd vertoefde, vond hij er de Indische beschaving in vollen bloei; Brahmanen en ketters — met welke laatsten Fa Hian vermoedelijk Çiwaietische monniken bedoelt — waren er in grooten getale; Buddhisten daarentegen weinig of niet.

Wat de Chineesche pelgrim verhaalt, wordt ten volle bevestigd door de Sanskritopschriften van West-Java, van welke de oudsten, naar den vorm van 't alphabet te oordeelen, uit de 5de eeuw schijnen te dagteekenen, en mogelijkerwijze zelfs iets ouder zijn. Die opschriften zijn Wishnuietisch. Nagenoeg gelijktijdige zuil-inscripties zijn ontdekt in Koetei, op de Oostkust van Borneo. Daar deze zuiver brahmanistisch zijn, ligt het voor de hand te vermoeden dat zoowel Java als Koetei reeds in de 5de eeuw gehinduïseerd waren, dat er brahmaansch-hindusche godsdienstige en maatschappelijke instellingen heerschten. De namen van de vorsten van Koetei, van Mūlavarman en diens vader, zijn Sanskrit, en wat Java betreft, weten wij uit een Chineesch bericht dat in 435 daar te lande een koning regeerde, die den Indischen titel droeg van Çrīpāda, d. i. de Voeten van Zijne Doorluchtigheid, en eenen eigennaam, waarin men licht den bekenden uitgang v a r m a n herkennen kan [1].

In de verdere Chineesche berichten wordt Java meermalen Kaling, d. i. Kaliṅga, genaamd. Ofschoon het volstrekt niet onwaarschijnlijk is dat de eerste Indische kolonisten uit Kaliṅga afkomstig waren, mag men dien naam niet als een alles afdoend bewijs beschouwen, want het laat zich gereedelijk verklaren dat de Chineezen alle Indiërs, die over zee in het Hemelsche rijk kwamen, met den naam van Kling's bestempelden, en dat zij dien bij uitbreiding toegepast hebben ook op Zuiderlingen van een ander ras. Wij, Europeanen, zijn nog veel verder gegaan; wij noemen Maleiers, Philippijners, Javanen, ja Caraïben en Roodhuiden wel Indianen; natuurlijk ten gevolge van eene grove dwaling, doch er is geen reden denkbaar waarom de Chineezen niet een veel kleiner vergissing zouden mogen of kunnen maken. Alle gevolgtrekkingen, uit den naam Kaling af te leiden, missen derhalve elke waarde.

Een Indisch sterrekundig werk van den grooten wiskunstenaar Āryabhaṭa, geschreven 499 na Chr., maakt ons bekend met den naam Yava-koṭi, d. i. letterlijk: uithoek van Java. Dit Yava-koṭi ligt, volgens hem en alle andere Indische astronomen, onder den Evenaar, 90° oostelijk van Ceilon. Deze

[1] Groeneveldt t. a. p. 9; in transcriptie luidt de naam Do-a-la-pa-mo; misschien Dhāravarman.

plaatsbepaling wijst zoo'n grove fout aan, dat men volstrekt niet weet of werkelijk de oostpunt van Java bedoeld is dan wel de oostelijkste bekende streek van den Archipel.

Van de 7de eeuw af beginnen de betrekkingen tusschen den Archipel en het Hemelsche rijk levendiger te worden, en zeer veel van wat wij van de toestanden in het tijdperk tusschen 600 en 800 weten, hebben wij te danken aan de Chineezen. Hun opgaven zijn meestal zaakrijk en dragen in 't algemeen het kenmerk der betrouwbaarheid, al moge er in bijzonderheden nog zoo veel op af te dingen zijn.

De annalen der Tang-dynastie (618—906) behelzen eene vrij uitvoerige beschrijving van Java, waarvan ik een gedeelte naar de vertaling van onzen landgenoot Groeneveldt [1] laat volgen:

«Java ligt in den Zuidelijken Oceaan, ten Oosten van Sumatra en ten Westen van Bali; ten Zuiden heeft het de zee, en Noordwaarts ligt Cambodja.

«De ringmuren zijn van hout gemaakt, en zelfs de grootste huizen zijn gedekt met palmblad.

«Het land brengt schildpad, goud en zilver, rhinoceroshoorn en elpenbeen voort, en is zeer rijk. De inlanders bereiden een soort van wijn uit den kokospalm. Zij bezitten een letterschrift en zijn bekend met sterrekunde. Bij 't eten maken zij geen gebruik van lepels, noch van chopsticks.

«De koning resideert in de hoofdstad Java, doch zijn stamvader woonde meer oostelijk. Acht-en-twintig kleinere rijken, in verschillende richtingen, erkennen de opperheerschappij van Java. Er zijn 32 opper-regenten [2], van welke de voornaamste den titel voert van Datu Kang-djöng.

«Gedurende het tijdperk Chin-kwan (627—649) zond dit land een gezantschap.

«In 674 koos het volk van dit land tot heerscheres eene vrouw, Sima genaamd. Hare regeering was voorbeeldig, en de openbare veiligheid zóó groot, dat niemand de door anderen op weg verloren voorwerpen zich zou toeëigenen. De vorst der Tājiks, die hiervan gehoord had, liet eens een zak goud binnen de grenzen van haar rijk nederleggen. De zak bleef drie jaar lang ongerept liggen, want al de voorbijgangers wachtten zich wel, dien aan te raken. Eens gebeurde het dat de vermoedelijke troonopvolger over het goud heenstapte, hetgeen zoozeer de verbolgenheid van Sima gaande maakte, dat zij het voornemen opvatte hem met den dood te straffen. Toen hare ministers tusschen beide traden, zeide Sima tot den prins: «Uwe over-

[1] T. a. p. 13—14.

[2] Zoo waag ik te lezen voor Groeneveldt's «high ministers»; uit den titel Datu blijkt reeds dat geen «ministers» bedoeld zijn.

treding is met de voeten bedreven; daarom zal het voldoende zijn dat u die afgekapt worden». Wederom lieten de ministers hunne voorspraak hooren, en toen vergenoegde zij zich met hem de teenen te laten afkappen om een voorbeeld te stellen. De koning der Tājiks kreeg bij 't vernemen hiervan zulk een ontzag, dat hij 't niet waagde haar aan te vallen.»

Het behoeft wel niet gezegd te worden dat dit verhaal de sporen van verdichting draagt, doch het kon moeielijk ontstaan zijn, indien het land zich in de 7de eeuw niet door orde en een krachtig bestuur onderscheiden had. Hooren wij wat de Chineesche annalen ons verder verhalen.

«Tusschen de jaren 766—779 kwamen drie gezantschappen van Kaling in China.

«In den jare 813 kwamen zij vier Negerslaven, papegaaien van allerlei kleuren, pinka-vogels en andere zaken ten geschenke aanbieden. Tusschen 860 en 873 zonden zij een gezant om vrouwelijke muziekanten aan te bieden.»

Omtrent den toestand van Java in de 10de eeuw vernemen wij uit een ander bericht [1] talrijke bijzonderheden, die deels met het reeds medegedeelde overeenkomen, deels het aanvullen. Wij lezen dat het land zeer geschikt is voor den landbouw; rijst, hennep en erwten, doch geen tarwe, voortbrengt; dat men er zout wint uit zeewater; dat het overvloed heeft aan visch, schildpad, pluimgedierte, eenden, geiten en rundvee, welke tot voedsel strekken; dat de vruchten zijn papaya, kokos, pisang, suikerriet en taro; dat het land daarenboven goud, zilver, rhinoceroshoorn, ivoor, agallochum, sandelhout, anijs, peper, pinang, zwavel en sapanhout oplevert. Eindelijk vernemen wij het merkwaardige feit, dat de inlanders ook zijdewormen telen en zijde maken, alsook katoen. «Hun huizen», zoo gaat het voort, «zijn fraai en met gele of groene dakpannen versierd. Wanneer daar Chineesche kooplieden komen, worden zij geherbergd in een publiek gebouw, waar zij overvloedig spijs en drank bekomen. Het land brengt geen thee voort, maar men bereidt er een geurigen en goeden wijn uit kokos en andere palmsoorten. Men past daar geen lijfstraffen toe, behalve op roovers en dieven, die ter dood veroordeeld worden; anders worden alle overtredingen gestraft met eene boete in goud, die afwisselt naar gelang van den aard der overtreding. — De koning heeft het haar in een wrong op de kruin van het hoofd; hij draagt gouden oorringen, een zijden kleed en leêren schoenen. Als hij uitgaat rijdt hij op een olifant of in een rijtuig met een gevolg van 500—700 soldaten. Zoodra de onderdanen den koning zien, hurken zij neder totdat hij voorbij is. De drie zonen des konings zijn onderkoningen en er zijn vier ministers, den titel voerende van Rakryan, die de staatszaken bestieren, evenals de ministers in China. — Het volk draagt loshangend haar; de klee-

[1] Groeneveldt t. a. p. 15—17 (uit de Geschiedenis der Sung dynastie, 960—1279).

derdracht bestaat uit een gewaad dat het lichaam van de borst tot over de knieën bedekt. Als de inlanders ziek zijn, nemen zij geen medicijn, maar bidden slechts tot de goden of tot Buddha. Zij hebben eigennamen, doch geen familienamen.»

Van de 9de eeuw af kunnen wij de Chineesche berichten over Java en de Javanen geregeld gaan toetsen aan den inhoud van inheemsche bescheiden, van oorkonden in de landstaal. De oudste dezer oorkonden, in zoogenaamd Kawi, dagteekende uit een tijdperk beginnende met de 9de eeuw onzer jaartelling, schenkt ons de overtuiging dat Indische gebruiken, instellingen en godsdienst toen zoo volledig heerschten als ooit later het geval is geweest, en bevestigt op meer dan één punt het getuigenis der Chineezen. Vóórdat het land zóó gehinduïseerd kon wezen, moeten er eeuwen verloopen zijn.

In eene oudere oorkonde, die dagteekent uit het Çaka-jaar 700 (778 A. D.) treffen wij het bewijs aan dat ook het Buddhisme zich naast het Hinduïsme in eene zekere mate van bloei mocht verheugen, en uit verschillende aanduidingen, in het charter voorkomende, mag men veilig het besluit trekken, dat die godsdienst bereids vóór geruimen tijd was ingevoerd, en wel in den meest ontwikkelden, of zooals sommigen willen, verbasterden vorm van het Mahāyāna.

Van welke streek uit de eerste Buddhisten op Java gekomen zijn, is even onzeker als de tijd wanneer hun vestiging heeft plaats gehad. Niet onwaarschijnlijk is het, dat Sumatra of anders Malakka het punt van uitgang is geweest. Want te Kĕdah en in de provincie Wellesley zijn er overblijfselen van Buddhistische bouwwerken met opschriften in 't Sanskrit, waarvan de oudsten, naar den vorm der letters te oordeelen, van de 5[de] eeuw schijnen te dagteekenen.[1] Wat Sumatra betreft, zou men zich op een Chineesche getuigenis aangaande 't eiland Kan-da-li mogen beroepen [2], indien het vaststond dat die naam op eenig deel van Sumatra toepasselijk was. Er wordt gezegd, dat tusschen 454 en 464 een koning van 't eiland Kan-da-li een gezant naar China afvaardigde; zijn titel was Sapala-nalinda, een woord, waarin men terstond het Sanskrit n a r e n d r a, koning, herkent. Iets later, in 502, regeerde daar een vorst, die het Buddhisme begunstigde, en in 519 zond diens zoon, Priyavarman, een ijverig Buddhist, een gezant met een vleiend schrijven naar zijn geloofsgenoot, den Keizer van China. Dewijl ik niet de minste reden zie om Kan-da-li of Kandari voor iets anders te houden dan voor het eilandje Pulo Kondore, en dewijl de beschrijving in alle opzichten

[1] Verg. mijne latere studie «Over eenige oude Sanskrit-opschriften van 't Maleische Schiereiland», uit 1884. Zie deze Serie, dl. III (1915), p. 255 vlg. (*Noot van 1917*).

[2] Groeneveldt t. a. p. 60—61.

daarop, en in geen enkel op Sumatra past, laat ik de vraag, van waaruit het Buddhisme op Java ingevoerd is, onbeslist, en moet ik mij vergenoegen met op te merken, dat de inrichting der Javaansche maatschappij gedurende de Middeleeuwen op brahmanistisch-hindusche leest geschoeid was, gelijk op Bali nog heden ten dage het geval is; hetgeen moeielijk te verklaren zou wezen, hadden de Buddhistische monniken of kolonisten bij hunne komst het land niet reeds gehinduïseerd gevonden.

Volgens een Chineesche getuigenis bedienden de Sumatranen in de 10de eeuw zich van het Indische letterschrift. De juistheid van dat bericht is boven allen redelijken twijfel verheven,[1] want alle Sumatraansche alphabetten, behalve natuurlijk het later aangenomen Arabische, zijn van Indischen oorsprong. Een ander bewijs van den invloed der Indiërs op Sumatra leveren de talen van 't eiland, vooral het Maleisch en Bataksch, die een tal van Sanskritwoorden hebben overgenomen. Met dat al is Sumatra nooit zoo sterk gehinduïseerd geweest als Java en Bali. Men treft hier en daar Sanskritplaatsnamen aan, maar ze zijn even schaarsch als op Java talrijk. Ook aan gedenkteekenen van kunst is Sumatra arm. De merkwaardigste overblijfselen zijn de bouwvallen te Moeara Takoes aan de Kamparrivier[2], die eene onwraakbare getuigenis afleggen dat in die thans zoo dorre streek het Buddhisme eertijds warme aanhangers telde. Het is opmerkelijk dat in 't jaar 1003 door zekeren koning van Sumatra een Buddhatempel gebouwd werd, zoo het heet om te bidden voor 't lang leven van den Keizer van China[3]. De gezanten, die Zijne Majesteit, den machtigsten potentaat van het gansche Buddhistendom, van dit vrome werk te zijnen behoeve kennis moesten geven, verzochten van hem als een gunstbewijs dat hij den tempel met eenen gepasten naam en klokken zou begiftigen. Aan dat verzoek werd gereedelijk voldaan. Men heeft gegist dat de bouwvallen te Moeara Takoes de overblijfselen van bedoelden tempel zouden wezen. Wat daarvan ook zijn moge, het feit dat de religie van Çākya aan de Oostkust en meer in 't binnenland een tijdperk van bloei gekend heeft, is niet twijfelachtig. Nog in het midden der 14de eeuw, toen een deel der Sumatranen al tot den Islām bekeerd was, vinden we in de Padangsche bovenlanden eenen Buddhistischen regent, Ādityavarman, die zich zelven in opschriften te Batoe Bĕragoeng en Pagĕr Roejoeng vereeuwigd heeft[4].

Steken wij over naar Borneo, vermoedelijk het Kamfereiland der Indiërs,

[1] Groeneveldt t. a. p. 63 (uit de Geschiedenis der Sung dynastie).

[2] Verbeek en Van Delden, de Hindoe-ruïnen bij Moeara Takoes (Verh. Batav. Gen. XLI, 1881). — (En zie nader de beschrijving door IJzerman in Tijdschr. Bat. Gen. XXXV (1893). *Noot van 1917.*)

[3] Groeneveldt t. a. p. 65.

[4] Verg. Veth, Java II (1878), 26.

dat zij op den zeeweg tusschen het Goudeiland en China plaatsen. Kamfer was het hoofdproduct dat Brunei en de Westkust opleverden. Naar hetgeen de Chineesche annalen berichten, hadden die streken eene soortgelijke, maar lang niet zoo hooge beschaving als Java, waaraan ze in de 14de eeuw cijnsbaar waren. De Oostkust van Borneo schijnen de Chineezen in de Middeleeuwen niet gekend te hebben, evenmin als Celebes. Daarentegen waren hun de Molukken wèl bekend, hetgeen wellicht zijne verklaring vindt in de omstandigheid dat de specerijeilanden uit een handelsoogpunt zooveel belangrijker waren dan Celebes.

Met de Philippijnen stonden de bewoners van 't Hemelsche rijk reeds vroeg in levendig verkeer; het ontbreekt dan ook niet aan berichten over land en volk dier eilanden; ongelukkig is het rijke materiaal alleen bruikbaar voor hen die Chineesch verstaan, want vertalingen zijn er, voor zoover ik weet, nog niet van uitgegeven.

Van alle landen in den Archipel was Java buiten kijf datgene, waar in staat en maatschappij, in wetenschap en kunst, in letterkunde en godsdienst het Indische voorbeeld het getrouwste gevolgd werd. Evenals in Voor-Indië heerschte op Java het kastenstelsel; evenals daar was de bevolking, naar haar godsdienstig geloof, verdeeld in Hindu's, of zoogenaamde Brahmanisten, en Buddhisten. De voornaamste secte der eerstgenoemden was die der Çiwaieten, althans na 800. In verschillende werken der Oudjavaansche letterkunde, alsook in de wetboeken, die thans nog op Bali gezag hebben, vinden wij herhaalde malen uitsluitend gewag gemaakt van Çiwaieten en Buddhisten; deze twee gezindten waren bij alle groote plechtigheden vertegenwoordigd, zoodat men mag beweren, dat het Çiwaïsme en het Buddhisme de twee officieel erkende staatsgodsdiensten van Java waren. Iets dergelijks bestaat nog in Nepāl, waar de koning en de heerschende klassen Çiwaieten zijn, terwijl de burgerlui den Buddha vereeren.

De oudste inscripties, die alle in westelijk Java voorkomen, vertoonen volstrekt niet het Çiwaietisch karakter, dat later zoo sterk op den voorgrond treedt. Het sprekendste bewijs van de populariteit, als ik het zoo zeggen mag, van 't Çiwaïsme levert de wijd verbreide naam Bhaṭāra Guru om het Opperwezen aan te duiden. Het Sanskritwoord b h a ṭ ṭ ā r a of b h a ṭ ṭ ā r a k a, d.i. de Heer, behoeft niet noodzakelijk op Çiwa te doelen, maar de toevoeging van Guru, d.i. de leermeester, neemt alle dubbelzinnigheid weg, want Çiwa is voor alle Çiwaietische monnikorden en secten de Guru bij uitnemendheid.

Niet alleen bij de Javanen, ook bij de Bataks is Batara Guru de naam van den Opperste der bovengoden. Evenzoo duidt bij de Dayaks Mahatara, een verbasterd Bhaṭāra, den hoogsten god, die in den hemel boven de lucht-

goden troont, aan. De Philippijners, bepaaldelijk de Tagala's, vereerden God den Schepper onder den naam van Bathala Meikapal. Ook de Makassaren en Boegineezen kennen Batara Guru als den oppersten heidenschen god.

Een paar andere Sanskritwoorden voor godheid in 't algemeen, devatā en deva, zijn in schier alle talen van den Archipel doorgedrongen, niet alleen bij de meer ontwikkelde volken, zooals Javanen, Tagala's, Bisaya's, Maleiers, maar ook bij halfwilde stammen, zooals de Manobo's, Dayaks, en de halfbeschaafde Bataks.

Deze en andere aan 't Sanskrit ontleende woorden, zooals het Tagalsche likha, Oudjavaansche reka, afgodsbeeld; termen voor hemel en hel, zonde, enz. leveren het bewijs, dat Indische begrippen van godsdienst en zedelijkheid zich allerwege in den Archipel, hier meer, daar minder, met de inheemsche voorstellingen vermengd hebben. In veel gevallen is het uiterst moeielijk de Maleisch-Polynesische bestanddeelen zuiver van de vreemde af te scheiden, te meer omdat men bij verschillende rassen niet zelden dezelfde mythologische en cosmogonische begrippen terugvindt. Nemen wij bijv. de beschrijving die een Spaansch geestelijke in de eerste helft der 17de eeuw geeft van den godsdienst der heidensche Tagala's en Bisaya's [1]. «De geheele godsdienst dezer Indianen», lezen wij, «berust op overlevering. Deze overlevering wordt bewaard door liederen, die zij van jongsaf van buiten leeren, terwijl zij die hooren zingen bij hun watertochten, hun arbeid, hun uitspanningen, hun feesten, vooral wanneer zij hun dooden beweenen. In die barbaarsche liederen verhalen zij de fabelachtige genealogieën en de daden hunner goden, van welke zij één als den voornaamsten boven alle overigen stellen. De Tagala's noemen hem Bathala Meikapal, d. i. God de Schepper; de Bisaya's noemen hem Laon, d. i. de Tijd. Hun geloof wijkt niet af van het onze ten opzichte van de schepping der wereld; zij gelooven aan een eersten mensch, aan den zondvloed, aan de heerlijkheid en straffen van een leven hiernamaals. — Zij erkenden onzichtbare geesten, een ander leven, en aan de menschen vijandige duivelen, waarvoor zij een grooten schrik hadden. Hun voornaamste afgoderij bestond in 't aanbidden en vergoden van diegenen onder hunne voorouders die zich het meest door moed of verstand onderscheiden hadden. Zij noemden hen Humalagar, d. i. wat men in 't Latijn *Manes* noemt, en ieder bewees aan zijnen vader na diens dood zooveel goddelijke eer als mogelijk.»

Bij 't lezen van dit uittreksel kunnen wij terstond den vinger leggen op het aan 't Sanskrit ontleende Bathala. Ook de Tijdgod, die bij de Bisaya's als de Schepper beschouwd werd, herinnert ons aan Çiwa, die voor de Çiwa-

---

[1] Relation d'un Religieux, in Thevenot, Relations de voyages curieux, II (1664).

ieten èn de Schepper èn de Tijd is. In al het overige zijn er wel punten van overeenkomst met het Indische geloof te ontdekken, bijv. in de vereering der Manes, maar de overeenkomst is niet van dien aard, dat wij ze moeten verklaren als gevolg van Indischen invloed. Integendeel, er zijn bewijzen genoeg, dat de vergoding van de geesten der afgestorvenen van oudsher bij de Maleisch-Polynesische stammen gebruikelijk is geweest.

Omtrent den trap van algemeene ontwikkeling, dien de inlanders bereikt hadden toen zij voor 't eerst in aanraking kwamen met Indische handelaars, kolonisten of geloofspredikers, ontbreken ons alle historische gegevens. Romans, zooals de Geschiedenis van Adji Saka, kunnen ons niet dienen, al mogen sommige trekken er in aan de werkelijkheid ontleend zijn. Ook de vergelijkende ethnologie laat ons hier in den steek. Want zij kan er wel toe geraken, uit de waarneming van nog bestaande toestanden, met behulp van eenige aan de ondervinding op ander gebied ontleende stelregelen en door aanvulling der ontbrekende schakels, den ouderen toestand van 't Maleisch-Polynesische ras te reconstrueeren, maar zij vermag geen antwoord te geven op de vraag: hoe de toestand van een bepaald volk op een gegeven tijdstip was. Er schiet dus niets over dan het getuigenis der taal. Vinden wij, dat zekere voortbrengselen van den grond, metalen, gereedschappen, enz. inheemsche namen dragen, dan mogen wij, met zeker voorbehoud, veronderstellen, dat ook de zaken, door zulke namen aangeduid, vóór den Hindutijd niet onbekend waren. Bij wijze van proeve zal ik eenige uitkomsten van zulk een taalkundig onderzoek mededeelen.

De woorden voor rijst (voor de te velde staande en de ontbolsterde), komen in eene menigte talen van den Archipel met elkaar overeen, en zijn niet Sanskrit, noch Prākrit, noch Drawidisch. En wat meer zegt, die woorden: Tagalsch palay en bigas, Maleisch padi en bĕras, Javaansch pari en wos (Ngoko bĕras), Dayaksch paräi en behas, enz. vertoonen, naar gelang der verschillende talen, eigenaardige vormen, in overeenstemming met de aan elk dier talen eigene klankwetten. Daaruit vloeit voort, dat de voorouders der Tagala's, Maleiers, Javanen en Dayaks die woorden voor rijst reeds moeten bezeten hebben, toen zij nog zeer weinig onderling afwijkende tongvallen spraken en malkander zonder moeite verstonden; want anders zouden die woorden wel verbasterde, maar niet regelmatig wisselende vormen vertoonen. De gevolgtrekking is, dat de rijstbouw in den Archipel bekend was vóór de komst der Indiërs, door wie echter zeker wel de kunstmatige bevloeiing der velden is ingevoerd. Dat er akkerbouw bestond reeds in vóór-historischen tijd, blijkt ook uit de omstandigheid dat de Javanen en sommige stammen op Celebes een inheemsch woord voor ploeg hebben.

Onder de metalen komt het eerst ijzer in aanmerking. De meest gebruike-

lijke benaming, Javaansch wĕsi, Alfoersch van de Minahasa wasei, Maleisch băsi, Bataksch bosi, enz. is inheemsch, evenals het Tagalsche bakal. Niet alleen het erts, ook de bewerking moet bekend geweest zijn; want in het Fidjisch beteekent vesi een soort van speer, en vesia, hard. Hoe ware dit te verklaren, indien men het ijzer niet had weten te bewerken, in een grijs verleden, toen de stam, wiens taal in 't Fidjisch voortleeft, nog niet van zijn verwanten in den Archipel gescheiden was? Deze uitkomst wordt zijdelings bevestigd door 't opmerkelijk verschijnsel, dat de halfwilde Igorroten op Luzon en de Dayaks op Borneo in 't bearbeiden van ijzer grooter kunstvaardigheid bezitten dan de beschaafdere Javanen en Maleiers.

Het meest gewone woord voor koper, tambaga, is Indisch, hoewel niet Sanskrit. Vermoedelijk is het opgevangen uit den mond van handelaars, vóór den tijd waarin zich Indische volkplantingen op de eilanden vestigden. Hoe het zij, hier en daar, o. a. in de Molukken, treft men eene inheemsche benaming van koper aan, zoodat het gebruik van een Indisch woord in dit geval weinig bewijst.

Het zilver wordt meestal aangeduid met een echt Maleisch-Polynesisch woord; met goud is het een eenigszins ander geval, doch ik zal mij van verdere beschouwingen hierover onthouden, dewijl ik bij de ontwikkeling van mijn gevoelen te veel in technische bijzonderheden zou moeten treden.

Om te bewijzen dat de Malaio-Polynesiërs het betrekkelijk ver in de scheepvaart gebracht hadden, zoodat zij wel in scheepsbouw, doch zeker niet in nautische kennis bij de Indiërs achterstonden, behoeft men slechts de aandacht te vestigen op de verspreiding van het ras over de eilanden der Indische en der Stille Zuidzee. Een ander bewijs levert de taal; over het gansche gebied dezer volken keeren dezelfde namen voor boot of vaartuig, wangka, wangkang, bangka, enz. en banawa terug.

Onafscheidelijk van geregelde scheepvaart is de kennis van bepaalde sterren en sterrebeelden. Het kan dus niet twijfelachtig zijn, of men had eenige van deze leeren waarnemen, en tot waarborg voor de juistheid dezer stelling mag strekken dat verscheidene sterren en sterrebeelden inheemsche namen dragen. Wat de tijdmeting betreft, weten wij, uit taalkundige gegevens, dat alle Malaio-Polynesiërs het jaar en de maand kenden; hoe het jaar verdeeld was, kan niet nauwkeurig bepaald worden. De zevendaagsche week, ingericht op de Europeesche wijze, zoodat elke dag naar een der zeven oude planeten, benevens zon en maan, genoemd is, hebben de volken van den Archipel van de Indiërs geleerd, nadat deze laatsten de zoo ingerichte week van de Westerlingen, vermoedelijk in de 4de of 5de eeuw, hadden overgenomen. De op Java gebruikelijke vijfdaagsche of pasarweek is zeer bepaaldelijk niet uit Indië afkomstig. Aangezien de namen der 5 dagen zuiver

Javaansch zijn, mag men het er voor houden dat deze soort week reeds vóór de invoering der Indische tijdverdeelingen in gebruik was.

Men zou van de hulp, die de taal ons bij 't onderzoek aanbiedt, een schromelijk misbruik maken, indien men den zeer gemakkelijken, maar zeer verkeerden stelregel huldigde dat alle zaken die een uitheemschen naam dragen uit den vreemde moesten ingevoerd zijn, of omgekeerd, dat het van buiten af komende niet door een inlandsch woord kan aangeduid worden. Het ware bijv. ongerijmd te beweren dat de Batavieren, van wie wij weten dat zij uitmuntende ruiters waren, geen begrip van een paard hadden, omdat wij, hun naneven, het onduitsche woord *paard* bezigen, al is het echte Nederlandsche woord, *ros*, nog niet geheel verouderd. Nog ongerijmder, zoo mogelijk, zou het wezen te willen staande houden dat de Franschen, Spanjaarden en andere Romaansche volken de windstreken niet kenden, toen zij begonnen zijn die met Germaansche woorden, Noord, Oost, Zuid, West aan te duiden. Omgekeerd is het gebruik van een niet ontleend woord niet altoos een bewijs dat de daaraan beantwoordende zaak oorspronkelijk moet wezen. Alle schriftsoorten die wij in den Archipel aantreffen zijn van Indischen oorsprong, met uitzondering natuurlijk van de later ingevoerde Arabische en Romeinsche karakters. Toch zijn de uitdrukkingen voor schrift en schrijven inheemsch. Dit verschijnsel is licht te verklaren, in de veronderstelling dat reeds bestaande woorden voor griffelen, krassen, lijnen trekken, toegepast zijn op de schrijfkunst, en men heeft dus geen recht, alleen uit de oorspronkelijkheid van de termen voor «schrijven» te besluiten dat de Malaio-Polynesiërs ook vóór den Hindutijd een of ander soort van schrift hadden. Intusschen is dit laatste niet volstrekt onmogelijk, want de ontdekking van een teekenschrift op eenige eilanden der Stille Zuidzee en bij de Alfoeren op Noord-Celebes noopt ons het vraagstuk voor onbeslist te houden.

Gelijk ik zoo straks zeide, wilde ik slechts eene proeve geven van de uitkomsten waartoe men met behulp van taalkundige gegevens geraken kan; een volledig onderzoek, in denzelfden geest voortgezet, zou de mij gestelde grenzen verre overschrijden. Veroorlooft mij dus over te gaan tot een kort overzicht van de gevolgen welke de Indische beschaving op de bevolking van Indonesië gehad heeft.

Als algemeenen regel mag men stellen dat eene inlandsche bevolking in verfijning, in zachtheid van zeden, in letterkundige en artistieke beschaving, in landbouw meer vorderingen gemaakt heeft, naarmate zij meer aan 't Hinduïsme en Buddhisme te danken heeft gehad; jammer dat met die ontwikkeling gepaard ging eene slaafschheid, die door de invoering van 't Mohammedanisme eenigszins getemperd, maar niet uitgeroeid is.

De Islām heeft zich in den Archipel een weg gebaand, niet gelijk in meer

Westelijke landen, door het zwaard, maar door overreding en door 't aanknoopen van vriendschaps- en familiebanden tusschen de geloovigen en de heidenen. Lang vóórdat er bekeeringen op groote schaal plaats hadden, hadden zich Mohammedaansche kooplieden, vooral Arabieren, in de voornaamste havensteden van Sumatra en naburige streken gevestigd en de zaden gestrooid die eenmaal welig zouden opschieten. Toen Marco Polo in 1292 Sumatra bezocht, waren de stedebewoners van Pĕrlak reeds Moslems, doch de landbevolking en de overige inboorlingen van 't eiland nog heidenen. In verloop van eene halve eeuw maakte de nieuwe leer snelle vorderingen. De bekende reiziger Ibn Batuta vond in 1346 te Samudra, op de Noordkust, in den Sultan een ijverigen en vromen Moslemschen heerscher. In den aanvang der volgende eeuw was de geheele bevolking van 't rijk van Lambri, mitsgaders den koning, Mohammedaansch. Ook op Java schijnen zich omstreeks 1400 kleinere gemeenten van Moslems gevestigd te hebben, doch er zou nog een geruime tijd verloopen vóórdat het Hindurijk van Madjapahit vernietigd werd. Met deze gebeurtenis, die volgens de Javaansche kronieken in 1478 voorviel, begint een nieuw tijdperk in de geschiedenis van Java.

Niet lang nadat de opperheerschappij van Java in Mohammedaansche handen was overgegaan — en wel, heet het, in 1495 — werd de machtige vorst van Ternate, die ook over Halmahera, Ceram, Ambon, Boeroe den scepter zwaaide, voor den Islām gewonnen. Ongeveer ter zelfder tijd werden Moslemsche rijken gesticht op de Philippijnen en Borneo, en zoo enkele daaronder na een kortstondigen bloei zwichten moesten voor de macht der Spaansche wapenen, hebben toch andere eene zekere mate van zelfstandigheid weten te bewaren. Op Celebes kreeg de Islām geen vasten voet vóór den aanvang der 17de eeuw, en het had weinig gescheeld of de Makassaren en Boegineezen hadden hun heidensch geloof voor het Christendom verwisseld, in plaats van hunne keuze te vestigen op de leer van den Profeet van Mekka.

De oorlog, gevoerd tegen den laatsten Keizer van Madjapahit, was een daad van geweld, die ongunstig afsteekt bij de vreedzame veroveringen, welke de nieuwe leer in den Archipel behaalde. Doch we mogen hierbij niet vergeten, dat de invoering van den Islām reeds lang voorbereid was en door leden van 't vorstelijk geslacht zelven tot stand gebracht werd; dat de oorlog eer eene omwenteling, dan eene verovering van buiten af, was. Over 't algemeen was de gedragslijn, die de Arabieren en andere vreemde Mohammedanen volgden om hun geloof ingang te doen vinden en zich zelven aanzien te verschaffen, geenszins die van dweepzieke veroveraars. Wat een Spaansch schrijver, Pater Gainza [1], zegt van de vreemde Mohammedanen,

[1] Volgens Semper, Die Philippinen und ihre Bewohner (1869), 67.

die zich op de Philippijnen vestigden, en van hunne half godsdienstige, half staatkundige taktiek, is in meer dan één opzicht van toepassing op hunne handelwijze op andere eilanden: «Zij voerden eenige godsdienstige gebruiken in, namen daarentegen de taal en verscheidene zeden der inboorlingen aan, trouwden met de inlandsche vrouwen, schaften zich slaven aan om hun persoonlijk aanzien te verhoogen, en kwamen eindelijk zoover dat zij zich met de voorname klasse der Datu's of stamhoofden vermengden. Daar zij met grooter bekwaamheid en grooter eendracht dan de inlanders te werk gingen, vermeerderden zij allengskens hunne macht, vormden onder elkander een soort van bondgenootschap en vestigden eene soort van monarchie, die zij in eene familie erfelijk verklaarden. Uit de leden van zulk eene familie kozen de stamhoofden hunnen Sultan.»

Waar de Moslems eenmaal het roer in handen hadden, hebben zij van hunne macht gebruik gemaakt om eene gedwongene, hoezeer niet gewelddadige proselietenmakerij te bevorderen, en wel door het vaststellen van soortgelijke bepalingen als men in Christenrijken met een staatsgodsdienst aantrof. Zoo bijv. heerschen op Halmahera de volgende instellingen: elke Alfoer, die met een Mohammedaansch meisje verboden omgang gehad heeft, moet haar trouwen en Mohammedaan worden; elk Alfoersch meisje, dat met een Mohammedaan trouwt, moet zijn geloof omhelzen; van zware misdrijven of van schulden verkrijgt men kwijtschelding door bekeering tot den Islām; bij de vervulling eener vacature van eene betrekking als hoofd wordt minder gelet op rechtmatige aanspraken, dan op de belofte om Mohammedaan te worden [1], enz.

De wijzigingen, die de Islām in het godsdienstig en maatschappelijk leven der bekeerden gebracht heeft, staan in omgekeerde reden tot de mate van ontwikkeling, die een heidensche bevolking reeds bereikt had. Hoe lager een volk stond, hoe weldadiger de gevolgen der bekeering waren. Overal waar het Mohammedanisme doordrong, werden kannibalisme en menschenoffers, waar ze nog voorkwamen, afgeschaft; bij de meer ontwikkelde, gehinduïseerde volken heeft het den beeldendienst tegengegaan en de gelijkheid van alle menschen voor het Opperwezen duidelijker geformuleerd.

Het was den Mohammedanen niet vergund, lang in 't ongestoord genot van hun politiek gezag te blijven. Sedert den aanvang der 16de eeuw hebben Portugeezen, Spanjaarden, Hollanders en Engelschen, de eenen voor, de anderen na, in die gewesten hun invloed doen gelden en zij zijn er in geslaagd het grootste deel van Indonesië aan hun oppergezag te onderwerpen.

[1] Campen, Het eiland Halemahera, in Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde XXVIII (1883), 346.

De Engelschen schitteren meer in een ander deel van Azië. Er blijven dus slechts twee volken over, die lang genoeg in den Archipel geregeerd hebben om iets blijvends tot stand te hebben kunnen brengen: de Spanjaarden en de Hollanders.

Tusschen den volksaard der Spanjaarden en dien der Hollanders bestaat een aanmerkelijk verschil. Niemand zal het ontkennen. Ook weet ieder dat de eersten ijverige Katholieken, de laatsten meerendeels Protestanten zijn. In hun beider koloniale politiek echter is er meer overeenkomst te ontdekken dan verschil. Die overeenkomst openbaart zich in beginselen, in zienswijze, en in de uitvloeisels er van in de praktijk. Zoo lijkt bijv. het cultuurstelsel van Graaf van den Bosch eene getrouwe copie van het in 1780 op de Philippijnen ingevoerde tabaksmonopolie, terwijl bij de opiumregie, welke op laatstgenoemde eilanden eerst van 1844 dagteekent, het voorbeeld der Hollanders schijnt gevolgd te zijn.

Beide koloniale mogendheden hebben de inrichting der inlandsche maatschappij, voor zoover als oorbaar was, in wezen gelaten. De voorrechten der landelijke aristocratie hebben zij bestendigd, ofschoon zij tevens getracht hebben de belangen van den geringen man tegen machtsoverschrijding der hoofden te beschermen. In Nederlandsch-Indië zijn het de Europeesche ambtenaren, die ten taak hebben tegen onderdrukking te waken; op de Philippijnen waren het de geestelijken, die als de aangewezen verdedigers der bevolking tegen willekeur, hetzij van de hoogere, Europeesche, of van de lagere, inlandsche, regeeringsbeambten optraden. Dit onderscheid hangt ten nauwste samen met het verschil der politiek van beide mogendheden in godsdienstzaken. Het Spaansch opperbestuur heeft de verbreiding van het Christendom krachtig bevorderd, zoodat het aan den ijver der verschillende monnikorden gelukt is, een niet gering gedeelte van de Philippijnen tot het Christendom te bekeeren. Er werd gezorgd, dat elk dorp zijnen geestelijken vader kreeg, en zoo de invloed van den pastoor op zijne kudde reeds in Europeesche landen groot is, op de Philippijnen werd die, tengevolge van bijzondere omstandigheden, meer dan verdubbeld. Immers, de pastoors zijn daar gewoonlijk Spanjaarden, die in ontwikkeling en geestkracht boven de inboorlingen staan, en daarenboven zijn zij in zeker opzicht de erfgenamen van de macht der heidensche stamhoofden, die de priesterlijke waardigheid met het wereldsch gezag vereenigden. De inlandsche pastoors, die men hier en daar aantreft, genieten niet het aanzien der Spaansche, hetgeen deels geweten moet worden aan hun zedelijke en geestelijke minderheid, deels ook een gevolg is van het hooger ontzag, dat de inboorlingen onwillekeurig voor het blanke ras koesteren.

Aan de Spaansche pastoors en andere geestelijken hebben de Philippij-

ners het te danken, dat er op elk dorp eene openbare school is. En niet alleen hebben de Paters overal scholen opgericht, maar zij hebben ook het verplicht schoolbezoek ingevoerd. Op de dorpsscholen wordt onderwijs gegeven in lezen en schrijven, en gewoonlijk ook in kerkgezang en de Christelijke leer. Tot vóór korten tijd geschiedde het onderricht door middel van de landstaal, en eerst in de laatste jaren heeft men ernstige pogingen gedaan om meer algemeen het Spaansch als schooltaal in te voeren. Europeesche reizigers, die de toestanden op de Philippijnen uit eigen aanschouwing kennen [1], zijn van gevoelen, dat het nog lang zal duren, vóórdat de Spaansche ambtenaren overal zich met hun ondergeschikten in het Castiliaansch zullen kunnen onderhouden. Dát zal de tijd leeren.

Het hoofddoel, hetwelk de Spanjaarden, volgens hun eigen verklaring, steeds voor oogen hielden, wanneer zij zich in overzeesche gewesten vestigden, was de verbreiding van het geloof. In de tweede plaats noemen zij handelsbelang; in de derde, de eer van de Spaansche kroon. Die verklaring — de feiten bewijzen het — was niet gehuicheld. Binnen korten tijd werden de heidensche Tagala's en Bisaya's tot het Christendom bekeerd; daarentegen bleven de Mohammedanen van Mindanao getrouw aan den Islām, dien zij niet lang vóór de komst der Europeanen omhelsd hadden, en de verwachting, welke een geestelijke in de eerste helft der 17de eeuw uitsprak [2], dat het den ijver der zendelingen weldra zou gelukken de Mohammedanen van Mindanao en de Sulu-eilanden te bekeeren, is tot nog toe onvervuld gebleven.

Van het Christendom der Philippijnsche inlanders heeft men opgemerkt, dat het zeer oppervlakkig is. «Eerlijke monniken», zegt de natuuronderzoeker Semper [3], «hoort men thans nog klagen, dat dezelfde lieden, die vandaag ter kerk gaan om tot hun Christelijken God te bidden, morgen aan hun heidenschen afgod, de Diwata of Anito, bij 't zaaien of oogsten hun offers brengen.» Als wij bedenken hoe er ettelijke eeuwen noodig waren vóórdat onze eigen voorouders, na den doop ontvangen te hebben, hun heidensche vereering van heilige boomen en hun bijgeloovige vrees voor alven, maren en nikkers lieten varen, en hoe, om een ander voorbeeld te noemen, de profeten van Israël klagen over de onuitroeibare neiging tot afgoderij onder hun landgenooten; als wij verder zien hoe het meerendeel der Javanen, volgens de getuigenis van een hunner meest ontwikkelde landgenooten, eigenlijk nog heidenen zijn, niettegenstaande zij 't Mohammedaansch geloof belijden; dan zullen wij in de handelwijze der Philippijners

[1] O. a. Semper, Die Philippinen (1869), 81.
[2] Relation d'un religieux, in Thevenot, Relations, II (1664).
[3] Die Philippinen, 81.

niets bijzonder vreemds vinden. Van meer beteekenis is het volgende feit, dat genoemde schrijver, onder alle voorbehoud evenwel, mededeelt: dat namelijk in sommige streken een terugkeer tot het heidendom heeft plaats gehad. «Er bestaat in 't archief van 't Gouvernement van Cagayan, provincie Lepanto, in 't Noordwesten van Luzon, een document, waaruit, indien het echt is, blijkt dat de bewoners van het district reeds vóór het jaar 1700 meerendeels Christenen geweest zijn. Tegenwoordig zijn zij allen weder heidenen. In de rijke familie van den Igorot Lacampa wordt de titel «Maestre de Campo» gedragen, welke aan een harer Christen-voorouders in 't begin der 18de eeuw geschonken werd; thans is de geheele familie heiden.»

Zelfs diegenen, die oordeelen dat de geestelijk-zedelijke invloed, welken de Spanjaarden zich op het karakter der inboorlingen hebben weten te verwerven, niet groot is, erkennen volmondig dat er tusschen het heerschende ras en de onderworpen bevolking «eene groote sympathie en een levendig persoonlijk verkeer» bestaat. Dat is een hooge lof, waarom andere koloniale mogendheden de Spanjaarden mogen benijden.

In tegenstelling tot de Spanjaarden kwamen de Hollanders, evenals de Engelschen, in den Archipel uitsluitend om handel te drijven. Weldra echter zagen zij zich genoodzaakt, om meer dan ééne reden, ter wille van hun handelsbelangen veroveringen te maken, en zoo ontwikkelde zich van lieverlede hun heerschappij over de Soenda-eilanden, de Molukken en al wat verder tot Nederlandsch Indië behoort. Een stelselmatige afkeer tegen de prediking des geloofs bestond er in de dagen der Compagnie niet; er werden Hervormde gemeenten onder de inboorlingen op Ceilon, Formosa en elders gesticht. Zelfs nog in deze eeuw, nadat het opperbewind over de zoogenaamde koloniën zich verplaatst had, hadden bekeeringen op betrekkelijk groote schaal plaats. Ook thans nog plaatst zich het gouvernement op een onzijdig standpunt, en het zou zich niet kunnen verantwoorden, indien het anders handelde. Het is eene andere vraag of men in officieele kringen soms niet al te angstvallig is om den Mohammedanen aanstoot te geven. Ik acht mij niet bevoegd, deze vraag met een eenvoudig ja of neen te beantwoorden, doch twijfel of, ook zonder de onzijdigheid der gestelde machten, de onder ons gezag levende Mohammedaansche bevolkingen geneigd zouden bevonden worden hun geloof te verzaken. Het voorbeeld van Mindanao toont dat zelfs Spaansche ijver weinig tegen den Islām vermag.

Voor het inlandsch onderwijs heeft het Hollandsch bestuur, in vergelijking met het Spaansche, weinig verricht. De koloniale regeering schijnt meer op middelen te peinzen om kennis en verlichting te weren, dan om die te bevorderen, getuige het nog onlangs door haar uitgevaardigd besluit,

dat de middelbare scholen niet meer toegankelijk zullen zijn voor kinderen van vreemde Oosterlingen, o. a. Chineezen.

Tot nog toe hebben noch de Spanjaarden, noch de Hollanders zich beijverd, loffelijke uitzonderingen daargelaten, om den aanleg der inlanders voor schoone kunsten te ontwikkelen. Is het omdat men meende dat de tijd daarvoor nog niet gekomen is? Of omdat men overtuigd is dat de volken van 't Maleisch-Polynesische ras dien aanleg missen? Het laatste gevoelen zou in strijd wezen met de ondervinding. Want voor de toonkunst, in de eerste plaats, hebben de inlanders, zoowel in de Spaansche als in de Nederlandsche bezittingen, eenen onmiskenbaren aanleg. Talent voor de schilderkunst kan men den Javanen althans niet ontzeggen; de doeken van Radèn Saleh, die men hier op de koloniale tentoonstelling[1] kan beschouwen, mogen ons ten bewijze strekken. En een aanleg als de zijne behoort geenszins tot de zeldzaamheden, al heeft nog niemand zijner rasgenooten het voorrecht gehad zich zoo te kunnen ontwikkelen als hij. Nog onlangs heeft men het bericht kunnen lezen dat een jonge Alfoer van Tondano door zijn genie voor beeldende kunst zoodanig de bewondering van invloedrijke Europeanen heeft opgewekt, dat de regeering besloten heeft voor zijne kunstenaarsopleiding zorg te dragen; een besluit, dat vermoedelijk zelfs diegenen, die oordeelen dat kunst geen regeeringszaak is, zullen toejuichen. Het is wel der moeite waard, bij deze gelegenheid de woorden aan te halen van den bekenden Duitschen reiziger Jagor, die zoowel onze Oostindische bezittingen als de Philippijnen bezocht heeft, en verklaart dat hij op Java, Borneo en de Molukken meer echten kunstzin heeft aangetroffen dan op de Philippijnen[2]. «Terwijl op Java», zegt hij, «en vooral op Borneo en de Molukken de voorwerpen van dagelijksch gebruik niet zelden met zulk een fijn gevoel voor vorm en kleur versierd zijn, dat ze door onze kunstenaars als toonbeelden van ornamentiek geroemd worden, en het bewijs leveren, dat het werk met lust en liefde en recht begrip volbracht werd, is op de Philippijnen van zulk een schoonheidszin weinig te bespeuren. Alles is nabootsing of van slordig maaksel en alleen goed als noodmiddel. Zelfs de wegens hunne fijnheid zoo beroemde, met ongeloofelijk geduld en niet minder handigheid bewerkte Ananasweefsels zijn meestal geestelooze nabootsingen van Spaansche modellen.»

Dezelfde reiziger betreurt het dat de Christelijke Philippijners zooveel van hun eigenaardigheden verloren hebben; dat zij de uiterlijkheden hunner vreemde heerschers naäpen, zóó zelfs dat zij Andalusische liederen zingen

[1] De Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam, 1 Mei— ult°. Oct. 1883; waar deze rede werd uitgesproken. (*Noot van 1917*).

[2] F. Jagor, Reisen in den Philippinen (1873), 30.

en Spaansche dansen uitvoeren. Wat zal men daarvan zeggen? Indien de invloed der Europeanen noodzakelijk moest leiden tot algeheele uitroeiing van het eigenaardige, tot vernietiging van het karakter der inlanders, dan ware het beter dat hun bestuurders zich zoo weinig mogelijk met hun opvoeding bemoeiden. Doch er is tweederlei opvoeding. De eerste, de goede, bestaat daarin, dat de leermeester den aanleg van den leerling tracht te ontwikkelen in die richting welke door 't karakter van 't individu van zelf wordt aangewezen; dat hij alleen dáár helpt, waar hij bij den ongeoefende eene zwakke zijde opmerkt, en alleen dáár tot dwang de toevlucht neemt, waar de laatste in een gevaarlijk uiterste dreigt te vervallen. Eene verkeerde opvoeding is dezulke, die er op berekend is den natuurlijken aanleg van 't individu uit te roeien of dien te verwringen naar een bepaald model. Zelfs zoo het mogelijk ware, den Polynesiër uit- en inwendig tot een Europeaan te vervormen, zou het niet in 't belang zijn der groote menschenmaatschappij, die meer gebaat is met veelzijdigheid dan met gelijk- en gelijkvormigheid.

Werpen wij thans aan 't einde der baan gekomen eenen blik terug op den afgelegden weg. Wij hebben Indiërs, Arabieren en Europeanen ontmoet, diè zich achtereenvolgens in den Archipel vestigden; wij hebben gezien dat door hun toedoen en voorbeeld verscheidene inlandsche volken eene mate van ontwikkeling hebben bereikt, aanmerkelijk hooger dan die welke het Maleisch-Polynesische ras vóór de komst der vreemdelingen bezat. Wij hebben niet gevonden dat gezegd ras uitmunt door groote oorspronkelijkheid; het schijnt dat het haar ontbreekt aan initiatief, doch geenszins aan vatbaarheid om te leeren. Als daarin eene reden ligt om met verachting op de Malaio-Polynesiërs neêr te zien, dan zullen veel volken, zelfs van de meest begaafde rassen, van de Ariërs en Semieten, alle aanspraak op onze achting verbeuren. Het is zelfs de vraag of al te groote oorspronkelijkheid wel bestaanbaar is met eene gezonde ontwikkeling, en of het vermogen om na te bootsen niet door sommigen te laag gesteld wordt. Zonder navolging kan niemand iets leeren, zelfs het grootste genie niet. Niet de zucht tot navolging is het kenmerk van bekrompen geestvermogens, maar het onvermogen om goed na te volgen. Mijns inziens gaat een bezadigd man als Jagor te ver, wanneer hij het betreurt dat de Tagala's Spaansche dansen uitvoeren, en ik zou wel willen vragen of volken, zoo hoog staande als de Franschen en Engelschen, te gispen zijn omdat zij polka's en walsen dansen, op wier uitvinding zij niet de minste aanspraak kunnen maken. Het is juist het kenmerk van de hoogst ontwikkelde volken, dat zij behalve eenige wei-

nige eigenaardigheden in smaak, richting, zeden en gebruiken zeer veel in hun beschaving met andere gemeen hebben. Of zijn de Europeesche volken zoo onbeschaafd te achten, omdat zij met verzaking van alle mogelijke oorspronkelijkheid hun modes van Parijs ontvangen?

Indien men zich een redelijk oordeel wil vormen van de vatbaarheid van een volk, van een ras, is het niet voldoende nauwkeurig den toestand in een gegeven oogenblik waar te nemen; men moet ook de oudere toestanden opsporen. Veel verschijnselen, die anders uitstekende waarnemers, wien het echter aan historische kennis ontbreekt, als kenmerkend voor een ras beschouwen, hebben niets met het ras als zoodanig gemeen, maar zijn alleen de uitvloeisels van zekere toestanden. Hoe dikwijls hoort men niet spreken van de luiheid en vadsigheid van zekere volken, alsof die eigenschap daaraan van nature meer eigen is dan aan een ander. De feiten der geschiedenis leeren het tegendeel; namelijk dit, dat een zekere gemakzucht aan alle menschen eigen is; dat alleen de nood of plichtbesef zoowel individuen als volken wonderen van werkzaamheid kan doen verrichten. Tacitus, de lofredenaar der Germanen, kan niet nalaten, na de opsomming hunner deugden, hen te laken om hun vadsigheid. En ziet, de afstammelingen dierzelfde Germanen, die behalve op de jacht en in den oorlog allen arbeid schuwden, hebben zich als nijvere kolonisten, voortvarende kooplieden, onverschrokken zeevaarders, beleidvolle heerschers, meester gemaakt van een gebied, in vergelijking waarvan het Romeinsche rijk onbeduidend is. Aan hen behoort de helft der Nieuwe Wereld, ongeveer gansch Australië, het grootste deel van den Indischen Archipel, Voorindië, Zuid-Afrika, om niet eens te gewagen van de staten in Europa, die van oudsher door Germaansche stammen bewoond zijn.

Al geeft noch het verleden noch het tegenwoordige van 't Maleisch-Polynesische ras ons het recht te gelooven dat het ooit aan de spits der beschaving zal staan, toch heeft het getoond de noodige begaafdheden te bezitten om eene hoogere ontwikkeling deelachtig te kunnen worden. Voor een deel zal hun toekomstig lot afhangen van de leiding die zij ontvangen, en nog meer van het voorbeeld dat de Europeanen onder hen hun zullen geven. Naarmate de Europeesche maatschappij zich in geestelijk en zedelijk opzicht hooger zal verheffen, zullen de kansen voor 't Maleisch-Polynesische ras om zich verder te ontwikkelen gunstiger worden. De bewering dat lagere rassen, in aanraking komende met hoogere, bezwijken en ondergaan, is eene nevelachtige phrase, die op de keper beschouwd hierop neêrkomt, dat de Europeanen maar al te dikwijls van hun overmacht misbruik gemaakt hebben om op gewetenlooze wijze de zwakkeren uit te roeien. Daardoor hebben zij echter geen bewijs gegeven van hun hooge ontwikkeling; integendeel, zij

hebben alleen getoond dat zij in veel opzichten zeer laag stonden, in sommige opzichten lager dan degenen die zij uitroeiden. Van de beheerschers van den Archipel, zoowel de Spanjaarden als de Hollanders, moet men in billijkheid erkennen dat zij in de laatste eeuw, wel verre van de inlandsche bevolking te willen verdringen, haar getal en welvaart sterk hebben doen toenemen. Er ontbreekt nog ontzettend veel, voordat wij, Europeanen, ons mogen verhoovaardigen op hetgeen wij daar ginds gewrocht hebben, maar er is vooruitgang merkbaar, en dus vooralsnog geen reden om te wanhopen aan de toekomst.

Over de verhouding van het Nufoorsch tot de Maleisch-Polynesische talen.

Actes du 6e Congrès International des Orientalistes, tenu en 1883 à Leide.
4e Partie, Section 5.

Leide, 1885.

De talen der Papoes van Nieuw-Guinea en omliggende eilanden, waaronder het Nufoorsch (Mafoorsch)[1] het beste bekend is, vertoonen op den eersten blik zooveel punten van aanraking met de Maleisch-Polynesische talen, dat zich onwillekeurig de vraag bij ons opdringt hoe die treffende overeenkomst te moeten verklaren.

De overeenkomst openbaart zich het duidelijkste in den woordenschat, doch ze bewijst, op zich zelve, niets, omdat de vergelijkende taalstudie leert dat er tengevolge van allerlei omstandigheden bij volken van verschillende rassen eene overneming van uitheemsche woorden op groote schaal heeft plaats gehad. Het is dan ook geenszins te verwonderen dat een geleerde, zóó vertrouwd met de uitkomsten van linguistisch onderzoek als Prof. Friedrich Müller te Weenen, zonder te loochenen dat het Nufoorsch menige bestanddeelen uit het Maleisch-Polynesisch heeft opgenomen, toch tot het besluit komt dat de talen der Papoes oorspronkelijk niets met de Maleisch-Polynesische gemeen hebben. In zijn Grundriss der Sprachwissenschaft I, 2 (1877), bl. 30 laat hij zich daaromtrent aldus uit: «Die Papūa-Sprachen sind (nach der Mafōr-Sprache zu urtheilen) von den malayo-polynesischen *grundverschieden*. Es fehlt ihnen namentlich die lautliche Uebereinstimmung der *suffigirten* Possessivpronomina, welche die am meisten vom Grundtypus abweichenden melanesischen Sprachen noch immer als Verwandte der malayo-polynesischen deutlich erkennen lässt.»

Gesteld al eens dat deze beweringen, in den vorm waarin ze uitgesproken zijn, juist waren, — iets wat ik kortheidshalve hier in 't midden zal laten[2] — dan bewijzen ze nog hoegenaamd niets, want de Polynesische talen in engeren zin: Maori, Samoa, enz.[3] bezitten in 't geheel geen gesuffigeerde voornaamwoorden, en geen deskundige loochent hun nauwe verwantschap met de overige Maleisch-Polynesische dialekten.

De beste methode om te onderzoeken of en in welken graad de Papoetalen genealogisch verwant zijn met de Maleisch-Polynesische, zou wezen, eerst de Papoesche dialekten onderling te vergelijken, om zoodoende de

[1] Verderop wordt in deze studie steeds de betere vorm «Nufoorsch» geschreven. (*Noot van 1917*).

[2] Onder Swari zal aangetoond worden dat de bewering van Prof. Friedr. Müller op niet geheel volledige gegevens steunt.

[3] Ter loops zij opgemerkt dat deze dialekten verder van den «Grundtypus» afstaan dan de zoogenaamd Melanesische talen.

oudste voor ons bereikbare taalvormen op te sporen, en daarop het Papoesch te vergelijken met het Maleisch-Polynesisch. Vooralsnog echter kan die methode niet toegepast worden, omdat wij van de Papoesche dialekten, met uitzondering van 't Nufoorsch, niets bezitten dan zeer gebrekkige woordenlijsten. Willen wij dus het onderzoek niet tot onbepaalden tijd uitstellen, dan moeten wij ons vergenoegen met een voorbereidend onderzoek, daarin bestaande dat men aanwijst de lexicale en grammatische bestanddeelen welke het Nufoorsch met het Maleisch-Polynesisch gemeen heeft. De vraag hoe men het bestaan der bestanddeelen moet verklaren: of ze voor of tegen de oorspronkelijke eenheid van Papoesch en Maleisch-Polynesisch bewijzen, blijve tot nader bespaard.

Het kan niemand ontgaan dat het Nufoorsch een tal van vreemde woorden heeft overgenomen. Welke taal heeft niet hetzelfde gedaan? Licht herkenbaar zijn de van Maleisch sprekende bevolkingen overgenomen woorden, waaronder ettelijke die de Maleiers zelven van Indiërs, Arabieren, Perzen en Europeanen ontvangen hebben. In het Woordenboek van van Hasselt vindt men eene lijst van Maleische of verbasterd-Maleische woorden die in 't Nufoorsch burgerrecht verkregen hebben, en die lijst is nog zeer onvolledig [1]. Men herkent deze indringers meestal terstond daaraan, dat ze den eindklinker ongeschonden bewaard hebben, hetgeen tegen de klankwetten van 't Nufoorsch indruischt. Ze zijn dus niet alleen klaarblijkelijk vreemdelingen, maar ook in betrekkelijk laten tijd ingedrongen.

Moeielijker wordt de beslissing indien de vorm van een woord niet in strijd is met de klankregelen der taal. Bijv. Nf. sarak, zilver, is natuurlijk hetzelfde woord als Jav. sĕlaka, Sangirsch saraka, enz. Daar nu de afslijting van den eindklinker volkomen strookt met den regel van 't Nf., dat geen *l* bezit en den eindklinker verwaarloost, moet sarak, indien het ontleend is, overgenomen zijn in het verleden, toen het Nf. den eindklinker nog uitsprak.

Zulk een term als sarak ligt onder verdenking van ontleend te zijn; deze of gene zou echter hetzelfde kunnen beweren van meer dan de helft van den woordenschat en van de grammatische praefixen, suffixen en infixen van 't Nf. Onder die omstandigheden geloof ik dat het raadzaam is eene

[1] Ter aanvulling laat ik hier eenige woorden volgen: diam, klok; djara, net (Skr.); djarak, paard (Burusch adjaran, Jav. djaran, enz.); kamasan (zilversmid; eig. goudsmid); kansa, koper (Skr.); kasoemba (roode katoenen stof, Skr.); kastera, turksche tarwe; maèdja, prijs (Jav. paèdja); mangkok, kom (Mal.); marisan, Spaansche peper (Skr.); paum, pajong; patora, katoenen stof (Skr. paṭola); damé, vrede, Mal. damei; padomon, kompas, Jav. pandoman, waaraan ook 't Mal. padoman ontleend is; paku, pin, Mal.; padamara, lamp, Jav. padamaran; korano, opperhoofd, Alfoersch kolano; sambako, tabak; sjonto, voorbeeld, Mal. tjonto; wawara, schurft, Skr. pāmara, schurftig.

verzameling aan te leggen van alle woorden en grammatische eigenaardigheden die het Nf. met het MP. gemeen heeft. Als proeve van zulk eene verzameling bied ik de volgende bladzijden aan, in de hoop dat anderen zich geroepen mogen voelen mijne lijst, die uit den aard der zaak alles behalve volledig is, aan te vullen. Bij de aanhaling van Maleisch-Polynesische woorden zal ik mij bepalen tot de bekende typische woordvormen, behoudens de gevallen waarin de verwijzing naar bijzondere tongvallen noodig is [1].

1. Sāɪ, één. Vgl. Ambonsch [2] sai, Erromango sai. Uit MP. sa en een toevoegsel, dat oorspronkelijk misschien ki (vgl. Kawi en Jav. si-ki, Vate si-kei) luidde; de *k* tusschen twee klinkers verdwijnt in 't Mf., na eerst, gelijk men veronderstellen mag, *h* geworden te zijn.

Osso, een, eenmaal, iets. Een bijvorm van sa, en wel het Mal. ăsa (ĕsa), Tagalog isa, Bulusch ĕsa enz. De Pĕpĕt gaat in 't Nf. regelmatig in *ŏ* over, gelijk in het Tobasch, Fidji, Bisaya, enz. [3]; daarentegen in het Tagalog meestal in *i*.

2. Duɪ, twee. Dit bevat du = Mal. dua, Kawi rwa, Jav. ro, Tombulusch rua, enz. en een toevoegsel, misschien hetzelfde als in sâi. Dua moet in 't Nf. den eindklinker verliezen. De *d* (beter *ḍ*) gaat in 't Nf., gewoonlijk, evenals in 't Kawi, Jav., Malagasi, Tombul. in *r* over, behalve na een neusklank. Intusschen komen uitzonderingen voor, evenals in 't Jav. duhur voor ruhur, zooals 't Kawi heeft. Regelmatig gaat *d* in *r* over tusschen twee klinkers, o.a. in 't Ibanag, Sangirsch, Tagalog; zoo ook in 't Nf. ru, hetgeen blijkt uit suru, twee, eigenlijk: zij twee.

[1] De werken waaruit ik mijne gegevens geput heb zijn: Noefoorsch-Hollandsch Woordenboek, en Beknopte Spraakkunst der Noefoorsche taal (beide 1876), door van Hasselt; Ambonsche tongvallen, door van Hoëvell, in Bijdr. Taal-, Land- en Volkenk. v. N. Indië, IV Volgr. D. 1 (1877); Boeroesch, door Jellesma, in Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde XXI (1875); Aroe- en Key-eilanden, door van Eybergen, in hetzelfde tijdschrift XIV (1864); Woordenlijst van 't Ceramsch en Koviay-Papoesch, door Miklucho Maclay, in hetzelfde tijdschrift XXIII (1876), en Reizen in den Ind. Archipel, door S. Müller, 2^{en} dr. (1857), I, p. 113—117; Woordenlijst der talen van Tidor, Misool, Toeboeroeasa, Karas, Kapauer, Onin en van de Humboldt-baai, in Reizen naar Ned. N. Guinea (1879), door Robidé van der Aa, bl. 436—449; Grundriss der Sprachwissenschaft, door Friedr. Müller, II, 2 (1877); Beiträge zur Kenntniss der Melanesischen, Mikronesischen und Papuanischen Sprachen (1882), door G. von der Gabelentz en A. B. Meyer; Sangirsche Catechismus (1880), door Mej. Steller, en de woordenlijst van Riedel in Tijdschrift v. Indische T. L. en Vk., X (1861).

[2] Onder Ambonsch, zonder nadere aanwijzing, versta ik de verschillende tongvallen door van Hoëvell behandeld.

[3] De spelling osso is een hollandisme; ze dient alleen om uit te drukken dat de eerste *o* den korten klank heeft van *ŏ*, zooals in 't Holl. woord *os*. Van eene werkelijke dubbele *s* kan geen sprake zijn.

3. KIOR, drie, MP. tĕlu; Ambonsch toru. Ter verklaring van den vorm hetvolgende. De *k* vervangt in 't Nf. zeer dikwijls de *t*, evenals in 't Hawaïsch, de taal der Marquesas en eenige Ambonsche tongvallen; bijv. Haw. kolu = Jav. tĕlu; hiku = Jav. pitu; Ambonsch Haroekoe kuriĕ = tulise, schrijven. Mouilleering van *k* en *p* door naslag van eene *i* komt in 't Nf. vaak voor, en vertoont zich sporadisch ook op Java. Over de *l* en de Pĕpĕt heb ik zooeven reeds gesproken, alsook over de afslijting der eindklinkers.

4. FIAK, vier, MP. pat. De *p* gaat gewoonlijk in *f* over; de regel volgens welke ze behouden blijft, heb ik nog niet kunnen opsporen, doch verwijs voorloopig naar 't Malagasi, waar op soortgelijke wijze eene oorspronkelijke *p* nu eens blijft, dan weer in *f* overgaat. Verder vereischt de vorm na de boven medegedeelde klankovergangen geene verklaring. Dichter bij den ouderen vorm staat fāt, uit een te veronderstellen fata, in het Papoesch van Onin; verder afgeweken is fala (voor fada, dit voor fata) in 't Papoesch van Segaar.

5. RIM, vijf. Uit MP. grondvorm lima, overeenkomstig de reeds behandelde klankregelen.

6. ONĔM, zes, MP. grondvorm ĕnĕm.

7. FĪK, zeven, MP. pitu, Haw. hiku. Na 't wegvallen van den eindklinker heeft de *i* de gerekte uitspraak, die ze in de open lettergreep had, behouden[1].

8. WĀR, acht, MP. walu, uwalu, Ambonsch gew. waru. Ten aanzien der *ā* geldt het bij fīk opgemerkte.

9. SĪW, negen. Grondvorm siwa, dat in de meeste MP. talen voorkomt, o. a. Ambonsch siwa[2].

10. SAMFUR, tien. Uit samfuru; dit uit sam-puluh, sang-puluh, dat algemeen MP. is, met kleine wijzigingen; Jav. bijv. sa-puluh, Tagalog sang-powo, enz. Uit dit voorbeeld blijkt dat het Nf. eenen klinker met sluitenden Wisarga behandelt als een echten eindklinker.

100. UTIN, honderd, Ambonsch uton, utun; Burusch utun[3].

---

[1] De spelling fiek is een niet navolgenswaardig hollandisme.

[2] In het Javaansch moet het eenmaal si-a of siya (Bisaya, Ibanag, Bikol siam, Tag. siyam) geluid hebben, want het reeds in 't OJ. gebruikelijke sang-a is klaarblijkelijk ontstaan door de substitueering van sang, thans nog een soort Krama-inggil plaatsvervanger van si, aan 't oorspronkelijke si-. Sanga is dus een kunstmatig woord, en staat tot den in onbruik geraakten ouden term als sangapa, wie, tot syapa.

[3] Utin staat tot het elders voorkomende atus, hatus (gatus, ratus) nagenoeg in dezelfde verhouding als OJ. hĕnti, Fidji oti, NJ. ĕnti (ĕntek) en anti, tot OJ. hantus, in 't NJ. antos, beschouwd als Krama van anti. Zoowel in ti als in tus schijnt het hoofdbegrip dat van «einde» te zijn. Vgl. ook Jav. putus en Day. tutus. In 't Ambonsch beteekent hutusame «tien». Of ti, tus, en tun of ton, tot één grondvorm te herleiden zijn, dan wel alleen synoniem waren, moge later onderzoek trachten uit te maken.

1000. SJARAN, duizend. Dit beantwoordt aan Burusch raran, en ook aan Ambonsch dial. lalan, hoewel dit laatste de waarde heeft van 10000; hetzelfde woord, etymologisch, is Tag. daan (uit djalan; vgl. powo voor puluh; buwan voor wulan), Pampanga dinalan, niettegenstaande deze 100 beteekenen. De sj moet ontstaan zijn uit dj, zoodat de grondvorm van de aangehaalde woorden schijnt te zijn djalan; niets is gewoner, gelijk bekend is, dan de afwisseling tusschen dj, *ḍ* [1] en zelfs dentale *d*, in de MP. talen, waaronder sommige eene even sterke neiging tot dissimilatie, als andere tot assimilatie hebben. Daar sj in echt Nf. woorden niet schijnt voor te komen, is sjaran misschien ontleend; als typisch Nf. zou men misschien verwachten daran.

Zoo gemakkelijk de ontleding der Nf. telwoorden is, zoo moeielijk is die der voornaamwoorden, welke veel meer geleden hebben.

1. AJA, JA, J', ik. Dit komt overeen met Bugineesch en Sangirsch iya. Wat de *i* betreft, is te vergelijken Tombulusch niyaku, eig. «egomet»; Ambonsch jau (voor jahu, dit uit jaku, i-aku); zoo ook Eromangasch.

IN-KO, KO, wij, ἡμεῖς; Ambonsch dial. i-to, maar als aanhechtsel ko; Pampanga i-ta, aanh. ta, too. Wat het voorvoegsel betreft, vergelijke men Sesake (op Api) ning-ginda tu (Mal. kita), en ning-gami au [2]. Nu, wij beide, *νώ*. Vermoedelijk verbasterd uit een vorm die du, ru (dua) bevatte.

2. AWE, WA, W, AU, tu. Deze vormen wijzen op een angkau (vgl. Mal.) of akau, met een of ander toevoegsel, zooals men in 't Kawi kon en kohĕn (waaruit Jav. kowe) ontmoet. Vgl. Marshall-eilanden kwe. Niet onmogelijk is het dat aan 't begin des woords eene *k* is uitgevallen; op dat verschijnsel kom ik later terug bij de behandeling van de woorden ai, hout, en uk, luis.

IMGO, MGO, vos. Vergelijkt men Anudhasch i-gamu, waarin gamu ontstaan is uit een ouder kamu; voorts Api ni-mui ku, Araga kimi, Ambrym gimi, Ambonsch Saparua imi (voor kimi), dan staat men in twijfel of men als ouderen vorm moet aannemen i-kamui [3], dan wel eene samentrekking van kamu met een woord voor «drie». Het veronderstelde kamui, waarop de aangehaalde vormen wijzen, vindt zijnen tegenhanger in 't Bataksche hamu-na, dat ook een toevoegsel, al is het dan ook een ander, vertoont.

---

[1] Met *ḍ* wisselt wederom *r*.

[2] Onderscheid tusschen de twee meervouden, waarvan één den sprekenden persoon insluit, de andere niet, maakt het Nf. evenmin als het Javaansch.

[3] Waaruit verder met omzetting: imkui.

MU, gij beide, σφώ. Moeielijk te herstellen; het zou kunnen ontstaan zijn uit kamu-du, eigenlijk «vos duo».

3. DE, D', I, hij, zij, het. Vgl. Mal. ija, dija, enz.

SI, zijlieden. Dit zou verkort kunnen wezen uit sire, Ambonsch sile, sire, sini, doch als aanhechtsel bezigt het Ambonsch eenvoudig si, en dit laat zich vereenzelvigen met het meervoud sei van het Bulusch.

SU, zij beide. Dit zou uit een enkelvoud si met toegevoegd du, twee, kunnen verklaard worden, doch in de woordvorming van 't Javaansch treedt een grondwoord su op in den zin van «elkander,» bijv. in sulaja, met elkander in strijd; Kawi suḍakĕt, convicinus; zoodat men er aan kon denken Nf. su voor een niet samengesteld woord te houden, ware het niet dat in dit geval su allicht in *s'* zou overgegaan zijn.

Het woord dat «zelf» uitdrukt, luidt mangun [1]. Dit is natuurlijk één met het Jav. wangun, gestalte, gedaante; Fidji yango, lichaam. Dat een Jav., en tevens oud MP. *w*, in 't Nf. *m* kan worden, blijkt uit mĕnu (uit mĕnua), Oudj. wanua, Tombulusch 'tzelfde, Mal. banúa, enz.

De thans gebruikelijke bezittelijke voornaamwoorden [2], wier ontleding ik uit gebrek aan gegevens uit de verwante Papoesche tongvallen zal laten rusten, hebben dit gemeen met de Ambonsche, dat ze achter het voornaamwoordelijk aanhechtsel nog een bestanddeel, eda, ani of ena, vermoedelijk een soort lidwoorden, vertoonen. Mijns inziens, beteekent een Nf. rum jeda, mijn huis, eigenlijk «domus mei illa.» Of da of eda vormelijk gelijk te stellen is met het Ambonsche na of *a*, ne is twijfelachtig, maar dat het lidwoord achter enclitische voornaamwoordsvormen geplaatst kan worden, blijkt uit zulke voorbeelden als Ambonsch ale-mu-ol, het dijne, eigelijk: «res tui illa».

Na deze vluchtige opmerkingen over de bezittelijke voornaamwoorden, zal ik thans eene lijst laten volgen van Nufoorsche woorden, die òf aan een of ander Maleisch-Polynesisch dialekt ontleend òf aan 't Papoesch en Maleisch-Polynesisch van den beginne af gemeen moeten geweest zijn. Daarbij zal ik tot leiddraad nemen Van Hasselt's woordenboek (1876). [3]

ADOFFĔN, schrede, als wkw. stappen. De stam adof luidt naar eenigs-

[1] Van Hasselt schrijft mangund, doch de *d* in mangundaja enz. kan niet tot mangun behooren; het is wat ik, bij gebrek van beter, met Van Hasselt een «overgangsletter» zal noemen.

[2] Over sporen van oudere suffixen, zie onder SWARI.

[3] De *alphabetische volgorde* der Woordenlijst, waarvan in den oorspronkelijken druk met opzet hier en daar werd afgeweken, is in dezen herdruk gemakshalve streng gevolgd. (*Noot van 1917*).

zins andere uitspraak arf, schrede, van waar afgeleid is arfépen, betreden. Adof, arf is Jav. haḍĕp, front, Tag. haḍap, enz.; oorspronkelijk één met harĕp, voorhebben, Mal. hadăp. Hoe de beteekenissen samenhangen blijkt uit het Jav. hadjĕng als Krama en Madya van haḍĕp en harĕp. — De uitgang épen beantwoordt aan Jav. akĕn, Mal. akan, Tobasch hon, enz., met overgang van *k* in *p*. Waarom de *p* hier niet in *f* is veranderd, weet ik niet te verklaren; op het feit kom ik later terug. De *é* in épen houd ik voor Umlaut, ontstaan door een later weer verdofte *i* in de slotlettergreep; épen wijst dus op een ouder apin (akin), dat ook aan 't Jav. ake ten grondslag schijnt te liggen. Het suffix ĕn in adoffĕn is te vergelijken met de bekende MP. suffixen an en ĕn, die meermalen in elkaar overgaan en dus moeielijk te onderscheiden zijn.

Afer, kalk. Vgl. Mal. kapur, Burusch ahul, Ambonsch kapu, gew. haü, Jav. apu, oud hapū of apū, uit een nog ouder hapu[c] of apu[c]. Bij dit merkwaardige woord ziet men dat Nf., Mal. en Burusch ten opzichte van de sluitletter overeenstemmen; dat daarentegen ten opzichte van de beginletter één tongval van 't Ambonsch en 't Mal. samengaan. Al de opgegeven vormen zijn, wat den uitgang betreft, volkomen overeenkomstig de regelen die voor elke der aangehaalde talen gelden, doch de dubbelvorm van 't begin des woords is nog niet onder vaste regelen te brengen [1].

Afio, damp, nevel. Vgl. Tag. apaya. Tegen den regel vinden we hier eene *a* aan 't einde bewaard, hoewel verzwakt tot *o*; hetzelfde verschijnsel zullen wij vaker aantreffen.

Ai, hout, Sumbasch ai, hout; Ambonsch ai, boom, hout. Ai schijnt een overoude bijvorm van kai (Sundaneesch) te wezen, te vergelijken met het zooeven behandelde apū naast kapur; een nog vollere vorm dan kai is Mal., Jav. en Makass. kayu, waarvan 't Tag. kahui een omzetting schijnt te wezen, en dat in 't Bugin. wederom zonder *k* als aju voorkomt.

Ai-bon, boomvrucht. Samengesteld uit ai, dat dus niet alleen «hout», maar ook «boom» moet beteekend hebben, en bon, vrucht. De volgorde der leden eener samenstelling is in 't Nf. dezelfde als die welke in 't Burusch, Rottineesch, Timoreesch, Soloreesch en de Ambonsche tongvallen wordt in acht genomen. Bijv. Burusch hoho'n-wai'n, borstwater (melk), terwijl de Maleier verkiest te zeggen ajr-susu; ulu'n-walan, hoofdhaar; Solor. wai-matan, water-oog (bron), Rottin. oeh-mata, Timor. oi-matan,

[1] Typisch ten opzichte van 't weglaten eener *k* aan 't begin is 't Bugineesch, hoezeer het anders volstrekt geen afkeer heeft van dien klank (zie de voorbeelden bij Matthes Boeg. Spr. (1875), bl. 36 en 49). Hetzelfde verschijnsel, dat verwante woorden met of zonder eene *k* aan 't begin voorkomen, vindt men in de Arische talen, bijv. Skr. asthi, Grieksch ὄστεον, Lat. os, doch Slavisch kostĭ; Lat. amor, doch Skr. kāma; Germ. achsel, Holl. oksel, doch Skr. kakṣa.

doch Mal. mata-ajr. Voorbeelden uit het Ambonsch geeft van Hoëvell t. a. p. bl. 15.

Aik, scheren, Ambonsch eri, gew. keli. De *i* is afgevallen, na eerst epenthese in de voorgaande lettergreep bewerkt te hebben, op de wijze van 't Grieksche σπείρω voor σπεριω, e. dgl. Zeer ontwikkeld is de epenthese, gelijk men weet, in 't Avestisch, bijv. in airyana voor aryana; alsmede in 't Iersch. In 't Nf. is ze ook alles behalve zeldzaam.

Ambafen, plank, Key-eil. fofan, Mal. papan, Burusch haha (uit fafan, dit uit papan), Maori papa (voor papan). De voorslag am heeft zijn tegenhanger in ĕmban, dat in de taal der Key-eil. naast fofan gebruikelijk is; vergelijk ook Mal. ampat = Jav. pat.

Amek, vatten, Jav. amek en amet; grondv. pek en pet.

Ān, eten. De MP. wortel is kan, waarvan o. a. Sundan. hakan, Mal. makan, Jav. mangan, Tombul. en Dajaksch kuman; voorts Tag. kanin, Bisaya kanun (beide uit een ouder kanĕn), voedsel, eig. wat te eten is, gegeten wordt; Fidji kakana (voor kakanan, daar 't Fidji eene sluitende *n* afwerpt), spijs; Malag. hanina, wordt gegeten; fihinana, spijs; enz. Ambonsche vormen zijn: anane (voor hanane, dit voor kanane), eten; ana-illo, aas; aăne (uit kananĕ), kamanane, levensmiddelen. Ân houd ik voor ontstaan door samentrekking uit aăn; dit heeft zich waarschijnlijk ontwikkeld uit ahan, en dit laatste uit akan. Dat eene *k* tusschen twee klinkers ten slotte verdwijnt, zal nog uit andere voorbeelden blijken.

In denzelfden zin als Ān komt voor:

Anān. De *n*, zooals we later meermalen gelegenheid zullen hebben op te merken, vervangt in 't Nf. eene Jav., Mal. *ng*. An is dus hetzelfde welbekende prefix dat in 't Kawi, Jav. en Sundan. ang, *ng* luidt; anān is dus letterlijk = Sundan. ngahakan. — Van denzelfden wortel komt: Fān, voederen, kweeken. Vgl. Jav. pakan, voeder; Jav. makani, Fidji vakani, voeder geven aan, voederen; Daj. pakanan, mampakanan, enz. Wegens de beteekenis moet het transitieve fān beschouwd worden als identisch met Fidji vakani, en niet met het subst. pakan; de eindklinker *i* moest natuurlijk wegvallen. — Verder behoort bij denzelfden wortel: Ijen, visch, Mal. ikan; Tongasch ika (voor ikan); Ambonsch ian, Halmaherasch ijaan, ien; Sumbasch iang; enz. De *j* is een overgangsklank die zich vanzelf achter de *i* ontwikkelde, nadat de *k*, of wil men de uit *k* ontstane *h*, uitgestooten was. Beter dan in 't Nf. is de oude vorm bewaard gebleven in een ander Papoesch dialekt, het Segaarsch, dat ikan zegt.

Wij zien, dat de MP. wortel kan in 't Nf. goed vertegenwoordigd is. Dat de Papoes voor zulke eenvoudige begrippen als eten, voêr en visch woorden moesten halen bij de Malaio-Polynesiërs, is niet volstrekt ondenkbaar, doch

bijzonder waarschijnlijk zal zulks wel door niemand gevonden worden [1].

Andāndi of āndāndi, voorhoofd, Fidjisch yadre.

Andum, binnenkomen. Uit prefix an = Jav., Sund. ang, Mak., Bug. *ng*, en rum, dat na een neusklank *d* wordt. Het is moeielijk te beslissen of rum (dum) het Segaarsch-Papoesch ruma, huis, Ambonsch luma, Mal. rumah, enz. is dan wel Daj. dumah, komen, Tombul. luma. Het doet ook weinig ter zake, daar ook in andere talen, bijv. de Arische, wiç enz. «ingaan» en «huis» beteekent.

Anĕnĕk, inklemmen. Dit heeft tot grondwoord ĕnĕk, dat met de zeer gewone verandering van *t* in *k* aan 't Jav. ĕnĕt beantwoordt; an is het suffix ang, zoodat anĕnĕk volkomen met het Jav. angĕnĕt overeenkomt. Van 't grondw. ĕnĕt is verder afgeleid Tombul. pĕnĕt, mahapĕnĕt, dicht doen; Tag. pinid̦.

Aninĕf, spuwen. Vgl. Jav. angidu en ilĕr. Het Nf. heeft meermalen *n*, waar 't Jav. eene *d* vertoont. o. a. in knik, weinig, Jav. kĕd̦ik, doch Madureesch kènèk. In een ander Papoesch dialekt, het Segaarsch, vervangt eene *n* zelfs gewoonlijk eene *d̦*, *r*, *l*, en zelfs eene dentale *d* van 't Jav.; bijv. noa, Oninsch nuwa, twee = Mal. dua (d. i, d̦ûa), Kawi rwa; nonin, blad, = Kawi ron (d̦on, roŋ-d̦on), Mal. dáun; nima, ook Oninsch, = Jav. en Mal. lima; taniga, oor = Tag., Tombul. talinga; unan = Jav. udan, enz. Er kan dus geen bezwaar bestaan tegen de gelijkstelling van inĕ, verdoft uit inu, en Jav. idu of ilĕr, Mal. liur. Nadere verklaring vereischt de sluitende *f*. Zulk eene *f* treffen we soms aan in gevallen waar ze niet tot den wortel van 't woord kan behooren en steeds in werkwoorden; bijv, in kiukf, uitwisschen; in seer-f, zoeken, naast seer, vangen. Ik gis dus dat die *f* het overblijfsel is van een formatief of van een richting aanduidend achtervoegsel, identisch met het Fidjische va, bijv. in lako-va e. dgl.

Anirija, dezelfde. Uit an (= ang); diri (Mal. «zelf») en voornaamw. 3de pers. ja. Aniriya kan voor andirija staan blijkens anarem, bruidsgeschenk, van darem, bruidegom of bruid.

Antimbaboi, krokodil. Het laatste gedeelte van dit woord boi of baboi, komt overeen met Kawi wuaya, Mal. buwaya, Tag. buaya, Jav. båyå, Daj. badja, Mahaga vua, enz.

Apop, vlinder, Ambonsch hoha (uit popa), naverwant met gew. Ambonsch kopo-kopo, Mal. en Jav. kupu, enz. Vgl. ook Tombul. ali-popo.

Ariaun, geneesmiddel. De oorspronkelijke beteekenis moet «bladeren» geweest zijn, want het woord is klaarblijkelijk hetzelfde als Mal. dáun, Kawi

---

[1] Ter loops zij opgemerkt dat ijen mani, eigenlijk «vischolie», niet zooals in de Beiträge van Von der Gabelentz en Meyer (1882), N°. 267, te lezen staat «Thräne» beteekent, maar «Thran».

ron (ook rwan), enz. De *r* is gemouilleerd; de *a* aan 't begin zou een voorslag kunnen zijn, die vóór de *r* sporadisch in ettelijke talen voorkomt; misschien evenwel is het een overblijfsel van een partikel, en wel van dat, hetwelk in 't Tombul. *a* (an, am, ang) luidt. In dit laatste geval zou ariaum een meervoud of collectief zijn, dus bladeren, als «geneesmịddelen» [1] beteekenen.

Ār-nani, stuifregen; Ār-piarek, kwalster; Ār-sjawek, regenworm. Deze drie woorden bevatten alle ār, dat «water» moet beteekenen, evenals in 't Papoesch van Onin. Ook het Ceramsch heeft ār, Kawi air, Mal. ajr. Vermits in 't Nf. zelve een ander ār, schreeuwen, afwisselt met ajĕr, heeft men het recht te besluiten dat ook ār, water, uit air, āir ontstaan is. Nani, in ār-nani, is een bijvorm van nangi, hemel; ār-nani zou dus eigenlijk hemelwater zijn, ofschoon ik niet verzwijgen mag dat deze wijze van samenstelling in 't Nf. ongewoon is.

Aro, de voormiddag. Daj. andau, Tag. aḍau, Tombulusch ĕndo, Sang. ĕllo, de dag.

Attaruwa, ster. Hierin vertoont zich op verrassende wijze het Formosaansche ata-talingèi, wat het eerste gedeelte betreft.

Aweab, hol, spelonk, Daj. uap, Marquesas-eil. ua. We, beter wi, stelt eene gemouilleerde *w* voor.

Babia, beneden; ook iri wabia. Wabia is één met Sumbasch wawa, sa wawa, beneden; Mal. bawah enz. Bi is wederom een voorbeeld van mouilleering; de *b* als beginletter in babia heeft vermoedelijk haar ontstaan te danken aan een afgevallen voorzetsel, bijv. in; immers in 'wabia zou im babia worden, waaruit licht mbabia, en eindelijk babia ontstaan kon. Iri = Kawi iri, bijvorm van ri, Mal. di; iri wabia is dus letterlijk Mal. di bawah. Het behoud van de *a* aan 't einde is wellicht toe te schrijven aan den Wisarga, die oorspronkelijk het woord sloot, gelijk uit het Mal. blijkt.

Babo, of, met mouilleering: Biabo, nieuw, jong. Kawi wăhu, recent, versch, nieuw, jong (geboren); Tag. bágo, Ibanag bagú, versch, nieuw; Bataksch im-baru, nieuw[2]; Mal. bharu; Fidji vou; Maori hou; in eenigszins gewijzigde beteekenis Jav. wahu, mahu. Eene afleiding is Daj. awau in anak awau, pasgeboren kind.

Barik, 't westen, Mal. en Daj. barat, Ambonsch halato, Bul. awahat, Ibanag abagak enz. De *i* in de laatste lettergreep zal wel een hollandisme des schrijvers zijn, die ĕk meende uit te drukken.

---

[1] Voor 't gebruik van *a* zie Niemann, Bijdragen kennis der Alfoersche taal (1866), 90.

[2] Deze vorm leidt tot het vermoeden dat de vorm biabo zijn ontstaan te danken heeft aan een ouder im-babo, met overspringing der *i* in de volgende lettergreep.

BATI, vriend, makker, Jav. batih, lid van 't huisgezin; Fidji wati, gade; Tag. kabati, makker.

BÉ, aan (voorzetsel), schijnt onderscheiden te zijn van be (prefix), bijv. in be-kiki, vijlen; be-namun, tooveren; be-niaki, schnldig zijn, e. dgl. Het prefix komt in beteekenis overeen met twee onderling naverwante prefixen die luiden: Daj. ba, Mal. bar, ba, Tag., Bis., Iban. mag en ma, Mongondousch mo, Kawi mā (verouderd) en ma, Sang. me' en ma, Bat. mor en ma, en zal dus ook wel etymologisch aan Daj. ba beantwoorden. Of bé slechts eene gewijzigde uitspraak is van be, is niet uit te maken. Ik vermoed dat de praepositie bé etymologisch hetzelfde woord is als 't Bulusch wiya, aan, terwijl het samengestelde prefix béfa, dat met befa afwisselt, het zooeven bedoelde be, in functie = Kawi ma bevat. Hoe het zij, de wijze waarop 't Nf. zich van bé en be bedient, is volkomen Maleisch-Polynesisch.

BE-BO, omhoog. Vgl. Tombulusch wawo, op; Philippijnsch babau, Ambonsch babo, gew. haha[1], enz. Tot denzelfden stam behoort Daj. ambo, boven; Jav. ambo, opgehaald; angambo, optrekken. Als voorzetsel bezigt het Nf. bo, op, dat ik ontstaan acht uit baw, dit uit bawo.

BE-BON, vruchtbaar. Daar bon vrucht beteekent, is het duidelijk dat be hier dezelfde functie heeft als ba in 't Daj., ma in 't Kawi; Mal. ba, bar.

BE-ISNA, BE-KIKI, BE-SNOK, en eene menigte andere met het prefix be voorziene werkwoorden zal ik voorbijgaan, daar ik de grondwoorden te hunner plaatse zal behandelen. Alleen zij opgemerkt dat men in plaats van be-isna zou mogen verwachten ber-isna, indien 't prefix be geheel beantwoordde aan Bataksch mor, Mal. bar, Ibanag mag. De afwezigheid der *r* leidt dus tot de onderstelling dat be eigenlijk vormelijk met Bat. ma, Iban., Tag., Bis., Jav. ma, Mal. ba gelijk te stellen is.

BEJEN, varken. Dit woord, hoewel ook in 't Papoesch van Koviay bestaande in de vormen boi en wembe, schijnt niet inheemsch, daar de slotlettergreep en niet uit het Nf. verklaard kan worden en vermoedelijk een soort lidwoord is, gelijk llo, enz. In 't Ambonsch, ra in 't Ceramsch. Het woord luidt in 't Mal. babi, Daj. bawoi, Tag. babuy, Ceramsch bōi en bu-ra, Sumbasch wee. En verg. nog DAIM.

BE-PON, in den beginne, eertijds; de eerste. Pon = Kawi puhun, begin; Tombulusch en Seasch puuna, aleer; Ponosakansch en Tag. muna; Tag. naüna, enz. Hetzelfde woord als Kawi puhun is Mal. púhun, stam; ten bewijze strekken de verschillende beteekenissen van *wit* in 't Jav. Verwant met puhun is Jav. rumuhun, alsook Kawi ngūni, d. i. *ng* + ūn (samengetrokken uit uhun) en *i*.

BE-PUR, daarna; BEPURI, nazaat. Van denzelfden stam als Kawi wuri,

[1] Vgl. Van der Tuuk's opmerkingen in Bataksch leesboek, IV (1862), 174.

Jav. buri, achter; Tombulusch muri, daarna; Maori uri, achtergebleven spoor (in 't Kawi wuryan); muri, achter; amuri, hierna.

BESSO, hoeveelheid. In het Segaarsch is wessa-fa, hoe. Daaruit is op te maken dat besso eigenlijk hetzelfde is als Tombulusch wissa, welke?

BE-WĀR, vloeibaar. Uit be = Daj. ba, en WĀR, water; vgl. dit laatste.

BIABO, nieuw, jong; zie BABO.

BIË, goed. Ambonsch mae, Mal. baik, Maori pai; in gewijzigde beteekenis heeft het Jav. bahe, waarmede men Jav. sahe vergelijke.

BIKWĀR, oud, versleten. Kwār = Ambonsch tawari, versleten; *k* staat, gelijk reeds vroeger opgemerkt, in 't Nf. dikwijls voor *t*.

BĪN, vrouw. Ontstaan uit bini, MP. grondv. wini of winai, Mal. bini, Sumbasch kawini, Burusch fina, Maori wahine (voor wavine, dit voor wawine, een geredupliceerde vorm).

1. BON, vrucht; Burusch fuan; in 't Burusch vervangt *f* de plaats van eene oorspronkelijke *w* (Mal. *b*), bijv. fenna = Kawi wanwa, Mal. banūa, enz. Vergelijkt men Kawi wwah, Jav. woh, Mal. buwah, vrucht, dan zou men geneigd zijn bon, fuan te houden voor een verkorten vorm voor Kawi wwahan, Jav. wohan; een vorm die m. i. ook in 't Kawi kubwan, Jav. kĕbon, tuin, teruggevonden wordt. Vgl. de verhouding tusschen Kawi lyan, Jav. liyan, met a-lih, kalih, enz., waar lih en li als varieteiten van één en denzelfden wortel voorkomen.

2. BON, berg. Vgl. Samoa maunga, berg; Hawai mauna.

BŌR, veel. Sesake mbula, Maramasiki mora, veel; Jav. murah, overvloedig; enz.

BRAWĔN, goud; Bug. ulawĕng, Ibanag bulawan, Bikol bolawan, Sangirsch bulaeng, buraeng, Mak. bulaeng, Ambonsch halawan, hulawan, hetwelk uit walawan of wĕlawan ontstaan is, evenals bijv. hulan, maan, uit wulan. De stamvorm is bewaard in 't Daj. bulau; Tag. in den zin van «rossig».

BRI, dapper; zie MAMBRI.

BRUĔR, BRŪR, 't noorden. Ruĕr, rūr = Kawi lwar, bijvorm lor, Jav. lor, 't noorden. Dit woord is eigenlijk slechts eene varieteit van Kawi lod, Tombul. lauĕr, Mal. láut, zee; Bis. i-lauod, zeewaarts. De *b* zal wel niet anders wezen dan 't voorzetzel bĕ.

BUR, verdwijnen, zich verwijderen. Kawi mör, stamvorm wör; vgl. Roorda's Handwoordenboek i. v. wur.

DAIM (juister ḍaim), blad. Bijvormen hiervan zijn raim, rām. Gewoonlijk blijft de *ḍ* slechts na een neusklank behouden, en zegt men dus nandaim, betelblad, doch wegens het geringe verschil in uitspraak tusschen *ḍ* en *r* is het verklaarbaar dat men ook elders de *ḍ* in plaats van de meer

regelmatige *r* aantreft; zoo bijv. staat ḍui naast su-ru. Raim (ḍaim) staat voor rāmi, met de gewone epenthese, die in den vorm van rām ontbreekt; rāmi = Tombulusch rani, blad. Wij hebben hier dus een ander voorbeeld van de onderlinge verwisseling der nasalen. In 't algemeen heeft 't Nf. eene voorliefde voor de *m*, die meermalen zoowel de *n* als de *ng* vervangt. Het Papoesch van Segaar, dat zoo dikwijls de *ḍ*, *r* en *d* door eene *n* vervangt, heeft nonin, waarin de sluitende *n* vermoedelijk een soort artikel, en in allen gevalle een toevoegsel is, ons herinnerende aan den uitgang en in Nf. BEJEN. [1]

DIMEK, nat, vochtig. Jav. djĕmek.

DOBBO of TOBBO, haai. Vgl. Tongasch tofoa, walvisch.

DOMES, zweeten; verwant met Jav. umĕs, vochtig, alsook met Daj. gĕmĕs, vochtig, en Jav. rĕmbĕs, zijpeling, lek.

EJEK, ĕK, klimmen. Van denzelfden stam als Ibanag unek, Mal. en Daj. naik, O. Jav. panek, N. Jav. penek, Tombulusch mĕnek, Mongondousch moponik, enz.

EMBĔROB, oorlog. Bĕrob = Jav. bĕrubuh, algemeen gevecht; waarvan Kawi makabarubuh, slaags raken; Jav. ambĕrubuh, neêrvellen, enz. Volgens de regelen der Jav. spraakkunst zou embĕrob, d. i. vormelijk Jav. ambĕrubuh, een werkwoord, en geen substantief wezen, doch die regelen zijn niet van toepassing op de Oostelijk-Polynesische talen, evenmin als op het Ibanag, waar 't prefix ang (enz.) substantieven vormt, zoodat bijv. anugut een substantief is, hoewel het vormelijk met het verbale O. en N. Jav. anurut identisch is.

ENĔF, slapen. Maori inep, slapen; Jav. inĕp, overnachten.

ĒW, vullen, Jav. ewuh, vol. De *u* met sluitenden Wisarga is weg gevallen, gelijk o. a. ook in samfur, tien, sampuluh. De causatieve beteekenis «vullen» is ietwat zonderling en lijkt verdacht; ēw zal wel eenvoudig met «vol (zijn)» te vertalen wezen.

FA, prefix = MP. pa. Bijv. in fān (d. i. pa-kan-i); fa-rbian (q. v.), e. a.

FA-MANGŌR of FIA-MANGŌR, versiersel. Uit pref. fa, waarvan fia eene gemouilleerde bijvorm schijnt te wezen, of mogelijkerwijze ontstaan is uit een ouder i-fa, en mangōr = Jav. mangun, fatsoeneeren, opknappen; subst. pamangun. De vervanging van den neusklank *n* of *ng* door *r* heeft niets bevreemdends, daar het omgekeerde meermalen plaats heeft. Een ander voorbeeld levert kanōr, waarzegger, toovenaar, dat uit tanong of tandong moet ontstaan zijn, blijkens Mal. tănung, Jav. tĕnung, Bataksch tandung. Een ander voorbeeld zien wij in:

[1] De *o* in Seg. nonin wijst op een ouder rwani, te vergelijken met Kawi rwan naast ron (voor raun = Mal. dáun).

FAMFABĔR, woordenstrijd, twist. De stamvorm fabĕr = Jav. pabĕn, Krama van padu.

FĀN, voederen; zie bij ANĀN.

FA-RBIAN, verkoopen. Het naverwante Arfaksch fa-briān toont dat farbian omgezet is uit fa-brian. Bri is Kawi wli, Mal. bĕli, Tag. en Daj. bili, Malag. vidy, Fidji voli, enz. Het prefix fa, dat meestal een factitief vormt, dient om in farbian het begrip van «verkoopen» in tegenstelling tot «koopen» uit te drukken. Op overeenkomstige wijze beteekent in 't Fidji het causatieve voli-taka «verkoopen», doch het eenvoudige voli, «koopen». Daarentegen is Tag. mili, koopen, maar magbili, verkoopen. Vormelijk zou aan fabrian beantwoorden een Kawi pa-wĕli-an of pa-wĕli-ani, hoewel dit laatste slechts in den imperatief als werkw. vorm zou kunnen optreden. Het Arfaksche fabriān heeft bepaald eenen gerekten klinker vóór de *n*; moet dus aan 't slot een vocaal verloren hebben.

FA-RIĀN, verhuizen. Hiermede is te vergelijken zoowel Jav. ngalih, ngalihi, ngĕlihi, verhuizen, als Kawi lyan, ander, enz. Vermits alih, lih en li varieteiten zijn van één en denzelfden wortel, is het vooralsnog moeielijk uit te maken, of men fariān onmiddellijk bij lih dan wel bij li brengen moet. Als oudere vorm is te beschouwen fariani, eig. «verhuizen naar», gelijk Jav. ngĕlihi, in den conjunctief nglihana.

FA-RĪK, vuur aanleggen. Rīk uit rikit; de *k* moest uitvallen, en de sluitende *t* is in *k* overgegaan, gelijk in barĕk. Het is Tombulusch rikĕt, waarvan rikĕttan, wordt gebrand; rumikĕt, vuur aanmaken; Tag. dikit; Daj. djakit, aangestoken.

FAR-MUN, vechten; zie MUN. Het prefix far = Mal. par, Philippijnsch pag.

FARO en MARO, aan, tot. FARO = Kawi en Jav. para; MARO = Kawi mara, en, met volgend voorzetsel *i*, mare; Jav. marang en mring (Kawi mareng, d. i. mara + *i* + lidwoord *ng*). Wat de reden is dat de eindklinker bewaard is, hoewel verzwakt tot *o*, kan ik niet zeggen; wellicht volgde er oorspronkelijk eene *i* of andere partikel op.

1. FĀS, schrijven, teekenen; FAFĀS, bont. Fās houd ik voor ontstaan uit fasik, en dit uit fatik, want het is een vaste regel in 't Nf. dat ti overgaat in si, gelijk in 't Grieksch en 't Ibanag[1]. Fasik nu is mut. mut. Tombulusch pantik, en verwant met Jav. baṭik en patik, Bis. patik. Dat de sluitende *k* benevens den voorafgaanden klinker is afgeworpen, laat zich verklaren uit de eigenaardige uitspraak der sluitende *k*, die, zooals men weet, half opgeslokt wordt, en uit de omstandigheid dat het accent op het prefix valt.

2. FĀS, rijst. Dit woord, Kawi wwas, Mal. bĕras, Tag. bigas, enz. is

[1] Zie Fausto de Cuevas, Arte nuevo de la lengua Ybanag, 2e ed. (1854), § 22.

hoogstwaarschijnlijk niet Nufoorsch, daar eene *w* (Mal. *b*) in 't Nf. niet in *f* overgaat; vgl. bijv. bon en mĕnu, mangun.

FASIS, stilte. Uit fa en sis, Jav. tis, stil. Het is boven reeds opgemerkt dat ti in 't Nf. si wordt.

FA-SNA, aantoonen; zie ISNA.

FAU, weten, verstaan, kennen. Dit woord is zonder twijfel verwant met ettelijke MP. woordstammen die eene tot nog toe onverklaarbare afwisseling in de beginletter vertoonen: Jav. bahu in binahu; gahu in ginahu, en sahu in sinahu, leeren, zich oefenen. Binahu, ginahu en sinahu worden alle als stamwoorden behandeld, waaruit men mag opmaken dat ze zeer oud zijn. Een vierde varieteit is Mal. tahu, weten, Tombulusch matau, kennen, Daj. tau, kunnen, Maori ma-tau, wijs; weten, verstaan; en als vijfde mogen we Nf. fau beschouwen, want volgens den regel zou hieraan een MP. pahu beantwoorden. Het is te gewaagd hierin een onregelmatigen klankovergang te zien, en fau onmiddellijk te vereenzelvigen met Jav. bahu, of wel bahud, bedreven, hoewel de Nf. causatiefvorm faunépen zou kunnen aangehaald worden ter staving van 't vermoeden dat naast fau een faun = faud (Jav. bahud) bestaan heeft. Hoe het zij, aan de verwantschap van fau met al de opgenoemde stammen is niet te twijfelen, en het verdient nog opgemerkt te worden dat fau niet alleen den zin van 't Mal. tahu, maar ook dien van 't Jav. tahu, namelijk dien van «gewoon» heeft; fau rapé, ongewoon, niet gewend. Eindelijk zij nog opgemerkt dat Jav. bahu (binahu) eigenlijk niets anders is dan 't welbekende Mal. báu, reuk; en zoo verklaart zich van zelf hoe Mal. sĕbáu kan heeten «gewend», zich gewennen», dus z. v. a. Jav. tahu, en dat in 't Daj. bau niet «reuk», maar «gezicht» beteekent. Dat ook in andere taalfamiliën de begrippen «ruiken» en «leeren kennen», «weten» verwant zijn, blijkt o. a. uit vergelijking van Baktrisch baodha, reuk, baodhaitē, rieken; būidhyaitē, merken, bespeuren; Skr. budhyate, merken, bespeuren; buddhi, verstand, begrip; bodha, inzicht; en doortrekking met geur; enz.

FĔS, binden, vastmaken, hechten. Burusch ĕmsi, «vereenigen», passief: i-psia, vereend; Maori apiti (voor apisi), vereenigen; passief apitia. Het grondw. is si, één; fēs staat dus voor fesi, en dit voor fĕsi, of fisi.

FIASĔN, persen. Dit herinnert aan Tombulusch pĕsut in mahapĕsut, persen, alsook aan fios en de daarmede vergeleken woorden, doch zoolang men niet den ouderen vorm, waaruit fiasĕn ontstaan is, op bevredigende wijze kan herstellen, is 't raadzaam het bij deze aanwijzing te laten.

FIOS, nauw. Uit een ouder fĕsu, gelijk kior en tĕlu. Het is dus verwant, maar niet volkomen identisch met Bulusch pĕsĕt, eng; mahapĕsĕt, vergen; voor identisch houd ik het Jav. pĕsu, mĕsu, zich inspannen, be-

dwingen, al is de beteekenis eenigszins gewijzigd. Vermoedelijk hangt dit Jav. pĕsu niet slechts samen met Bul. pĕsĕt, maar ook met Jav. suh, hoepel; doch ik laat dit daar.

FNINĔS, kijker; als werkw. mikken. Fn is het bekende MP. prefix pang, pĕng; inĕs staat voor inĕsi wegens den bekenden regel omtrent de eindklinkers, en si is de regelmatige Nf. vorm voor ti. Fninĕs is dus vormelijk = Jav. pang-ingĕt-i; in zin = angingĕti, met aandacht bekijken, van stam ingĕt; voor Nf. fninĕs (uit pangingĕti) zou het Kawi en dichterlijk Jav. mangingĕti als werkw. hebben; als substantief, met vereischte verwisseling van *i* met an, is een pangingĕtan denkbaar, ofschoon mij onbekend; vgl. wat de wijze van afleiding aangaat, 't Jav. panutan, panĕmbahan.

FNOBĔK, FNOK, toeleggen, bijpassen. FNOK is in hoofdzaak omiskenbaar = Mal. en Jav. pĕnuh, vol, Salawati von, Bauro honu. Zoowel in dezen vormen, als in 't Papoesch van Ansoes, dat met zonderlinge klankverwisseling donu zegt, komt geen sluitende *k* voor; ik weet die ook niet te verklaren, tenzij fnok eene verhaspeling is van fnobĕk. Dit is eene samenkoppeling van twee woorden, beide «vol» uitdrukkende; fno = pĕnuh, en Kawi wĕki of de Jav. stam bĕk, in ibĕk, kebĕk, vol. Juist op dezelfde wijze zegt men in 't O. Jav. pĕnuh wĕki, stopvol; Bhārata Yuddha 114.

FNURĔP, duister; zie IFNURĔP.

FŌB, 't hoofd bedekken. Uit pref. fa en ob, Jav. ahub, Kawi hōb, beschutting, inzouderheid tegen de zon.

1. FŌR, vuur. Uit fora of fura; vgl. omtrent den gerekten klinker het boven bij fīk opgemerkte. Maori mapura, vuur; zeker wel hetzelfde in oorsprong als Mongond. mopura, rood, Tag., Bis. mapula. Ook andere Papoesche dialecten bezitten dezelfde uitdrukking; Koviay i-woro, Mairassi woor; daarentegen Segaar jafi = Mal. api, enz.

2. FŌR, vangen, grijpen. Maori puri, wegnemen.

FRĀR, loopen, vluchten. Daar we weten dat er een klinker aan 't einde afgevallen is, maar niet welke klinker, is het onzeker tot welke varieteit van den wortel voor «loopen, vluchten» rār behoort. Met behulp van 't Papoesch van Koviay, dat braru heeft, komen wij tot de overtuiging dat rār voor raru staat, dus aan Jav. ladju, verwant zoowel met layu als met Mal. lari, beantwoordt. Op de Key-eilanden luidt de vorm inderdaad bĕrari, dat nagenoeg letterlijk = Mal. bĕr-lari is. FRĀR is dus vormelijk gelijk te stellen met een Jav. paladju, terwijl men mag aannemen dat er gewestelijke bijvormen bestonden die aan een MP. palayu, palari beantwoordden. — Van hetzelfde rār is afgeleid MBRĀR, koers, richting. De *b* wordt tusschen *m* en *r* regelmatig ingeschoven. Het gebruik van *m* (mĕ,

ma) tot vorming van min of meer afgetrokken substantieven is in de westelijke MP. talen zeer zeldzaam, minder echter in de oostelijke. Zoo bijv. is Malag. masina, Mal. masin «zout» (adj.), doch Fidji masima «zout, sal;» Bulusch mareo, dorst. In 't Maori troffen we mapura, vuur, aan; dit zou intusschen oorspronkelijk een adjectief kunnen geweest zijn, waarvoor 't Mongondousch mopura pleit.

FRŌK, bespringen. Uit *f* = fa, en rok, wellicht = Jav. rok, het zich storten op.

FRŌN, ontginnen. Rōn, samengetrokken uit rohon, Jav. ruhun, waarvan rumuhun, eerst, vroeger. Mogelijk is een *i* aan 't einde weggevallen, en dan ware frōn te vergelijken met Jav. angruhuni voorkomen.

IFNURĔP, duisternis. Dit strijdt met hetgeen in het Holl. Noef. woordenboek wordt opgegeven; daar dient ifnurĕp tot vertolking van «donker» en fnurĕp van «duister, donker (verborgen)». Voorshands betwijfel ik, of hetzij fnurĕp of ifnurĕp ooit een adjectief kan wezen; de vorming van 't woord is al te duidelijk die van een zoogenaamd denominatief met prefix pang, enz. Vormelijk zou, behoudens de *p*, in wier plaats men eene *f* verwachten zou, fnurĕp gelijkstaan met een denkbaar Jav. panurup, het ondergaan der zon, 't duister worden. Vgl. hieronder JORĔF. *I* is een voorvoegsel welks waarde wij nog niet weten te bepalen; vgl. het boven opgemerkte bij fa-mangor.

IJEN, visch; zie bij ANĀN.

IJĔR, waaien. Vgl. Jav. idid, midid, waaien. Het Kawi zegt idī, en dit wijst op een ouderen vorm idir, of althans op een oorspronkelijken MP. sluitmedeklinker, die groote verwantschap had met de *r*. Vgl. ook Jav. ilir.

IMNASU, bezwijmen (?). De opgegeven beteekenis lijkt verdacht, daar mnasu, hetwelk niets anders is dan eene gewijzigde uitspraak van imnasu, door van Hasselt zelven vertolkt wordt met «ademen». De zaak zal wel deze zijn dat mnasu, imnasu zoowel «ademen» als «hijgen» beteekent. Het stamwoord is asu, Samoa asu, ademtocht; Tahiti en Hawai aho; verwant is Jav. angsur, hijgen. Mn is verzwakt uit mang; *i* in imnasu en dgl. is een voorslag die zich ontwikkeld heeft, nadat mang in mĕng en eindelijk mng, mn was overgegaan. Wat hier gezegd is, geldt voor alle gevallen waar mn- met imn- afwisselt; o. a. in 't nu volgende:

IMNIS, MNIS, voldoende. Het grondw. is wis, Jav. wis, wus, Tombulusch awĕs, genoeg; Mal. habis enz. Daar mn MP. mang is, moet mnis voor mnisi staan, hetgeen letterlijk Jav. (m)angwissi, afdoende is [1].

IN-BANIO-RI, schoonmoeder. Vergelijkt men dit met mambanio-ri,

[1] Wat de uitstooting der *w* in mnis aangaat, vergelijke men 't Jav. en Kawi ngetan, mangetan, van wetan.

schoonvader, en bedenkt men dat mami «mijn vader» beteekent, dan mag men het gevolg trekken dat in het welbekende MP. ina, moeder, is. Vgl. SNARI, en SWARI voor den uitgang ri.

INĔM, drinken. MP. inum. In andere Papoesche dialekten keert hetzelfde woord terug; Onin ninun (voor anginum), Koviay ma-inu (voor manginum). Zij die het bewezen achten dat de Papoesche talen niet met de Maleisch-Polynesische verwant zijn, moeten dus tevens aannemen dat de Papoes hun woorden voor eten en drinken, voor vuur en water, en dergelijke allereenvoudigste begrippen meer, van elders ontleend hebben, en wel na onderlinge afspraak, want anders zou er niet zulk een eenstemmigheid onder de dialekten heerschen.

ISIA, wezen of zijn. Formosaansch ma-sea.

ISNA, licht, daglicht. Er zijn verscheidene woorden die zekere verwantschap met sna vertoonen; het dichtste er bij staat Balin. sĕnah, Tag. en Ibanag sinág; vgl. ook Bisaya sanág, licht, lichtstraal; Jav. sunar; Mal. sinar, licht; Maori hahana, vuurglans. Verwant ook is Kawi sĕnö, glans, waaruit Jav. sunu; Sund. sönö, vuur. De *i* van isna behoort niet tot den woordstam, zooals blijkt uit fa-sna, duidelijk maken, vertoonen. De klemtoon moet op de laatste lettergreep gerust hebben gelijk in sĕnö en sanág, en dien ten gevolge is de klinker der eerste lettergreep zóó toonloos geworden dat hij ten slotte niet meer gehoord werd.

JANĔM, vlechten; Jav. anam, vlechten; enz. Omtrent de *j* geldt hetzelfde als bij JĀS.

JĀR, kring. Sundan. en Jav. ali, ring. De functie der *j* (*i*) in jār, evenals in de straks volgende artikels, is mij onbekend. Is die voorgevoegde *i* (*j*) dezelfde als in i-woro van 't Koviay-Papoesch, waarvoor Nf. eenvoudig fōr heeft? Is het soms een substantiefvormend bestanddeel of soort van lidwoord, en te vergelijken met de *i* (*y*) in Fidji y-aða, naam, waarin aða = Jav. aran, Daj. aran, Bentenansch aren, is? Opmerkelijk is het dat het substantief «naam» in 't Kawi en Tombulusch ng-aran, Tag. ng-alan, Malag. ang-ara(n) is. Vergelijkt men verder Tongasch ing-oa, naam, Tahitisch i-oa, enz., dan is het duidelijk dat *i* of ing eenerzijds, *ng* en ang anderzijds formatieven zijn; over den oorsprong en den aard van dat formatief zal ik hier niet verder uitweiden, en mij vergenoegen met het vermoeden uit te spreken dat *i* in jār inderdaad met *y* in yaða, in functie = *ng* in ngaran, overeenkomt.

JĀS, slijpen. Uit *i* en ās, voor asah, Jav. asah, Daj. asa, het slijpen; Jav. ngasah, Daj. en Tombulusch masa, slijpen; Tombulusch aäsaän, slijpplank; enz. De *i* (*j*) is mij hier geheel onverklaarbaar, tenzij jās een passiefvorm is. Doch volgens van Hasselt bezit het Nf. geen passiefvorm. Het

verdient opgemerkt te worden, dat men in 't identische Fidji yaða, scherpen, hetzelfde onverklaarbare voorvoegsel vindt.

JOKĔF, JOKF, JOJĔF, verbergen. Kĕf is eene verdofte uitspraak van kuf, gelijk in inĕm van inum; het is de wortel kup, die in 't Jav. in verschillende stammen met de beteekenis van bedekken, verbergen, zich sluiten, voorkomt; bijv. in ingkup, zich sluiten; tungkup, met de hand bedekken; kukup (kukub), deksel; ngukup (ngukub), verbergen. Okĕf zou vormelijk aan Jav. ukup of ungkup beantwoorden. Ojĕf moet als een gewestelijke vorm beschouwd worden, waarin zich na de uitstooting der *k* tusschen twee klinkers een *j* ter vermijding van hiaat gevorm heeft.

JORĔF, sigarenasch. Rĕf is identisch met Jav. rĕp, waarvan rĕm, ḍĕm en rup varieteiten zijn. Dit blijkt het duidelijkst als men Jav. sirĕp, uitgebluscht, stil geworden, vergelijkt met siḍĕm, sirĕm, surĕm, alsook met surup, sĕrap. Daarom mag men Nf. rĕf feitelijk gelijk stellen ook met Jav. ḍĕm, waarvan afgeleid zijn paḍĕm, uitgedoofd; aḍĕm, koud[1]. Nf. orĕf wijst op eenen versterkten wortelvorm urĕp (uḍĕm), of urap, die mij niet bekend is, doch waarvan Tombulusch kurap, asch, moet afgeleid zijn. De eigenlijke beteekenis van jorĕf is zonder twijfel «iets uitgedoofds».

JUF en UF, ademen, blazen. Hierin schijnt de *j* volstrekt zonder beteekenis te wezen, ten minste zoo de vertaling juist is. In uf herkent men het stamwoord van 't Balin. ngupin, blazen; Tombul. upi, toorn; ma-upi, woeden. Dat uf uit ufi ontstaan is, blijkt ten overvloede uit ufia, blaas; hier toch bleef de *i* gespaard omdat ze niet aan 't einde stond.

KADADU, donder. Vgl. Jav. galuḍug, donder; gĕlĕḍĕg, gerommel; Bisaya dalugdug, donder. Zoowel galuḍug als dalugdug zijn frequentatieven van een wortel ḍug. Als zoodanig is ook 't Nf. woord te beschouwen; wisseling van *k* en *g* is zelfs in 't Jav. in sommige gevallen niets ongewoons, en da kan licht door assimilatie uit la ontstaan zijn. Kadadu(g) is dus een frequentatief, welks oudere vorm garadug of karadug moet geweest zijn.

KAIM, KAM (beter kām), al; bijv. in POK KAIM, almachtig. Jav. kabeh, Sangirsch kĕbi, al. De ai is ontstaan door epenthese. Vgl. NAKAIM.

KAIN, blijven, vertoeven, zitten. Is dit Bulusch kana, rusten? Kana is niets anders dan 't Jav. kana, daar; Kawi ng-kāna, daar ter plaatse; vermoedelijk verwant met hana, zoodat kāna = ka-(h)ana zou zijn. Intusschen moet ik opmerken dat kain ook verwant zou kunnen zijn met Sang. kaianĕn, zetel.

[1] Daar rĕp = ḍĕm is, is Krama asrĕp een wisselvorm van Ngoko aḍĕm, behoudens de voorvoeging van *s*, of wil men, sĕ.

KAKA, oom. Vgl. Jav. kakang (eigenlijk de vocatief van kaka), oudere broeder.

KANIK, jongere broeder of zuster. De *n* vervangt een oudere ṇḍ of *ḍ*; anik is dus Mal. adik; Jav. ari, Daj. andi, enz. De voorgevoegde ka houd ik voor hetzelfde als in Tombulusch katuari, broeder, zuster.

KANŌR, toovenaar. Reeds boven behandeld en als bewijs aangehaald dat de triller wel eens de nasaal vervangt. Overgang van *n* in *l* en omgekeerd komt in verschillende talen voor; in 't Nf., dat geen *l* meer bezit, vervangt de *r* natuurlijk de *l*.

KATUM, zak; Jav. kaṇṭung, Daj. kantong, Mal. kandung, zak; Fidji kato, doos. Dit woord kan ten voorbeeld strekken, dat in 't Nf. de nasalen verwisseld worden.

KAWA-BUS, zeeschuim; bevat bus = WUS, q. v.

KAWASSA, menschen, volk. Dit woord is waarschijnlijk aan 't Galelareesch ontleend. Ware het inheemsch, dan zou de uitgang onverklaarbaar wezen.

KÉNĔM, leven. Vgl. Mal. hidup, Jav. hurip, Sundan. hirup, enz. De *n* staat ook hier, op de bekende wijze, voor *d* of *r*, gelijk in knik = Jav. kĕḍik; kanik = Mal. adik, Jav. ari, De *ĕ* is verdoft uit *u*, gelijk in inĕm, drinken; jekĕf, van wortel kup. Een sporadisch voorbeeld hiervan, en tevens van verwisseling der lipletters levert zelfs het Jav., dat ingkĕm naast ingkup heeft. Kénĕm is dus ontstaan uit ka + iḍup, en moet ook als substantief in gebruik zijn of geweest zijn; dat zoo-gevormde woorden als praedicaat kunnen optreden, blijkt uit het Jav. karsa.

KERRU (beter kĕru), steen. Sumbasch karoa, rots; karoa kapu, kalkrots.

KES, kloven, splitsen. Bulusch kese, gescheurd.

KĔSI, hars. Jav. gĕtih, plantensap. De *i* is gespaard gebleven, dewijl de klemtoon op de laatste lettergreep rustte, gelijk in osso, Mal. ăsá. Een ander voorbeeld dat *k* voor *g* staat, hebben wij in kadadu ontmoet.

KIABĒR, KIAWER, draaien. Kia is een gemouilleerde ka; wer is te vergelijken met Jav. wĕr, uwĕr, 't draaien; daarbij behoort ook Jav. li-wĕran, dwarrelende; Kawi aliwĕr, in zigzag (gelijk de bliksem); verwant is 't geredupliceerde wawar in aliwawar, dwarrelwind. Bēr, voor beri, is eerder te vergelijken met Jav. wali (bali, walik), en wola-wali, keer; keeren.

KIAFSU, krimpen. Dit behoort m. i. tot denzelfden wortel als FIOS (zie boven). Misschien is er een suffix, bijv. *i*, afgevallen; anders is het opmerkelijk dat de *u* bewaard is.

KIANES, schreien, weenen. MP. tangis, met zeer gewone verwisseling van *t* met *k*, en verder met mouilleering.

KIAWAWĔR, weêrlicht, bliksem. Verwant met Kawi en Jav. ali-wawar (zie boven bij KIABĔR), hoewel de klinker wijst op een verwanten stam wari (waaruit weri, en eindelijk wĕr) = Jav. wali.

KIAWER, kentering. Hetzelfde woord als KIABĔR (KIAWER) boven.

KIKI, vijl; zie onder SAKIKI.

KIMU, komkommer. Dit is Jav. timun, Mal. katimun, en blijkbaar overgenomen, al is het dan ook niet onmiddellijk uit het Jav. of Mal., want dan zou de slot-*n* niet ontbreken. Het woord is een bewijs te meer dat het Nf. de *t* door eene *k* vervangt.

KINSŌR, wichelen, waarzeggen. Klaarblijkelijk een gewestelijke bijvorm van 't bovenbehandelde kanōr, en een die het dichtst bij 't Bataksch tondong staat; immers de *n* in kanōr kan zoowel uit *n*, in Jav. en Mal. tĕnung, tanung, als uit nd ontstaan zijn, maar ns kan niet anders verklaard worden dan als voortgesproten uit nsj; sj nu vervangt in 't Nf. soms de plaats van *dj* [1], en *dj* wisselt op MP. gebied met *ḍ*. De *i* in kinsōr staat voor een oudere *ĕ*, die in 't Tobasch volgens den regel in *o* is overgegaan.

KIPU, baas. Jav. ki = kyahi, en MP. pu, mpu, baas, heer. Wij zien dat de *p* hier niet *f* geworden is. Misschien is dit daaraan te wijten dat uit mpu eerst ppu gekomen is. Ook in 't Malagasi, dat evenals 't Nf. eene oude *p* in *f* laat overgaan, blijft de *p* in de verbinding mp bewaard; bijv. in tompo, heer; = Daj. tĕmpo, Kawi tampu (in tampu-hawang). Intusschen wil ik volstrekt de mogelijkheid niet ontkennen dat kipu in 't Nf. niet thuis behoort.

KIRO, vloeien. Jav. ilu, kelu, enz. Wegens 't voorkomen van een klinker in den uitgang, vermoed ik dat kiro uit een bijvorm met lange *ū*, voor ur of *u*ᶜ, ontstaan is. Daarop wijst het Tag. ilog en het Jav. zelve, met zijn ilĕr, Mal. liyur, vergeleken met ilu en idu; Makass. ilorĕk [2].

KNENEP, turen, staroogen. Verwant met Jav. kĕḍep, blik; kumĕḍep, blikken. Knenep zou 't infix in kunnen bevatten, zoodat het vormelijk aan een * kinĕḍep zou beantwoorden. Doch die grammatische vorm laat zich moeielijk met de beteekenis rijmen, en daarom veronderstel ik dat knenep door assimilatie ontstaan is uit kmenep = Jav. kumĕḍep. De sluitende *p* in stede van *f* weet ik evenmin te verklaren als in IFNURĔP, FNURĔP; zie boven.

KNIK, KNIKKI, weinig, luttel. Jav. kĕḍik, Madur. kènèk, Daj. kunik, korik. De beteekenis van het toegevoegde ki of *i* is mij onbekend; wel-

[1] Bijv. in sjaran, duizend. Zelfs indien het woord niet oorspronkelijk Nf. ware, zou de opmerking omtrent den klankovergang niets van hare kracht verliezen.

[2] Vgl. van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, 1e Stuk (1864), p. 52.

licht is 't hetzelfde element als *i*, dat wij in de telwoorden sai en dui hebben aangetroffen.

KOB, deksel. Kob = jav. tup in tutup.

KOBIS, koopen. Jav. tumbas, Ceramsch akufas, koopen.

KOFĀR, in stukken breken. Het stamwoord fār is vermoedelijk een verkort farwa = Jav. paro. Zoo kofār werkelijk de actieve beteekenis heeft, en dus met Jav. maro in zin gelijkstaat, is ko op te vatten als vervormd uit ta of tĕ, te vergelijken met het Tombulusche prefix ta (zie Niemann, Bijdr. Alf. taal in de Minahasa, 1866, p. 77), waarvan het Tag. taga een frequentatief-vorm is.

KOFEIN, zeggen. Het grondwoord hiervan schijnt bewaard in in 't Maori kupu, woord. De overeenkomstige term in 't Papoesch van Ansoes is etobana, en daar hierin het suffix an te herkennen is, mag men de gissing wagen dat kofein ontstaan is uit kofwani; de ei ware dan een Umlaut, op de wijze van Nederlandsch *ei* in *einde*, uit andi.

KOKRO, kikvorsch. Jav. koḍok, Mal. kodok. De *r* heeft in 't Mal. en andere MP. talen [1] den eigenaardigen invloed dat ze allerlei omzettingen veroorzaakt; in 't Nf. schijnt dit insgelijks min of meer het geval te zijn; wij hebben een voorbeeld ontmoet in fa-rbian voor fa-briān, en kokro, voor korok, is, naar het mij voorkomt, een ander voorbeeld.

KOP, suikerriet. Eigenlijk kob, Jav. en Mal. tĕbu, Sumbasch tobu, Tag. tobo; enz.

KŌR, tellen. Tombul. turu, vertellen, melden, onderrichten. Van kōr is afgeleid farkōr, leer, in rumgun farkōr, leerknaap; rum farkōr, leervertrek, school. Het prefix far hadden we reeds gevonden in farmun.

KPURI, mijn of zijn grootvader of grootmoeder; ko-pursi, onze grootvaders of grootmoeders. Het woord luidt dus eigenlijk pu, Ibanag afu, Tombul. opo. In den zin van «Heer, Eerwaarde» is pu, mpu, ampu (vgl. de verhouding van O. en N. J. pat, vier, tot Mal. ampat) algemeen MP. Het voorvoegsel *k* zou uit ta of tĕ kunnen ontstaan zijn, in welk geval kpu zou beantwoorden aan Malag. tompo, Heer, O. J. tĕmpu, tampu, N. J. over in tĕmpuhawang. Over den uitgang ri vgl. hierachter SWARI.

KUK, slaan = Fidji tuki, geredupliceerd in Ambonsch toki-toki, kloppen; de wortel in 't Jav. ṭuk, waarvan het geredupliceerde ṭuṭuk. Met den actief-duratieven vorm nuṭuk van 't Jav. komt overeen, behoudens de reduplicatie en misschien den uitgang, Nf. NUK. Ik zeg «behoudens misschien den uitgang», omdat zich niet laat uitmaken of nuk soms niet voor nuki staat. Hetzelfde is van toepassing op kuk.

[1] Bijv. Kawi anarawata voor Skr. anavarata; vgl. van der Tuuk, Tobasche Spr., als voren, § 25.

KUN, branden. Mal. en Jav. tunu, Ambonsch tunu, gewest. kunu, branden; Tombulusch tinono, kolenvuur. Van kun komt NUN = de actief-duratieve Jav. vorm nunu.

KUNĔM, nederbuigen, vereeren. Juister zal wel wezen «op den buik liggen, zich onderwerpen», want het woord is identisch met Jav. kurĕb, waarvan kumurĕb, en angurĕbi, zich onderwerpen aan, eene leer belijden.

KWĀR, reeds; ook gebruikt ter aanduiding van den verleden tijd, gelijk in 't Maori door kua, in 't Jav. door wis geschiedt. Ik houd dit kwār voor identisch met kwār in BIKWĀR (zie boven), Ambonsch tawari, versleten.

1. MA, en. Samoa en Maori, hetz.

2. MA, vader. MP. ama, vader. De *k* in kama-ri, zijn vader, en kokmá-sri (voor ko-kamá-sri) is vermoedelijk hetzelfde element als in KPU-RI, zie boven; en vgl. Fidji tama, vader; tina, moeder.

MĀM, kauwen. Mal. mamah; enz.

MAMBRI en BRI, dapper. BRI is verwant met Jav. wani, Mal. bĕrani, Tombulusch waranei [1], Tag. bayani [2], enz. De eindmedeklinker zal wel uit een tweeklank vereenvoudigd zijn; want ware de korte *i* oorspronkelijk, dan zou ze wel weggevallen zijn. Inderdaad heeft het Peleliu bagai. Mambri bet. vermoedelijk eigenlijk «als een dappere, als held (zich gedragen)»; mam, Jav. prefix ang (dichterlijk ook mang), dat vóór eene *b* natuurlijk am, mam luidt.

MAMBUR, vederen. Dit woord is samengesteld uit MĀN, vogel, en bur, MP. wulu, wol, haar, vederen.

MĀN, vogel. MP. manuk. Als eerste lid eener samenstelling wordt mān verkort tot man, ingeval het tweede lid met een medeklinker begint, evenals in 't Hollandsch geschiedt met *bongerd* voor *boomgaard*, *enkel* voor *eenkel*, *lichaam* voor *lijkhaam*, *kommenij* voor *koopmanij*; in 't Engelsch met *chapman* voor *cheapman*, e. dgl. De *n* van man wordt natuurlijk *m* vóór eene lipletter, *ng* vóór een gutturaal. Hier volgen zulke samenstellingen: MAM-BRUK, kroonduif; MAN-ABĔF, bonte papagaai; MAN-DRAPPRIP, vledermuis; MANG-GANGAN, kiekendief; MANG-GERAS, kakatoe; MANG-GEREO, boschkip; MAN-JAWER, roode parkiet; MANG-KOKO, kip.

MANGUND, zelf. Verkeerde vorm voor mangun; zie onder de voornaamwoorden (bl. 42, met noot 1).

MANUĔN, heks, toovenaar, spooksel. Vgl. Sumbasch tau mamaru, toovenaar.

---

[1] Men zou wahani verwachten gelijk in 't Sang.; 't Jav. wani (eig. wāni) veronderstelt een ouder waᶜani.

[2] Men zou bagani verwachten; dergelijke afwijkingen van den gewonen regel zijn niet zeldzaam.

MĀR, sterven. Zonder twijfel hetzelfde als MP. mati, matai, dood, waarvan in 't Ambonsch als bijvorm optreedt mata, misschien voor matai. In 't Papoesch van Segaar luidt het woord amata. De overgang van eene *t* in *d*, en verder van *d* in *l* (of *r*) is sporadtsch, maar we mogen ons op het Segaarsche fala (vier), (uit fada, en dit uit fata) beroepen om te bewijzen dat zulk een klankverzwakking op Papoesch gebied niet ongehoord is.

MARO, tot, aan; zie bij FARO.

MARRIA, boog. Oogenschijnlijk hetzelfde woord als Jav. mariyĕm, Ambonsch mariam, kanon, doch de afkomst er van èn in 't Jav. èn in 't Nf. is geheel onzeker.

MASEN, zout (adjectief); mal. masin, Malag. masina, Jav. asin, hetzelfde, doch Fidji masima is «het zout».

MBRAFĔN, aanraken. Vgl. Jav. alap. De Nf. vorm veronderstelt een malapan, waaruit mĕlapan (mrafan), eindelijk met ingelaschte *b* en verdoffing van an tot ĕn, mbrafĕn ontstond.

MBRAIN, MBRAN (eerder mbrān), gaan loopen. Jav. marani; grondw. faro (para).

MBRAM, stinken. Uit prefix ma of mĕ, en ram, Jav. langu, onaangenaam van lucht. De *m* vervangt hier de *ng*, gelijk in paum = payung; katum = kaṇṭung, en in meer woorden die later ter sprake zullen komen [1].

MBRĀR, koers; zie bij FRĀR.

MBRĪF, lachen. In 't Papoesch van Lobo marifi: vgl. Ceramsch tamlif, en Sumbasch riki.

MBRO, dorsten. Het grondw. ro, vermoedelijk uit een volleren klank ontstaan, beantwoordt aan Sang. rou, Ambonsch leu, Tombulusch reo, waarvan Tombulusch mareo, dorst; Ambonsch pa-loëu (gew.), amaleu, dorst hebben; Sang. marou, dorstig.

MBRUM, binnenkomen. Uit prefix ma of mĕ, en RUM, huis, Mal. rumah, enz.

MĔNU, MNU, dorp. MP. wanua, wanwa, land, oord, streek, enz. De *m*, die hier, gelijk in mangun, eene *w* vervangt, vertoont zich ook in 't Ambonsche amanno.

MEOS, eiland. Het naverwante Arfaksch heeft nosāp en stelt ons daardoor in staat met zekerheid te zeggen dat meos beantwoordt aan Kawi nūsa, Jav. nusa, Malag. nosi, eiland. Verwisseling der neusklanken in den uitgang en tusschen twee klinkers komt in allerlei talen voor [2]; spo-

---

[1] Ook in 't Sumbasch komt *m* voor *ng* voor, bijv. in sĕmayam voor sĕmbayang.

[2] Sprekende voorbeelden zijn Tobasch amisara uit Skr. anusvāra; samisara uit Skr. çanaiçcara; in 't Jav. raka-mta voor raka-nta, niettegenstaande in dit laatste geval alle aanleiding ontbreekt om *n* in *m* te veranderen.

radisch ook aan 't begin, bijv. Nederl. *mispel* naast *nespel* (bij Kiliaan), Fransch *nèfle*. Terwijl het Nufoorsch in meos de oude *n* met eene *m* verwisseld heeft, doet het 't omgekeerde in NAU (q. v.), uit mau. En natuurlijk, wie *n* met *m* verwart, d.i. *m* hoort waar de spreker eene *n* voortbrengt, zal nu en dan eene *n* meenen te verstaan, en naspreken, waar eene *m* bedoeld was. Me, beter mi, is wederom een voorbeeld van mouilleering; vgl. miandumek, groen, volgens andere uitspraak: mandumek.

MĔRBAK, zwaar. Omgezet uit mĕbrak, onder invloed van den triller. Brak = Mal. bĕrat, Jav. wrat en bot (Kawi bwat), enz. Mĕrbak is, grammatisch, = Jav. mabot.

MGARĔN, stem. Tot den ouderen vorm herleid, zou dit luiden mangaran = MP. ngaran, naam. Het bewijs van de juistheid dezer vergelijking ligt in het feit dat aan de Astrolabebaai het woord dienum zoowel «naam» als «stem» beteekent. Geheel identisch met MP. ngaran is het Tanasche naghen, Ib. ngagan, naam.

MGA-SI, oog. Mga voor mka, dit uit maka = MP. mata[1].

MKAIK, vreezen. Na vergelijking van Burusch ĕmtako, vreezen; Marshall eil. imthak, Sesako mataku, en in de Papoesche dialekten van Koviay matatu, Onin mataito, enz. zien wij dat mkaik een sterk afgesleten vorm is van MP. ma-takut, bevreesd; vreezen. Uit de opgegeven vormen blijkt tevens dat de Papoesche talen èn 't prefix, èn den wortel gemeen hebben; het Papoesch van Lobo heeft kumetato, dat insgelijks matakut bevat en een mij onbekend voorvoegsel.

MNASU, zie onder IMNASU. — MNIS, voldoende; zie IMNIS.

MNU, dorp; zie MĔNU.

MON, groot afgodsbeeld, de voorouders voorstellende. Van denzelfden stam als BEPON (q. v.). In vorm komt mon overeen met Tag. maona, eerste, vroegere.

MUK, breken (als een touw), afbreken. Het is gemakkelijk te zien dat dit een vorm is behoorende bij een met *p* beginnend stamwoord, doch niet zoo licht uit te maken welk stamwoord het is. Voor 't Mahaga wordt zoowel poha, als fota en vuti in den zin van «breken» opgegeven; voor 't Maramasiki na-potari. Is nu de stam van Nf. muk te vereenzelvigen met Jav. pokah, afgebroken; brok; Kawi pukah[2], en Jav. mokah, af-

---

[1] De eigenlijke beteekenis van si achter namen van lichaamsdeelen is nog niet opgespoord. Ik vermoed dat si hier 't gewone meervoudsteeken is, daar het alleen bij zulke lichaamsdeelen voorkomt die een veelvoud toelaten. Het bezwaar hiertegen is dat men bij oogen e. dgl. het tweevoud (su) zou verwachten.

[2] Bijv. pukah kayunya, de boom brak (Smaradahana); pukah pucak ning gunung, de toppen der bergen braken af (Tantu).

breken[1], en Mahaga poha en fota? of is het, gelijk misschien ook Mahaga vuti, verwant met Jav. puṭĕl en puṭul, afgebroken; muṭĕl, afbreken, afknotten? of Jav. pĕṭĕt? Hoe het ook zij, aan de oorspronkelijke verwantschap van muk met een van de aangehaalde woorden of eene varieteit er van, is wel niet te twijfelen, en dat is hier de hoofdzaak.

MUN, dooden, slaan. Mal. bunuh, Malag. vono, doodslag, Daj. buno, bloedveete; Mal. mambunuh, Malag. mamono, dooden; enz.

MUNARA, gereedschappen. Dit luidt in 't Burusch mĕnara; vermoedelijk heeft het Nf. het uit eene of andere Moluksche taal overgenomen.

NABĪN, schoondochter. Bīn drukt «vrouw» uit, zooals wij gezien hebben; na is mogelijkerwijs MP. anak, hoewel Kawi anak-bi eenvoudig «vrouw» beteekent. In allen gevalle duidt na op zich zelf geen vrouwelijk wezen aan, want het komt ook voor in Nf. nangguni, jongere broeder of zuster van iemands vader of moeder, en in napīr, neef.

NADI, bidden. In alle opzichten identisch met Jav. ngadji. Is het woord ontleend, dan moet het zijn uit het Jav. zelve of uit een dialekt dat evenals 't Jav., in afwijking van 't Maleisch en de Philippijnsche talen, 't prefix ang enz. = Mal. mang enz. bezigt. Dat nadi niet oorspronkelijk Nf. is, zou ik opmaken uit de omstandigheid dat de *i* aan 't einde niet afgevallen is.

NAIN, NĀN, betelblad. Eigenlijk beteekent dit woord eenvoudig «blad», gelijk ook Hindi pān, Skr. parṇa «blad» en Malabaarsch weṭṭilei, dat in den vorm van «betel» naar Europa zijn weg gevonden heeft. Nāin, nān, Papoesch van Segaar nonin = Tombulusch rani, is dus niets anders dan een bijvorm van daim, raim, zoodat het samengestelde nan-daim[2] etymologisch, maar niet ten opzichte van 't spraakgebruik, een pleonasme bevat.

NAKAIM, NAKĀM, allen. Kaim, kām, zooals bereids opgemerkt is, beantwoordt aan Jav. kabeh, Sang. kĕbi, alle; maar wat is na? Is het een verouderd meervoudsvoorvoegsel, 't Maori nga, bijv. in nga tangata, de menschen; Hawai na; Pampanga ma-nga-puti, witte, mv. van ma-puti; Tag. manga? Hetzelfde na vertoont zich in na-bōr, veel, dat volgens van Hasselt niet van BŌR (q. v.) verschilt.

NAMON-KESI, toovenaars; meerv. van een niet opgegeven namon-ke. Over namon, ook namun en niamun geschreven, zie NIAMUN. Daar si het meervoudsteeken is, ligt in ke het begrip van een persoon; wellicht is het te vergelijken met Jav. kyahi, ki.

---

[1] In Roorda's Handwdb. (2[en] dr. 1875), is de beteekenis van mokah (i. v. pokah) te eng opgegeven; zooals blijken kan o. a. uit de zinsnede: [illegible] (Lakon).

[2] Nan is verkort uit nān, onder dezelfde omstandigheden waaronder mān (manuk) als man wordt uitgesproken; zie bij MĀN.

NĀN, betelblad; zie NAIN.

NANGI, hemel; naar andere uitspraak NANI, in ĀR-NANI; MP. langit. Verwisseling van *l* met *n* komt komt ook op MP. gebied voor; onbetwistbaar is Mal. nanggala uit Skr. lāṅggala, ploeg.

NASĔM, rieken, inademen. Uit prefix ang, *ng*, en asĕm = Daj. asĕp, Mal. asap, rook; enz. Hoe de begrippen van «rieken, ruiken» en «rook» samenhangen, leert ons reeds onze eigen taal.

NASI, gebit, tand. Als grondwoord mag men beschouwen kasi, voor kati, met of zonder sluitende *h*, *k* of dergelijken klank; Sumbasch en Rarotonga kati, bijten, Maori aki. Nasi heeft den vorm van een agens, evenals in de Arische talen Skr. dant, Lat. dens.

NAU, kat. Dit is de tegenhanger van meos, eiland, = nūsa; het staat namelijk voor mau, Sumbasch meo, in 't Mal. harimau, tijger. Een vorm met sluitenden neusklank is Sundan. maüng, Kawi mong, tijger; eene varieteit hiervan is Tombulusch en Makass. meong, dat tot mong in dezelfde verhouding staat als in 't Hollandsch *miauwen* tot *mauwen*.

NAU-KNAM, palmboom. Nau, waarvoor men no of nur zou verwacht hebben, is Kawi nyū, Tag. niyog, Mal. niyur, enz. De sluitende triller is, evenals in 't Maleisch, bewaard in 't Papoesch van Segaar, dat rur zegt. Men ziet dat hetzelfde Segaarsch, hetwelk zoo'n sterke neiging vertoont om eene *d* of *r* of hiermede licht wisselende letter te verruilen voor eene *n*, hier omgekeerd de *n* in *r* heeft laten overgaan.

NIAMUN, of NAMON en NAMUN, tooveren. Ambonsch mamuri-nyo, mamuli. Ik vermoed dat dit etymologisch overeenkomt met Jav. ñamun, namun, onzichtbaar maken, bedekt houden; waarbij op te merken valt, dat het Ambonsche woord ook van de Suwangi's, geesten, gezegd wordt.

NIARĔM, ondertrouwen. Het grondwoord is darĕm, bruidegom of bruid. Darĕm is slechts eene andere uitspraak van rarĕm, in ararĕm, verloven. Een vorm anarĕm, opgegeven bij roi, in de verbinding roi bé anarĕm, huwelijksgift, kan kwalijk van niarĕm verschillen dan als bijvorm; beide, anarĕm en niarĕm, zouden in 't Jav. luiden andalĕm. Al is dit niet in gebruik, evenmin als het synonieme Ngoko angomah, zoo laat het zich toch denken [1]. Behoudens het verschil in vorming, is Nf. anarĕm, niarĕm te vergelijken met Jav. omahomah, getrouwd zijn; ararĕm staat nog dichter bij omahomah, en beteekent eigenlijk «een huis, d.i. eene vrouw, hebbende». Darĕm, rarĕm is dus eigenlijk «'t binnenste, huis», kortom MP. dalĕm, dalĕm.

NORA, hoofdkussen. Sumbasch nula of nulang.

[1] In het Sumbasch is de vorm mĕngoma werkelijk in gebruik, en wel in den zin van «trouwen (met een man)».

NOSNÉPĔN; zie bij SUSÉPĔN.

NUK, NOK, kloppen, tikken; zie onder KUK.

NUN, NŌN, braden; zie onder KUN.

OBĔK, schaal van de kokosnoot; Ibanag upak; Daj. en Bis. upak, bast, schaal, dek. Hier is een voorbeeld van verzwakking der *p* tot *b* in 't Nf.

OPPĔR, springen, opspringen. Vermoedelijk voor ompĕr, verwant met Mal. en Jav. lumpat, sprong; Jav. lumumpat, springen. De *r* van oppĕr zou, indien de vergelijking juist is, tot den meer Maleischen dan echt Javaanschen uitgang *t* staan, als in 't Jav. zelf ḍengĕr tot ḍangĕt, of wukir, Tag. en Bisaya bukid, tot Mal. bukit.

ORI, zon. De eindklinker verbiedt ons dit woord geheel te vereenzelvigen met Tag. aḍau, Bis. aldau, Daj. andau, Tombulusch ĕndo, dat, zooals wij gezien hebben, in 't Nf. aro oplevert. Wel is waar zijn er ettelijke Papoesche dialecten die gezegd aḍau, enz. voor «zon» bezigen, bijv. aan de Astrolabebaai and, Koviay unguru [1], enz., doch dat bewijst niets voor 't Nf., daar de MP. talen evenzeer deels andau, enz., deels andere uitdrukkingen voor «zon» bezitten. Ziet men nu dat het Vunmarama op de Nieuw-Hebriden mata iāl zegt, dan is er niet aan te twijfelen of dit is letterlijk 't Mal. matahari, en iāl (of āl?) dus = Mal. hari. Het Nf. ori is hetzelfde hari met zwakkere uitspraak van de eerste lettergreep. De Jav. vorm zou wezen ĕri, ri, en dit is, m. i., vervat in rina, dag, waarmee op Papoesch gebied overeenkomt Oninsch rera, Segaarsch raera, zon. Of de *n* in rina, dan wel de *r* in rera ouder is, laat zich niet uitmaken. Zooveel alleen is zeker dat het Jav. Krama rintĕn een overouden hoofd- of bijvorm rira veronderstelt. Het Lobo-Papoesch heeft orah in stede van ori; dit orah, al of niet uit rahi ontstaan, herkent men in 't Jav. rahina, bijvorm van rina, en bovengenoemd Segaarsch raera. Het Maori ra is een geheel ander woord.

ORNE, deze, dit; die, dat. Ambonsch (Asilulu) ondé, deze, dit.

ORRIJA, ORRIWA, daar, aldaar. Vgl. Madur. riyah, deze, dit.

ORRUWA, daarginds. Vgl. Madur. ruwah, die, dat.

P. Deze letter baart in 't Nf. evenveel zwarigheden als in 't Germaansch. Men weet dat in 't Germaansch de meeste met *p* (Hoogduitsch *pf*) beginnende woorden van vreemden oorsprong zijn; toch blijven er eenige weinige over, die bij geen mogelijkheid voor niet echt Germaansch kunnen verklaard worden. Van de *p* in 't midden der woorden, bijv. in *slapen*, *hopen*, *helpen*, is evenmin tot nog toe eene bevredigende verklaring gegeven. Wat van de Germaansche *p* geldt, is ook van toepassing op de Nufoorsche. Een

[1] Ook wordt opgegeven oro-mata-wuti, doch hierin is oro klaarblijkelijk «dag», dewijl 't samengestelde oromata «dagoog», d. i. zon, uitdrukt.

tal van met *p* beginnende woorden vertoonen zich op den eersten blik als ontleend, bijv. padomon, kompas; padamara, lamp. Van andere is het niet zoo onmiddellijk zichtbaar, maar blijkt het na eenig onderzoek. Zoo bijv. is panda, geweer, het Portugeesche of Spaansche espada, zijgeweer, zwaard. Het bewijs hiervoor levert het Sumbasch, dat behalve sĕpada ook sĕpanda, zwaard, zegt. Wat den overgang der beteekenis, van zijgeweer tot schietgeweer, betreft, die is volkomen gelijk aan dien welken wij in 't Jav. Krama sañdjata, geweer, Tag. sandata, zwaard, aantreffen, om van ons eigen woord «geweer» te zwijgen. Men ziet dus dat zelfs de Papoes met hun tijd zijn medegegaan en deel hebben genomen aan de ontwikkeling der beschaving, althans voor zooverre deze zich openbaart in de verbetering der oorlogswapenen. Na aftrek der kennelijk vreemde woorden blijven er veel over, die den schijn hebben van ontleend te zijn, zonder dat ik in staat ben hun herkomst op te sporen. Dan zijn er eindelijk nog eenige, zooals paik, maan, maand, die niet als overgenomen kunnen beschouwd worden. Van de echte Nf. *p* vermoed ik dat ze meestal uit mp of eenen anderen klank ontstaan is, evenals in 't Malagasi, waar de *p*, gelijk in 't Nf. in *f* overgaat, behalve achter een nasaal, als wanneer ze bewaard blijft, bijv. mihinam (voor mihinan) pary maar mihinana fary. — Na deze opmerkingen over den aard der *p* in 't Nf. zal ik eenige woorden aan een vergelijkend onderzoek onderwerpen.

Paik, maan, maand. De overeenkomstige vorm in andere Papoesche dialekten is: Salawati pīt, Ansoes embai, Astrolabebaai bai. Hieruit mag men met eenige waarschijnlijkheid opmaken dat paik ontstaan is uit mpati. Dit vermoeden wordt bevestigd door hetgeen in een MP. taal (onderafdeeling Melanesisch) voorkomt; In 't Anudhasch namelijk heet de maan vati en vulan. Hiermede is het stamwoord gevonden; het is 't Jav. pati, te nemen in den zin van paḍĕm, eene welbekende uitdrukking om het einde der maand aan te duiden. Of nu mpati (paik) moet verklaard worden als «de uitgedoofde» in den zin van «de koele», te vergelijken met het Indisch gebruik om de maan «de koudstralige» te noemen; dan wel of mpati eigenlijk bedoelt de uitgedoofde maan, die als onzichtbaar met de nieuwe maan samenvalt, blijve hier onbeslist. De *m*, die paik veronderstelt, en Ansoes embai werkelijk vertoont, is mogelijkerwijs een soort lidwoord, te vergelijken met tam of tang in tambunam, zooals 't Papoesch van de Astrolabebaai heeft. Opmerkelijk is ook het Jav. rĕmbulan, waarin ik rĕm (voor rĕng) voor een verdoft rang = ḍang houd; ook dit is een lidwoord vóór namen van goden en voorname personen, bijv. in Kawi ḍang ācārya, de leeraar; de vorm ra zonder nasaal beteekent hetzelfde, bijv. in Kawi ra bhujangga, rānak enz., alsook in rādi-

tya, waaruit in 't Jav. rĕdite, evenals rĕmbulan uit rangwulan.

PAISIM, donkergrijs, zwart. Isim voor itim, en dit voor MP. iṭĕm, waaruit eenerzijds ontstaan is Tag. itim, Mal. itam, anderzijds Kawi hirĕng, Jav. irĕng. Pa heeft hier volkomen dezelfde functie als ma bij namen van kleuren in 't Kawi en Bataksch. Vermits voor dit ma in 't Daj., Mal. en Formosaansch ba voorkomt, zou paisim = baisim kunnen zijn. Een denkbaar mpaisim zou moeielijk in de opgegeven beteekenis te verklaren wezen; de mogelijkheid van zulk een vorm, en wel met die functie, durf ik nochtans niet loochenen. Andere Papoesche dialecten hebben regelmatig bovengenoemd prefix ma, zooals men verwachten kon: Lobo moitan, Koviay metan, Ansoes meta; Salawati metmiten.

PAKĪR, beitelen. Dit herinnert aan Jav. en Daj. ukir, snij- of beeldhouwwerk. De grammatische vorm is mij niet duidelijk, misschien is pa het factitief prefix, zoodat pakīr dan eigenlijk pa-ukir zou geluid hebben. Het geheele woord maakt den indruk van ontleend te zijn, want ware het echt Nf., dan zou de *k* verdwenen zijn.

PASSO, nat, vocht. Oogenschijnlijk hetzelfde als Ambonsch posu; het staat onder verdenking van niet echt Nf. te wezen.

PĔMBIR, kant, grens, gezichteinder. Vgl. Tombulusch tembir, rand, boord, kant; Jav. tambir, boord. De onverschoven *p* vervangt de plaats van *t*, gelijk in andere woorden die zoo straks ter sprake zullen komen.

PĔNŌR, ei. De nauwere verwantschap van pĕnōr (voor pĕndōr) met het Mahaga kindoru is even duidelijk, als de verdere met Kawi hantlū, Daj. hantĕloh (waarnaast als bijvorm tantĕloh), Tag. itlog, Tombulusch atĕlu, Mal. tĕlor, enz. De eerste lettergreep pen in Nf., kin in Mahaga, en tan in den Daj. vorm tantĕloh, zijn oogenschijnlijk ontwikkeld uit één en hetzelfde voorvoegsel, terwijl han in 't Kawi en Daj., alsook *a* in 't Tombulusch gelijke waarde met het voorgaande moet hebben, en evenzoo *i* in het Tagalog [1]. Zonderling is de *d* in 't Mahaga en in 't Nf. — in welk laatste nd in *n* is overgegaan — en niet minder zonderling is de Nieuwjavaansche vorm ĕṇḍog. Dit laatste is, bij wijze van spreken, een Tagalisme in 't Javaansch, wat de behandeling van de oude sluitletter betreft; wat de *ḍ* aangaat, die zou zich kunnen ontwikkeld hebben uit tl, evenals in 't Slavisch de Arische uitgang tra geworden is dlo, en eindelijk lo, bijv. in Čechisch oradlo = Lat. aratrum, Russisch ralo. In Mahaga kindoru, en Nf. penōr (voor pĕndoru) is de *d* wel is waar van de *l* (*r*) gescheiden, maar juist het voorbeeld van 't Jav. en 't Slavisch, in verband met de geschiedenis der Pĕpĕt in de MP. talen, toont dat kin-

[1] Of de *i* in itlog zich uit de Pĕpĕt ontwikkeld heeft, dan wel oorspronkelijk is, moet ik voorshands onbeslist laten.

doru, pĕnōr (uit pĕndoru) oudtijds geluid moet hebben kĕndĕlu, kĕndlu, en nog vroeger kĕndluᶜ [1] = tĕntluᶜ. Èn 't Mahaga èn 't Nf. staan ten opzichte van de behandeling van de sluitletter aan de zijde van 't Kawi en typisch Javaansch, [2] want de sluitende ', Mal. *r*, is verdwenen. Uit vergelijking van tantĕloh, kindoru en pĕnōr blijkt dat de tenues onderhevig zijn aan verwisseling: dit is trouwens een wel gestaafd feit; voorts zou men geneigd zijn het besluit te trekken dat eene uit verwisseling ontstane *p* en 't Nf. onverschoven blijft; dit laatste vereischt een nader onderzoek, dat ik thans aan anderen moet overlaten.

PODEM, springhaas. Een andere naam voor dit dier is WAIN, WAJEN. Beide woorden hebben 't voorkomen van slechts dialectisch te verschillen, want ze laten zich heide gelijkstellen met Jav., Sundan. en Bandjarsch badjing, eekhoorn. Immers we weten dat de nasalen in 't Nf. elkaars plaats innemen, en *d* (*ḍ*) wisselt met dj evenzeer als *j* (*y*) het doet. Zonder nadere gegevens is het niet voor goed uit te maken of de *p* in podem een verharde *b* is, en als zoodanig onverschoven, gelijk in paisim, al dan niet. Ik voor mij twijfel er evenwel niet aan want er zijn ettelijke woorden, adjectieven, waarvan de beginletter *p* kwalijk iets anders kan wezen dan het prefix bĕ, Daj. ba, Kawi ma. Zoo bijv. is prīm, koud, ondubbelzinnig hetzelfde woord als Sumbasch mĕ-ringu, koud. De slotsom is, dat het Nufoorsch dezelfde eigenaardigheid schijnt te hebben als het Hoogduitsch, welks *b* aan 't begin der woorden zóó wordt uitgesproken dat vreemdelingen nooit zeker zijn welken klank, *b* of *p*, de spreker bedoelt.

PRĪM, koud; zie bij PODEM.

PRO, hardhoorig; Sesake op Api baro, doof. Mogelijk is 't Jav. buḍĕg, hardhoorig, verwant, doch dit is onzeker zoolang men geen bijvorm vindt.

PUR, kleinkind. Vgl. Ambonsch puni.

RAIM, RĀM, blad. Andere uitspraak of spelling van DAIM (q. v.).

RAMBRUM, binnenwaarts. Uit ram, verkort uit rama, komen, gaan, en rum, huis; zie RUM.

RANDUM, inkomen in huis. Hetzelfde woord als rambrum. Daar de *r* achter een nasaal zich als *d* pleegt te vertoonen, en de bij *d* passende neusklank de *n* is, wordt uit ram + rum regelmatig ramdum, en voorts randum; spreekt men de *m* duidelijk uit, dan moet zich van zelf tusschen de *m* en de *r* eene *b* ontwikkelen.

RARĔM, het binnenste van iets; in sra-rarem, hart van een kokos-

[1] Met den spiritus asper duid ik den onbekenden sluitklank aan, die in 't Mal. als *r*, in het Tag. als *g*, in 't Daj. als *h* voortleeft, in 't Kawi regelmatig met den voorgaanden korten klinker samensmelt tot een langen.

[2] Het behoeft niet uitdrukkelijk gezegd te worden dat het Jav. ĕṇḍog toevalligerwijs *niet* typisch is.

noot. Natuurlijk MP. dalĕm of ḍalĕm, 't binnenste van iets, enz., dat wij in 't Nf. ook in den zin van «echtgenoot» hebben leeren kennen. Zie onder NIARĔM.

RIARWĒNDI, overmorgen; eig. dag die nog eens weêr (volgt); vgl. wēndi. Ria is Ambonsch ria, lea, in ria-mata, lea-mata, dagoog, d.i. zon; het is dus een bijvorm van ori, zon, Mal. hari, dag, enz. Vgl. ORI.

RIJOK, RIJUK, gedruisch, geruisch. Grondwoord van Jav. kĕriyak, kĕriyĕk, kĕriyuk.

RMONĔN, begeeren; belust. Van een secundair grondwoord romĕn, Jav. rĕmĕn, met infix um, *m*. De wortel is rom, Jav. rĕm.

RO, te, door; Madur. ḍa.

ROB, nacht. Van een MP. wortel rĕm of rĕb, en naar andere uitspraak (lĕm), waarvan o. a. Mal. malăm (Jav. malĕm) nacht; Jav. tilĕm, slapen; de verwantschap van «nacht» en «slapen» blijkt uit Ambonsch atolu, nacht, met Kawi aturū, Jav. turu, slapen. Vgl. het vroeger behandelde IFNURĔP, welks ware spelling wellicht ifnurĕb is; in allen gevalle is het verwant. In het Toeboeroeasch luidt «nacht» afaroba.

ROF, vadem. Tombulusch rĕpa, Jav. ḍĕpa, Tag. dipá, Daj. dĕpā enz.

ROMAWA, kind. De eigenlijke beteekenis moet «afstammeling» zijn, want het is letterlijk het Fransch «descendant», en 't Hoogd. «Abkömmling». In 't Jav. luidt het woord ḍumawah; wel is waar is dit in den opgegeven zin niet in gebruik, maar ḍumawah is een synoniem van tumurun, en in 't Kawi heeft turun niet alleen al de beteekenissen van 't Jav. turun, maar ook die van «spreken van een hoogere tot een lagere». Romawa is dus in grammatischen vorm = tumurun, in beteekenis = turun, afstammeling. Het behoud van de *a* aan 't eind is niet geheel regelmatig, doch zulke kleine onregelmatigheden vindt men meer, o. a. in de twee nu volgende artikelen.

RUM, huis. Mal. rumah, Ambonsch luma-l, enz. Ook in andere Papoesche dialekten komt het voor; Segaarsch ruma.

RUMĔK, mos. Jav. lumut, enz.

RWU, hoofd. Door omzetting ontstaan uit wru, voor uru, MP. ulu, hoofd.

SAKIK(I), vijl, zaag. In 't Holl.-Nuf. gedeelte wordt sakiki opgegeven, terwijl BĔKIKI, vijlen, zagen, zonder bijvorm vermeld wordt. Uit bĕkiki blijkt dat het grondwoord kiki is, wat dan ook het voorgevoegde sa in sakiki wezen mag. Kiki is het Jav. en Mal. kikir, Tag. kikil, vijl. Opmerkelijk is het dat het Tombulusch het verwante kikis in den zin van «vijl» gebruikt; dit is identisch met Mal. kikis, 't afschrapen; Daj. kikis en ikis, afgeschraapt, mikis, mangikis, afschrapen. Het Nf. kiki veronder-

stelt een ouderen vorm, waarin de sluitende triller hetzelfde verloop heeft gehad als bijv. in Kawi idī, waaien, voor idir; ikū, staart, voor ikur, Mal. ekur; e. dgl.

SANDĕM, leunen. Vgl. Jav. seṇḍe, sumeṇḍe, leunen, ñeṇḍeni, tegen (iets) gaan leunen. Indien deze vergelijking juist is, moet men aannemen, dat naast den Jav. vorm des stams een andere met sluitende nasaal bestaan heeft; vgl. Jav. kering naast keri, links; Tag. siyam, negen, naast siwa in andere dialecten; Sund. era, beschaamd, doch Jav. en Kawi erang, merang, e. dgl.

SARAK, zilver, zilveren armring. Natuurlijk het Ambonsche, Tombulusche, Dajaksche, Jav. salaka, Sangirsch saḍaka, zilver. Daar de herkomst van dit wijdverbreide woord onbekend is [1], bewijst de overeenstemming tusschen 't Nuf. en de zooevengenoemde MP. talen niets dan het bestaan van een levendig verkeer, en wel in een tijd, toen de thans afgevallen eindklinkers nog gehoord werden.

SARAMBURI, tin. Dit hangt zonder twijfel samen met Sumbasch tĕmbura watu; Ambonsch tamolao, tamulae; Sang. timbĕha, tin, lood; Jav. (Krama-Ḍusun) timbĕl, anders timah, lood, tin, zink; Mal. timah, tin. Deze vormen vertoonen zulk eene grillige afwisseling, dat dat men het woord voor uitheemsch moet houden, en ik acht het gevoelen dat het ontstaan is uit Skr. tīvra, tin, zeer aannemelijk, vooral omdat zich uit tīvra in 't Prākrit regelmatig tibra, timbra, tibba, en zelfs timma ontwikkelen kon [2]. Wijders geldt van dezen term hetzelfde als wat ik zooeven van SARAK gezegd heb; hij bewijst niets voor de taalverwantschap van het Nf. met het MP.

SĀS, zweren, BE-SĀS, beëedigen. De volle uitspraak is sasi, eed; bezweren. Het is 't Burusche sasi, eed, dat met het woord voor «zout» in verband wordt gebracht; de oppervlakkige gelijkenis met het aan 't Skr. ontleende Mal. saksi, Jav. sĕksi, getuige, schijnt dus toevallig te zijn. Hoe het ook zij, ik haal SĀS en SĀSI vooral aan als voorbeeld dat de vollere, oudere vorm soms naast de meer afgesletene gehoord wordt.

SASI, zie boven SĀS.

SASĪN, inzouten. Bevat asin dat we in masen, zout, ziltig, gevonden hebben; de gerekte *i* is wellicht zoo te verklaren dat sasīn voor sasini, het zoogenaamde transitief, staat; in welk geval nochtans de eerste *s* onverklaard blijft.

---

[1] Mogelijk is het een verbasterde uitspraak van Skr. çalāka, staafje; vgl. den overgang der beteekenis in 't Spaansche plata. Het is mij evenwel niet gelukt het historische bewijs te vinden.

[2] De Visarga van timah is vreemd; doch vgl. Jav. gadjah, olifant. Beide woorden zullen wel door de Javanen onmiddellijk uit het Maleisch overgenomen zijn.

SASSAR [1], zonde, misslag, dwaling. Het MP. sasar; het zal wel in 't Nf. niet thuis behooren.

SAWAWĪR, wervelwind, Vgl. Kawi en Jav. ali-wawar, wervelwind.

SÉBE, wie? De eerste lettergreep bevat vermoedelijk het persoonaanduidende si, dat we in 't Kawi sy-apa, wie, in 't Jav. verbasterd tot sapa, Mal. siyapa, Tag. si-anu, enz. aantreffen. De Ambonsche tongvallen en 't Tombulusch hebben sei.

SISSER, de zeekant. Vgl. Jav. pa-sisir, zeestrand; verwant Jav. sisih, kant, zijde.

SJO, waaien. Vgl. Kawi syus in halisyus, Jav. lesus, wervelwind; Samoa asiosio, hetz.

SMA, vinden. Dit houd ik voor hetzelfde woord als Mal. djĕmah, verwant met Jav. tĕmah «dat wat het gevolg van iets zal zijn; wat men ondervinden zal».

SMURĔK, bloeien. Verwant met Tombulusch wurak, bloesem, Sang. wura, Bisaya, bulak, Tag. bulaklak; Tombul. murak, bloeien. De voorgevoegde *s* kan ik niet verklaren.

SNA(RI), moeder. Uit sina, uit si + ina, of anders uit tina, Fidji, Samoa tina. Andere Papoesche tongvallen hebben eenvoudig ina, dat mut. mut. in schier alle MP. talen terugkeert. De klemtoon, die oorspronkelijk op de lettergreep si rustte, is versprongen, toen aan het woord een eenlettergrepig affix toegevoegd werd, evenals bijv. Jav. tángan, doch tangáne. Naardien de lettergreep die onmiddellijk vóór de geaccentueerde staat het laagste pleegt uitgesproken te worden, wordt de klinker licht zoo dof, dat hij eindelijk verdwijnt.

SNUN, mensch, man. De vergelijking van Anudha en Mahaga tinoni leert dat snun zich ontwikkeld heeft uit sĕnuni, sinuni, tinuni; immer ti moet in 't Nf. si worden, en wat van si in de lettergreep onmiddelijk vóór de geaccentueerde worden moet, hebben wij zooeven gezien. Tinuni is met infix in afgeleid van 't secundaire grondwoord tuni, mensch, man, dat in 't Fidji gebruikt wordt in zulke verbindingen als tuni dau, zeeman; tuni kā, rijkaard, enz. De wortel van dit tuni vertoont zich in Jav. wĕtu, 't voor den dag komen; waarvan o. a. wĕton, geboortig; voortbrengsel; geboorte. Tinuni is dus eigenlijk «de voortgebrachte, wat geboren is», Skr. jāta of janma. Aangezien juist in die gevallen waar het Fidji tuni bezigt, in 't Sumbasch tau gebruikt wordt, en tau in een aantal MP. talen, bijv. de Philippijnsche en die van Celebes, het gewone woord voor «mensch» is, zoo mogen we het besluit trekken

[1] Deze spelling sassar is een Hollandisme voor sàsar.

dat tau de versterkte vorm [1] is van tu, en in waarde met tuni en tinuni gelijkstaat. Zulke versterkte vormen levert o.a. het Maleisch in lain, Jav. layan, vergeleken met lyan; Kawi rakrayan naast rakryan; Kawi lawan en lāwan, verwant met rwa; Tag. patai, matai, doch Jav. pati, Jav., Mal. mati; Tag. palai, doch Mal. padi; e.dgl.

SRA, kokosnoot. Het is nauwelijks te betwijfelen dat dit aan het Jav. Krama sĕḍah, Ngoko suruh, Kawi sĕrĕh beantwoordt, want dit beteekent zoowel uitnoodiging als betel (Mal. sirih), en Mal. pinang, betelnootpalm, is in 't Kawi «uitnoodiging»; aminang, «gaan uitnoodigen». Nu is de kokos wel niet de betelnootpalm, maar eene verwisseling van beide boomsoorten toch begrijpelijk. De klinker van den uitgang is even bevreemdend als in 't Jav. sĕḍah.

SRA-MAMIYA, kokosbloem. Mamiya is een geredupliceerde vorm van 't woord dat in 't Jav. mayang, bloesem van de betel- en dadelpalm, luidt.

SRĂNDI, SRĂR, gebroeders. Dit bevat MP. aṇḍi, ari, aḍi, jongere broeder of zuster; of wel een rari, enz. met prefix sa, ons «ge», zooals in Jav. sanak, sadulur, enz.

SRĒN, zuiver, rein. Mal. djĕrĕnih.

SUJEN, zuigen. Wellicht voor susujen van SUS; zie hieronder.

SUP, bosch; land. Oogenschijnlijk hetzelfde woord als Tombulusch supu, grens, mark; Sumbasch supu, landtong; vgl. ons Germaansch woord «mark», dat ook «bosch» aanduidde. Verder af liggen Mahaga dhepa, Maar sēip, Maori repo, die eerder met Nf. djaif, djaf, bouwgrond, overeenkomen, waarbij ik in 't midden laat of djaf al dan niet echt Nf. is. De onverschoven *p* in sup, wijst, ik mag het niet verzwijgen, op eene andere letter, en wel op eene *k*. Het is, volgens de gevonden klankwetten, mogelijk dat sup niets anders is dan Mal. suku.

SUS, melk; borsten. Uit susu, Jav., Mal., Tag. hetz.; Keyeil. susu, sus, melk; Fidji suzu, zuigen; de borst; Tombul. sususuan, Tontemb. wuana in susu, tepel; enz. Het bovenvermelde sujen staat wellicht voor susuën, susuan, en zou dan eigenlijk «zuigeling» beteekenen.

SUSÉPĔN, dichtdoen, sluiten, bijv. eene flesch. Klaarblijkelijk is dit de aorist- en passiefvorm van een woord welks duratieve bedrijvende vorm nosnépĕn, nossĕn, sluiten, bijv. eene flesch, luidt. De grammatische eigenaardigheid om de *s* als beginletter in *n* te veranderen ter vorming van 't *duratief actief* heeft het Nf. met het MP. gemeen. Als de ware spelling beschouw ik nosn, en dus als grondwoord sosn, zoodat susépĕn een verhaspeld sosnépĕn is. Sosn, sosĕn is Jav. sĕsĕl, prop, stopsel;

[1] In 't Sanskrit zou men zeggen «Guṇa-vorm».

nosĕn beantwoordt aan Jav. nĕsĕl, dichtdoen met een stop, toestoppen, nosnépĕn aan Jav. nĕsĕlakĕn.

SWAP, scheuren. Jav. suwak, Ook hier is de *p* onverschoven. Vergelijkt men den zoogen. causatiefuitgang épen = Jav. akĕn, en pĕnōr = Mahaga kindoru, dan komt men tot de slotsom dat de *p* gewoonlijk onverschoven blijft ingeval zij een andere tenuis vervangt.

SWĀR, beminnen. Vgl. Palau-eil. soa, beminnen, en SWARI.

SWARI, echtgenoot. Evenals onderscheidene verwantschapswoorden, o.a. snari, moeder, nijori, nicht, inbaniori, schoonmoeder, vertoont swari een bestanddeel ri, dat niet tot den stam des woords behoort. Dit komt duidelijk uit, wanneer men let op de vormen, waarin zich dergelijke woorden vertoonen, zoodra ze in verbinding treden met de bezittelijke voornaamwoorden. Volgens Van Hasselt[1] luiden de vormen aldus: SWA-RI, mijn, of zijn (haar) echtgenoot. SWA-MBRI, dijn echtgenoot. KO-SWA-SNA, onze echtgenooten. MGO-SWĀ-MNA, uwe echtgenooten. SI-SWA-SNA, hunne echtgenooten.

Het is niet moeielijk te zien dat swa-mbri, voor swa-mri, met ingeschoven *b*, bevat: het stamwoord swa, voorts het affix van den 2[den] persoon *m*, het algemeen MP. mu, en eindelijk een toevoegsel ri, vermoedelijk een soort lidwoord. Het meervoud koswasna vertoont het voornaamwoord van den 1sten persoon meerv., vóór den stam, en mgo-swā-mna het voornaamwoord van den 2[den] persoon zoowel vóór als achter den stam. Deze herhaling van 't voornaamwoord heeft hare wedergade in de Ambonsche tongvallen; b.v. «mijn hand» luidt au-lima-ku; «dijn hand» ale-lima-mu; «zijn of haar hand» ali-lima-ni; en in andere volgorde: jau-u-latu-l (uit jaku-ku-ratu-r), «mijn koning»; imi-mi-latu-l, «ulieder koning». Het gebruik van 't aanhechtsel *m* (mu) in 't Nufoorsch, zoowel bij een eenvoudigen als bij een meervoudigen bezitter, komt volkomen overeen met het Javaansch spraakgebruik[2], dat het onderscheid tusschen enkel- en meervoud bij de voornaamwoorden geheel heeft opgegeven en dus nog verder gaat dan 't Nufoorsch. Uit het hier gezegde blijkt dat er in strijd met de bewering van Prof. Friedrich Müller boven vermeld (bl. 37), in het Nufoorsch wel degelijk sporen zijn van het gebruik derzelfde possessief-aanhechtsels als die wij in de MP. talen aantreffen.

Wat nu den stam swa zelven betreft, die is te vergelijken met Daj. sawā, gade, Tag. asaua; en zie SWĀR.

TOBBO, haai; zie DOBBO.

---

[1] Beknopte spraakkunst (1876), 22.

[2] Desnoods zou men swāmna, wegens de gerekte uitspraak des klinkers *ā*, kunnen verklaren als ontstaan uit swa-amu-na, staande voor swa-kamu-na.

UF, ademen, blazen; zie JUF.

UFEN, aardvrucht. Ontstaan uit uwyan, ubyan; grondwoord uwi is het welbekende MP. woord, waaraan ons «obi» ontleend is.

UK, luis. Ambonsch utu; in het Mal. enz. met *k* aan 't begin kutu.

UNDAM, blad. Dit is het Tombul. undam, Sangirsch undang, geneesmiddel. Daar het Nf. de oudere beteekenis van 't woord bewaard heeft (vgl. het soortgelijk geval van ariaum), heeft men geen recht undam voor een vreemd woord te houden.

URĕK, ader. Mal. urat; zoo ook Sund. en Jav.; Daj. uhat; Tombulusch ohat; Ambonsch ulat-ol. De typische Jav. vorm is eigenlijk uwat, dat in de gewijzigde beteekenis van «kracht» nog voortleeft.

WA of WAI, prauw. Wa, uitgesproken wā, is volgens de Nufoorsche klankwetten ontstaan uit waka, een woord dat met geringe wijzigingen over de geheele uitgestrektheid van 't MP. taalgebied voorkomt, en dus het bewijs levert dat het in de grondtaal reeds bestond vóórdat de familieleden zich over den Indischen Oceaan en de Stille Zuidzee verspreidden: Salawati wāg, Astrolabe-baai wāg, wāng; Eddystone wakka; Burusch waga; Ambonsch haka; zoo ook op Baura en Maramasiki; Anudha en Mahaga vaka; Fidji wangka, Tag. bangka, enz. De vorm wai is mij onverklaarbaar.

WAIN, WAJEN, springhaas; zie onder PODEM.

WAK, golf. Vgl. Jav., Mal. ombak, golf.

WāM, wind. Zonder twijfel etymologisch één met Jav. wangi, geur. Hoe de beteekenissen van «wind» en «geur» samenhangen, blijkt reeds voldoende uit het Nederlandsche «lucht». De *m* heeft de plaats van de gutturale nasaal ingenomen, zooals bijv. ook in het ontleende paum voor payung. In het dialekt van Errub en Maer luidt de vorm wāg, wag; in dat van Murray Island wagg; hier is dus de *ng* in eene *g* overgegaan. Verwant met wām (= wangi) in het Mal. en Jav. angin, wind, dat in denzelfden vorm op de Salomo-eilanden voorkomt; voorts Fidji zangi. Op Bauro zegt men dani, op Vunmarama lang, op Api lani, Sam. matangi. Men ziet dat verschillende talen een medeklinker vertoonen; de *z* en *l* zouden oorspronkelijk één kunnen wezen, want beide kunnen zich ontwikkeld hebben uit een dj, die vaak met *ḍ* (= *r* = *l*) wisselt. De *w* is een andere klank, dien wij niet alleen in wām en wangi, vergeleken met angin, aantreffen, maar ook in 't Formosaansche wate = Jav., Maleisch, enz. ati of hati, hart; Tag., Bis. atai, Tombulusch, Sam. ate, lever.

WāR, water. Dit is een bijvorm van het meest verbreide woord voor water op MP. taalgebied; Kawi wāy, wai, Jav. we (in we-dang), Bugin. uwaë, Sumbasch wāi, Amb. wae-llo, Aroe-eilanden, Fidji, Aneityum, Mara-

masiki wai, enz. Het Papoesch van Misool heeft waya; het dichtst bij 't Nufoorsche woord staat, wat de *r* in den uitgang betreft, wayar (naast uwar) der Key-eilanden, en onder de Papoesche tongvallen: warari, van Koviay, walar van Lobo, wēre van Onin en Toeboeroeasa, wār van Arfak. Dat wār staat voor wair, of wāir, is niet onwaarschijnlijk, wegens den vorm wayar der Kei-eilanden. Over de verhouding waarin dit veronderstelde wair of wāir staat tot Kawi air of āir, Mal. ajr, Balin. ijèh, ligt nog een sluier, maar hoogst opmerkelijk is het dat in 't Balineesch, al is het dan ook in de hoogere taal, in stede van 't Kawi air gebezigd wordt wèr. In dit laatste hebben wij dus wederom een voorbeeld van eene voorgeslagen *w*, evenals in 't zooeven aangehaalde Formosaansche wate, en in wangi, wām. Het echte en gewone Balineesche iyèh wijst op een ouder vorm yèr (yair), dus met eene voorgevoegde *y*, die in alle taalfamiliën licht met *w* wisselt. Zoover onze gegevens reiken, zou ik geneigd zijn te besluiten dat van oudsher twee vormen naast elkander stonden, de eene met, de andere zonder *w* of *y* aan 't begin, doch anders volkomen gelijkluidend. Wai zou dan een oorspronkelijken sluitmedeklinker, dien ik gemakshalve met een *spiritus asper* zal aanduiden, verloren hebben, en die in 't Maleisch bewaard is als *r*, in 't Dajaksch als *h*, in het Tagalog als *g*. Is wai ontstaan uit wai^c, dan laat zich verklaren hoe in 't Mal. ajr, zoowel als in de Papoesche tongvallen, de *r* zich vertoont, en kan men zelfs in het Tagal. en Mongondousch tubig, Ponosakansch tiwig, water, wig, ĕwig, uwig[1] als een zwakken vorm van wai^c (wair) herkennen.

WAU, schildpad. Blijkens het Ambonsche mĕnu, Sesake vonu, ontstaan uit wĕñu, of wel, onregelmatig, uit pĕñu. Met dit pĕñu, dat Kawi en Javaansch is, strookt volkomen het Papoesch van Onin, dat fenu heeft. Ik vermoed dat de spelling wau foutief is en te wijten aan de omstandigheid dat de Hollandsche schrijver het onderscheid tusschen au en ou niet behoorlijk in acht genomen heeft; wou ware regelmatig, want de Pĕpĕt gaat in 't Nf. in *o* over.

WAYAM, slavenkind. Hetzelfde woord als Jav. bayang, wegvoeren (als buit, als prooi enz.), waarvan bayangan, wie of wat weggevoerd wordt in gevangenschap, in slavernij, een gevangene, een pandeling. Naast bayangan komt in 't Jav. en Sund. boyangan voor, en hieraan beantwoordt het Nuf. womĕn, slaaf, uit woyoman, en dit uit woyongan.

WE, WEA, nagels. Vgl. Sumbasch wu, hoewel de vorm van Nf. woord onduidelijk is.

WĒNDI, WĒR, weder; nogmaals. Wēr staat voor weri, dit door klank-

[1] Vgl. Key-eil. uwar naast wajar, en wat de *t* als beginletter aangaat, Sund. unggal, elk, met Jav. tunggal.

wijziging voor wari, evenals bijv. Jav. kèri voor kari; leren voor raryan; enz. Wari = wadi, versterkt waṇḍi, waaruit wĕndi, beantwoordt aan Ambonsch hari, hali, hetwelk evengoed met het Jav. wali, als met den op Wisarga uitgaanden bijstam, walih, waarvan malih, kan vereenzelvigd worden. De vormen li en lih zijn varieteiten van één en denzelfden wortel, zooals ik hierboven reeds gelegenheid had op te merken. Verwant met wali is Jav. wanti (alsook ganti), op soortgelijke wijze als in 't Nuf. wĕndi met wĕr, en in 't Indogermaansch de wortel wal, waarvan wallen, gaan) met wand, of want, waarvan Germ. *wenden*, *wandelen*, enz. [1]

Wesi, been, voet. Si is een toevoegsel bij de namen van lichaamsdeelen, zoodat de eigenlijke stam van 't woord is: we. Dit is te vergelijken met Dajaksch pai, been, voet, Tombulusch ae, Ambonsch ai, Mahaga vai, Kokoseiland wāy, Astrolabe-baai ai. Of de *w* te beschouwen is als eene verbastering van eene oudere *p*, dan wel als oude bijvorm, laat zich vooralsnog niet beslissen. De vorm vai in Mahaga wijst bepaaldelijk op pai; Het Ambonsche ai zou desnoods uit pai te verklaren zijn, doch niet het Tombulusche ae; wij hebben hier dus met wisselvormen te doen. Opmerkelijk is het dat het Sumbasche woord voor «been, voet» wisi luidt. Dit lijkt oppervlakkig veel op Kawi wĕtis, Mal. bĕtis, Tag. bití, doch ti gaat in 't Sumbasch niet, zooals in 't Nufoorsch, in si over, zoodat de *s* oorspronkelijk moet wezen. Ik vermoed dat het Sumbasche wisi eenvoudig met Nuf. wesi identisch is. Mocht dit vermoeden eenmaal bevestigd worden, dan zou volgen dat het achtervoegsel si bij namen van lichaamsdeelen ook in 't MP. min of meer gebruikelijk is geweest. In het Tombulusche warasi, haar van 't lichaam, is wellicht een spoor van dit si bewaard.

Womĕn, slaaf; zie bij Wayam.

Wōs, taal, spraak, woord. Vgl. OJ. wuwus, wat men zegt, spreekt; muwus, spreken. Verwant met wōs, ook wel eens wois uitgesproken, schijnt aois, spreken, praten, als bevattende denzelfden wortel wōs, wois, en het voorvoegsel *a*; dit *a*, Daj. ha, als synoniem van ma, is welbekend uit het Kawi en Javaansch, waarin het dezelfde functie heeft als in Nuf. aois,

[1] Hoogst opmerkelijk is dat het begrip «ander» op Indogermaansch taalgebied door twee naverwante stamwoorden, ani (anya) en ali (alya) wordt uitgedrukt, en dat juist diezelfde stammen op Maleisch-Polynesisch en Papoesch gebied met elkaar afwisselen: li of lih (waarvan Kawi en Jav. u-lih, mu-lih, alih, kālih, malih, enz.) en ni, of althans neh, waarvan Jav. waneh; voorts maneh = malih. De voorvoeging van *w* bij wortelwoorden is in 't Indogerm. bijna even gewoon als in 't MP.; bijv. Skr. enz. ṛdh, groeien, wṛdh; ṛṣ, stroomen = wṛṣ, regenen; ṛṣabha, stier = wṛṣabha; indu, druppel = bindu (voor windu); wortel al, bijv. in Lat. altus, alo, Skr. alam, enz. verwant met Lat. valor, valde, Skr. bala (voor wala), Germ. *wel*, *geweld*, enz.

bijv. in ocap spreken, uit *a* en ucap, woord, gezegde. Om de *i* in aois te te verklaren, neem ik gissenderwijze aan dat aois eigenlijk awĕs, awesi [1], awus-i, eig. roepen tot, spreken tot, luidde; vgl. Pampanga um-aus, roepen.

Wus, schuim. Mal. en Makass. busa, schuim.

In de voorgaande bladzijden is ongeveer een derde van den geheelen woordenschat van 't Nufoorsch, voor zoover die uit de werken der zendelingen bekend is, ter sprake gekomen. Na aftrek van een aantal woorden die op den eersten blik als ontleeningen uit het Maleisch enz. herkenbaar zijn, en van andere wier vreemde oorsprong waarschijnlijk is, blijft een overgroot getal over van stammen en afleidingen, welke identisch of verwant zijn met echt Maleisch-Polynesische woorden. Daartoe behooren de allereenvoudigste begrippen, zooals de termen voor eten, drinken, slapen, visch, vogel, vuur, de tel- en voornaamwoorden. Voorts is gebleken dat het Nufoorsch met het MP. de meest gebruikelijke prefixen: *a*, ang, ma, ba of bĕr, mang, pa (fa); de infixen in, en um, *m*; de suffixen an, ĕn en akĕn (épen), *i* gemeen heeft. Vermits nu bijna de gansche spraakkunst van 't MP. in de leer der pre-, in-, en suffixen vervat is, zoo kan men zeggen dat het Nufoorsch, en voor zoover men thans kan nagaan, de West-Papoesche taalstam in 't algemeen, oorspronkelijk dezelfde grammatische vormen had en deels nog heeft als de Maleisch-polynesische taalfamilie.

Hiermede is de juiste verhouding van het Papoesch tot het MP. nog niet nauwkeurig bepaald, maar zooveel mag men gerust beweren dat het Nuf. niet verder van onverschillig welke MP. taal afstaat, dan bijv. het Engelsch van het Hindī, of het Zweedsch van het Nieuw-Perzisch. De genealogische verwantschap der taal van sommige Papoes met die der Malaio-Polynesiërs is daarom m. i. onloochenbaar. Nu mag men beweren dat de twee rassen verschillen, en dus ter verklaring der taalverwantschap de toevlucht nemen tot de veronderstelling dat de Papoes eerst door de Malaio-Polynesiërs hebben leeren spreken, of tot eene andere hypothese, het feit der taalverwantschap is, dunkt mij, niet weg te cijferen.

[1] Men bedenke dat de spelling op de Hollandsche leest geschoeid is en dat de *e* dus zeer dof moet klinken.

Betrekkingen tusschen Achter-Indië en Indonesië.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
4e Volgreeks, dl. X.

's-Gravenhage, 1885.

Van ouds her heeft er een levendig verkeer bestaan tusschen het schiereiland aan gene zijde van den Ganges en den Indischen Archipel, inzonderheid Java en Sumatra. De bewijzen daarvan zijn vele en velerlei. Alle die de oude bouwwerken in 't land der Khmers, in Siam en zelfs in Burma vergeleken hebben met de overblijfselen der middeleeuwsche bouwkunst op Java, zijn getroffen geweest door de bijzonder groote overeenkomst in stijl en wijze van uitvoering. De vertrouwbare berichten van Arabische reizigers en aardrijkskundigen behelzen zeer te waardeeren aanwijzingen omtrent de staatkundige betrekkingen van genoemde landen, terwijl de Javaansche kronieken, met hoeveel voorzichtigheid ook anders te gebruiken, ons volle vertrouwen verdienen wanneer ze gewag maken van de nauwe banden die het Javaansche vorstenhuis der Bra-Widjaya's met Tjampa verbonden. Uit Portugeesche schrijvers weten wij dat in 't begin van den nieuwen tijd eene talrijke Javaansche bevolking op Malakka werd aangetroffen, en nog heden ten dage leven er verscheidene Maleische stammen tot ver in 't gebied van Cambodja.

Een ander bewijs voor de levendigheid van 't verkeer levert de taal. In de Taalkundige aanteekeningen [1] behoorende bij 't Bataksche Leesboek van Dr. van der Tuuk, heeft deze geleerde eene lijst van Maleische en Javaansche woorden in de Siameesche taal, en eene andere veel kleinere van Siameesche woorden in 't Maleisch gegeven. Een van de belangrijkste woorden uit de eerste lijst is L a k h o n, tooneelspel, het welbekende Javaansche woord dat door de Maleiers is overgenomen; van der Tuuk neemt daarom aan dat de Siameezen het door Maleische tusschenkomst gekregen hebben, doch ik moet bekennen dat ik vooralsnog de noodzakelijkheid daarvan niet inzie. Waarom zouden de Siameezen het niet onmiddelijk van de Javanen, die in der tijd zoo'n groot zeevarend en handelsvolk waren, hebben kunnen overnemen? Het omgekeerde geval van l a k o n doet zich voor bij M a n o r a, tooneelvertooning; hetwelk dikwijls in Maleische geschriften van 't schiereiland van Malakka vermeld wordt (m a n o e r a, ook m ĕ n d o e r a) als eene vermakelijkheid van Siameeschen oorsprong. Zooals van der Tuuk mededeelt, behandelen de Siameesche tooneelvertooningen van dien naam de geschiedenis van Rāma en diens bondgenooten, de apen, en geschiedt de voorstelling door gemaskerde personen.

[1] Zie aldaar (1862), bl. 208, sqq.

Behalve de door van der Tuuk opgesomde woorden, is er een ander dat aan de Achter-indische talen en het Javaansch gemeen is, en dus òf van de eene òf van de andere zijde moet overgenomen zijn, tenzij een zonderling toeval hier in 't spel is. Ik bedoel het Javaansche bra, Khmer wra, wrah of brah, Siameesch phra (in hedendaagsche uitspraak), Burmeesch bhurā (phra). In de Khmersche opschriften in de landstaal ontmoet men dat woordje herhaaldelijk vóór den naam van goddelijke wezens, bijv. wrah Yama. In 't Siameesch en Burmeesch vertoont het zich even dikwijls in vorstentitels. Het is dus een woord dat in waarde en gebruik vrij wel met Skr. Çrī overeenkomt. Klaarblijkelijk is het gelijkwaardig met Skr. çrī in den Javaanschen vorstennaam Bra-Widjaya. De oude oorkonden, welke in hoofdzaak van vóór het tijdperk der Bra-Widjaya's dagteekenen, gebruiken het woordje niet, hoewel ze anders kwistig genoeg zijn met titels, inheemsche en Sanskritsche. In de Oudjavaansche gedichten komt het van bra (bhrā) afgeleide abhrā of mabhrā dikwijls voor; in het Bhārata-Yuddha zelfs belachelijk dikwijls. De beteekenis van abhrā of mabhrā is «luisterrijk, prachtig», dus volkomen gelijk aan die van Skr. çrīmat of çrīra, en van 't Oudjavaansch mahalĕp of ahalĕp. De vrij standvastige spelling met bh heeft reeds iets bevreemdends; zelfs indien dit geschiedde omdat men eenig verband waande te ontdekken tusschen abhrā, soms ābhrā gespeld, en Skr. ābhā, zou er toch uit volgen dat men het voor een oorspronkelijk vreemd woord hield. Ook is het eenigszins verdacht dat de versmaat nooit toelaat abhĕrā in drie lettergrepen te lezen. Het is waar dat woorden als grah ook dikwijls als eenlettergrepig te lezen zijn, doch naast die uitspraak ontmoet men toch nu en dan de andere, namelijk gĕrah, en in het hedendaagsch Javaansch is de gewone spelling en uitspraak beide: gĕrah. Intusschen zou een ander brā, bijvorm van wrā «verspreid», invloed op de uitspraak bhrā kunnen geoefend hebben. Tusschen de beteekenissen «verspreid, verbreid», en «luisterrijk, prachtig», schijnt het verband ook alles behalve innig. Voeg daarbij de reeds vermelde omstandigheid dat bhrā niet als titel in de oorkonden voorkomt, en ge zult geneigd zijn het bhrā in Bra-Widjaya, en in de afleidingen abhrā, mabhrā, luisterrijk, prachtig, = çrīmat, voor een uit Achterindië ontleend woord te houden, dat men als synoniem beschouwde met Skr. çrī; en gelijk in dit, als vreemd erkende woord, de onjavaansche ç in de spelling werd behouden, zoo schijnt men ook angstvallig het vreemde, en als zoodanig bijzonder voorname karakter des woords, door de bh te hebben willen kenschetsen.

Klankverwisseling in de Maleisch-Polynesische talen.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
5e Volgreeks, dl. II (= Dl. 36).

's-Gravenhage, 1887.

Onder klankverwisseling versta ik de verwisseling van onderling naverwante klanken. Het is een verschijnsel dat men kan opmerken zoowel bij verschillende personen uit êên en hetzelfde volk, als bij verwante talen. Het laatste zal wel een uitvloeisel van 't eerste wezen, en in allen gevalle spreekt het van zelf dat de ontzettende verschillen in de uitspraak van één en hetzelfde woord in verwante talen, bijv. van 't Skr. pañca en Hollandsch *vijf*, onverklaarbaar zouden wezen, indien men niet aannam dat de wijde klove, thans bestaande tusschen pañca en *vijf*, in den beginne bijna onmerkbaar was. Voorbeelden van naverwante klanken in onze taal, die door tal van Nederlanders plegen verward te worden, zijn *g* en ch, *v* en *f*, de *ó* in *dom*, en de *ò* in *pòt*, de *r* in *ring* en die in *rijk*, de *d* in *dun* en die in *doen*, de ui in *luik* en die in *lui*, de *ij* en ei, enz. enz. Menige Hollander zal u zelfs komen vertellen dat er *geen* onderscheid tusschen de klanken twee aan twee bestaat, maar als gij goed op 's mans uitspraak let, zult gij ontwaren dat hij wel degelijk òf 't onderscheid in acht neemt zonder zich zelf er van bewust te zijn, òf, wat misschien nog vaker voorkomt, dat hij beide klanken kent, maar telkens verkeerd te pas brengt. Hij zal van de «reizende zon» en van eene «buitenlandsche rijs» spreken.

Natuurlijk is bij elk volk de klankverwisseling of klankverwarring binnen enge grenzen beperkt en is de neiging bij verschillende volken niet dezelfde. Zoo zal geen enkele Nederlander zijn *g* verwarren met de Fransche in grand, de Duitsche in gut; daarentegen hoort men Russen niet zelden de media *g* met onze spirans *g* verwisselen.

Op de neiging tot klankverwisseling berust ook het verschijnsel der klankafwisseling, die hierin bestaat dat men om de herhaling van denzelfden klank, bijv. bij reduplicatie, te vermijden, in de reduplicatielettergreep eenen anderen, doch steeds nauw verwanten klank doet hooren. Een voorbeeld daarvan levert het Javaansch loro, twee, voor ro-ro; lara, meisje, naast rara; Maleisch darah, bloed; enz.

De voorbeelden van klankverwisseling, en van daarop berustende klankafwisseling, zijn in de hedendaagsche Maleisch Polynesische talen zóó menigvuldig, dat men zich genoopt voelt het bestaan der neiging reeds in de grondtaal aan te nemen. Om mijn gevoelen te staven, zal ik twee groepen van woorden behandelen. Uit de eerste moet blijken dat verschillende soorten van *d* en misschien ook media en tenuis eene verwisseling ondergaan hebben; en uit de tweede, dat hetzelfde geschied is met twee soorten van *r*.

1. *Over den vorm van eenige verwantschapswoorden.*

De Maleisch-Polynesische grondtaal moet oorspronkelijk, of althans in het tijdperk onmiddellijk voorafgaande aan de eerste splitsing der stammen, de volgende woorden voor «vader, moeder, oudere broeder of zuster, jongere broeder of zuster» bezeten hebben: ama, ina, ka, aḍi, benevens enkele niet nader aan te geven kleine verschillen in de uitspraak.

Behalve de vier opgegeven eenvoudige woorden kende de grondtaal zonder twijfel ook den hoffelijken vorm dier woorden. Die vorm — dat Krama-inggil, om met de Javanen te spreken — bestond daarin dat men de eenvoudige woorden voor «vader», enz. voorzag van zeker voorvoegsel [1]. Het meest gewone voorvoegsel was, zooals uit taalvergelijking blijkt, hetzelfde dat in 't Javaansch voortleeft als ḍa of ra, O. J. evenzoo, Malegasi ra, Maleisch da, Sideïsch-Singkansch ra, da, sa, dja, enz. Ieder weet dat hetzelfde voorvoegsel *mutatis mutandis*, voorkomt bij voorname titels, zelfs in die talen, waar het niet meer in zwang is bij verwantschapswoorden. Zeer gewoon is een uit ra, ḍa — of rĕ, ḍĕ ontstaan ro, ri' — in de meeste Melanesische talen vóór benamingen van vrouwen, een bewijs dat de voorouders dier zoogenaamde wilden de regelen der hoffelijkheid kenden. [2] Verder dient het voorvoegsel in ettelijke Indonesische en Melanesische talen om een meervoud uit te drukken.

Het schijnt niet zeer gewaagd, te veronderstellen dat, evenals thans nog in 't Javaansch ḍa en ra gelijkelijk in gebruik zijn, bijv. in kĕḍaton en kĕraton, ook in vroegeren tijd één en hetzelfde voorvoegsel in meer dan één uitspraak bestond. Ter verklaring van de afwijkingen die 't voorvoegsel in de hedendaagsche Indonesische talen, met inbegrip van 't Malegasi, vertoont, mag men herinneren aan 't welbekende feit dat er in alle taalfamiliën verschillende soorten van *d*'s bestaan. Het aantal variëteiten is zelfs zóó groot, dat ik mij de vrijheid veroorloven zal slechts de hoofdsoorten op te sommen. Om in overeenstemming te blijven met het voortreffelijke handboek van Sievers [3] zal ik bedoelde soorten bestempelen met den naam van interdentale, postdentale, supradentale (alveolare) en cacuminale *d*. Daaraan behoort nog toegevoegd te worden eene palatale *d*. Men zou ze achtereenvolgens aldus kunnen aanduiden: 1. d, 2. d̲, 3. ḋ, 4. ḍ, 5. d'.

De interdentale *d* wordt uitgesproken met de tong tegen of door de tand-

---

[1] Vermoedelijk was er meer dan één voorvoegsel dat dienst deed om een Krama-inggil uit te drukken, doch een onderzoek hiernaar staat niet in verband met ons onderwerp.

[2] Gemakshalve verwijs ik naar Codrington's nuttig boek, Melanesian Languages (1885), 312, 350, 355, 358, 368, 378, 385, 392, 409. Bij de daar behandelde talen kan men nog voegen 't Aneityumsch en Eromanga.

[3] Grundzüge der Phonetik, 3e Aufl. (1885), 59 vg.

spleet te drukken. Zoo wordt de dentale *d* uitgesproken in 't Sanskrit en alle hedendaagsche Arische talen in Indië; evenzoo de Javaansche *d*, en de Arabische dal.

De postdentaal (ḏ) is de Nederlandsche *d* van *dak, dik, dun, door.*

De supradentale of alveolare (ḋ) is onze *d* in *dapper*, *doen*, *dijk*, de Engelsche *d* in do, deer, dull, en de Maleische *d*. De Maleiers bezitten onze postdentale *d* niet, en kunnen die slechts bij benadering weergeven met hun *d*, die, hoewel door het teeken der Arabische dal uitgedrukt, toch evenzeer van dezen laatsten interdentalen klank verschilt.

De Javanen en Indiërs daarentegen bezitten noch eene postdentale, noch eene supradentale *d*; vandaar dat zij bij 't overnemen van Engelsche, Hollandsche en Maleische woorden zich moeten behelpen met de cacuminale letter *ḍ*.

Onder de palatale *d'* versta ik den klank die gehoord wordt wanneer men de tong hard tegen 't bovenste verhemelte aandrukt en ze al drukkende langs 't verhemelte latende glijden eene *d* uitspreekt.

Het verschil tusschen deze soorten van *d*, twee aan twee genomen, is zóó gering, dat verwisselingen verklaarbaar zijn. De reeks van licht te verwisselen klanken is echter met de vijf genoemde niet gesloten. De cacuminale *ḍ* toch verschilt nauwelijks merkbaar van de *r*, en kan ook zóó uitgesproken worden dat ze voor een ongeoefend oor als eene linguale *l* klinkt. Hoe in 't Javaansch *r* en *ḍ* wel eens verwisseld worden, is ieder beoefenaar dier taal bekend; evenzeer dat *r* en *l* — of soorten van *r* en *l* — met elkaar verward worden. Anderzijds staat de *ḍ* niet ver af van de palatale *d'*, welke laatste zich weinig onderscheidt van de Javaansche dja. De overgang van deze dja tot de Sanskrit ja (media der palatalen) is zóó gering, dat de Javanen hun klank met deze afbeelden, en dat zelfs over de uitspraak der overeenkomstige letter in 't Maleisch onder de geleerden getwist wordt of ze als de Hollandsche dj (een door invloed der *j* gemouilleerde *d*) dan wel als de Engelsche *j* in joy klinkt.

Zoowel de Skr. palatale media als de Maleische, Javaansche, Bataksche, Makassaarsche, Dayaksche dj gaan in de Philippijnsche talen en het Sangirsch over in eene nu eens cacuminale, dan weêr supradentale *d*, in het Tagalog zelfs in *r*, volgens Spaansche schrijfwijze. De overgang van de dj tot de cacuminale *ḍ* wordt gevormd door de palatale *d'*, als boven beschreven; die van *ḍ* tot de interdentale door de supradentale en postdentale. Niet zelden komen er in 't Javaansch, enz. dubbelvormen voor, waar eenmaal andere tusschen in moeten gelegen hebben; bijv. Jav. di (ook de, dera) en O. J. ri; tusschen in ligt de Maleische supradentale di. Daarentegen sluiten zich *ḍ* en *r* onmiddellijk bij elkaar aan en is de letter zonder

tusschentrap uit de andere ontstaan in Jav. paḍa en para; ḍatu en ratu; N. Jav. aḍi en O. Jav. ari; ḍawuh en rawuh; enz. In allerlei talen openbaart zich een streven om dubbelvormen in eenigszins gewijzigde beteekenis te gebruiken, doch zulks ware niet mogelijk indien de vormen zelve niet van oudsher gelijkelijk overgeleverd waren. Van overname van een der vormen uit eene andere taal kan in de meeste gevallen geen sprake wezen; het is bijv. onmogelijk dat het Jav. di uit het Maleisch overgenomen is geworden, want het laatste wordt onveranderlijk door de Javanen gehoord als ḍi. De uitspraak der *ḍ* komt wel is waar niet volkomen overeen met die der supradentale Maleische d̉, maar de Javanen bezitten deze laatste niet, en in hun oor staat de Maleische letter verder af van de interdentaal dan van de cacuminaal. In zeker opzicht mag men zeggen dat het Jav. di tegenover 't Mal. d̉i eene onregelmatige verschijning is, en dat het regelmatige aequivalent van genoemd Mal. woordje het O. en N. Jav. ri is, maar naast regelmaat of consequentie van klankovergang staat een ander klankverschijnsel, dat men zou kunnen noemen «klankschommeling». Het ligt nu eenmaal in 't wezen van den slinger dat hij schommelingen maakt; zoo ligt het ook in den aard der menschelijke tong dat zij nu eens rechts dan eens links van de gemiddelde plaats afwijkt. Het verschil tusschen de schommelingen des slingers en die der tong bestaat nu o. a. hierin dat de slinger telkens tot dezelfde plaats terugkeert, maar dat de tong, eenmaal afgeweken ter eene of andere zijde, na verloop van tijd, nog verder in dezelfde richting kan afwijken. Zoodoende is het te verklaren dat op een gegeven oogenblik de uitloopers van één en hetzelfde woord, hetzij in ééne taal of in verschillende verwante talen, zeer ver van elkander verwijderd staan.

De hoffelijke uitdrukkingen voor vader, enz. luiden in 't O. Jav. rāma (resp. ramá-nya), reṇa, raka, rari; N. Jav. rama, rena, raka, rayi; Malegasi ray [1], reny, zandry; Sideïsch-Singkansch dama, rama, gewest. djama, sama; dena, rena, gewest. sena; raka, gewest. saka; afwijkend de uitdrukking voor jongere broeder en zuster. In het Ibanag. waarin hetzelfde voorvoegsel meervouden vormt, beteekent dama vaders, dena moeders, doch er is nog een ander meervoud, nl. giraman en girenan. Deze heeten afgeleid te zijn met behulp van een prefix gi en 't collectief aanduidende aanhechtsel an [2] maar het is duidelijk dat deze voorstelling betwistbaar is, en dat giraman en girenan collectieven kunnen zijn, afgeleid van een stam rama, rena. Het Ibanag heeft dus eenmaal dezelfde hoffelijke termen bezeten als het Sideïsch, Javaansch en Malegasi; de *d* van da gaat in 't Ibn. tusschen twee klinkers regelmatig in *r* over.

[1] Van eenen anderen stam (vgl. Jav. ya yi), maar met hetzelfde voorvoegsel.

[2] Zie Fausto de Cuevas, Arte lengua ybanag, 2e ed. (1854), p. 20.

Van den Sideïschen vorm sama, enz, is op te merken dat met de *s* vermoedelijk onze *z* bedoeld is; was het werkelijk eene *s*, dan moet deze toch uit eene zachtere *z* of zj ontstaan zijn, die op hare beurt zich ontwikkeld had uit dj. Zulk eene *s*, hoe dan ook in de 17de eeuw uitgesproken, beantwoordt in den tongval der Utrechtsche woordenlijst [1] en der Formosaansche acten uit de 18de eeuw, regelmatig aan de Jav. *ḍ* of *r*, Mal. *d*; bijv. in sua, twee. De Formosaansche dj is te beschouwen als eene oude uitspraak van diezelfde *s*. Als varieteit van *r* vertoont zich de *z* zelve in 't Maleg. zandry, zoodat tweeërlei uitspraak van één woord zich op Formosa vertoont als gewestelijk, maar in 't Maleg. om eene schakeering in beteekenis uit te drukken. Men lette er namelijk wel op dat de *z* van zandry terugkeert in zanakă, kind; klaarblijkelijk klinkt za dus minder voornaam dan ra, al zijn beide één in oorsprong.

In 't Maleisch, Bataksch, de Philippijnsche talen, 't Sangirsch, Makassaarsch, Bugineesch, enz. luidt het voorvoegsel als da, als dentaal geschreven, maar in de meeste, vermoedelijk alle opgesomde talen niet als zoodanig uitgesproken; bijv. in 't bekende datu, datuq, enz. Voor eene varieteit er van in 't Bugineesch en Makassaarsch mag men houden 't voor eigennamen gevoegde la.

De meeste talen van 't oostelijk en noordelijk gedeelte des Indischen Archipels bezigen voor «vader» en «moeder» ama en ina zonder 't voorvoegsel [2], dus: Tobelo, Buru, Haruku, Ceram, Moa, Kisar, Alor, Timor, Roti, Sawu, Sumba, Binongko, alsook de Philippijnsche talen, Tombulusch, Tondanosch, Tonseasch, Ponosakansch, Mongondousch ama; Aru heeft met gewonen nasalen sluiter (vgl. Jav. kakang, enz.) amang, gelijk ook Tontemboansch, Bentenansch, Tonsawangsch; Sangirsch iamang; Kei mām; Letti am —; Dawaloor ame. Dezelfde talen bezigen voor moeder ina of inang, met eenige geringe wijzigingen. Voor jongere broeder of zuster hebben eenige der oostelijke talen ook 't eenvoudige stamwoord; dus Alor, Sawu ari, Binongko ai; de meesten echter vertoonen een voorvoegsel *w*; namelijk Buru wai, Haruku wari, Ceram wali, Kei waring, Letti wari, Dawaloor welei, Roti vadi, Timor oli (uit wali); van denzelfden oorsprong als, of synoniem met deze *w* schijnt *g*, in Moa gari, Aru gali; wederom anders Kisar karuri, Barnusa gekul, en Borowahing medi. Wat deze voorvoegsels ook zijn mogen, ze kunnen kwalijk iets in oorsprong met ḍa, ra gemeen hebben; wij behoeven hier geen verklaring er van te beproeven.

Gaan wij over tot de eilanders der Stille Zuidzee, dan vinden wij dat

---

[1] Gepubliceerd door Dr. C. J. van der Vlis in Verhand. Bat. Gen. XVIII (1842).

[2] Voor de oostelijke talen is mijne hoofdbron een woordenlijst in handschrift, opgesteld en welwillend aan mij ten gebruike afgestaan door Dr. J. G. F. Riedel.

enkele onder hen voor «vader» het eenvoudige woord ama gebruiken; zoo op Ulawa, San Cristoval, Malanta [1]. Meer gebruikelijk mama, met een voorvoegsel, of wellicht onvolledige reduplicatie, zooals ook het mām van Kei heeft. Mama, mam is het gebruikelijke woord op Leper's Island, Meralava, Santa Maria, geheel Vanua Lava, Saddle Island, Torres Islands, Alite op Malanta, Savo, Nieuw Georgië. Zeer opmerkelijk is de vorm wama van Fagani op San Cristoval, waarin we oogenschijnlijk hetzelfde voorvoegsel aantreffen als op Buru, Haruku, Timor enz. De meest gebruikelijke vorm in Polynesië en Melanesië is evenwel tama, tamang, en wat regelmatig hieruit verloopen is. De volgende lijst, die niet eens op volledigheid aanspraak maakt, kan een denkbeeld geven hoe wijd verbreid het woord is:

Samoa tamā, Fidji, Tonga, Sesake, Pinkstereiland, Mota, Vaturanga, Florida, Isabel, Duke of York, Motu op N. Guinea tama; Fate tema, Eromanga eteme, Aneityum etmá-n (zijn vader), Nifilole tumá, Marshall-eilanden thema, N. Caledonië tiama. Hierbij sluit zich onmiddellijk aan Lifu keme [2], Nufoorsch kam-, want in deze talen wordt een *t* dikwijls door *k* vervangen, o. a. in Lifu kön, Nuf. kior, drie, voor tĕlu.

Het woord «moeder» vertoont in de meeste der zooeven genoemde talen, voor zoover zij den stam ina gebruiken, hierbij hetzelfde voorvoegsel. Dus Samoa tinā, Fidji, Espiritu Santo, Vaturanga, Florida, N. Georgia, Motu tina, Vureas op Vanua Lava retne (d. i. tina met het voorgevoegd teeken van vrouwelijke benamingen: ra) [3], Aneityum risi (voor risin, uit tina met regelmatigen overgang van *t* in *s* vóór de *i*, en 't vrouwelijk voorvoegsel rĕ), Marshall eilanden en Lifu thine, Fate raite(n). Niet geheel zeker is de waarde der eerste letter in Eromanga dine, hoewel de *d* ook hier zeer wel uit *t* voor *i* kan ontstaan zijn, gelijk in disil (voor sisil), drie, uit tĕtĕlu. Het Nufoorsche sna- is ten gevolge van accentverspringing vóór possessief-aanhechtsels ontstaan uit sina, volgens den regel voor tina.

Met hetzelfde voorvoegsel vertoont zich het woord voor jongere broeder of zuster: Samoa, Maori tei, Rarotonga tae, Fidji taδi, Mota tasi [4], Sesake tahi.

---

[1] Volgens de lijst in Codrington's bovenvermeld werk bl. 42.

[2] Volgens H. C. von der Gabelentz, die Melanesischen Sprachen (I—II, 1860, '73), 209.

[3] Op Ureparapara beteekent retine iemand van 't vrouwelijk geslacht. Over 't algemeen dienen dikwijls dezelfde woorden in 't Melan. om de begrippen „een vrouwelijk wezen" en „moeder" uit te drukken. Zoo is ook drene, renge, reene, eene vrouw, op Vanua Lava, naar 't schijnt, hetzelfde woord als Jav. rena, enz. Omgekeerd is Mota, Aurora, veve, Meralava, Lakon vev, Gog rave, Volow vov, moeder, te vergelijken met O. J. bibi, van denzelfden stam als bi, Jav. bi in rabi, enz., Tag., Bis. babayi, vrouw, en bayi, tante.

[4] Zie over 't eigenaardig gebruik hiervan, Codrington p. 264.

Bij eene eenigszins aandachtige beschouwing der aangehaalde voorbeelden vraagt men zich onwillekeurig af, in hoeverre 't voorvoegsel ta, *t*, bij zulke verwantschapswoorden, met het Indonesische, Formosaansche en Malegasische da, ḍa, ra[1] samenhangt. Hoewel ik steeds gemeend heb dat beide voorvoegsels volstrekt verschillend in oorsprong zijn, moet ik bekennen dat er feiten kunnen aangevoerd worden die een ander gevoelen schijnen te wettigen. Men vindt namelijk op Tana als woord voor «vader» rumu, voor «man» aremama (blijkbaar slechts eene kleine wijziging van 't voorgaande); voor «vorst» arumanu. Hierbij sluit zich aan op Mallikolo aramoma, vader (eigenlijk hetzelfde als de uitdrukking voor «man» op Tana). Op Lifu heet «man» trahmani (met een verdachte *h*). Nu vergelijke men deze termen met de overeenkomstige in 't Aneityumsch en Eromangasch, beide talen die weinig meer dan dialektisch van het Tanasch en Mallikolosch verschillen; etmā(-n), eteme, vader; atimi of atamaing, eteme, otemi of ateman, man; atimarid, atemono, vorst. Bij de zeer nauwe verwantschap tusschen deze talen, kan men moeilijk veronderstellen dat het ra (r, tra) van Tana, Mallikolo en Lifu een geheel ander voorvoegsel zou wezen dan het ta van Aneityum, Eromanga, en van de Polynesische talen, 't Fidji, enz., die alle tama, enz. en voor «man, mensch» tamani, enz. hebben. Aan den anderen kant is het zeker dat een dentale Javaansche *t* op Tana en Mallikolo onveranderd blijft; dus tana, aarde = Jav. tanah; talinga, oor = O. J. talinga, N. J. talingan; tasi, zee, = O. J. tasik; enz. enz. De gevolgtrekking is dat de *t* in tama, enz. eenen anderen oorsprong heeft dan de *t*, bijv. in Polyn.-Melan. tana, aarde; mata, oog; enz. Om nu in rumu zoowel als trahmani den *r*-klank te verklaren, is het voorloopig 't eenvoudigste te veronderstellen : dat zoowel het ra, tra van de eenen als het ta der overigen zich ontwikkeld heeft uit eene supradentale of cacuminale *t*, d. i. de Javaansche ṭ.

De vraag die nu overblijft is deze: kan het langs den boven aangewezen weg gevonden ṭa ontstaan zijn uit ḍa? met andere woorden is de ṭa slechts eene kleine afwijking in de uitspraak van ḍa? Alvorens die vraag te beantwoorden, wil ik opmerken dat hetgeen ik elders beweerd heb, namelijk dat 't Fidjische vata, gelijk, altegader, met Jav. paḍa, enz. vereenzelvigd kan worden, moeielijk houdbaar is[2]. Volgens eene gegronde aanmerking van mijn ambtgenoot Vreede, is niet het Jav. paḍa, maar poṇṭa (paṇṭa), troep (van gelijke dingen), rechtstreeks met F. vata te vergelijken; en dan

---

[1] Naast ra schijnt men een zwakker rĕ te moeten aannemen; immers naast rāma en rena staat rari, welks korte *a* door de versmaat gewaarborgd is. In zooverre mag men de *t* in tina vergelijken; daarentegen zou tama in ta + ama ontleed kunnen worden.

[2] De Fidjitaal (1886), p. 189 (i. v. Vata 1), en vgl. p. 154 (i. v. Mata 2).

vindt ook F. mata, gezelschap, klasse, zijne wedergade, althans vormelijk, in Jav. moṇṭa [1].

Hoewel men vooralsnog geen recht heeft te beweren dat een Jav. ḍ of *r* in de talen van de Stille Zuidzee door een *t* vertegenwoordigd wordt, zoo blijft het toch nog de vraag of niet reeds in de grondtaal wel eens verwisseling van media en tenuis plaats vond. Aan 't einde van een woord gaat in sommige talen buiten kijf de media in een tenuis over. Hoe anders een Maleisch bukit, laut en dgl. te verklaren, dan zóó dat de sluitende *d* (in dit geval geen interdentaal) in een tenuis over ging, evenals in zooveel andere talen geschiedt, bijv. in 't Sanskrit, Nederlandsch, Russisch? Doch de vaste regel, die bij medeklinkers in acht genomen wordt, geldt niet voor beginletters of in 't midden van een woord. Intusschen zijn er ondubbelzinnige verwisselingen van media en tenuis ook in 't midden van een woord. Het Jav. irĕng bijv. vergeleken met iṭĕng en Mal. ităm, dat, behalve in tal van Indonesische talen, ook in de Stille Zuidzee en op Nieuw-Guinea *mutatis mutandis* voorkomt, o. a. Sesake en Lepers' Island maeto, Pinkstereiland meto, Espiritu Santo naeto, Nufoorsch paisim, — het Jav. irĕng dan, vergeleken met het overeenkomstige woord in de verwante talen, leidt tot de gevolgtrekking: dat de grondvorm òf iṭĕm òf iḍĕm, of reeds in de grondtaal iṭĕm èn iḍĕm was. Daar volgens bekende taalregels een Jav. irĕng nooit uit iṭĕm kan ontstaan zijn, noch een Maleisch iṭam uit irĕng, en daar het toch niet aangaat te beweren dat wij hier met twee verschillende woorden te doen hebben, blijft er m.i. niets anders over dan dat reeds vóór de verspreiding der M.P. stammen beide uitspraken iṭĕm en iḍĕm (of wil men iṭăm en iḍăm) gehoord werden, waarvan de eene en de andere voortgeplant is op Java, de andere elders. In soortgelijke verhouding schijnt ook het Jav. pĕṭak tot O.J. pirak, Mal. perak, Bisaya pilák, Tagalog pílak, enz. te staan, ofschoon de tenuis hier zou kunnen ontstaan zijn doordat bij eene uitspraak pḍak de media zich naar de onmiddellijke voorafgaande tenuis schikte. Voorts is Tagalog bunduk, heuvel, klaarblijkelijk slechts eene varieteit van Jav. puṇṭuk.

Men ziet dat de zaak zeer ingewikkeld is. Zonder nader bewijs mag men niet eenvoudig de *t* in tama, tina, enz. verklaren als onmiddellijk ontwikkeld uit ḍāma, ḍina; te minder omdat tina niet te scheiden is van 't Tombulusche tina (wijfje van vogels); in het Tombul. toch is *t* wel eens uit ṭ gesproten, maar niet uit ḍ. Anderzijds valt het moeielijk eene zekere verwantschap tusschen de voorvoegsels ḍa en ṭa te loochenen. Mijn vermoeden, dat ḍa en ṭa in de grondtaal onmiddellijk vóór de scheiding reeds gesplitst

[1] Zie Vreede in Bijdr. Kon. Inst. 5e Reeks, dl. II (1887), p. 413. En verg. het verbeterde i. v. VATA 1 in deze Serie, V (1916), p. 88. (*Noot van 1917*).

waren, sluit de mogelijke eenheid in nog ouder tijd niet uit. Als een bewijs, dat de splitsing betrekkelijk oud is, zou ik geneigd zijn aan te voeren het Jav. ṭole. Dat dit een voorvoegsel ṭa (in waarde geheel of nagenoeg gelijk ḍa) bevat, en dat het te vereenzelvigen is met Ibanag tolai, mensch, is reeds daarom waarschijnlijk, omdat de begrippen «kind» en «mensch» èn in de M.P. èn in andere taalfamiliën door woorden van denzelfden stam worden aangeduid. Tot bevestiging van de geopperde stelling kan gelden dat wij juist ditzelfde ṭa terugvinden in de woorden voor «man, mensch» op schier alle eilanden der Stille Zuidzee, namelijk de boven aangehaalde atimi, atamaing, tamani, tangani, trahmani, aremama. Vóór ṭa vertoonen atamaing, atimi, enz. nog eene *a*. Het Timoreesche atoni, Belosch atoli, Roti nataholi, mensch, is wat het voorgevoegde ha betreft identisch met *a* van Aneityum, Tana, Mallikolo, Eromanga, terwijl de stam overeenkomt met Ibanag tolai, Jav. ṭole; het Rotineesche hataholi, Timoreesche atoni zou in 't Jav. luiden haṭole. Dit ha is het Dayaksche ha in woorden van dezelfde kategorie: hatuä man, habinäi vrouw; vgl. Aneityum atamaing, enz.; atahing, vrouw, d. i. ha + ṭa + wini(bini).[1]

Eene soortgelijke verhouding als tusschen die voorvoegsels bestaat er ook tusschen twee vormen van een wijd verbreid telwoord, dat meestal duizend, soms honderd, weêr een andermaal tien, en daarenboven een onbepaald groot getal uitdrukt. Op Mota, Vuras, Ureparapara (Norbarbar), Mosin is tar, op Volow tear, op Motalava en Lo tar, op Aurora en Pinkstereiland tari, een term voor 1000; op Espiritu Santo is tari, op de Torreseilanden tale = 100; op Savo (een der Salomonseilanden) is tale = 10. Dit woord kan men niet afscheiden van Nufoorsch sjaran, Burusch raran, duizend; Ambonsch lalan, tienduizend; Pampanga dalan, Tagalog dahan, een tiental.

Men behoeft slechts de Indonesische vormen gade te slaan om tot de overtuiging te komen dat er eene schommeling tusschen verwante klanken heeft plaats gehad. Aan 't Nuf. sjaran zou in 't Javaansch een djaran beantwoorden, terwijl 't Burusche raran, Ambonsch lalan in 't Jav. een ḍaran (resp. raran, laran) doet verwachten. De vorm in het Tagalog en Pampanga zou in 't Jav. even goed ḍaran als djaran kunnen luiden, want zoowel de Jav. en Maleische dj, als de Jav. ḍ worden in de Philippijnsche talen en 't Sangirsch slechts door één klank, een supradentale of cacuminale *d* (*r*) vertegenwoordigd.

[1] Sommige talen vervangen het voorvoegsel ṭa door tau, mensch, iemand; aldus Sangirsch taumata, mensch, terwijl op Kei, Aru, in Polynesië en Melanesië tamata (tangata) gezegd wordt; Sumbasch tau-méni, man; in Polyn. en Melanesië tamani, enz.

De rijkdom aan dubbelvormen waardoor 't Javaansch zoozeer uitmunt — al vertoonen ook de verwante talen in meerderen of minderen graad hetzelfde verschijnsel — openbaart zich ook in de veelvormigheid van den stam waartoe bovenvermeld telwoord m. i. behoort. Immers het is duidelijk dat Jav. djadjar en djèdjèr twee fijne schakeeringen van slechts één hoofdbegrip uitdrukken, en verder dat Jav. ḍèr zoo weinig van djèr, waarvan djèdjèr eene reduplicatie is, verschilt, dat het als eene gewijzigde uitspraak hiervan moet beschouwd worden. Aangezien aṇḍèr beteekent «in groot aantal, in rijen», en ḍèr wordt opgegeven in den zin van «veel», kan men reeds bij voorbaat stellen dat evenals naast djer een djar bestaat, zoo ook eenmaal een ḍar naast ḍer moet bestaan hebben. Gelukkig kan men de juistheid van deze veronderstelling staven door te verwijzen naar 't Oudjavaansche ḍaraḍaran in Arjuna-Wiwāha st. 12, dat «in rijen» beteekent, althans in de Balineesche interlineaire vertaling wordt weêrgegeven met maḍèrèk, in eene rij. Hiermede is de verklaring van 't Bur. raran, Amb. lalan gevonden; het is een regelmatig van ḍar afgeleid woord welks algemeene beteekenis die van «rij, reeks, groot aantal» moet geweest zijn. Wat het Nufoorsch sjaran betreft, dit is op dezelfde wijze afgeleid van djar, hetwelk in 't Jav. djadjar voortleeft.

De uitgang van 't Motasche tar, enz. kan niet — an geweest zijn, want deze uitgang wordt in die taal — *a*; bijv. van mate, dood, matea, (de) dood, hetgeen volkomen overeenkomt met het Makassaarsche kamateyang, daargelaten het voorvoegsel ka. De vorm tari op Espiritu Santo, Aurora en Pinkstereiland leert ons dat het aanhechtsel, uit Mota tar, enz. verdwenen, is *i*, welbekend als synoniem met — an. De *t* is hier = ṭ, want in het Mota enz. worden de twee soorten van *t* niet meer onderscheiden, evenmin als in 't Maleisch en het meerendeel der Indonesische talen, althans in het schrift.

2. *Over Maleisch-Polynesische klankafwisseling.*

Tot de klanken die 't meest aan verwisseling onderhevig zijn behooren de twee soorten van *r*, die in 't vervolg met *r* en ' zullen aangeduid worden, en de *l*. In sommige talen bestaat de neiging om de herhaling van denzelfden klank bij reduplicatie te vermijden en wordt dientengevolge in de reduplicatielettergreep niet de beginletter van eenen stam herhaald, maar een nauwverwante klank. Zulk eene neiging tot klankafwisseling vertoont o. a. het hedendaagsche Javaansch, bijv. in loro, lara (meisje), leren, lĕrĕb, lurub, terwijl men in de oude taal zeide rwarwa (in jonger tijd-

perk roro), rarā, rāryan, rĕrĕb, rurub. [1] Bij sommige woorden laat ook het hedendaagsche spraakgebruik beide vormen, zooals lĕrĕb en rĕrĕb, toe, zoodat men wel mag spreken van eene neiging der nieuwere taal tot klankafwisseling, maar geenszins van eene wet.

Dezelfde neiging, doch anders toegepast, bestaat in het Ibanag. Wanneer namelijk in deze taal een woordstam welks eerste letter een *l*, oudtijds *r* is, moet herhaald worden, dan pleegt men niet de *l* (eigenlijk *r*) te herhalen, maar de uit eene gutturale *r*, d. i. ', ontstane *g*. Bijv. lufu, betasten, wordt bij herhaling, om een iteratief uit te drukken: lufu-gufu; van lufud komt lufu-gufud; van lamu, Day. lĕmo, lamu-gamú, zachtzinnigheid, minzaamheid; van een verloren laya, laya-gayá, 't ruchtbaar maken; van luru, d. i. luḍu, luru-guru, fijnwrijven. Niet enkel bij de beginletter der eerste lettergreep, maar ook bij die der tweede kan klankafwisseling voorkomen; bijv. in bula-buga, een beetje, een kleinigheid; vermoedelijk is het grondwoord bula hetzelfde als Bisayasch en Tagalog bulá, Day. burä, Sundan. buḍah, dat tot het Oudjavaansche wĕrĕh, N. Jav. uruh nagenoeg in dezelfde verhouding staat als bijv. O. en N. Jav. sĕḍah tot sĕrĕh, suruh. In 't Ibanag zelf luidt het woord voor «schuim» bugák, waarin de sluitende *k* den ouderen Visarga, die meestal spoorloos wegvalt, vervangen heeft.

Het verschijnsel der klankafwisseling berust op een gevoel voor welluidendheid, en kan aangemerkt worden als een blijk dat de klanken die bij afwisseling gebruikt worden weinig van elkaar verschillen of eenmaal verschild hebben; maar men kan daaruit niet het bewijs putten dat de volken bij wie klankafwisseling in gebruik is, uit gebrek van een fijn gehoor voor 't onderscheid der bedoelde klanken deze geheel regelloos plegen te verwisselen. Niettemin levert nagenoeg elke taal zoowel in 't Maleisch-Polynesisch gebied als daarbuiten, de eene meer, de andere minder voorbeelden van zulk een regellooze verwisseling, dat is van verwarring. Het feit dat sommige levende talen van twee of drie gelijkluidende klanken een of twee verloren hebben, het feit van klankverlies in 't algemeen zou moeielijk te verklaren wezen, indien men niet aannam dat er een tijdperk heeft bestaan waarin het gevoel voor 't onderscheid dier klanken verstompt was. Heeft die verstomping eenen zeer hoogen graad bereikt, dan zal de spraakmakende gemeente, die steeds naar zekere regelmaat streeft en toch niet in staat is de oude regelmaat te herstellen, aan de heerschende verwarring een einde maken door verwante klanken te laten samenvallen. Want ook in de taal heerseht gemakzucht.

[1] Geheel in overeenstemming met de neiging der hedendaagsche taal wordt ook het Hollandsche *rapport* natuurlijk lapur òf rĕpot.

Wij zien, dat in de meeste Philippijnsche talen en in 't Samoasch de oude *r* vervangen is door de *l*; dat in het Maori en 't Nufoorsch omgekeerd de *l* heeft moeten wijken voor de *r*; dat in 't Maleisch de ' verdrongen is door de *r*. Dit alles is een gevolg van eene verstomping van 't gehoor voor 't onderscheid der betrokken klanken, en daar in de ontwikkeling der taal niets met sprongen gaat, moet het begin dier verstomping zich gekenmerkt hebben door eene regellooze verwisseling van verwante klanken.

Terwijl in de zooeven genoemde talen het pleit tusschen de mededingende klanken, als men ze zoo noemen mag, volledig beslist is, vertoonen zich bij andere leden der familie min of meer sporen van eene gelijksoortige verwarring; het meest misschien nog in 't Sideïsch-Formosaansch. Bijv. rima, hand, vijf; doch kalimang, vingerring; de Mal.-Pol. vorm is lima; rawa, spin, tegenover Day. lawa, lalawa, Fidji lawalawa, Burusch lawa, Mal. labalaba, enz.; rbo, binnen, Jav. lĕbu; rih, binnenste, gemoed, vgl. Jav. galih; raos, raur, west = O. J. lod en lor, N. J. lor, Mal. láut, enz.[1]; rauwei, klein kind, Tombul. lowai, Fidji luve. Daarentegen langoi, zwemmen, evenals in 't O. Jav. langhuy, languy, N. Jav. langi, Bisaya, Tagalog langoi, Malegasi lano (lango), Bataksch en Makassaarsch lange; voorts luka, wond, Mal. luka; lulut, omhelzen, vgl. N. Jav. lutlutan, en lĕlĕt; lumu, vet, Jav. lĕmu; vermoedelijk ook hierbij te voegen lamogh, dauw, als identisch met O. Jav. lamur, morgendauw, morgennevel, N. Jav. lamur[2].

In het Dayaksch wordt somtijds de *l* verwisseld met *r*, doch, naar het schijnt, alleen uit assimilatie; zoo zegt de Dayak rear voor reaal; zoowel rayar als layar, zeil; rapar en lapar, reep. Dit is het omgekeerde van hetgeen in 't Javaansch gebeurt, doch noch 't een noch het ander kan strekken als voorbeeld van regellooze klankverwisseling.

---

[1] In het Iloko laud, dat evenals in 't Sideïsch 't westen aanduidt.

[2] In allen gevalle is lamogh hetzelfde woord als lamur, doch het zou mogelijk wezen dat de *l* in 't Sideïsch *hier* uit eene *n* ontstaan was, al had deze *n* op hare beurt een oudere *l* vervangen. Dit is daarom mogelijk, omdat het Ibanag namug heeft, en het Sideïsch de neiging heeft de *n* aan 't begin eener lettergreep in *l* te laten overgaan. Bijv. lito, duivel, M.P. anitu, nitu; luang, os, paard, eland, klaarblijkelijk hetzelfde woord als Ibanag nuang, Tag. anuáng, buffel. Soms komt één en hetzelfde woord in 't Sideïsch en Singkansch-Formosaansch met *l* of *n* voor, dus heet «zilver» in de Utrechtsche lijst en in de Formosaansche acten vanitok, doch in de bijbelvertaling malituk (Iloko balitok, goud). Over de verwisseling van *n* en *l* in 't algemeen zie men van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, 1e Stuk (1864), bl. 64. Bij de beoordeeling van de verhouding van lamogh tot lamur en namug is ook in 't oog te houden dat ook in 't Maleisch *l* met ñ wisselt; bijv. ñamuq, Fidji, Samoa namu, Mak. en Bug. ñamo naast lamu, doch Javaansch lamuk; Mal. ñăñăp naast lăñăp; Menangk. Mal. ñamur, Niasch namo, Bataksch nambur, dauw, Jav. lamur (vgl. v. d. Tuuk's Bataksch Weordenboek, 1861, i. v. nambur).

Van geheel anderen aard zijn de ondubbelzinnige voorbeelden van verwisseling, die wij in schier alle talen der familie in grooter of kleiner aantal ontmoeten. Bijzonder rijk is het Javaansch aan zulke voorbeelden, waaruit blijkt dat er een tijdperk bestond waarin, om de eene of andere oorzaak, de twee soorten van *r* aan verwisseling onderhevig waren. Het Javaansch is trouwens niet de eenige taal waar sporadische gevallen van verwisseling der *r* en ' voorkomen, want, geheel daargelaten de boven aangehaalde voorbeelden van afwisseling in 't Ibanag en de vervanging van ' door *r* in 't Maleisch en Makassaarsch, ziet men hoe het Iloko bijv. in 't woord voor «nacht», rabiy, eene *r* vertoont, niettegenstaande het anders de ' regelmatig in *g* laat overgaan, evenals de overige Philippijnsche talen. Deze laatsten nu leggen eenstemmig het getuigenis af dat de eerste letter van genoemd woord oorspronkelijk eene ' geweest is: Tag. en Iban. gabí, Bis. gabi en gabii, Ponosakansch gowii, Sangirsch hĕbi. Rabiy is dus eene afwijking van den regel en ontstaan in een tijd toen *r* en ' bijna eensluidend waren. De regelmatige vorm gabiy is in 't Iloko geheel en al door den onregelmatigen verdrongen; in 't oudere en nieuwere Javaansch komt het enkele malen voor dat beide vormen naast elkaar voortleven bijv. turut naast het normale tūt, N. Jav. tut. Uit zulk een woord als het boven vermelde lamur mag men evenwel opmaken dat, even als met het Iloko rabiy het geval is, wel eens de normale vorm in onbruik is geraakt. Immers uit vergelijking van lamur met Menangkabausch ñamur, Bat. nambur eenerzijds, en met Sideïsch lamogh, Iban. namug, Tag. damug, Bis. yamug anderzijds, mag men met eenige waarschijnlijkheid opmaken dat in de grondtaal de sluitletter in dit woord eene ' was. Of wel, reeds de grondtaal bezat het woord in dubbelen vorm.

In elk geval heeft er dan eenmaal eene verwisseling plaats gehad.

Al het voorgaande dient slechts als eene inleiding tot het eigenlijk onderwerp van dit opstel, welks doel is: op te sporen met welk Indonesisch, meer bepaald Javaansch woord het Fidjische vei verwant is. Over dit woordje heeft schrijver dezes bereids in zijne verhandeling over «de Fidjitaal vergeleken met hare verwanten in Indonesië en Polynesië» (1886) gesproken (zie daar in Hoofdstuk IV), zonder tot eene bevredigende uitkomst te kunnen geraken. In tusschentijd was het werk van R. H. Codrington, getiteld «The Melanesian languages» verschenen (1885), en dank den overvloed van gegevens in dat aanbevelenswaardig boek te vinden, schijnt het vraagstuk thans nader bij de oplossing te kunnen gebracht worden.

Het Fidjische vei, als prefix, dient tot vorming van een collectief meervoud; dus beteekent veivale, een menigte bij elkaar staande huizen; veikau, geboomte, boomen. Hierbij sluit zich aan het gebruik van vei

bij wederkeerige werkwoorden, bijv. veilomani, elkander beminnen. Soms vormt het intensieven of frequentatieven; bijv. veimoku, plegen te slaan [1]; veikeve, troetelen, koesteren, terwijl keve eenvoudig «in de armen dragen» beteekent. In veivakamatei, slachting, schijnt het oppervlakkig louter intensief te zijn, doch daar de beteekenis volkomen overeenkomt met het Latijnsche internecio, volledige slachting, en dit laatste ook een voorvoegsel vertoont dat anders een «tusschen, onder» uitdrukt, zou men ook in veikamatei aan vei oorspronkelijk het begrip van wederkeerigheid kunnen toekennen. Voorts wordt vei gebezigd in zulke woorden als veikana, gulzig, die als intensieven en frequentatieven beide kunnen beschouwd worden. Er ligt het begrip van «veel» in; in een zin als «hij rijdt veel» drukt «veel» een frequentatief uit; in een verbinding als «hij eet veel» daarentegen is het een intensief. Het onderscheid ligt niet in «veel», maar in den aard van het begrip waarmede het verbonden wordt; zoo is het ook bij het voorvoegsel vei. [2]

Aan vei beantwoordt in het Samoa fe, waaromtrent G. Pratt, A Grammar and Dictionary of the Samoan language, 2e druk (1878), bl. 193, zegt: «a prefix to verbs, wit i, a'i, ta'i, ani, etc., suffixed. It usually denotes reciprocal action, but in some instances it only forms a plural.» Dit is in hoofdzaak juist, en daar meer bijzonderheden zijn medegedeeld in de verhandeling van schrijver dezes over de Fidjitaal t. a. p., behoeft niet verder over fe uitgeweid te worden.

Behalve in het Fidji en Samoa [3] komt hetzelfde woordje als prefix voor

[1] De gevolgtrekking van Codrington, Mel. Lang. (1885), p. 186: «and vei woku, literally meaning to strike one another, reasonably comes to mean to fight» is in strijd met het taalgebruik, en daarenboven met de regelen der Fidjische spraakkunst, dat wel is waar vei bij wederkeerige werkwoorden gebruikt, maar alleen als deze voorzien worden van het aanhechtsel *i*, resp. *a* (d. i. an).

[2] Vgl. «De Fidjitaal» (1886), bl. 49 vgg. — (Zie den herdruk in deze Serie, IV, 1916, p. 292 vlg.).

[3] In het Rotuma luidt het hoi en dient het tot vorming van wederkeerige werkwoorden: hoi afurimariakinga, elkander troosten (Codrington, bl. 406). Het Rotuma is klaarblijkelijk een Polynesisch dialekt, in spijt van de bewering van Codrington, bl. 402, dat het «must be ranked as Melanesian». Als bewijs dat de woordenschat van het Rotuma althans niet Polynesisch is, beroept zich Codrington op het feit dat van de 70 woorden eener vergelijkende woordenlijst slechts 29 gemeen zijn aan Samoa en Rotuma, en dat vele van die woorden zeer verschillen in vorm. Noch het een noch het ander heeft iets te beteekenen. De vraag is niet hoeveel woorden het Rotuma met het Samoa, d. i. één enkel dialekt van het Polynesisch gemeen heeft, maar hoe de verhouding staat tot het Polynesisch in 't algemeen. In plaats van 29 heb ik 45 Polynesische woorden geteld, en dat getal is nog te gering, omdat ik niet eens het Tongasch in rekening kon brengen, wegens gebrek aan hulpmiddelen. En wat den alleszins zeer afwijkenden vorm der woorden in het Rotuma betreft, is op te merken dat die nog verder van alle bij Codrington behandelde zoogenaamde Melanesische talen afstaat dan van het Samoa; hetgeen juist niet als bewijs van hun nauwere verwantschap met het Melanesisch mag aangevoerd worden.

in de talen der Salomonseilanden; op Florida, Vaturanga en Bugotu luidt het vei, in Fagani op San Cristoval fai, Ulawa hai, Wango hei, Saa he. In al deze talen duidt het eene wederkeerigheid der handeling aan; dus Fagani fai nafui, elkander slaan; waarbij op te merken valt dat zulke wederkeerige werkwoorden, even als in 't Fidji, het aanhechtsel *i* = an aannemen; op zich zelf is nafui identisch met Javaansch naboki; de grondvorm is tabu, Jav. tabok. Evenzoo op Wango: raru hei ngahui, zij beiden slaan elkander, vechten. In deze taal wordt hei ook gebezigd waar geen wederkeerigheid in strengen zin bedoeld is, bijv. hei tahi, medelijden hebben, beklagen. Hetzelfde geldt van de taal van Florida; bijv. toro vei bosabosa, zij spreken met elkander [1]; doch ook vei arovi, medelijden voelen [2].

Om te toonen hoe algemeen het gebruik van het voorvoegsel is, mogen hier nog de volgende voorbeelden volgen, alle geput uit Codrington's werk. Voor Bugotu wordt opgegeven: vei thabuthabu, elkander slaan; voor Vaturanga: ara vei laulabuhi, zij slaan malkander; voor Ulawa: koroi haihori, zij beiden slaan elkander; voor Saa: kererue ko hei seuni, zij beiden vechten met elkander. [3]

In de taal van Aneityum of Annatom komt het prefix voor in den vorm van he, o.a. in hengaing, veel of velerlei eten, van he, regelmatig beantwoordende aan Samoa fe, en ngaing, uit ngangi, ngani, grondwoord gaing (gespeld caig) = Fidji kani; de ng is natuurlijk de wijziging eener *k* bij actieven en duratieven, overbekend uit de spraakkunst der Indonesische talen. Hengaing komt dus in vorming volkomen overeen met bijv. fai nafui van Fagani, boven aangehaald, maar het wordt niet gebruikt in wederkeerigen zin. Eene wederkeerigheid of gemeenschappelijkheid der handeling wordt in het Aneityumsch uitgedrukt met het voorvoegsel ehr —. In welke betrekking dit staat tot he zal straks een onderwerp van onderzoek uitmaken.

De taal van het eiland Eromanga bezit hetzelfde woordje in den afgeknotten vorm van ov, zonder twijfel ontstaan uit ove, daar het Eromanga eindklinkers pleegt af te werpen, vooral van prefixen. Men treft het in de bijbelvertaling aan als een voorvoegsel van meervouden; bijv. Matthaeus

[1] Hier treedt de herhaling van den stam in plaats van het met aanhechtsel *i* (resp. an) afgeleide woord.

[2] Arovi, Samoa alofi, is natuurlijk vormelijk O. en N. Jav. -harĕpi, -arĕpi. Dat harĕp oudtijds synoniem moet geweest zijn met sih, asih, dus ook «deernis, medelijden» en «liefde, min» beteekend hebben, blijkt uit de synonymie van O. Jav. kawĕlasarĕp, deerniswaardig, bijv. Bhomakāwya 203; 224, en [illegible] en [illegible].

[3] Zie Codrington 503; 509; 514; 520; 543; 551.

15:9: «Irora umenteveta wokon irang mūmuntavsogi ov nempasewugi enirora ōveteme», d. i.: «Zij dienen te vergeefs mij, terwijl zij de leeringen der menschen (eig. van hen menschen) verkondigen». Vóór het lidwoord *n* blijft o v nu eens onveranderd, dan weêr luidt het o v u n; bijv. ō v u n n u r i e, de leerlingen; ō v u n F a r e s i, de Fariseën. In voorbeelden als deze laatsten heeft o v duidelijk eene collectieve beteekenis, en misschien is het altoos zoo bedoeld, want om eene veelheid in 't algemeen uit te drukken strekt het woordje s ū, dat op zich zelf staande ook «al» schijnt te beteekenen; bijv. r a n d a n s ū e n i H e r o d n 'a t e m o n o k r a n ū s i a n, «in de dagen van Herodes den grooten vorst».

Dit o v is reeds door H. C. von der Gabelentz (Melanesische Sprachen, p. 132) met het Fidjische v e i vergeleken. De functie van den voorslag *o* of ō — men vindt in de bijbelvertaling nu eens 't eene, dan 't andere — is onbekend. Om de wederkeerigheid eener handeling aan te duiden, wordt o v in het Eromanga niet gebruikt.

Wenden wij verder onzen blik naar de Banks- en Torreseilanden, dan ontdekken wij dat de onderling nauwverwante talen van dat gebied het begrip van wederkeerigheid uitdrukken door een woordje dat in zijn hedendaagschen, verminkten vorm luidt v̀ a r, v e r, enz. Ook hier zal Codrington onze gids zijn, — wat de feiten betreft. Beginnen wij met het Motasch, waarvan genoemde geleerde een even voortreffelijk als uitvoerig overzicht geeft. In dit dialekt duidt v a r wederkeerigheid aan: r a r a w e v a v u s, zij beiden slaan elkander. Op Mota-lava of Mot-lav zegt men v e r, bijv. v e r v a v, met elkander praten; Volow heeft daarvoor v e a r v a v. V e r is in gebruik in de dialekten van Leon en Sasar: t o r r o v e r v u, zij beiden slaan elkander, alsook op Vuras: v e r v u v u s, elkander slaan, vechten. Nagenoeg hetzelfde op Merlav of Stereiland: r a r u a m a v a r v u s r a r u a, zij beiden slaan malkander. De taal van Gog heeft v e r; bijv. i r o r u v e v e r m a n a s, zij beiden praten met elkander; op Norbarbar treft men hetzelfde v e r naast een gewestelijk v a r aan: v e r v a v, een gesprek voeren; v e r w u h, malkaar slaan; dit voorbeeld geldt ook voor Lo. [1]

Al deze talen hebben de neiging eindklinkers af te werpen, vooral eene *i* of *u*. Dus heeft het Motasch m a t ú r, slapen, voor m a t u r u, welk laatste op zijn beurt uit een nog ouder m a t u r u ' ontstaan is: n i - t o l, drie, voor n i - t o l u. Evenzoo b o n g, nacht, voor b o n g i, M. P. w ĕ n g i. De *a* blijft daarentegen dikwijls bewaard, o. a. in m a t a, oog; r u a, twee, l i m a, vijf; s a v a, wat; v a n u a, land. Men mag dus voorloopig als waarschijnlijk aannemen dat v a r hetzij uit v a r i of uit v a r u ontstaan is. Dit laatste zou

[1] Codrington 283; 317; 327; 342; 348; 362; 373; 389; 397.

evenwel met niets in de verwante talen te vergelijken zijn, zoodat overblijft vari.

Dit veronderstelde vari vindt men in het Aneityumsch terug als ehri, ehr, een voorvoegsel waarin het begrip ligt van «tegader» en «gezamenlijk». Dus heet grijpen arah; «alle grijpen» is ehriarah; amen is «wonen»; ehramen «bij elkaar wonen»; ehrahiom, bijeenvergaderen, verzamelen, van ahiom, eene vereeniging van twee of meer huisgezinnen.[1] Om den ouderen vorm van ehr te herstellen, moet men in 't oog houden dat in het Aneityumsch de volgende klankregel geldt: wanneer eene lettergreep tengevolge van eene verspringing van den klemtoon geheel toonloos wordt, valt de klinker uit; zou nu dientengevolge een woord met twee medeklinkers beginnen, dan krijgt het bij wijze van schewā een *e* of *i* tot voorslag. Zoo bestaat in man, de vogel, eigenlijk uit het lidwoord *n*, ouder na, en man, uit manuk; na mánuk werd eerst n man, en dit, met een voorslag, in man. Volgt op *n* een klinker, dan blijft de voorslag natuurlijk achterwege; dus atimi, mensch; n'atimi, de mensch, een (bepaald) mensch. Let men op de neiging van het Aneityumsch om klinkers uit te stooten en af te werpen, dan zal men erkennen dat een ehramen zich op de meest natuurlijke wijze moest ontwikkelen uit hrámen en dit uit hariámen. Aangezien verder de *h* in deze taal regelmatig beantwoordt aan eene *v* in het Motasch, Fidjisch enz., zoo volgt, dat men gerechtigd is ehr voor oorspronkelijk identisch te houden met Motasch var, Gog ver, enz.

Er is uit de boven aangehaalde voorbeelden overvloedig gebleken dat in beteekenis en gebruik het voorvoegsel fai van Fagani, vei van Florida, Vaturanga en Bugotu, hei van Wango volkomen overeenkomt met var, ver van de Banks- en Torreseilanden. In vorm mogen fai en var niet als geheel identisch beschouwd worden, want de *r* van Mota, enz. valt in het Floridasch, enz. niet weg. Daarentegen is het niet te ontkennen dat fai, enz. in vorm hetzelfde woordje is als Fidjisch vei, Samoasch fe, enz. Het Aneityumsch bezit zoowel he, dat regelmatig aan Fidjisch vei, Samoasch fe, Fagani fai, Floridasch vei beantwoordt, als ehr, dat zijn wedergade vindt in het var, ver der Banks- en Torreseilanden.

Vergelijkt men het klankstelsel van het Fidji met dat van Mota, dan ziet men dat de *r* van de eene taal beantwoordt aan dezelfde letter van de andere, en dat de gutturale triller (de ') èn in 't Fidjisch èn in 't Polynesisch èn in alle overige genoemde talen spoorloos uitvalt. Daarom kan eene *r* van Mota natuurlijk wel aan eene Maleische *r* beantwoorden, maar ze zal dat

[1] Voor het Aneityumsch zijn geraadpleegd de overzetting van het N. Testament en de Dictionary van J. Inglis (resp. 1863, en 1882).

doen in geval de Maleische *r* de gewone *r* is, welke ook in 't Javaansch als *r*, in het Tagalog, Bisaya, Ibanag, als *l* optreedt. De Maleische *r* ontstaan uit eene ', bijv. in rumah, huis, valt daarentegen in de talen van Polynesië, Fidji, Aneityum, Eromanga, de Banks-, Torres- en Salomons-eilanden spoorloos uit; zóó is namelijk de gewone regel. Maar wij weten uit het Javaansch dat sommige woorden in eenen dubbelen vorm voortleven, soms met, soms zonder kleine wijziging in beteekenis; bijv. O. J. turut, ḍarat naast de normaal ontwikkelde vormen tūt, rāt. In diezelfde verhouding nu kan vei, fe, fai, hei, he staan tot var, ver (uit vari). Neemt men dit aan, dan komt men verder tot de gevolgtrekking: er bestond bereids in de grondtaal tweeërlei uitspraak van één en hetzelfde woord; in de eene uitspraak hoorde men de gutturale *r*, de ', in de andere de gewone *r*; dat verschil in uitspraak heeft zich lang voortgeërfd, en is voortgeplant in het Aneityumsch, dat he en ehr beide kent; de overige hier in aanmerking komende talen hebben slechts òf de eene òf de andere uitspraak bewaard.

Het komt er nu op aan, van bedoeld voorvoegsel eenen tegenhanger in Indonesië op te sporen (zie blz. 95 hiervóór).

Aan eene *v* van het Fidjisch en Motasch, *f* van het Samoasch, kan in 't Javaansch beantwoorden eene *p*, maar ook wel eene *b* (*w*). Voor vei, fe mag men dus in 't Jav. verwachten of pe of be (we). Geen van beide kan ons dienen. Doch gaan wij uit van het Motasch enz. var, dan komen wij tot een Jav. pari of bari. Deze bestaan, gelijk men weet, beide, het laatste als afzonderlijk woordje, het eerste als prefix.

Het Jav. voorvoegsel pari heeft meer dan éene beteekenis, of wil men: functie. Duidelijk komt de kracht er van uit in paripabĕn, een twistgeding hebben. Het wordt beschouwd als een Kramavorm van para, doch dat verandert niets aan de beteekenis; juist uit het feit dat paripabĕn logisch volkomen hetzelfde begrip uitdrukt als het Ngoko parapadu, volgt dat pari synoniem is met para, en dat dit para eigenlijk één is met para als voorvoegsel vóór benamingen van standen, rangen of kategoriën, wanneer van een bijzonderen stand, rang of kategorie collectief gesproken wordt, ook wel vóór andere collectieve benamingen, zal wel niet betwist worden. Is pari = para, dan verklaart het zich van zelf dat in het Fidji vei, Eromanga ov in zulke gevallen voorkomt waar het Javaansch para gebruikt.

Niet onbetwistbaar, maar toch niet onwaarschijnlijk maakt pari, als wisselvorm van Fidji vei, ook deel uit van het bekende Jav. priyayi, dus uit pariyayi. Het is waar dat zich ook wel uit parayayi een vorm priyayi kan ontwikkeld hebben, want de sluitende *a* van para zou onder

den invloed van den volgenden halfklinker licht in *i* hebben kunnen overgaan, gelijk in priyoga, en men zou ter bevestiging van de verklaring uit para nog kunnen aanvoeren de spelling prayayi. Doch daar para en pari synoniem zijn, laat zich het naast elkaar bestaan van beide uitspraken verklaren.

Het Jav. pari heeft, als voorvoegsel, verder eene beteekenis die men met «geheel, al» kan weergeven; bijv. paripolah, de geheele gedraging, het doen en laten van iemand. Dit pari strookt goed met het Aneityumsch he — behoudens de verwisseling van tweeërlei *r* — in hengaing, velerlei of veel eten.

Eindelijk heeft het Javaansche voorvoegsel nog de kracht van een intensief. Bijv. Oudjav. parikas, zeer krachtig; Bhomakāwya 137, 19:

byaktāpan parikas lĕkas nika rĕbut kīrttīng raṇa prih tĕmĕn.

Evenzoo pariglis, groote haast, 102, 1 v.o.; zeer haastig, 103, 7. Aparitahā, geducht, in kuṭāparitahā, een zeer geduchte vesting, van *a* = ma, en een substantief paritahā, intensief van tahā, N. Jav. taha; zie hetzelfde gedicht 94, 11; kaparitahā, met groote beduchtheid te gemoet gezien, zeer gevreesd, Hariwangça fol. 60, 6. Voorbeelden uit het N. Jav. ontbreken niet; zoo is bijv. parikudu, O. J. parikĕdö, een intensief van 't eenvoudige kudu in Kantjil HS. 23: lamun sira parikudu ngarsa ngrungu; ook parisuka, heel blij, 106.

Bij deze functie van pari sluit zich aan die van vei in zulke Fidjische woorden als veikana, veelvraat, gulzig. In overeenkomstige gevallen bezigen het Tagalog en Bisaya pala; bijv. palakain, palakaon, veelvraat, gulzigaard; palainum, dronkaard; palakanta, iemand die veel zingt. Pala in 't Javaansch overgebracht wordt para. Dus ook hier zien wij dat para synoniem is met pari, verondersteld dat pari een wisselvorm is van het Fidjische vei.

Het mag niet verzwegen worden dat in de 2[e] uitgave (1875) van 't Jav. Handwoordenboek van het voorvoegsel pari door wijlen T. Roorda eene andere verklaring wordt gegeven. Hij vereenzelvigt het met pari van het Sanskrit, en zegt: «In het Sanskritsch is het een voorvoegsel, het Grieksche περί, om, rondom, van alle kanten, in alle opzichten, enz., doch even zoo in Javaansche woorden, bijv. in [illegible] [illegible] en andere.» Nu is alles waar wat van het Sanskrit pari gezegd is, doch daaruit volgt nog niet dat het Jav. pari in bedoeld geval uit het Sanskrit is overgenomen. Bij eene uitdrukking als parisuka zou men nog aan overneming kunnen denken, tenzij men weet dat parisukha in 't Sankrit niet voorkomt, zooals inderdaad het geval is; bij dergelijke voorbeelden als paripolah, parikudu, pariglis, parikas, en dergelijke, waarvan het grondwoord

zuiver Maleisch-Polynesisch is, heeft men geen recht te veronderstellen dat pari Sanskrit is, zoolang men niet het bewijs levert dat het eerste lid dier samenkoppelingen niet uit het Javaansch of eenige andere verwante taal kan verklaard worden. Een parisuka heeft niets bevreemdends, omdat suka als inlandsch woord burgerrecht heeft gekregen; parikrama kan evenzoo verklaard worden, want ook krama is genaturaliseerd en zelfs in beteekenis eenigszins gewijzigd, doch het kan ook in zijn geheel overgenomen wezen, want parikrama bestaat in het Sanskrit, al is het dan ook in anderen zin. [1]

Het feit dat wij in para en pari twee synoniemen gevonden hebben, waarvan 't een op *i*, het andere op *a* uitgaat, staat evenmin alleen als de afwisseling tusschen een gutturale en een andere *r*, of de klanken welke zich uit deze twee verder ontwikkeld hebben. Zoo bestaat in het Bisaya het woord balí, soms, bij geval. Hieraan beantwoordt in 't Oudjavaansch bari, gewoonlijk verdubbeld bari-bari, dat nu eens met «misschien, soms» te vertalen is (Bugineesch bara, Makassaarsch barang, soms, misschien; zie Matthes i. v.), dan weer geheel overeenkomt met het N. Jav. bara of pira bara. Als voorbeeld kan strekken Bhomakāwya 111, 4 v. o.:

> inusapusap nireki mukha sang priyāngdik awĕnĕs,
> baribari sangçaye pĕjaha sang narendratanaya.

Hier ligt in baribari hetzelfde begrip van bezorgdheid over de toekomst, van onzekerheid dat nog eens door sangçaya wordt uitgedrukt. In hetzelfde gedicht 81, 2 beteekent ndātan baribari'n ika de nirānglĕkasi pājar ing aji pituhun: «en er is geen twijfel aan, men behoeft niet te vreezen of hij zal» enz. In een zin als yan hana baribari mangrampad drĕwya swa, umalap lĕmah larangan (Tantu Panggĕlaran fol. 28), kan men het vertalen met «soms» of «wie het ook zij»: «indien er soms iemand is die gewijd eigendom wegkaapt, en onaantastbaar land neemt.» Het afgeleide baryan is «ieder», [illegible]; baryan rātri, iederen nacht, Sutasoma fol. 4, a; 81, a [2].

Terwijl het Bisaya balí bezigt, zegt het zoo nauw daarmede verwante Tagalog baga, bij geval; dit beantwoordt aan het Jav. bara, behoudens de verwisseling der twee soorten van *r*; de *g* toch is hier ontstaan uit de ', en is dus dezelfde klank die in Fidji vei enz. is uitgevallen. Alles te zamen

[1] Het bestaan van hybridische samenstellingen in het Javaansch, in het algemeen, kan daarom nog niet in twijfel getrokken worden; tot voorbeeld strekt nirdon = nirarthaka, doelloos.

[2] In Bhoma-k. 101, 3 ligt in bara hetzelfde begrip als in tinahā: de ning sih marikā bara tinahā. Dus ook hier bara synoniem met bari.

genomen, komen wij tot de slotsom dat reeds in de grondtaal de volgende woorden bestonden: para, synoniem pari, wisselvorm pa'i; bara, wisselvorm ba'a, synoniem met bari. Een denkbare wisselvorm van bari zou in 't Javaansch normaal moeten worden be, in het Tag. en Bis. bagi. Zulk een vorm is mij onbekend [1]. In het Fidji zou het vei kunnen luiden, omdat de *v* evenzeer aan eene oudere *p* als aan eene *b* beantwoorden kan.

Is nu soms het voorzetsel vei, «naar, tot», onmiddellijk te vergelijken met de Javaansche praepositie bari «aan, tegen, naar»? Dit laat zich onmogelijk vooralsnog uitmaken. Hetgeen de zaak uiterst ingewikkeld maakt, is niet zoozeer de dubbelzinnigheid der Fidjische *v*, als wel het feit dat in het Maleisch-Polynesisch de *p* en *w* of *b* zoo niet in elkaar overgaan, dan toch gelijkwaardig schijnen te zijn, ten minste als formatieven. Vergelijkt men bijv. het Dayaksche bara, in, van; en als prefix z.v.a. overal, gelijkelijk — bijv. in baradjunto, overal in menigte [2]; barababat, gelijkelijk omgord — met Mak. para, Bug. pada, bijv. in paramotere, samen terugkeeren, aparapamaï, eenstemmig zijn, dan valt het niet gemakkelijk zoo voetstoots te beslissen of bara slechts eene wijziging is van para, pada, Jav. paḍa, resp. para in parapadu, dan wel een meervoud van het voorvoegsel ba = Mal. ba, băr, O. J. wa, in beteekenis gelijk aan het klankverwante O. Jav., Bat., Tag., Bis., Sangirsche, Makass. enz. ma. In allen gevalle is het Day. bara, als praepositie, te vergelijken (hoewel niet eenvoudig gelijk te stellen) met O. J. mara, of met den imperatief hiervan: para [3].

Laten wij de vraag aangaande het voorzetsel vei in 't Fidjisch rusten en bepalen wij ons tot het voorvoegsel, dan luidt de slotsom van ons betoog aldus: Fidjisch vei en Motasch var zijn twee wisselvormen van één en hetzelfde woord, ontstaan door verwisseling van twee soorten van *r* reeds in de grondtaal; in het Javaansch is het woord overgebleven in den vorm van pari.

[1] De vraag is of het Jav. banggi niet een onregelmatige ontwikkeling uit dit denkbare bagi zou kunnen wezen; vormen als paga en ĕṇḍog zouden er voor pleiten, doch de gegevens om het vraagstuk op bevredigende wijze op te lossen ontbreken nog.

[2] In gebruik komt dit bara vrij wel overeen met O. Jav. pati, N. Jav. pating. Tag. pati is synoniem met pala, d. i. vormelijk Jav. para, en in beteekenis tevens = Jav. paḍa.

[3] Het is een vaste regel in 't Oud Jav. dat bij eigenlijke imperatieven ook mara in den imperatiefvorm staat; dus: lumaku sang brāhmaṇa mareng pura, de brahmaan ging naar de burcht; maar: laku pareng pura, ga naar de burcht!

Taalkundige gegevens ter bepaling van het stamland der Maleisch-Polynesische volken.

(Met drie tabellen.)

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde.
3e Reeks, dl. VI.

Amsterdam, 1889.

Gelijk bekend is heeft het niet aan pogingen ontbroken om met behulp van taalkundige en andere gegevens uit te maken, in welke streek de bakermat moet gezocht worden van die volken, welke men onder den naam van Indo-Germanen of Indo-Europeanen, of ook wel Ariërs pleegt samen te vatten. Zoo die pogingen tot nog toe niet met een volkomen bevredigenden uitslag bekroond zijn, dan is er nog geen reden om elk verder onderzoek, als hopeloos, te staken, en nog minder behoeven wij ons daardoor te laten afschrikken van een dergelijk onderzoek op een ander gebied. Wie dit beaamt, zal het zeker niet onverklaarbaar achten, dat iemand met behulp van taalkundige gegevens een antwoord tracht te vinden op de vraag: waar hebben wij het stamland der Maleisch-Polynesische volken te zoeken?

Alvorens de gegevens, die ik heb kunnen verzamelen, ter sprake te brengen en daaruit gevolgtrekkingen te maken, zal het niet ondienstig wezen een nadere omschrijving te geven van enkele, zoo even gebezigde uitdrukkingen. Met «stamland» bedoel ik het gebied, waar de voorouders van de tegenwoordig in zoovele deelen gesplitste Maleisch-Polynesische taalfamilie als één volk, zij het dan ook in onderscheidene stammen verdeeld, woonde, vóórdat zich grootere of kleinere afdeelingen van dien stam losmaakten om in andere oorden nieuwe woonplaatsen te vinden. Het woord wordt dus genomen in denzelfden zin als waarin men kan zeggen, dat Engeland het stamland is der Yankees of Portugal dat van de meerderheid der Brazilianen van Europeesche afkomst.

Of dat bedoelde stamland ook de woonplaats geweest is van de allereerste voorouders der Maleisch-Polynesische familie, is een andere vraag, die hier geheel buiten beschouwing moet blijven, omdat een onderzoek alleen op taalkunde gegrond dienaangaande kwalijk iets kan opleveren. Immers, het is hoogst onwaarschijnlijk, dat de voorwaarden, die onmisbaar zijn om zulk een onderzoek te doen slagen, zullen blijken aanwezig te zijn. Stellen wij ons eens voor, welke die voorwaarden zijn. Vooreerst zal men door vergelijkende studie der hedendaagsche Maleisch-Polynesische talen uitgemaakt moeten hebben, dat er in de grondtaal reeds woorden van *vreemden* oorsprong bestaan hebben, woorden hier en daar in de familie voortlevende. Daarop zal men 't volk of de volken moeten aanwijzen, waaraan die vreemde woorden ontegenzeggelijk behooren. Verder zal men moeten bepalen waar die vreemdelingen gewoond hebben, en of zij al dan

niet van woonplaats veranderd zijn. Eerdat aan deze voorwaarden kan voldaan worden, zal er nog veel onderzoek op allerlei gebied noodig zijn.

Een tweede punt, dat ik om misverstand te voorkomen niet met stilzwijgen mag voorbijgaan, betreft de uitdrukking «Maleisch-Polynesische familie». Daartoe reken ik, bij het volgende onderzoek, alle volken en stammen zonder onderscheid, die eene Maleisch-Polynesische taal spreken, en, voor zoover wij kunnen nagaan, steeds gesproken hebben. Het is bekend, dat verschillende bevolkingen met zuiver Maleisch-Polynesische taal, zooals de Negrito's op de Filippijnen, de bewoners van Nieuw-Guinea en de zoogenaamde Melanesische eilandgroepen geacht worden tot een ander «ras» te behooren dan de Malaio-Polynesiërs. Jammer dat «ras» zulk een rekbaar begrip is. Men spreekt met even veel ongedwongenheid van een Angelsaksisch ras als van een Papoesch ras. Heeft het woord in beide gevallen dezelfde beteekenis? Zoo ja, dan kunnen de Papoes even goed de bloedverwanten der Dayaks of Maori's wezen als de Engelschen die der IJslanders of Litauers zijn. Zoo niet, dan vermijde men twee ongelijkslachtige grootheden op één en dezelfde wijze te benoemen. Veronderstellen wij eens, dat Negrito's, Papoes en Melanesiërs geen bloedverwanten der Malaio-Polynesiërs zijn, geen loten van denzelfden stam, dan volgt met noodzakelijkheid, dat zij allen hun talen van Maleisch-Polynesische volken hebben overgenomen, en wel van dezulke die uitgestorven zijn; want bedoelde talen laten zich, zelfs bij den besten wil, niet uit de bestaande Maleisch-Polynesische idiomen afleiden.

Gaan wij van de veronderstelling uit, dat in een ver verleden Maleisch-Polynesische talen in haar geheel, kant en klaar, door volken van een geheel ander ras zijn overgenomen, dan mogen wij niet nalaten te trachten, op grond van ondervinding elders opgedaan, de omstandigheden voor den geest te roepen, onder welke zulk eene overname mogelijk kan geacht worden. In de ons bekende geschiedenis van het menschdom ontbreekt het niet aan welgestaafde feiten, waaruit blijkt, dat sommige volken de taal hunner voorouders met eene andere verwisseld hebben, doch niet anders dan onder den drang der omstandigheden. Nemen wij eenige der best bekende en sterkst sprekende voorbeelden. Wij weten, dat de Keltisch sprekende bevolkingen van 't oude Gallië, Noorditalië en een deel van Spanje, alsook de Iberiërs van 't Pyreneesche Schiereiland, de Etruriërs in Italië, enz. geëindigd zijn met hunne voorvaderlijke taal te vergeten en het Latijn aan te nemen. Dat dit ook zou gebeurd zijn, indien die volken niet eeuwen lang onder Romeinsche heerschappij gestaan en talrijke Romeinsche volkplantingen in hun midden opgenomen hadden, zal wel niemand beweren. In sommige minder toegankelijke oorden heeft zelfs in Frankrijk en Spanje

het Latijn geen veroveringen kunnen maken, getuige het Baskisch. Nadat de Galliërs niet alleen in taal, maar ook in zeden en gewoonten, in hun geheele beschaving *Romani* geworden waren, dank zij den invloed der Romeinsche heerschappij en de vermenging met Latijn sprekende kolonisten, vonden zij nieuwe meesters in de Salische Franken, die wel verre van hun taal aan de *Romani* op te dringen, na verloop van tijd die verwisselden met het Romaansch. Daartoe hebben zeker verschillende oorzaken bijgedragen, maar de belangrijkste was: het onbeduidend kleine getal der Franken vergeleken met de Romaansche bevolking, die daarenboven in beschaving boven hen stond. Toch is het Frankisch machtig genoeg geweest om de Romanen te nopen een groot aantal woorden over te nemen.

Even als de Salische Franken hebben ook andere veroveraars de taal aangenomen der landen, waar zij zich kwamen vestigen: de Goten in Spanje, de Noormannen in Normandije, de Bulgaren in Bulgarije, de Zweedsche Waringen in Rusland. Men kan gerust als regel stellen, dat staatkundig overwicht alleen niet voldoende is om bevolkingen tot het aannemen eener vreemde taal te bewegen. Men lette eens op Indië en Indonesië en zal zich overtuigen, dat ondanks de heerschappij van Portugeezen, Spanjaarden, Nederlanders, Engelschen en Franschen de inlandsche talen niets van haar gebied hebben verloren, slechts eenige aan de Europeanen ontleende woorden rijker zijn geworden. Geen wonder, als men bedenkt, hoe het cijfer der Europeanen in die landen tegenover dat der inboorlingen in het niet wegzinkt. Ziet men daarentegen, hoe in Egypte, na de verovering des lands door de Arabieren, het Koptisch gaandeweg verdrongen is door het Arabisch, dan begrijpt men, dat deze verandering niet alleen het gevolg is van het staatkundig overwicht der Moslems, maar ook, en vooral, van den aanwas der Arabische bevolking.

Zoo alle ons bekende feiten leeren, dat zonder machtige invloeden geen volk ooit zijne taal voor eene vreemde heeft opgegeven, dan hebben wij geen recht te veronderstellen, dat de Melanesiërs of wie ook klakkeloos Maleisch-Polynesische dialecten hebben overgenomen. Behooren zij werkelijk oorspronkelijk tot een geheel ander menschenras, dan moeten zij toch zooveel Maleisch-Polynesische bestanddeelen in zich opgenomen en zoolang den invloed eener hun vreemde beschaving ondergaan hebben, dat zij opgehouden hebben een afzonderlijk ras te vormen. En in allen gevalle zijn hun talen zuiver Maleisch-Polynesisch. Of al degenen die deze thans spreken al dan niet afstammen van personen, die van dezelfde herkomst zijn als de Maleiers, Javanen, Bataks, Niassers, Dayaks, Makassaren, Filippijners, Malegassen, Maori's, Samoanen enz. enz. is eene zaak, die, zooals uit de stukken blijkt, niet den allerminsten invloed op hun talen heeft gehad, en

dus bij een onderzoek naar het stamland der Malaio-Polynesiërs op grond van taalkundige gegevens buiten beschouwing mag en moet blijven.

Het zou wenschelijk zijn, dat bij ons onderzoek alle min of meer bekende Maleisch-Polynesische talen als getuigen werden opgeroepen. Zoo men nu desniettegenstaande in de toegevoegde tabellen de namen van niet weinig talen zal missen, dan is zulks te wijten aan de onvolledigheid mijner hulpbronnen. Onder de talen, die wel op de lijst voorkomen, zijn er verscheidene, waarvan geen woordenboeken bestaan of mij toegankelijk waren, zoodat op menige plaats in de tabellen een woord niet is ingevuld, zonder dat het daarom in de taal ontbreekt. [1] Gelukkig kunnen al die leemten aan de waarde der aangevoerde getuigenissen geen afbreuk doen, want het ligt in het wezen der zaak, dat eene aanvulling dier leemten slechts zou kunnen strekken om de verkregen uitkomsten te bevestigen.

De belangrijkste leemten in de lijst betreffen Formosa, de Ladronen, Middel-Celebes, Flores, oostelijk Nieuw-Guinea, Nieuw-Ierland, Nieuw-Britannië en Nieuw-Caledonië. Waar van eene taal verscheiden tongvallen bekend zijn, heb ik met opzet slechts één er van opgenomen. Nu is tongval een betrekkelijk begrip, en daarom zal men in de tabellen wel eens als afzonderlijke taal opgegeven vinden wat sommigen eer een dialect zouden noemen. Hiervan gelde dan het *nimia non nocent*.

De gegevens, waarvan wij ons bij onderzoek kunnen bedienen, hebben vooral betrekking op de Planten- en Dierenwereld. Van het meeste belang zijn natuurlijk de namen van zulke flora en fauna, wier gebied zekere climatische grenzen niet overschrijdt, doch ook minder kenmerkende planten- en diersoorten moeten in het onderzoek worden opgenomen. Immers, hoe vollediger het beeld is, dat wij van de planten- en dierenwereld van het Maleisch-Polynesische stamland kunnen ontwerpen, hoe meer kans wij zullen hebben het gezochte gebied binnen betrekkelijk enge grenzen in te sluiten. Beginnen wij met de meest kenmerkende planten.

Het blijkt uit eene vergelijking der Maleisch-Polynesische talen ontegensprekelijk, dat in het stamland het suikerriet, Maleisch t ĕ b u, enz. groeide. Reeds hieruit volgt terstond dat het stamland tusschen de keerkringen lag, of althans zeer weinig daarbuiten.

Deze uitkomst wordt bevestigd door een ander feit, nl. dit dat de Malaio-Polynesiërs de kennis van den kokos, Maleisch n i y u r, enz. uit hun stam-

[1] Om aan de waarde van deze studie uit 1889 niets te wijzigen, is in de hierachter volgende tabellen geen enkel woord toegevoegd; wat door sindsdien verschenen bronnen gemakkelijk had kunnen geschieden. (*Noot van 1917*).

land hebben medegenomen. Men kan dus met zekerheid zeggen, dat zij sedert onheugelijke tijden in de schaduw gewandeld hebben van de slanke boomen, die niet ophouden hunne veelsoortige weldaden over hen uit te storten.

Bijna even nuttig voor de bewoners der keerkringslanden is de pisang, Oud-Javaansch punti, enz. Ook deze tierde in het stamland en heeft den leden der familie tot op hunne verste reizen vergezeld.

Een vierde kenmerkend gewas is de bamboe, waarvan reeds in de grondtaal minstens vier soorten onderscheiden werden: Oud-Jav. wuluh, enz.; pĕtung, enz.; awi, enz.; Sundaneesch, Dayaksch haur, Mal. aur enz. [1] Ofschoon de bamboe ook in subtropische gewesten gedijt, en door aankweeking nog verder verspreid is, mogen wij uit het voorkomen van zooveel soorten, in gezelschap van pisangs, kokospalmen en suikerriet, gerust het besluit trekken dat de door ons gezochte streek tusschen de keerkringen moet gelegen hebben.

Ook de rotting moet aan het stamvolk bekend zijn geweest. Zeer stellig althans moet de grondtaal de woorden uwai en wiwi, die in Indonesië en Formosa overal voorkomen, bezeten hebben. Nu ontmoeten wij op Tahiti oe en in Nieuw-Zeeland wiwi, 't eerste in den zin van «bamboe» [2], en het tweede in de beteekenis van «biezen», zoodat men zou kunnen vragen, of de bijzondere toepassing van woorden voor riet in 't algemeen op de bijzondere geslachten «rotting» en «bamboe» wel van overoude tijden dagteekent. Op die vraag, geloof ik, mogen wij een bevestigend antwoord geven, als wij letten op het groote aantal van talen, waarin de bedoelde woorden niet in den zin van riet in 't algemeen, maar van rotting of bamboe voorkomen.

Voor zooverre mij bekend is, heeft nog niemand de meening voorgestaan, dat het stamland der Malaio-Polynesiërs in het Oosten van het taalgebied te zoeken is. Doch al moge die stelling nog nooit verkondigd zijn, *a priori* is de mogelijkheid eener verhuizing van het Oosten naar het Westen niet te loochenen en daarom zij hier een feit aangevoerd, dat ons noopt, *oostelijk Azië* als uitgangspunt der verbreiding van het ras aan te nemen. Het blijkt namelijk uit de thans nog gebruikelijke namen van de rijstplant,

---

[1] Blijkens het Nieuw Plantkundig Wdb. De Clercq-Greshoff (1909; zie de noot 2 op blz. 113) is de wuluh ten rechte Bambusa longinodis Miq.; de pĕtung de nauwverwante graminee Gigantochloa aspera Kurz; maar zijn de soorten van bamboe, die door awi enz. of door haur enz. ten rechte worden aangeduid, nog niet nader onderscheiden, zoodat ze samenvallen onder Bambusa spec. div. (*Noot van 1917*).

[2] Ook in de meeste Filippijnsche talen wordt het uit denzelfden stam afgeleide kawayan in 't algemeen voor «bamboe» gebruikt. — (Men vergelijke nader bovengenoemd Plantkundig Wdb. van 1909 i. v. «Calamus sp. en Daemonorops sp.», n[os] 539 vlg. (en 1013 vlg.); alle rotan-soorten. *Noot van 1917*).

dat men dit gewas in het stamland kende en als voedsel gebruikte. De onderscheiding van rijst te velde, Mal. padi, enz. en de ontbolsterde rijst, Mal. bĕras, enz., moet ook tot de grondtaal teruggebracht worden; want hoe zouden zooveel talen anders dezelfde benamingen gekozen hebben? Van overneming kan geen sprake wezen, want elke taal, behoudens een paar twijfelachtige uitzonderingen, bezit juist dien vorm, welke in overeenstemming is met de eigenaardige ontwikkeling van haar klankstelsel. Men vergelijke eens de vormen, waaronder het uit den vreemde overgenomen woord «tabak» zich voordoet, en zal dan terstond ontwaren, hoe de vaste klankverhoudingen bij dit woord geheel in de war zijn. Het feit dat bĕras, zooals vooral uit het Bataksch blijkt, eigenlijk «vrucht» beteekent, en de rijst dus als de vrucht bij uitnemendheid moet zijn beschouwd geworden, leidt verder tot de gevolgtrekking, dat de rijst bij het stamvolk niet enkel bekend was, maar ook als belangrijk voedingsmiddel geteeld werd. Hetzelfde volgt uit een ander feit, nl. dit, dat het woord voor rijst in het Bisaya homay, Bataksch ome, enz., eigenlijk «voedsel» beteekent, blijkens het Maori kome, voedsel.

Volgens Roxburgh (*Flora Indica*, 1832, II, 200), is de rijst vermoedelijk afkomstig uit Voorindië. Zonder de juistheid van dat vermoeden in twijfel te trekken, moet ik toch opmerken dat de rijstbouw in China van vóórhistorische tijden dagteekent, en er is geen reden van geographischen aard te bedenken, waarom de plant zich niet even vroeg in Achterindië zou kunnen verspreid hebben als in China [1]. Hoe het ook zij, de rijst is zeker niet uit meer oostelijk gelegen streken in Indonesië gekomen: de oostelijke Malaio-Polynesiërs kenden dan ook noch het gewas noch den naam vóór de komst der Europeanen. Eén van beide dus: zij hebben alle heugenis van den rijstbouw verloren, omdat zij op de eilanden der Stille Zuidzee, waar zij zich kwamen vestigen, het gewas niet meer aantroffen; of zij hebben zich van hun broeders in het stamland gescheiden nog vóórdat de laatsten de rijst hadden leeren kennen. Dit is een vraagstuk van chronologischen aard, hetwelk hoe belangrijk ook op zichzelve, op de beslissing van het aardrijkskundig vraagstuk van geen invloed kan wezen.

Tot de minder kenmerkende gewassen, waarvoor de grondtaal namen bezat, die thans nog voortleven, behooren de komkommer (timun, katimun), de Pandanus, de klimplant obi of Dioscorea (Jav. uwi), de brand-

[1] Het is hoogst opmerkelijk, dat het Tibetaansch een geheel ander woord voor rijst heeft dan het Chineesch; nl. 'bras, hetwelk zoozeer met bĕras in klank overeenstemt, dat het moeilijk valt aan toeval te gelooven. Er is dus eenige grond om te vermoeden dat de Tibetanen de rijst het eerst hebben leeren kennen door invoer uit een land, waar een M.-P. bevolking woonde.

netel (latĕng, lalatĕng), de Caladium esculentum [1] (Niasch talö, Sundaneesch talös, Samoa talo).

Van belang zou het wezen, indien wij konden uitmaken, aan welke soort van plant de naam van tuba eigenlijk toekomt. [2] Tegenwoordig schijnt die naam toegepast te worden op verschillende planten, die evenwel alle dit met elkaar gemeen hebben, dat men van de wortels of vezels, of zelfs zaden, een gomachtige melk maakt om de visschen te bedwelmen en zoodoende te vangen.

Zonder twijfel zijn er onvergelijkelijk meer gewassen dan de bovengenoemde geweest, waarvan de Maleisch-Polynesische volken de kennis uit hun stamland medenamen [3], en men kan zich overtuigd houden, dat honderden van nog bestaande plantnamen uit de grondtaal zijn overgebleven, al is het dan ook in jongeren vorm; doch om het bewijs te leveren, dat deze of gene benaming reeds in de grondtaal bestaan heeft, heeft men meer noodig dan de opsomming van woorden, die op meer dan ééne plaats voorkomen. Alles hangt af van den graad van verwantschap der talen, waarin zulke benamingen worden aangetroffen. Vindt men bijv. een term op Madegaskar, die terugkeert in Nieuw-Zeeland, dan heeft men geen derde voorbeeld noodig: het Malagasi en Maori staan zóóver van elkander, dat men uit het voorkomen van eene en dezelfde benaming in beide landen kan en moet besluiten tot het bestaan er van in de gemeenschappelijke grondtaal. Daarentegen mag men zulk eene gevolgtrekking niet maken, wanneer men bijv. een woord enkel in het Dayaksch en het Javaansch vindt; want deze twee talen staan elkaar veel nader dan Malagasi en Maori.

Gaan wij van de Planten over tot de Dieren, dan worden wij al spoedig gewaar, dat het M.-P. stamland aan zee gelegen was. Daarvoor strekt ons het gebruik van dezelfde benamingen voor ettelijke zeedieren over het gansche taalgebied ten waarborg. Het stamvolk kende den haai (Oudjav.

[1] Thans herdoopt Colocasia antiquorum Schott. (*Noot van 1917*).

[2] Volgens het «Nieuw plantkundig woordenboek voor Ned. Indië», door F. S. A. de Clercq, en uitgegeven na diens dood door Dr. M. Greshoff (Amsterdam 1909), is de eigenlijke tuba: de klimplant Derris elliptica Benth., een vlinderbloemige; maar wordt die naam, met een toevoeging, ook gebruikt voor Anamirta Cocculus W. et A. (tuba bidji, Mal.; tuba gadong, Bat.; tuba pĕron, Jav.; onze «kokkel-korrels»); Millettia sericea W. et A. (tuba gaḍĕl, Jav.; tuwa lalör, Sundan.; tuwa pepe, Makass.); Polygonum erythrodes Miq. (tuba bilis, Atj.); en zelfs voor den boom Pangium edule Reinw. (tuba kaju, Lamp.). (*Noot van 1917*).

[3] Vermoedelijk behoort daartoe ook de limoen, Oudjav. limo, Maleisch limau, enz., dat zijnen weg gevonden heeft naar Perzië, Westazië en verder naar Europa. Ik heb het woord echter niet kunnen opsporen in 't oostelijk gebied der familie. — (Het bestaat daar echter toch in het Fidji mole; Samoa, Mota moli. *Noot van 1917*).

h y u), den inktvisch of groote polyp (Makass. k u r i t a, Bisaya k u g i t a), zeekreeften en garnalen (Mal. h u d a n g), den rog (Mal. p a r i, Tagal. p a g i), den zeeschildpad (Oudjav. p ĕ ñ u).

Er zijn trouwens nog andere bewijzen, dat het stamvolk niet slechts aan zee woonde, maar ook een zeevarend volk was, eene omstandigheid die waarschijnlijk meer dan iets anders er toe heeft bijgedragen, dat de leden der familie zich gaandeweg over zulk een wijd gebied verbreid hebben. Men zou, geloof ik, zonder groote overdrijving kunnen beweren, dat er slechts twee zeevarende rassen op de aarde zijn: de Indo-Germanen en de Malaio-Polynesiërs; alle andere, de Karthagers niet uitgezonderd, waren slechts kustvaarders.

Onder de uitdrukkingen, die tegenwoordig nog voor eene of andere soort van vaartuigen in zwang zijn, is er eene, die op allerlei punten van het taalgebied terugkeert, zoodat het bestaan er van in de grondtaal buiten twijfel gesteld wordt. Wij bedoelen w a n g k a, boot. Hoogstwaarschijnlijk bezat de grondtaal ook reeds het woord, dat in 't Oudjav., Makassaarsch en Bugineesch als b a n a w a, Dayaks b a n a m a, Timoreesch b ĕ n a w voortleeft en meer in 't algemeen «vaartuig» aanduidt [1]. Bij eene vollediger kennis van den taalschat der oostelijke Malaio-Polynesiërs zal men vermoedelijk nog meer benamingen van vaartuigen met de in het westen gebruikelijke kunnen vergelijken. De oude woorden voor «zeil» en «pagaai, roeiriem» zijn bij schier alle leden der familie nog in zwang gebleven.

Keeren wij tot de Diernamen terug en beschouwen wij die eenigszins nader, dan ontmoeten wij er eenige, die blijkbaar overoud zijn, doch niets kenmerkends hebben. Het zijn namen van zulke dieren, als men nagenoeg overal vindt: nl. mug, vlieg, luis, neet, mot of mijt, spin, rat, hond, zwijn, hoen, reiger. Hoogstwaarschijnlijk was ook de karbouw in het stamland bekend. Of men het tamme rund kende, is ongewis, maar niet onwaarschijnlijk, daar Jav. l ĕ m b u een echt M.-P. woord is, wat dan ook de oorspronkelijke beteekenis zijn moge. Op grond van enkele feiten zou men geneigd zijn te besluiten, dat men hier en daar het rund en den buffel voor dieren van hetzelfde geslacht of ten minste voor naverwant hield; iets zeer gewoons ook bij andere volken.

Het *woord* «karbouw» komt op de Fidji-eilanden voor in den vorm van k a r a v a u, al wordt het hier, gelijk ook in de Molukken, toegepast op runddieren. In elk geval bevestigt dit feit ons in de overtuiging, dat het stamland meer westwaarts te zoeken is.

Een nog meer afdoend bewijs levert de verspreiding van de meest gewone benaming voor den krokodil of kaaiman, Maleisch b u w a y a, enz. Deze

[1] Vgl. «de Fidjitaal» (1886) van schrijver dezes, art. YANANAWA.

naam komt voor tot op San Cristoval, het oostelijkste der Salomonseilanden. Mogelijk leeft het dier in nog iets oostelijker streken, maar in de talen der Nieuwe Hebriden heb ik het woord niet aangetroffen, en zoover oostelijk als de Fidji-eilanden is er geen sprake meer van het dier. Hoewel nu de krokodil ook in subtropische landen leeft, en de vermelding er van niet noodzakelijk op een gewest tusschen de keerkringen wijst, mag men gerust beweren, dat de gezamenlijke flora en fauna, waarvan de boven medegedeelde gegevens ons een denkbeeld, hoe onvolledig ook, geven, ons nopen het Maleisch-Polynesisch stamland te plaatsen tusschen de keerkringen, en zonder den minsten twijfel aan zee. Aangezien de hoofdstrooming der verhuizingen, zooals uit meer dan één gegeven blijkt, in oostelijke richting loopt, kunnen wij de grenzen nog enger trekken. Wij komen dan tot het voorloopig besluit, dat het bedoelde stamland te zoeken is òf in Indonesië òf op de oostkust van Achterindië. Als noordelijke grens stellen wij de zuidgrens van China, ongeveer onder den keerkring van den Kreeft; ten zuiden mogen wij in geen geval verder gaan dan Java, op ongeveer 8° zuiderbreedte.

Het is licht te begrijpen, dat het moeielijk is uit de streken in het hier omschreven gebied gelegen eene nadere keuze te doen, omdat klimaat, flora en fauna van Achterindië en den Archipel in zooveel opzichten met elkaar overeenkomen. Van daar dat zoowel de positieve als de negatieve gegevens, die wij eenerzijds uit de Maleisch-Polynesische dialecten van Achterindië, inzonderheid het Tjam, en anderzijds uit de Polynesische talen kunnen putten, ook dezelfde zijn. Beginnen wij met de negatieve gegevens.

In het Tjam missen wij een inheemsch woord voor paard; de voor dit dier gebruikelijke benaming athēh is ontleend aan eene vreemde Achterindische taal [1]. Dit wettigt het vermoeden, dat het paard in het land der Tjams niet oorspronkelijk is, maar van elders werd ingevoerd. Veronderstellen wij eens, dat de Malayo-Polynesiërs van Tjampa of naburige kuststreken zijn uitgegaan, dan zal, naar wij verwachten mogen, bovenvermeld woord athēh terug te vinden zijn of ontbreken, al naar gelang de verhuizingen naar den Archipel na of vóór de invoering van het paard hebben plaats gehad. Hoe staan nu de feiten? In een groot deel van Indonesië, nl. Borneo, het Noorden van Celebes, de Filippijnen, alsook op Formosa, was het paard tot vóór betrekkelijk korten tijd niet bekend, althans niet genaturaliseerd. Hetzelfde geldt niet van op Sumatra, Java, enz. Bij de Bataks ontmoeten wij twee verschillende benamingen voor het paard: koda en kadjaran (thans uitgesproken hadjaran). Met koda één is het Maleische

[1] Zie E. Kuhn, Beiträge zur Sprachenkunde Hinterindiens, in «Sitzungsberichte der Philos.-philol. und histor. Classe der k. bayer. Akad. der Wiss.» 1889, Band I, p. 226.

kuda; met kadjaran het Jav. djaran, Makass. djarang, Bugin. ñarang, dat ook in de Molukken en op verscheidene der Zuidereilanden terugkeert; zelfs in het zuiden van Borneo is het woord hadjaran, adjaran, djaran, als ook in het spraakeigen der Olon Ma-anjan kuda in gebruik. Wat hebben wij van deze twee benamingen te denken? Djaran, kadjaran, adjaran, hadjaran is ontegenzeggelijk uit inlandschen stam gesproten en op Maleisch-Polynesische wijze afgeleid. Daaruit volgt echter geenszins dat de zaak, door het woord aangeduid, noodzakelijk inheemsch is, evenmin als uit onze echt Nederlandsche benaming «aardappel» volgt, dat het gewas in ons land tehuis behoort. Wat koda, kuda betreft, dit heeft allesszins het voorkomen van een vreemd woord. Ik vermoed, dat de Sumatranen het ontvangen hebben van eene Drawiḍische bevolking op de kust van Coromandel of Telingana. In het Tamil komt alleen kōḍaga (Skr. ghōṭaka) voor, doch daarnaast kan zeer wel een kōḍa in gebruik geweest zijn, aangezien behalve ghoṭaka in 't Sanskrit ook ghoṭa wordt opgegeven. Vermits de Maleische *d*, in spijt van het schrift, een supradentale en nooit een dentale letter is, komt kuda, Bataksch koda, vrij nauwkeurig met het veronderstelde kōḍa overeen, in aanmerking genomen de zwevende quantiteit der Maleische klinkers. Het kan ons niet verwonderen, dat kuda in 't Oudjavaansch en nu nog in 't oosten van Java als deftig woord, voor «paard» gebruikt wordt, en dat het is doorgedrongen tot ver in 't oosten van den Archipel, tot de Aru-eilanden toe. Even ver en zelfs tot Nieuw-Guinea hebben woorden van ontwijfelbare Sanskrit-afkomst, bijv. gula, suiker, hun weg gevonden. Het komt er niet op aan de talen, waarin een term voorkomt, te tellen; men heeft te letten op den aard der woorden, en der daardoor aangeduide zaken, alsook op de middelen van verkeer tusschen de volken, wier talen men vergelijkt. Verscheidene Voorindische woorden, zooals gula, rūpa, rupīya, hebben zich nog verder verspreid dan kuda; er is dus geen reden, die ons verbiedt dit laatste evenzeer voor een overgenomen woord te houden, en zoolang de herkomst niet zeker is uitgemaakt, kan het niet dienen als een bewijs, dat het paard op Sumatra inheemsch is, en nog minder bewijst het voor de meer oostelijk gelegen eilanden.

Er is nog eene omstandigheid, die m. i. ten sterkste voor den vreemden oorsprong van kuda pleit, en wel het feit, dat in het Ibanag, eene der noordelijkste talen van Luzon, hetzelfde woord in den vorm van kurá niet «paard», maar «olifant» beteekent. Nu kenden de Filippijners den olifant al evenmin als het paard, behalve van hooren zeggen. Maakt het niet den indruk alsof de Filippijners van zekere twee groote rijdieren gehoord hebbende, die twee verwarden, dewijl zij de dieren niet bij eigen aanschouwing kenden?

Doch, zal men misschien zeggen, toegegeven eens, dat kuda ontleend is, dan blijft toch djaran over, en al kan dit inlandsch woord op eene ingevoerde diersoort toegepast zijn, zoo is het omgekeerde geval even goed denkbaar. Inderdaad, hier staan wij voor eene moeielijkheid, die alleen zoölogen zullen kunnen oplossen. Zijn er gedeelten van den Archipel, bijv. Java en Sumatra, waar het paard geacht kan worden inheemsch te zijn? Zoo ja, dan laat het zich verklaren, dat de stammen, die zich daar vestigden, kennis makende met een hun vroeger onbekende diersoort, daarvoor een gepasten naam schiepen, doch dan moet men tevens besluiten, dat die streek niet het stamland der familie kan geweest zijn. Want, ware dit wèl het geval, hoe dan te verklaren, dat niet alleen de Tjams den voorvaderlijken naam met eenen vreemden verwisseld hebben, maar ook de bewoners van Noord-Celebes, de Filippijnen en het grootste deel van Borneo het woord ten eenenmale vergeten zijn?

Na het paard trekt de olifant onze aandacht. De meest gewone naam van dit dier in 't grootste gedeelte van Indonesië is een uit 't Sanskrit ontleend woord, nl. gadja. Op Sumatra en Java leeren wij ook een echt inlandschen naam, liman, kennen en dit vinden wij terug, onder den vorm limœn in het Tjam[1]. Liman beteekent eigenlijk: (het) met eene hand voorziene (dier), evenals in 't Sanskrit hastin. Dit laatste is eene zeer natuurlijke benaming, omdat de snuit van den olifant in het Skr. hasta, eig. hand, heet; minder gepast schijnt ze in eene Maleisch-Polynesische taal, omdat, voor zoover wij weten, de snuit van een olifant nooit lima, hand, genoemd wordt, maar Oudjav. tulalay, N.-Jav. tĕlale, Mal. bulalei, Makass. bulale, Maänjan Day. lalai, Tidungsch djindjilai, of Tagalog ngusu, d.i. snuit in 't algemeen, of Bisaya ilung-ilung, d. i. iets wat op een neus lijkt, terwijl tulali in deze laatste taal en het Gorontalo'sch een neusfluit beteekent. Het Oudjav. liman, hoewel op zichzelve een onberispelijk gevormd woord, kan kwalijk inheemsch zijn, om twee redenen: vooreerst leven er geen olifanten op Java in het wild, en ten tweede was in het historische tijdperk lima in den zin van «hand» reeds verouderd. In het Tjam is lima voor hand evenmin in gebruik. Men komt er dus onwillekeurig toe, te vermoeden, dat liman 't eerst in zwang is gekomen, al dan niet naar het model van Skr. hastin, in een of ander Sumatraansch dialect, hetwelk lima voor «hand» kende. Zijdelings vindt dit vermoeden eenigen steun in het feit, dat liman in het Bataksch een naam is voor Sumatra, het eenige eiland van den Archipel, waar de olifant in het wild voorkomt, daargelaten de nog onbesliste vraag, of ook de olifanten in Broenei daar tehuis behooren

[1] E. Kuhn, als boven, p. 226.

dan wel eerst later ingevoerd zijn.[1] Met dit al is het niet te ontkennen, dat ook in het land der Tjams de olifant van oudsher moet bekend geweest zijn, en dat lima in den zin van «hand», hoewel thans verouderd, weleer in gebruik kan geweest zijn. Zeer stellig bezat de grondtaal lima in den zin van «hand»; of ook in dien van olifantssnuit, is geheel onzeker. Derhalve, liman is een goed gevormd, echt Maleisch-Polynesisch woord, maar onbruikbaar als gegeven om te bepalen, van welk land de volken, die ons hier bezighouden, zijn uitgetogen [2].

Er zouden nog verscheidene andere diernamen opgesomd kunnen worden, die min of meer in geheel Indonesië en aan de Oostkust van Achterindië, deels zelfs op Formosa voorkomen, o.a. benamingen voor verschillende soorten van apen, voor de kat, tijger en andere dieren van het kattengeslacht, en voor allerlei vogels. Het zijn dieren, welke over 't algemeen in de meer oostelijke deelen van het taalgebied ontbreken, zoodat men nooit recht zeker is, of de benamingen in het Westen en Noorden overgeërfd zijn uit de grondtaal dan wel eerst na de verbreiding der oostelijke Malaio-Polynesiërs in zwang gekomen. Ontmoeten wij betrekkelijk zeldzame termen in ver van elkaar gelegen streken, dan valt moeielijk aan ontleening te denken en is het bestaan van zulke woorden in de grondtaal zoo goed als zeker.

Bijv. de donkerharige slankaap heet in het Javaansch, Maleisch, Sundaneesch, Balineesch lutung. Noordelijk opgaande verliezen wij den term uit het oog, totdat wij Formosa bereiken, waar zich rutong, aap, weder vertoont [3]; geen spoor er van, zoover mij bekend, op Borneo (behalve natuurlijk bij de Maleiers), de Filippijnen, Celebes. Hoe zou men zulk een feit anders kunnen verklaren dan door aan te nemen, dat het woord lutung niet alleen als adjectief, maar ook als term om een aap aan te duiden bereids in de grondtaal aanwezig was? Een soortgelijk geval doet zich voor met eene andere benaming voor aap in 't algemeen, nl. Oudjav. wrai, wre, dat men in het uiterste Noorden van Celebes terugvindt: Tombulusch wale, Ponosakansch en Mongondousch bolai; ook in de landtalen van Ambon komt het als rua (uit wray) voor en misschien staat het Makass. dare er in eenig verband meê; doch ook al rekent men dit laatste er bij, dan blijft toch in alle opzichten het woord het karakter behouden van een woord uit den grijzen voortijd.

---

[1] Zoo goed als volstrekt zeker zijn ze daar ingevoerd, en later verwilderd. (*Noot van 1917*).

[2] Het woord «ivoor», Jav. gaḍing, Bis., Mal., Makass. gading, Tagal. garing is echt M.-P., even als het daarvan afgeleide Tidoengsche gadingan, olifant. Indien het woord oorspronkelijk «slagtand» beteekend heeft, bewijst het weinig.

[3] Als uitdrukking voor «donkerkleurig» ontbreekt het woord niet; o.a. Makass. en Bug. lotong; en hiermede verwant Ibanag lutok.

Een vergelijkend onderzoek der benamingen van voortbrengselen uit het delfstoffenrijk heeft mij tot weinig stellige uitkomsten geleid. Alleen van het ijzer is het waarschijnlijk, dat het reeds in het stamland bekend was. De gronden, die hiervoor aangevoerd kunnen worden, zijn elders reeds medegedeeld en behoeven dus hier niet herhaald te worden. [1] M. i. is het een niet onbelangrijk feit, dat eenige stammen, welke meer dan andere het verkeer met vreemden zooveel mogelijk vermeden hebben, namelijk de Dayaks op Borneo en de Igorroten op Luzon, alle andere leden der familie in vaardigheid om het ijzer te bewerken overtreffen. Ook verdient opgemerkt te worden, dat in de meeste talen van Indonesië het woord pandai, enz., hoewel in 't algemeen een werkman beteekenende, inzonderheid voor «smid» gebruikt wordt. Een volk, voor wien de smid de werkman bij uitnemendheid is, moet metaal weten te bewerken en hiervan voor wapens en anderzins gebruik maken. Dat een stam, hoe ervaren ook in de bewerking van ijzer, naar een land verhuizende waar dit metaal niet aangetroffen wordt, en van het verkeer met het oude vaderland afgesloten, de toevlucht zal gaan nemen tot ander materiaal en de smedekunst vergeten, spreekt van zelf.

Uit de gegevens, die wij tot dusver behandeld hebben, volgt dat de Malaio-Polynesiërs zijn uitgegaan òf van de Oostkust van Achterindië òf van een der eilanden van den Archipel. De vraag is, of wij nog een stap verder zouden kunnen doen en zekere gegevens van anderen aard dan de reeds vermelde vinden, welke een nadere keuze wettigen.

Reeds dadelijk kunnen wij vaststellen, dat de Maleiers en Atjehers *géén Aborigines* van Sumatra zijn. Hun oudere woonplaatsen lagen in noordelijker streek op het schiereiland van Malakka, want het Zuiden heet bij hen sĕlâtan, eigenlijk «zeeëngte-streek», hetgeen onmogelijk ware, indien hun vroeger vaderland zich niet ten noorden van de straat had uitgestrekt. Het is denkbaar, dat de Maleiers in nog ouder tijd van een of ander eiland, zegge Borneo, naar het vaste land waren overgestoken. Nemen wij dit voor een oogenblik aan, dan moeten wij tevens besluiten, dat de Tjams en andere Maleisch-Polynesische stammen in Achterindië van dat eiland afkomstig zijn. Er ligt in die veronderstelde feiten, op zichzelve beschouwd, niets onwaarschijnlijks; toch is er eene omstandigheid, welke m. i. de schaal doet overslaan ten gunste van het tegenovergestelde gevoelen. Het is namelijk eene in de M.-P. familie wijdverbreide gewoonte één der windstreken aan te duiden als de zeezijde, en de tegenovergestelde richting te bestempelen als binnenland, hoogland. Deze gewoonte is zóó diep ingeworteld, dat men

[1] Zie «de Fidjitaal» (1886) van schrijver dezes, art. Vesi.

den oorsprong er van moet zoeken in den voortijd, toen de M.-P. familie nog één volk, al is het dan ook in tal van stammen verdeeld, uitmaakte. Het lijkt natuurlijker dat zulk een spraakgebruik in zwang komt in een kustland, dat zich over eene betrekkelijk groote uitgestrektheid te eener zijde langs zee uitstrekt, dan op een eiland, dat in alle richtingen door de zee bespoeld wordt. Het is waar, een groot eiland, gelijk bijv. Borneo, zal voor een volk, hetwelk zich niet over het geheele gebied uitstrekt, feitelijk niet van een vastland verschillen, en men zou kunnen vragen, of Borneo niet in aanmerking komt om als vermoedelijk stamland der Malaio-Polynesiërs beschouwd te worden. Tegen zulk eene veronderstelling verheft zich m. i. dit bezwaar, dat het dan onverklaarbaar blijft, hoe zoo'n groot en geenszins onvruchtbaar gebied zoo schaarsch bevolkt is gebleven. Zoover ik zie, is er geene oorzaak te ontdekken, waarom het stamvolk niet gaandeweg dat wijde gebied in bezit genomen en oorbaar gemaakt zou hebben, vóórdat het in zoo groote menigte uittoog om andere woonplaatsen in te nemen. Daartoe, zou men zeggen, moet toch zekere drang van buiten komen. Het eenvoudigste is te veronderstellen, dat het stamvolk in den strijd tegen machtiger vreemde volken allengskens werd teruggedrongen en in gebied verloor. Neemt men daarbij in aanmerking, dat in de vreemde talen van Achterindië, het Cambodjasch, Annamitisch, Siameesch, zooveel Maleisch-Polynesische woorden zijn opgenomen, veel meer dan bij den tegenwoordigen staat der M.-P. stammen op het vasteland verklaarbaar is, dan komt men tot de slotsom: dat de oude woonplaatsen van het ras, hetwelk zich later over zulk een ruim eilandgebied verbreid heeft, waarschijnlijk gelegen hebben in Tjampa, Cochin-China, Cambodja en aangrenzende streken langs zee.

BIJLAGE.

	Maleisch.	Atjehsch.	Silong.	Tjam.	Batak.	Nias.	Lampong.	Malagasi.	O. en N. Javaansch.	Sundaneesch.
1. Suikerriet	tĕbu.	tĕbé.		tabüw	tobu	töwu			tĕbu	tiwu
2. Kokos	niyur	ur			neyur, ñiyor	ba-nio		wua-nihu	nyū	
3. Bamboe	buluh	buluh			bulu			wulu	wuluh	buluh
„	bĕtung								pĕtung	
„	aur	aur				hao				haur
„			kaūn	kewum					awi	awi
4. Rotting, riet						ue				howe
„										
5. Komkommer	timon, hantimon	timun		tamun	ansimun		antimun	tsimundry	timun, katimun	timun
augurk	mantimon				Dair. tjemun					
6. Brandnetel	djalatang	djĕlatang			latong	lato			latĕng	
7. Tuba	tuba	tuba							tuba	tuwa
8. Caladium						talö			talĕs	talös
9. Pisang							punti	funtsi, untsi	punti	
10. Pandanus.	pandan				pandan			fandranā	paṇḍan	paṇḍan
11. Obi	obi	ubi			ubi	(g)owi		uwi	uwi	huwi
12. Rijst (in bolster)	padi	pade		padai	page	faghe	pari	wary	pari	pare
„ (ontbolsterd).	bĕras	bĕrĕs	pla	brah	boras				wwas	beyas
„					ome, eme					
13. Haai	hiyu	yé				hiu		akiu	hyu	hiyu
14. Inktvisch, polyp	gurita									
15. Garnaal, zeekreeft	hudang	udĕng			udang	uro		uranā	(h)urang	hurang
16. Rogvisch	pari	paroi				foi			pe	(pari)
17. Zeeschildpad.	pañu	piñé			ponu		pĕñu	fanu	pĕñu	pĕñu
18. Krokodil	buwaya	buya		baya	buwaya			wuai	wu(h)aya, baya	buhaya
19. Aal	tuna				tuna			tuna	tunang	
20. Mug	ñamuq				namuk			mokā	lamuk	
21. Vlieg	lalat				lanok		lalor	lalitrā	lalĕr	lalör
„	langau	langong				ngalö				
22. Zwijn	babi	buy	babai	pabui	babi	bawi			(babi)	(babi) (3)
23. Hond		asé	aai	athau	asu	asu			asu	
24. Rat								walawo		
Buidelrat (rat)										
25. Luis (vloo)	kutu	guté		katau	hutu (kutu)	utu			kutu	kutu
26. Neet					lisa				lisa	lisa
27. Spin	laba-laba	gĕlaba				(k)alaw̄a				
28. Reiger	bangau							wano	bango	bango
29. IJzer	bĕsi	bĕsoi		bathei	bosi			wy	wĕsi	bösi
30. Boot, scheepje									wangkang	

	Madura.	Bali.	Ngadju-Dayak.	Ot-Danum.	Lawangan.	Ma-anjan.	Siangsch.	Tidungsch.	Sideïsch (Sinkansch).	Favorlangsch.
1. Suikerriet	tĕbu.	tĕbu	tĕwu						tĕbong	
2. Kokos	njior.	ñuh, ĕñuh	ĕnjoh	onjoh	njui	nioi			rudo (1)	(rogo) (1)
3. Bamboe		buluh	bulus						wurigh	
„		pĕtung	bĕtong		batong					
„			haur							oog
„										
4. Rotting, riet			uwäi, uäi		uwe	uwei	awei	awai	wegh (2)	
„										
5. Komkommer	temun	katimun	hantimon							
augurk			tantimon							
6. Brandnetel		latĕng								
7. Tuba	toba	tuba	tuwā							
8. Caladium	talĕs.									
9. Pisang										
10. Pandanus.	paṇḍan	paṇḍan							pandal	
11. Obi	obi	ubi	owi							
12. Rijst (in bolster)	padi	padi	parāi	paroi	pare	parāi	paroi			ada
„ (ontbolsterd).	bĕras.	bahas	bĕhas	budjah	boyas	weah	wudjah	bagas	pchah	
„									mei	
13. Haai			hiu							
14. Inktvisch, polyp										
15. Garnaal, zeekreeft	oḍang	hudang	undang			urang		udang		
16. Rogvisch	pare	pahi	pahi						paghigh	
17. Zeeschildpad.	pĕñu.	pĕñu								
18. Krokodil	badja	bowaya	badjai		boa, bua	woa		bowaya		
19. Aal									tula	
20. Mug			njamok			mamu		namug		
21. Vlieg	lalak					lalĕt		bungu-lad	lid	
„	rĕnge (*mug*)	lĕgu (*mug*)	langau		keyongo		tĕrlungo		agagangau	
22. Zwijn	babi	bawi.	bawoi		bawui	wawui	bawui		wawoi	babu
23. Hond		asu	asu	aso		antahu	asu	asu	asu	
24. Rat			balawau	blawau		walawau	bĕrlawu			barobo
Buidelrat (rat)										
25. Luis (vloo)	koto	kutu	guti	kutu	kutu	kuto	kutu	kutu	kutu	ocho
26. Neet										
27. Spin	bĕlaba	„	lawa, lalawa			ganralawa		tingkalawa	rawa	
28. Reiger		bango	bangau							
29. IJzer	bĕse	bĕsi	wasi (dial.)							
30. Boot, scheepje			(wangkang)							

BIJLAGE (1e vervolg).

	Ibanag.	Tagalog.	Bisaya.	Solok.	Sangir.	Bentenan.	Gorontalo.	Ponosakan.	Mongondou.	Tombulusch.	Buginéesch.	Makassaarsch.	Sumbawa.	Sanggar.	Bima.	Binongko.	Buru (Kajeli).	Buru (binnenl.)	Sula.	Galela.
1. Suikerriet		tóbú (tibo, *prikkel*).	tobú		tuwu (tiwo, *riet*)						tĕbu	tàbu	tĕbu	tĕwu	dow	towu	teou	tepu		
2. Kokos	niúg	niyóg	niog			nju					niyo		njir		niu		niw-e		nui	
3. Bamboe	bulu	búu			bulo	wulu	wa-wohu	bulu	bulu	wulu	bulo	bulo	bulu	wu						
„			botúng	patang (l. patung?)	patung				patung											
„									aug		awo		aĕr	ou	oò		au'n		au	ol-ou
„	kauayan	kauayan	kauayan																	
4. Rotting, riet	uay	uway, uay	uway, uay.	uwai	ue	oi.		uoi		ue	uwe		uwe	wue				uwa	uwa	oiwi
„	ueg									wiwi										
5. Komkommer	asimun	katimun	atimun		timu	katimbu					antimu									
augurk																				
6. Brandnetel											lalatang	lalatang								
7. Tuba	tubá	tubá.	tubá								tuwa	tuwa			duwa					
8. Caladium																				
9. Pisang							hitu			punti	uti	unti	punti	punti						
10. Pandanus.	paddan										pandang	pandang								
11. Obi	ubi	ubi	ubi		uwi		wiwi							uwi	uwi		obi			
12. Rijst (in bolster)		palay		paay			pale	payoi.	payoi.			pare					pala	hala		
„ (ontbolsterd)	baggát	bigás	bogás	bĕwras	boghasĕ	wiyas		bohas	bogat	wahas (Sea)	bĕrĕ, wĕrĕ	berasà				bae			bira-ehi (9)	
„	ammáy		homay		ĕmme	mai														
13. Haai			ihu										kalu-yu					weo	weo-ke	
14. Inktvisch, polyp	kugita	pugita	kugita		kuhita						kurita	kurita								
15. Garnaal, zeekreeft		ulang	ulang	ulang.	urang			uyang			urang						ura'n			
16. Rogvisch	pagi	pagi	pagi		pahi						pari						hale		uha	od-odo
17. Zeeschildpad							pombolu (6)		pomponu		pĕñu	pañu				ponu			pĕn	
18. Krokodil.	buaya	buaya	buaya		buala		huayo			(wuaya) (7)	buwadja	buwadja							woea	
19. Aal	tuná														tuna					
20. Mug	nammúk	namuk	namuk				lamuo				ñamo	lamu, ñamo								
21. Vlieg									lumayog	lalĕr	lalĕ		(lalat)							
„	dangau	langau	langau		lango		lango	lango.	langou		anango (8)	bu-lango (8)								
22. Zwijn, ever	babuy	babuy	babuy	babui	bawi	wawi; wi-oe (4)	boi		bo-ke	wawi; we-ho (4)	bawi	bawi	bawi	wawi	wawi	wawi	vavu		vavi	
23. Hond	itu	aso	iḍu	iru	asu	[kapuna] (5)	['apula]	asu		asu		asu	asu	asu	asu	au	asu		asi	kaso
24. Rat			balabau.		balawo						balao	balawo			krawo	wolawo				
(Buidelrat) rat										(kusoi, kuse)							(emsuh-a)	(ensuha)		
25. Luis (vloo)	kutú	kutú	kutú	kutu	kutu	kutu	utu	kutu	kutu	kutu	utu	kutu	gutu	kutu	kudu		koto		kota	
26. Neet	litá	lisá	losá		lĕsia	lasiya		lisa	lita	lĕsea		kulitja								
27. Spin	alawalawa	lawa, lawa-lawa	lawa-law	lawa	lalawa	tonto-lawa	lawango		tonto-law								lawa'e			
28. Reiger													bangu	bango.	bango					
29. IJzer	uatay (*bijl*)				uwase.	basei	uate	oasei	watoi	wasei	bĕssi	bàsi				bĕhi				
30. Boot, scheepje		bangka	bangka						wanggo				bangka			bangka	waga			

BIJLAGE (2e vervolg).

	Tobelo.	Ceram N. en O.	Ceram Z. en W.	Ambon.	Kei.	Aru.	Moa.	Letti.	Dawalōr.	Kisar.	Alor.	Timor.	Rotti.	Sawu.	Sumba.	Salawati.	Nufoorsch.	Ansus.	Onin.	Lobo.
1. Suikerriet		A. tepu; B. tohu.	tehu	tohu	tew			tewu	teu	kewe	towo	tevu	tevu	tabu	tibu	tob	kob	towu	tepio	towu
2. Kokos		nue'a		nim-el	nūr	nur	nor-e	nur-e		nor-e		no-a	nou	ñiu		nu			ruro (1).	niu
3. Bamboe						pul														
"																				
"	ol-ou			auw						our	ō	ōh	oh		au					
"																				
4. Rotting, riet	oiwi			uwa	uw						uwi	uwe'l	ue	gui						
"															iwi					
5. Komkommer																	kimu			
augurk																				
6. Brandnetel																	sarakĕn			
7. Tuba																				
8. Caladium.																				
9. Pisang		vuri	utje	ure			udi	udi				uki	huni						fugi	fudi
10. Pandanus.															panda					
11. Obi		uhe	uhi	uhi																
12. Rijst (in bolster)		hala	hala	hala		pade (ontleend)	awi (eig. aï)	aui (eig. aï)	ali	al	pari	ane	hade	are			fās (v. fadj.)			
" (ontbolsterd).							awi-erse (10)	erse (10)	ali-woro'l	ali-werh'e										
"																				
13. Haai				njiwo		dju									iyu					
14. Inktvisch, polyp																				
15. Garnaal, zeekreeft	d-ode				nguran.				oro'l		asik-oro (11)				kurang.					
16. Rogvisch		ali	hari	hari																
17. Zeeschildpad	o vēn	winu	henu	wenu, heno	vēn			enu		enu				anju					fenu (12)	
18. Krokodil.		fufaia, fofea	huwai	uwae	uwe	puaya	wuae		woio'l	lau-woe			beis	wū		wif				
19. Aal												tuna	tuna		tuna					
20. Mug										namu'e							momes			
21. Vlieg																				
"														lagu			ran			
22. Zwijn			hahu	hahu	wāw	paep	wawi'e	wawi	wawus'ol	wawi	wawe	vavi	bavi	wawi	wē		bei'en		papi-o	bōi
23. Hond	o kahu	wasu'a		asu	yahau			asu		ahu	aho	asu			au			[wona]		[kawuna]
24. Rat	karave				karu						kamore				kalaw					
(Buidelrat) rat.																				
25. Luis, vloo					ut	kut	utge	utu			kuto		utu		utu, wutu		uk			
26. Neet.																				
27. Spin.		lawa-lawa	nawa-nawa	lawa, lawa-lawa																
28. Reiger																				
29. IJzer.													bési							
30. Boot, scheepje																wāk	wa	waka-tu		

BIJLAGE (3e vervolg).

	Segaar.	Kowiai.	Astrolabe-baai.	Motu.	Murray-eiland.	Palau.	Carolinen (Yap).	Marshall-eil.	Gilbert-eil.	Fidji.	Samoa.	Tahiti.	Marquesas.	Rotuma.	Hawaii.	Maori.	Nengone.	Aneityum.	Eromanga.	Fate.
1. Suikerriet		tobu				a dep				dovu	tolo	to	nohu		ko			toh		
2. Kokos	rur (1)	mu	niu	nui		ljus le	niu	ni	ni	niu	niu	niu	niu	niu	niu		nu	eaing (18)		niu
3. Bamboe																				
„										bitu										
„			aur									oe						au		
„																				
4. Rotting, riet																(wiwi) (16)				
„																				
5. Komkommer										timo										
augurk																				
6. Brandnetel										salato	salato, lalato									
7. Tuba										tuva, duva										
8. Caladium										dalo	talo				kalo	taro		tal		tal (*maïs*)
9. Pisang		A fundi; B wegi.								vudi				pori				hos		at
10. Pandanus										vadra										
11. Obi										uvi	ufi				uhi	uwhi		uh		
12. Rijst (in bolster)																				
„ (ontbolsterd)																				
„							lome													
13. Haai							eio			nggio								ipa-i, ipg-iv (19)		
14. Inktvisch, polyp										kuita										
15. Garnaal, zeekreeft									ura	ura, ura-u	ula					ko-ura				
16. Rogvisch									bei-ku	vai	fai					whai				
17. Zeeschildpad									wun	vonu	wolu	honu	honu							
18. Krokodil			waia																	
19. Aal										duna	tuna	tuna				tuna				
20. Mug				namu						namu	namu	namu		rom		namu		nyum		
21. Vlieg							lal			lalo		rao								
„				lao	nage'r		ning (*mug*)	lang	nango	lango	lango			lang		rango, ngaro	nengo	lang		lango
22. Zwijn	papi	boi	bul; bel; bor	borom (13)	burumu (13)		babi		bu-ake (14)	vu-ake (14)	pu-a'a	puaa	bu-aka (14)	pu-aka	pu-aa	po-aka	pu-aka	pi-gad	opi-a	[wago] (3)
23. Hond		[awuna]	[gaun]			fel-is; fel-iu	pil-io									au (17)				
24. Rat							braw			kalavo							xeli			
(Buidelrat) rat.																		gedo		kusue
25. Luis, vloo						ngud	uk	kid	uti	kutu	'utu	utu		ufa		kutu	ote	get		kutu
26. Neet																riha				
27. Spin										lawa-lawa								heleu, ilwa		
28. Reiger										belō								paing		
29. IJzer							(wasei)			vesi (15)								pas (*bijl*)		
30. Boot, scheepje			wāng, wāg					wa	oa	wangka	wa'a	vaa	vaka	ak	waa	waka				

BIJLAGE (4e vervolg).

	Sesake.	Api.	Ambrym.	Espiritu Santo.	Pinkster-eil.	Melaatschen-eil.	Aurora.	Meralava.	St. Maria (Gog).	St. Maria (Lakon).	Vanua Lava (Pak).	Vanua Lava (Vurees).	Mota	Mot-Lav.	Mot-Volou.	Ureparapara.	Torres-eil. (Lo).	S. Cruz.	Nifilole.	Ulawa.
1. Suikerriet													tou							
2. Kokos	niu				niu													nu	niu	niu
3. Bamboe																				
"																				
"																				
4. Rotting, riet																				
"																				
5. Komkommer, augurk																				
6. Brandnetel																				
7. Tuba																				
8. Caladium																				
9. Pisang	adi	pirai					udi													huti
10. Pandanus																				
11. Obi	wui																			
12. Rijst (in bolster)																				
" (ontbolsterd)																				
"																				
13. Haai																				
14. Inktvisch, polyp																				
15. Garnaal, zeekreeft																				
16. Rogvisch																				
17. Zeeschildpad	vonu																			
18. Krokodil																				
19. Aal																				
20. Mug				namug'i	namu		namu	nam	nam	namug	nem		namu	nem	nem	nem	nam	mo	namu	
21. Vlieg																				
"				lango	lango	lango	lango	lang	lango	lang	lang	lango	lango	leng	lang	lang				lango
22. Zwijn	[wango] (3)	pui	bue	poe	qoe	boe	qoe	qoe	qo	qo	qo	qo	qoe	qo	qo	qo	qo	qoi	poe	po
23. Hond																				
24. Rat																		leke (20)	lavu	
(Buidelrat) rat	kusuwe							gasuw	gosug	wohow	gosog	gosow	gasuwe	gohow	gohow	gosow	gahuwa			asuhe
25. Luis, vloo				gut	gutu	wutu	wutu	wut	wut	wut	wu	wut	wutu	git	git	wut	gut	kutu	no	pote
26. Neet																				
27. Spin																				
28. Reiger																				
29. IJzer																				
30. Boot, scheepje		wanga				wanga	anga	aka	ak	ak	ok	ak	aka	ok	ong	ak	eka			haka

BIJLAGE (5e vervolg; en slot).

	S. Cristoval (Wango).	S. Cristoval (Fagani).	Malanta (Saa).	Malanta (Bululaha).	Malanta (Alite).	Vatu-Ranga.	Florida.	Savo.	Isabel (Bugotu).	Isabel (Ngao).	N. Georgia.	Duke of York.
1. Suikerriet												
2. Kokos	niu	niu	niu	niu	liu	niu	niu		niu			
3. Bamboe												
„												
„												
„												
4. Rotting, riet												
„												
5. Komkommer, augurk												
6. Brandnetel												
7. Tuba												
8. Caladium												
9. Pisang	hugi	fuki	huti	huti		vudi	vudi		vudi			
10. Pandanus												
11. Obi												
12. Rijst (in bolster)												
„ (ontbolsterd)												
„												
13. Haai												
14. Inktvisch, polyp												
15. Garnaal, zeekreeft												
16. Rogvisch												
17. Zeeschildpad		honu							voniu			
18. Krokodil		huasa							vua			
19. Aal												
20. Mug	namo	namu				namu	namu	namu	ñamu			namu
21. Vlieg											dodo	
„	lango	rango	lango	lango	lango	lango	lango		thango	lango		lag
22. Zwijn	bo	boo	pwo	po	bo	bo	bo-lo (21)	po-lo (21)	bo-tho (21)	bo-su		bo-ro (21)
23. Hond		misu							iu			
24. Rat												kada
(Buidelrat) rat	gasuhe	gasufe	asuhe	asuhe		ngasuve	kusi	kuzi	kuhi	kusi	kutu	
25. Luis, vloo	bote	fu	pote	u'u	u	ngotu	gutu		gutu	na-nut		
26. Neet												
27. Spin												
28. Reiger												
29. IJzer												
30. Boot, scheepje	haka	faka	haka	haka	vanga	vaka	vaka	vaka	vaka	vaka	vaka	aka

AANTEEKENINGEN.

(1) Schijnt een ander woord te zijn; vgl. onder Segaar en Onin. Het Favorlangsche rogo is blijkbaar verwant met Bug. en Mak. kaluku, kokosnoot, Jav. gĕlugu, kokosstam.

(2) Dit komt in vorm oogenschijnlijk overeen met Ibanag ueg, vloerbedekking van biezen. Wat het verschil in beteekenis betreft, vergelijke men Tombulusch wiwi, rotting, met Maori wiwi, biezen. Indien wiwi oorspronkelijk op een gutturalen triller uitging, is het in stam identisch met Ibanag ueg, Sid. wegh.

(3) Het echte Sundaneesche woord is bagong, hetwelk men terugvindt in Fate wago, Sesake wango.

(4) Dit laatste voor «wild zwijn».

(5) Dit van asu geheel afwijkende woord wordt in de tabel opgegeven, omdat het ook voorkomt in ettelijke talen van Nieuw-Guinea.

(6) Volgens Joest «Zur Holontalo-Sprache» (1883), landschildpad.

(7) Alleen gebruikelijk in den zin van «koen; stout».

(8) Beteekent «stinkvlieg». Voor «vlieg» heeft het Mak. kati-ngalo, welks laatste lid eene omzetting vertoont van lango; vgl. onder Nias en Maori. In kati ligt het begrip van «bijten»; Sumbasch, Fidjisch kati, Maori kakati; enz. In het Mak. is nog over de afleiding katikati, naam van een soort wesp.

(9) Ehi schijnt uit asi ontstaan te zijn, Bug. en Mak. ase, doch in andere toepassing, want ase gebruiken de Bugineeezen en Makassaren voor «rijst in den bolster», terwijl het verwante nasi in het Maleisch is «gekookte rijst».

(10) Awi-erse staat ten gevolge van eenen eigenaardigen klankregel voor ai-werse. Awi voor aï = Mal. padi, schijnt verkeerdelijk uit awi-erse afgeleid te zijn.

(11) D. i. eigenlijk «zee-kreeft», uit asik, zee, en oro.

(12) Het Nufoorsch heeft wau, dat door mij bij eene andere gelegenheid (in mijn studie over het Nufoorsch van 1885; zie den herdruk, hiervóór p. 74) ten onrechte met pĕñu vergeleken is geworden; het is hetzelfde woord als Bisaya bao, schildpad, Tondano wau, pad, schildpad.

(13) Schijnt eigenlijk «huis-zwijn» te beteekenen.

(14) Vgl. onder Mongondousch; het in den uitgang voorkomende aka, ake is wellicht hetzelfde woord als Maleisch akar, Malagasi ahitră, Maori aka, Nias wa'a, Fidji waka. Vgl. de Maleische samengestelde diernamen harimau-akar, musang-akar.

(15) Beteekent een soort van speer; vesivesia «hard»; vgl. Jav. tosan, ijzer, eig. iets hards.

(16) Beteekent «biezen». Verg. sub (2).

(17) Alleen over in tu-i-au, vloo, eig. hondeluis. Dezelfde uitdrukking voor «vloo» hebben verscheidene der verwante talen, o.a. Sumbasch wutu-asu, Bentenansch kutu-kapuna, Tombulusch en Tondanosch kuku-asĕng, kuku-ansĕng, Nufoorsch uk-naf.

(18) Slechte spelling voor eing, dat ontstaan moet zijn uit ein; dit uit ĕni; dit uit ĕnin.

(19) Vermoedelijk beide uit een te veronderstellen ipa = Jav. iwak, visch, en hiw.

(20) Uit lepe; dit uit lewo, lawo.

(21) Lo, ro, enz. vermoedelijk hetzelfde woord dat ook «binnen» beteekent en waarvan de reduplicatie in 't Javaansch dalĕm luidt. In 't Atjehsch heeft het overeenkomstige lam den zin zoowel van «binnen» als van «dorp». Bo-lo zal dus eigenlijk «huis-zwijn», of «dorps-zwijn» beteekenen.

Opmerkingen over het Galelareesch.

Naar aanleiding der Beknopte Spraakkunst van

M. J. VAN BAARDA.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
5e Volgreeks, dl. VI en VII (= Dl. 40 en 41).

's-Gravenhage, 1891 & 1892.

8*

De bijdrage van den heer De Clercq tot de kennis van het Ternataansch [1] is spoedig gevolgd door eene Beknopte Spraakkunst van de met het Ternataansch zoo nauw verwante Galelareesche taal, door den Zendeling M. J. van Baarda, verschenen in 1891 bij Kemink te Utrecht. Hoewel dit werk niet in allen deele voldoet aan de eischen die men aan eene spraakkunst stellen mag, moeten wij den samensteller er van dankbaar wezen dat hij voor anderen die het Galelareesch willen bestudeeren den weg geëffend heeft. Men zoeke in het boekje geene verklaring van de hoogst merkwaardige taalverschijnselen, die ons in het Galelareesch bij elke schrede treffen, want dan zal men zich teleurgesteld vinden; beschouwt men echter de Beknopte Spraakkunst alleen als een leiddraad bij 't aanleeren der allereerste beginselen, — en dat zal wel in de bedoeling des Schrijvers gelegen hebben —, dan heeft zij als eene eerste proeve aanspraak op waardeering. Ten einde de aandacht van vakgenooten op de in zoo menig opzicht raadselachtige talengroep, waartoe het Galelareesch behoort, te vestigen, zal ik in min of meer uitvoerige beschouwingen treden omtrent de door Van Baarda medegedeelde feiten, getoetst aan de mij bekende teksten [2] en vergeleken met hetgeen ons van het Ternataansch bekend is.

Het Galelareesch vormt met het Ternataansch, Tidoreesch, Tobelosch en de overige dialekten van Halmahera een zeer eigenaardige groep, welke zich scherp onderscheidt van alle andere Maleisch-Polynesische talen, met inbegrip der ons bekende Papoesche. De verschillen zijn zoo menigvuldig en diep ingrijpend, dat men soms den twijfel in zich voelt oprijzen of deze groep wel tot de Maleisch-Polynesische familie mag gerekend worden. Zeker is het dat de meeste woorden, die men op het eerste gezicht als Maleisch-Polynesische herkent, duidelijk het kenmerk dragen eerst in betrekkelijk laten tijd te zijn overgenomen. Toch kan er van taalvermenging, in

[1] In zijn boek «Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate», Leiden, 1890. Zie daar p. 197—202.

[2] De door mij geraadpleegde teksten zijn: O Biběli ma bi dědemmo (1889); voorts *Eenige Psalmen en Gezangen in de Galelareesche taal,* vertaald door H. van Dijken (1875); en een paar spelboekjes, getiteld O Boekoe maginna i mi dotto o Gogalèla ma bi demmo ma bi dekkenakko, & Sěkola ma boekoe gimina ma sinotto (1877).

Voor het Ternataansch: *Geschiedenis van Ternate* in Ternataansch en Maleisch door Naidah, met Holl. vertaling en aanteekeningen door P. van der Crab, in Bijdr. Kon. Inst. 4de Volgr., Dl. II (1878), blz. 381, vgg.; en de met Mal. letter afgedrukte teksten in De Clercq's Bijdragen enz. (1890).

wetenschappelijken zin, geen sprake wezen, want de genealogische verwantschap der talen — en alle andere soort van verwantschap ligt buiten het gebied der wetenschap — wordt niet bepaald door den woordenschat in een gegeven tijdperk, maar door den spraakkunstigen bouw en de taalvormen. Nu kunnen deze laatste zich in den loop der tijden wijzigen of door geheel andere vervangen worden, en zelfs in onbruik geraken, zoodat ten langen leste het voorkomen van het grammatisch samenstel eener hedendaagsche taal grootelijks verschillen kan van den toestand van vóór ettelijke eeuwen; en dien ten gevolge zal men, waar geschiedkundige documenten ontbreken om de geleidelijke ontwikkeling eener taal van stap tot stap te kunnen nagaan, soms moeite hebben om te beslissen of de thans waargenomen afwijkingen een gevolg zijn van natuurlijke ontwikkeling in den boezem eener taal, of wel berusten op verschil van oorsprong. Wat nu in 't bijzonder de talengroep aangaat, waartoe het Galelareesch behoort, kan men vaststellen, dat, indien haar leden werkelijk loten der Maleisch-Polynesische familie zijn — hetgeen wij geenszins ontkennen —, de groep in een zeer ver verleden zich van alle overige verwanten moet hebben afgezonderd; dat de leden onderling zich gemeenschappelijk een tijd lang buiten aanraking met de verdere verwanten moeten ontwikkeld hebben en eerst in veel later tijd wederom in aanraking zijn gekomen met de overige volken der Molukken, met Maleiers, Javanen, Boegineezen, Makassaren, enz. Hiervoor schijnt ook de omstandigheid te pleiten, dat de bewoners van Halmahera, Ternate en Tidore in type aanmerkelijk van de andere Indonesiërs, en nog veel meer van de Papoes verschillen; zij naderen uiterlijk, zoowel in kleur als in de gelaatstrekken, meer het zoogenaamd Kaukasische ras.

Hetgeen wij in de eerste § der Beknopte Spraakkunst aantreffen, verraadt bij den samensteller geene groote vertrouwdheid met de uitkomsten van geleerd onderzoek. Wij lezen daar o. a. dat de Alfoeren zich zelven niet aldus noemen — nog al natuurlijk —, en dat de verschillende Alfoeren over den geheelen Molukken-archipel waarschijnlijk stamverwant zijn, en hun talen vermoedelijk ook. Wat verstaat de Schrijver onder «stamverwant»? Dat is niet recht duidelijk. In allen gevalle is de gissing dat er eenig nauwer verband bestaat tusschen de verschillende talen der Molukken en de Ternataansche-Tidoreesche-Halmaherasche groep in strijd met bekende feiten.

In dezelfde § komen nog veel andere zonderlingheden voor, waaronder een paar niet onaangeroerd mogen blijven. Zoo de opmerking dat het Mo-

luksch-Maleische s e l w i r, dienen, «zeer sterk op 't Fransch *servir*» gelijkt. Dat de Spanjaarden en Portugeezen sporen van hun invloed in den Archipel hebben achtergelaten, kan den Schrijver toch niet onbekend wezen. Schier onbegrijpelijk is de vraag die wij aan 't slot van § 1 aantreffen: «Zou het niet mogelijk zijn, dat de Hallifoeren in de Molukken (ten minste de sluikharigen) eertijds op Sumatra of Java woonden, maar door 't opdringen van Hindoes en Moslems Oostwaarts zijn verhuisd?» Meent de Schrijver dan dat de hedendaagsche Javanen en Maleiers niet in rechte lijn afstammen van de Javanen en Maleiers in het zoogenaamde Hindoe-tijdperk?

HOOFDSTUK I.

Schrift en uitspraak.

Voor het Galelareesch hebben de zendelingen wijselijk het Latijnsche letterschrift gekozen. Jammer dat zij de voordeelen van dit alfabet gedeeltelijk hebben doen te loor gaan door eene te slaafsche navolging der Hollandsche spelling, die nooit voor Galelareezen bestemd is geweest en voor hen even weinig bruikbaar is als voor ons geschikt. Zoo is het een misgreep dat men ter aanduiding van den korten klank eens klinkers in eene opene lettergreep, behalve de laatste, den volgenden medeklinker verdubbelt, en dus schrijft akka, demmo, torro in stede van àka, dèmo, tòro. Ook was het geen gelukkig denkbeeld dat men den klank der Italiaansche *u* meende te moeten weergeven met oe. Waarom heeft men het goede voorbeeld der zendelingen in de Minahasa en de Sangir-eilanden in dezen niet gevolgd? Ook van de Ternataansche spelling, ondanks het ondoelmatige van het Arabische schrift, had men ten minste het goede kunnen overnemen.

Uit de tamelijk slordige opgaven in § 3 der Bekn. Spr. schijnt men te mogen opmaken dat in het Galelareesch de volgende klinkers gehoord worden: *a*, *ĕ*, *é* (gespeld *e*), *è*, *i*, *o* (d. i. in de meeste gevallen, zoo niet in alle, open *ò*), *oe* en *u*.

Deze laatste klinker komt uitermate zelden voor; in het spelboekje wordt als voorbeeld pelu opgegeven. Als tweeklanken gelden ai, au, ei, oi, oei, ui en ieu. Ook oe heet t. a. p. een tweeklank, hetgeen natuurlijk onwaar is. Omtrent de uitspraak van ui en ieu verkeeren wij in 't onzekere. Uit het spelboekje blijkt dat de ui geacht wordt voor te komen in hui, uitdoen. Nu luidt hetzelfde woord in het Ternataansch hoi, هوي, zoodat wij kwalijk kunnen aannemen dat ui op de Hollandsche wijze wordt uitgesproken. Voor folui schrijft Van Dijken (o. c. 1875) foloie, zoodat de uitspraak ongeveer oi, d. i. korte gesloten *o* met volgende *i*, schijnt te wezen. De ieu moet vermoedelijk íu (spr. *u* op Italiaansche wijze) of nagenoeg Nederlandsch iew verbeelden. Uit eene spelling als Galilla, magginna, e. dgl., die een achteruitgang vertoont bij Galela, magena, zooals Van Dijken verstandigerwijs schrijft, leid ik af dat van Baarda's door medeklinkerverdubbeling gevolgde *i* eene korte fransche *é* fermé voorstelt. Van de Hol-

landsche *i* in dikke e. dgl. kan geen sprake zijn. In het vervolg zal ik stilzwijgend de spelling wijzigen, en bijv. voor 't onherkenbare ngoppĕdikka schrijven ngò pĕdéka, in overeenstemming met het Tern. fohéka, فهيك.

De medeklinkers die het Galelareesch bezit, zijn *b*, *d*, *f*, *g* (media), *h*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *t*, *w*, en de door samengestelde teekens uitgedrukte klanken *ng* (gutturale nasaal), en de drie palatalen tj, dj, nj (d. i. *ñ*).

Het Gal. klankstelsel is dus vrij ontwikkeld. Even als het Tern. duldt het noch verbindingen, noch verdubbelingen van medeklinkers. In beide talen gaan alle woorden uit op een klinker, daargelaten eenige in later tijd ontleende. De uitgang ah in het Ternataansch maakt slechts een schijnbare uitzondering, want de *h* dient in zulk een geval alleen om een bijzonderen *a*-klank aan te duiden. Bij 't overnemen van vreemde woorden worden òf alle medeklinkerverbindingen vereenvoudigd, òf de bestanddeelen er van door eenen klinker gescheiden. Dus wordt uit Mal. parentah, Gal. parèta; uit Mal. rantei, raté; uit waktu, wàkutu; uit kasumba, kasuba; uit pĕrtjaja, piritjaja. Evenzoo Tern. kalari uit Holl. *klaar*. Zoo wij in het Tern. menige uitzondering op den regel ontmoeten, dan is het alleen in woorden die niet tot het volk zijn doorgedrongen, of althans niet naar de volksuitspraak gespeld worden, zooals parèntah, prinsi (Holl. *prins*), pèrban (Holl. *verbannen*), e. dgl. Van het Gal. geldt hetzelfde, in nog hoogere mate; een wanvorm als baktara, waarmede in Bijb. Verh. bl. 11 «ark» vertaald wordt, behoort tot *geen* taal: het is eene verknoeiing van Mal. en Jav. (eig. Sanskrit) bahitĕra, bahitra.

Over 't algemeen beantwoorden de Galelareesche klanken aan dezelfde in het Ternataansch. Alleen is Gal. *p* regelmatig in het Tern. vervangen door *f*. Soms is Tern. *h* = Gal. *d*, als fohéka = pĕdéka; daarentegen ngori, ik = Gal. ngohi. De klinkers vertoonen nu en dan eenig verschil; bijv. Tern. ngoko, weg, Gal. ngèko; ngohia, slang, Gal. ngihia; ngoni, gijlieden = ngini; laha, goed = lòha. De *f* komt in het Gal. enkel in ontleende woorden voor.

De klemtoon valt gewoonlijk op de voorlaatste lettergreep. «Vóór- of achtervoegsels», lezen wij in § 5, «doen den klemtoon niet verspringen, zooals in sommige Indische talen het geval is». Hiertegen is op te merken dat in geen enkele Indische taal de voorvoegsels invloed op den klemtoon uitoefenen en dat het bestaan van achtervoegsels in het Galelareesch, ten minste in den tegenwoordigen toestand der taal, aan twijfel onderhevig is. Wat de schrijver voor achtervoegsels houdt, zijn achtergevoegde partikels, zooals wij later zien zullen.

HOOFDSTUK II.

Rededeelen.

Men kan in het Gal. de volgende rededeelen duidelijk onderscheiden: substantieven; adjectieven; telwoorden; voornaamwoorden; een partikel ter aanduiding van substantieven, of soort lidwoord; werkwoorden; bijwoorden; voor- en achterzetsels; voegwoorden; tusschenwerpsels.

Volgens Bekn. Spr. § 10 zouden er geen adjectieven in het Gal. zijn, en deze vervangen worden door deelwoorden. Nu hangt het niet van den vorm, maar van de beteekenis af, of een woord deelwoord of adjectief is. Wordt eene eigenschap, door een deelwoord uitgedrukt, op een gegeven tijdstip aan iets toegekend, dan is het een deelwoord; wordt de eigenschap echter gedacht als blijvend, dan houdt het woord op deelwoord te zijn en wordt het adjectief. Van daar dat *uitnemende* een deelwoord, *uitnémend* een adjectief is. Te willen beweren dat lamo groot, bijv. in dòku lamo, Grootdorp, een deelwoord is, al zij het in verkorten vorm, en niet als adjectief is bedoeld, ware ongerijmd. De Schr. weet dit trouwens ook wel, zooals blijkt uit zijn juiste opmerking blz. 63: «De deelwoorden der toestandswoorden vormen ten gevolge van hun aard wezenlijke bijvoegelijke naamwoorden, zooals men boven ziet: zieke, groote, hongerige, zoute, lichte, gladde.» Het Gal. bezit dus *wezenlijke* bijvoegelijke naamwoorden.

HOOFDSTUK III.

Geslacht en getal.

Het is eene merkwaardige bijzonderheid van de talen der Ternataansch-Halmaherasche groep, dat zij drie geslachten onderscheiden bij de voornaamwoorden van den 3^{den} pers. en de persoons-exponenten der praedicaten. De onderscheiding der geslachten geschiedt nagenoeg volgens dezelfde beginselen als in 't Engelsch en de Drawiḍische talen. Alle dieren en zaken behooren tot het onzijdig geslacht; ook *kind* en *mensch* in het algemeen. Bij de behandeling der voornaamwoorden zullen wij hieromtrent in bijzonderheden treden.

Bij de substantieven vindt men slechts eene weinig ontwikkelde neiging tot geslachtsonderscheiding. Vrouwelijke eigennamen krijgen namelijk de partikel ngo voor zich, terwijl de mannelijke, gelijk de substantieven in 't algemeen, zich door een voorafgaand *o* onderscheiden. Of in 't appellatief ngò-pĕdéka, vrouw, dat ngo dezelfde functie oorspronkelijk had, is twij-

felachtig, niet alleen omdat men zegt o ngò pĕdéka, maar ook omdat ngo een bestanddeel schijnt uit te maken van een ander woord tot denzelfden kring van begrippen behoorende, nl. ngòpa, Tern. ngofa, kind.

Men onderscheidt twee getallen. Het substantief, zonder nadere aanwijzing van het getal, kan zoowel het enkel- als het meervoud bedoelen. Wil men bepaald het meervoud uitdrukken, dan laat men het substantief voorafgaan door 't woordje bi; dus o bi ngòpa, kinderen; o bi gòta, boomen; ani (uwe) bi duba, schapen. Volgt er een bepaald of onbepaald telwoord, dan blijft bi achterwege; bijv. ani duba sinòto, uwe twee schapen. Janau, man, Tern. nonau neemt bi nooit vóór zich.

Of dit bi de verkorte vorm of de stam is van het woord dat wij ook in het Sangirsch kĕbi, alle, O. en N. Jav. kabeh, Malegas. aby, jaby, Mafoorsch kaim aantreffen, dan wel Fidji vei, durf ik niet beslissen. In het Tern. kan het mv. aangeduid worden door dòfu, veel, dat verwant schijnt met Sangirsch lawò, en het ook als meervoudaanduider gebruikte Aneityumsch ilp̣u; bij eigennamen blijkt het mv. dikwijls uit een voorafgaand pers. vnw. in 't mv.; bijv. ana Walanda, zij, Hollanders, z. v. a. de Hollanders.

HOOFDSTUK IV.

Substantieven.

Hetgeen in § 11—§ 15 over de primaire, afgeleide en samengestelde substantieven gezegd wordt, is over 't algemeen voldoende. Onder afgeleide substantieven verstaat de Schr. dezulke, die van een werkwoordelijken stam gevormd zijn, en wel door verdubbeling van de eerste lettergreep, al of niet met wijziging van de beginletter des stams, en al of niet met klinkerverandering in de reduplicatie-lettergreep. Ongewijzigd blijven *l*, *m*, *n*, *r* en *s* als beginletters van een stam; daarentegen gaan alle tenues alsook *f*, in de media over, terwijl klinkers eene *g* (met of zonder volgenden klinker) voor zich krijgen. Bijv. nàko, stam van «kennen»; nanàko, kennis; doch tàko, st. van kloppen, dadàko, klopper; tèmo, st. van zeggen, dĕdèmo, woord, verhaal; fangu, st. van betalen [1], bobangu, betaalmiddel; èto, st. van tellen, gĕgèto, getal.

Bij de behandeling van het werkwoord zal er gelegenheid wezen om op deze eigenaardige verhouding tusschen de beginletters van substantieven en bepaalde klassen van werkwoorden terug te komen. Hier zij alleen opgemerkt dat een soortgelijke regel ook in het Ternataansch bestaat. Zoo

[1] Rechtstreeks uit het Ternataansch, middellijk uit het Maleisch overgenomen.

is bijv. Tern. tino (Mal. Pol. tĕnun), weven; dino, weeftoestel; pané, beklimmen (naast fané, rijzen), bobané, glooiing aan 't strand.

In de wijze, waarop samengestelde benamingen gemaakt worden, heerscht geen gelijkvormigheid; soms gaat het bepalende woord vóór het bepaalde, gelijk in schier alle talen van 't oosten des Archipels de regel wil; soms heeft het omgekeerde plaats. Voorbeelden van 't eerste zijn awa-hira (zoo te lezen), broeder van dezelfde moeder, bestaande uit awa, moeder, en hira (zoo te l.), broeder; awa-bira, zuster van dezelfde moeder, uit awa en bira, zuster. Doch omgekeerd kapàli-uku, stoomschip, uit kapàli en uku, vuur.[1] Misschien zijn samenstellingen van deze laatste soort slaafsche navolgingen van voorbeelden uit het Maleisch, Makassaarsch enz., doch men treft ook in andere talen, bijv. Sanskrit en Finsch, zooveel voorbeelden van omzetting der bestanddeelen eener samenstelling aan, zonder dat er van vreemden invloed sprake kan wezen, dat wij vooralsnog beter zullen doen ons van stelselzucht te onthouden.

HOOFDSTUK V.

Lidwoord.

Met dezen naam kan men het woordje *o* bestempelen, dat vóór substantieven geplaatst deze als zoodanig kenmerkt. In tal van Maleisch-Polynesische talen komen dergelijke woordjes voor, die het substantief vergezellen zonder dat men ze altijd met ons bepalend lidwoord kan vertalen, doch in tegenstelling met het Galelareesche *o* zijn dan dikwijls òf verschillende woordjes voor enkel- en meervoud in gebruik, òf wordt alleen het enkelvoud er door gekenmerkt, terwijl ook voor eigennamen en appellatieven afzonderlijke lidwoorden bestaan.

In 't Gal. vereischen alle substantieven *o* vóór zich, behalve vrouwelijke eigennamen, die ngo hebben. Eenigermate is hiermede het gebruik van ni in 't Javaansch te vergelijken. Ook vóór janau, man, blijft *o* achterwege. Enkele woorden, die eene betrekking van verwantschap of vriendschap aanduiden, nemen in stede van *o* gewoonlijk gia vóór zich; bijv. gia ròka deo gia pĕdéka, de man en de vrouw. Daar gia pĕdéka ook z. v. a. «zijn, hun vrouw» is, mag men het besluit trekken dat gia in waarde beantwoordt aan het Jav. kang, en dus ook als betrekkelijk voornaamwoord, resp. lidwoord kan beschouwd worden.

Gaat een bezittelijk voornaamwoord of het als zoodanig beschouwde ma vooraf, dan blijft *o* insgelijks achterwege; bijv. awi of wi tahu, zijn

[1] Zoo ook Tern. maré-kolano, koningssteen (Naidah, blz. 384).

huis. De vraag is of *o* hier niet vervat is in awi, in de gewijzigde uitspraak *a*.

Het ook in het Tobelosch gebruikelijke *o* komt in het Ternataansch niet meer voor, doch in deze laatste taal doen in zekere mate de persoonlijke voornaamwoorden, als ze substantieven voorafgaan, dienst als bepaalde lidwoorden, bijv. ana Walanda, de Hollanders, eig. zij, Hollanders; ana imam si hatibi, de Imams en Chatibs. Wordt het overeenkomstige na in het Gal. gebezigd, dan geschiedt het, volgens Bekn. Spr. § 120, om «aan den naam eens persoons een meer algemeene strekking te geven, of aan te duiden dat niet bepaald of uitsluitend de genoemde persoon bedoeld wordt». Anders gezegd, na duidt familienamen aan en in 't algemeen wat in het Grieksch uitgedrukt wordt door *οἱ μετα*. Dus na Taba, de Tàba's, het erf der Tàba's; na Kòno wa mòte ka, hij is de Kono's (Kono en diens gezellen) gevolgd. Namen of titels van vrouwen hebben alsdan vóór na het vrouw. lidwoord ngo; dus ngo na Bòki, de Prinses en de haren.

HOOFDSTUK VI.

Bijvoegelijke naamwoorden.

Veel adjectieven zijn oorspronkelijk deelwoorden, en onderscheiden zich niet van deze, hetzij als attribuut of als gezegde gebezigd. Andere, niet afgeleide adjectieven, zooals lamo, groot, adil, rechtvaardig, loa, oprecht, nemen als gezegde den hierbij behoorenden persoons-exponent *i* vóór zich, doch geen voorvoegsel; bijv. awi siningi *i* adil deo *i* loa, zijn gemoed was rechtvaardig en oprecht (Bijb. Verh. § 5, 2).

Een derde categorie van bijv. naamwoorden onderscheidt zich door het voorvoegsel da, waarbij dan de persoonsexponent achterwege blijft. Bijv. awi diha da lòha, zijn mes (is) goed; ma sòpo pa òdo da lòha, de vrucht er van te eten is goed; ai bòki da gàsi, mijne kat (is) leelijk; manga bi dòku daputuru deo i lamo, hunne steden zijn sterk en groot.

In de Bekn. Spr. worden deze adjectieven beschouwd als werkwoordelijke vormen. Wij lezen namelijk § 61 het volgende: «Het bij de eenvoudig-onovergankelijke werkwoorden gebruikte *i* = het (voor zaken) wordt bij het toestandswoord vervangen door een geheel afzonderlijk voorvoegsel da, dat bij dit werkwoord moet beteekenen *het* of *ze*. In den aanvang is men geneigd dit toestandswoord voor zaken en voorwerpen aan te zien voor het bijvoegelijk naamwoord, maar bij nadere beschouwing ziet men, dat het dezelfde veranderingen ondergaat als het werkwoord en dus daaronder moet gerangschikt worden.»

Als wij de bedoeling dezer zinsneden niet verkeerd begrijpen, wil de

Schr. zeggen dat de «toestandswoorden» slechts dan, wanneer het onderwerp onzijdig is, in den 3 ps. enk. en mv. da als persoonsexponent aannemen. Toestandswoorden noemt de Schr. eene zekere klasse van werkwoorden, die aanwijzen «dat het onderwerp verkeert in den toestand of de gesteldheid, die door het grondwoord wordt aangeduid»; bijv. ziek zijn; kwaad zijn; hongeren; verheugd zijn; e. dgl. (§ 59). Wanneer het lijdend onderwerp, grammatisch voorwerp, van zulk een toestandswoord een mannelijk of vrouwelijk persoon is, dan is de constructie deze, dat het grammatisch onderwerp *i*, d. i. «het» of «zij» (mv. der 3 geslachten) vooropstaat, gevolgd door den lijdenden persoon in den accusatief, waarna het werkwoord. Dus i ni made, Lat. id te pudet, (of mogelijkerwijze ii, eae, ea te pudore afficiunt), gij (enk.) hebt schaamte; ja (voor i ja) made, zij hebben schaamte. Vormelijk nu verschilt deze constructie niet van i ni kutùka, zij vervloeken u; ja kutùka, zij vervloeken het. Met deze wending wordt het passief uitgedrukt, zoodat i ni kutùka tevens is: gij wordt vervloekt; ja kutùka, het wordt vervloekt. Dezelfde constructie vereischen de als gezegde gebezigde telwoorden; dus o ngò pĕdéka ja sinòto, de vrouwen, de tweeën; de vrouwen, zij twee (zijnde).

Het is niet te ontkennen dat da gebruikt wordt bij een onzijdig-lijdend, d. i. niet-werkend, onderwerp, waar in overeenkomstige gevallen voor mannelijke of vrouwelijke personen de bovengeschetste constructie in zwang is. Zoo bijv. is i ni toòsa, gij wordt boos, of: zij maken u boos; doch o Kajin awi sininga da toòsa poli, het gemoed van Kain werd zeer boos. Uit zulk een constructie, zonder meer gegevens, kan men niet met zekerheid opmaken of da een exponent is van den 3 ps. enk. onz., dan wel een kwalificatief en bezitaanduidend voorvoegsel op de wijze van oud-Javaansch, Bataksch, Bisayasch, Tagalogsch, Sangirsch ma en Dajaksch ba, of van zulke prefixen als tar in 't Bataksch, ta in het Dajaksch, Makassaarsch, Bugineesch, Fidji, en het gelijkwaardige ra in 't Fidji, die een intransitief-passief uitdrukken.

In het Ternataansch worden adjectieven, hetzij primaire of afgeleide, zonder persoonsexponent, met het zelfst. nmw. verbonden; bijv. bésa talalu lamo si koré talalu fòturu, een zeer groote regen en een zeer hevige wind [1].

Als adjectieven zijn zoowel in het Galelareesch als in het Ternataansch m. i. ook te beschouwen de met prefix ma afgeleide. Dit ma komt in zooverre met het Maleische băr overeen, dat het zoowel kwalificatieve werkwoorden als adjectieven vormt; dezelfde waarde heeft ma in het Oudjav., Bataksch, Sideïsch, de Filippijnsche talen enz. Vermoedelijk is Gal. en Tern.

[1] Zie N° 1 van de Tern. teksten in De Clercq's Bijdragen, blz. 1.

ma identisch met dit ma, hoewel het tevens in beteekenis aan Tag., Bis. mag, Tombulusch mah, Sangirsch mĕ', enz. beantwoordt; evenals het Maleische băr. De verklaring in de Bekn. Spr. § 128, volgens welke bijv. madoròu, onbruikbaar, slecht, in o baro madoròu, onbruikbaar kleed, en o njawa madoròu, slecht mensch, eigenlijk zou beteekenen «onbruikbaarheid, slechtheid er van» is ten eenenmale onaannemelijk. Bij de behandeling der reflexieve werkwoorden komen wij op dit prefix terug.

HOOFDSTUK VII.

Telwoorden.

De Galelareesche telwoorden komen in hoofdzaak, behoudens een paar onbeduidende uitzonderingen, overeen met de Ternataansche, en wijken aanmerkelijk af van de meest verbreide, en daarom zonder twijfel oudste Maleisch-Polynesische. Slechts weinige er onder zijn duidelijk te herkennen, zooals siu, sio, negen, ratu, honderd, tjala, duizend, hoewel deze twee laatste den indruk maken van ontleend te zijn. De stam van 4, namelijk ha, zou uit MP. ĕpat, pat, kunnen ontstaan zijn, doch zoolang men niet onwederlegbaar heeft aangetoond dat in het Tern. en Gal. *h* aan MP. *p* kan beantwoorden, heeft de vergelijking van ha met pa geen andere waarde dan die van een gissing. Of Tern. ra, zes, met MP. ĕnĕm, ănám mag vergeleken worden, is ook ietwat twijfelachtig.

Hoe duister de geschiedenis der telwoorden in de Ternataansch-Halmaherasche groep ook zij, er is reden om te veronderstellen dat om ons onbekende redenen de oude namen der getallen grootendeels door nieuwere vervangen zijn. Een voorbeeld dat zulk een vernieuwing nog in een betrekkelijk laat tijdperk in den boezem der groep zelve heeft plaats gegrepen, levert het Galelareesche woord voor 2, sinòto, waarvoor het Ternat. modi voor personen, romdidi voor zaken en dieren, zegt. Dat nu het Gal. ook eenmaal hetzelfde woord voor 2 bezeten heeft, blijkt uit het als bijwoord bewaard gebleven kapidiri, eergisteren, want dat bevat diri = 2, en pi, vermoedelijk = Jav., Tag. ping, gelijk kapagangi, vóóreergisteren, angi = 3, en kapiiha, vóór-vóóreergisteren, iha = 4. Zoo is ook midiri overmorgen.

Zoowel in 't Gal. als in het Tern. vereischen de meeste getalvormen zekere woordjes vóór zich; in de keuze van deze toegevoegde bestanddeelen gaan beide talen hun eigen weg. In het Tern. wordt moi, wanneer van een persoon sprake is, voorafgegaan door *a*, terwijl al de volgende getallen in 't overeenkomstige geval nga voor zich nemen. Ik veronderstel dat *a*

een verouderd persoonlijk voornw. enk. is, en nga is het nog thans gebruikelijke vnw. van den 3 ps. mv. Is er sprake van zaken of dieren, dus in 't onzijdig geslacht, dan hebben de getalnamen van 7 tot 10 ingesloten in 't geheel geen begeleidend woordje; die van 2 tot 6 vertoonen een lettergreep vóór zich, bestaande uit *r* met wisselenden klinker, ri moi, ro mdidi, ra ange, enz. Vermoedelijk is ook dit oorspronkelijk een voornw. en wel van 't onzijdig geslacht, ri enk., ro, ra mv.

Het Gal. bezigt de getalnamen zonder eenig voorvoegsel, wanneer datgene waarop zij betrekking hebben onzijdig is; spreekt men echter van mannen of vrouwen, dan laat men de telwoorden voorafgaan door een persoonsexponent; dus o ngò pĕdéka ja sinòto, twee vrouwen; ngomi mi sinòto, wij tweeën. Op te merken valt dat in plaats van saängi 3 en iha 4, in zulk een geval niet gebruikt wordt ja saängi, ja iha, maar ja ruwangi en ja ruha. Dit komt treffend overeen met de overeenkomstige telwoorden voor personen in het Tern., nl. nga rukangé en nga ruha, waarin wij ook een onverklaard bestanddeel ru toegevoegd vinden. Wat de *k* in kange betreft, vergelijke men de *g* in het zooeven aangehaalde Gal. kapa-gangi, vóóreergisteren.

De ranggetallen worden gevormd door vóór den getalnaam «het zakelijk bezittelijk voornw. te plaatsen». Zoo ten minste is de verklaring die de Schr. der Spr. er van geeft, en ik geloof dat zij juist is, omdat in verscheidene MP. talen het ranggetal kan uitgedrukt worden door den getalnaam met het aanhechtsel van den 3 ps. te voorzien, met welke constructie in beteekenis de Gal. met voorgevoegd ma overeenkomt. «De eerste» wordt, evenals bij ons en in de meeste talen der wereld, niet afgeleid van één, maar van een geheel anderen stam; nl. manonòma, eerste, van wo dòma, hij gaat voor.

«Alle», ngodu, heeft in het onzijdige da ngodu, in 't mann. en vrouw. mi, wij, ni, gijlieden, ja ngodu, zij allen.

De zgn. hulptelwoorden komen ook zoowel in het Tern. als in 't Gal. voor. Zoo in eerstgenoemde taal voor huizen hutu, voor boomen haté, voor vruchten sòfò; evenals in de tweede: o tahu o hutu motòha, vijf huizen; o ifa ma lèta sinòto, twee (splijtsels van) planken; o gunangi o làko iha, vier sagobroodjes (eig. sagobroodjes vier oogen).

HOOFDSTUK VIII.

Voornaamwoorden.

1. *Persoonlijke.* Er is reeds gelegenheid geweest om op te merken dat het vnw. van den 3 ps. drieërlei vorm aanneemt naar gelang van 't verschil

in geslacht (behalve dat in den 3 ps. mv. mannelijk en vrouwelijk niet onderscheiden worden); de 1 en 2 ps. zijn daarentegen geslachtloos. Ter vergelijking laat ik hier de pers. voornaamwoorden in 't Galelareesch en Ternataansch volgen.

	Galelareesch.	Ternataansch.
	Enkelvoud.	
1 ps.	ngohi	ngori
2 »	ngòna	ngana
3 » mann.	una	una
» » vr.	muna	mina
» » onz.	i	i
	Meervoud.	
1 ps.	ngomi	ngomi
2 »	ngini	ngoni
3 » mann.	òna	ana (nga)
» » vr.	òna	ana (nga)
» » onz.	i	i

Het onzijdige *i* dient tevens als persoonsexponent bij het werkwoord; de overige exponenten zullen bij de behandeling van het werkwoord ter sprake komen. Hoewel *i* ook in 't mv. gebruikt wordt, mist het toch elk kenmerk van een mv. en moet men misschien den werkwoordsvorm, die door *i* gekenmerkt wordt beschouwen als enk., evenals in eenige andere talen neutra in 't mv. een gezegde in 't enk. bij zich hebben. Daarbij blijft het echter moeielijk te verklaren waarom, zooals wij later zien zullen, *i* ook als exponent optreedt bij meervouden van 't mannelijk en vrouwelijk geslacht, en in 't Mak. en Bug. geldt *i* toch ook zoowel voor 't mann. en vr. mv., als voor 't enk.

De blijkbaar samengestelde vormen van den 1 en 2 ps., en van 't mann. en vr. van den 3 ps., alsook de omstandigheid dat deze in tegenstelling tot het korte *i* nog een bijzonderen exponent vereischen [1] om met het gezegde verbonden te worden, leidt tot het vermoeden dat gezegde voornaamwoorden eigenlijk emphatische vormen zijn, bestaande uit de verbinding van den stam met een of ander partikel, vermoedelijk ing of *ng*, waardoor de vorm de beteekenis verkrijgt van «wat mij betreft» enz. Dergelijke emphatische vormen kunnen na verloop van tijd licht in de functie eens nominatiefs overgaan, zooals o. a. het Fransche moi, toi, lui, ons leeren kunnen. Is het geopperde vermoeden juist, dan laat zich ngori, ngohi verklaren als ontstaan uit ng-ku + een nadrukspartikel; ngona, ngana

[1] **Het Tern. nga vereischt dit niet.**

uit ng-kau of ng-ka + nadrukspartikel; men vergelijke Mal. ăngkau en Day., Tagal., Bisaya ik au, Fidji iko, Pampanga ika, die ook versterkingen van kau en ka schijnen te wezen. Dergelijke versterkte vormen komen in de verwante talen veelvuldig voor; o. a. in het Mota inau, nau, ik en iniko, gij, naast de minder emphatische ko en ka; in het Oba inaw, ik (vgl. Codrington, Melanesian Languages 422). Andere voorbeelden levert het Tombulusch in nyaku, nisiya, nisera.

Op dezelfde wijze kan men ngomi, wij, ontleden in *ng* + MP. kami, en ngoni, ngini, gijlieden, in *ng* + koni, een vorm dien men in het Fidji koni terugvindt als verkorting van kemuni, welk laatste zich vrij nauw aansluit bij Sang. kamene, Bataksch hamuna. Merkwaardig is het dat het Dairisch-Bataksch de kortere vormen kono en kene bezit, welk laatste, ook ten opzichte der klinkers, oogenschijnlijk met Gal. ngini overeenstemt of althans er zeer dicht bijstaat.

De 3 ps. enk. mann. una en mv. ana, ònа bevatten ook twee bestanddeelen, *u* en *a* of *ò* + na. *U* en *a* (*ò*) kunnen zeer wel identisch zijn met de Tombulusche lidwoorden voor 't enk. en 't mv., die in stamvorm luiden ung en ang. Met het Tombul. aanwijzend vnw. ana, die, gene, laten zich ana, òna niet gevoegelijk gelijkstellen, omdat het eerste zoowel enk. als mv. is. Het vrouwelijke muna is blijkbaar afgeleid van una, door voorvoeging van een bestanddeel, dat een vrouwelijk wezen aanduidt, doch welks oorsprong en verwantschap onbekend zijn; mina schijnt ontstaan te zijn uit hetzelfde *m* en ina, eenen bijvorm van una of eene gewijzigde uitspraak er van.

In den accusatief gelden, waar zekere nadruk vereischt wordt, dezelfde vormen als in den nominatief; zoo ook in den datief, behalve dat deze door een toegevoegd achterzetsel (in functie gelijk ons voorzetsel) wordt aangeduid. Dus is ngohi niet alleen *ik*, maar ook *mij*; ngohi ka, aan mij, en zoo verder. Voor de enclitische vormen bestaan bijzondere korte woordjes, die vóór den werkwoordstam geplaatst een direct en indirect voorwerp aanduiden en in waarde dus geheel overeenkomen met me, te, le, la, les of leur in het Fransch. We zullen ze straks opgeven.

Als onbepaald pers. vnw. geeft de Bekn. Spr. § 119 een woord ngòne op, hetwelk met ons «men», «iemand», en in platte taal «je», soms «we, de lui» kan vergeleken worden.

Wanneer ngòne het onderwerp van eenen volzin uitmaakt, bestaat het gezegde uit den werkwoordstam, voorafgegaan door po. Zoo wordt ook het overeenkomstige fò in het Ternataansch gebruikt, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot de meening dat fò ook «wij» zou kunnen beteekenen; het heeft met dit vnw. niets gemeen dan dat in sommige gevallen met «wij»

nagenoeg hetzelfde bedoeld wordt als met «men, iemand». In de verbogen naamvallen nemen wij voorzeker dikwijls de toevlucht tot «ons», dewijl «men» onverbuigbaar is. De toevoeging van het onbepaalde vnw. ngòne — in het Tern. ontbreekt het geheel — verandert de beteekenis van een volzin met po, fò in geenen deele. Daar dit woordje in de Bekn. Spr. beschouwd wordt als een middel om den infinitief te vormen en ook voor het Ternataansch door De Clercq dezelfde rol aan fò wordt toegekend, zal ik later op de eigenaardige constructie van po, fò bij het werkwoord terugkomen. Hier zij alleen nog vermeld dat de enclitische vorm van ngòne als object, accus. en datief, luidt na.

De enclitische accusatief-datief der pers. voornaamwoorden is als volgt:

Enkelvoud.		Meervoud.	
1 ps.	i[1]	1 ps.	mi
2 »	ni	2 »	ni
3 » mann.	wi		
3 » vr.	mi		

In den 3 ps. enk. onz. smelt het voorwerp samen met den persoonsexponent van het gezegde, bijv. òna ja kĕlélo, zij zien het, zoodat men niet met zekerheid kan zeggen hoe de accusatief-datief op zich zelf geluid heeft. Voor den 3 ps. mv. mann. en vr. geeft de Schr. op ja, jo, doch ook deze vorm is ontstaan ten gevolge eener nauwe verbinding van den voorafgaanden persoonsexponent en den enclitischen accusatief. Uit het § 114 aangevoerde voorbeeld: o tewo ma wuti ja sigudju òna, de draaikolk der zee verzwolg hen, mag men wel opmaken dat een onz. onderwerp en accusatief te zamen ja opleveren, wanneer het voorwerp mannelijk is, doch verder blijkt er niets met zekerheid uit.

De gedaante van den 1 en 2 ps. ondergaan eveneens in bepaalde gevallen tengevolge van samensmelting met den subjectexponent van 't gezegde kleine wijzigingen, doch de bovenstaande vormen zijn duidelijk als de ongewijzigde te onderscheiden.

Het enclitische object van ngòne, men, iemand, is na.

Tot versterking van 't pers. vnw. dient masirète, zelf. In het Tern. vind ik amoi-masirète ook in den zin van «ieder afzonderlijk» (Naidah blz. 382).

2. *Bezittelijke voornaamwoorden.* Het is eene opmerkelijke bijzonderheid van 't Gal. en Tern., dat de bezittelijke voornaamwoorden vóór hun substantief geplaatst worden. Ze luiden als volgt:

[1] Vermoedelijk = hi, de sluitlettergreep van ngohi, ik.

Galelareesch.	Ternataansch.
Enkelvoud.	
1 ps. ai	ri
2 » ani, 'ni	ni
3 » mann. awi, aw', 'wi	i
» » vr. ami, 'mi	mi
Meervoud.	
1 ps. mia	ma
2 » nia	nia
3 » mann. en vr. manga	nga

In deze Gal. bez. voornaamwoorden herkent men terstond dezelfde woordjes die ook dienst doen als accusatief-datief der persoonlijke, met eene deels van voren, deels van achteren toegevoegde *a*. Alleen de 3 ps. manga wijkt af, en is van denzelfden stam als het Tern. nga, dat synoniem moet wezen met Gal. ja, want terwijl de Ternataan zegt nga ruha (zij) vier, nga rukange (zij) drie, heeft de Galelarees ja ruha, ja ruwangi.[1]

Het bez. vnw. voor een onbepaalden persoon is nanga.

Wil men den nadruk leggen op het bez. vnw., dan gebruikt men voller vormen; nl. to ngohi ai, to ngòna ani, enz. Dus is ami tahu, haar huis, doch to muna ami tahu, háár huis. To alleen komt voor in den zin van «voor, van», bijv. to ngohi, voor, van mij; to njawa masomoa, voor, van andere menschen. To is dus vermoedelijk een voorzetsel en verwant met het Tern. voorzetsel toma, bijv. toma ngarah, aan, bij de deur; toma wangé ènagé, op dien dag.

Wanneer een 1 of 2 ps. enk. voorgesteld wordt als bezitter van een vrouwelijk familielid, dan neemt het betr. vnw. het vr. lidwoord ngo vóór zich. Derhalve ngo i pĕdéka, mijne vrouw; ngo ni ngòpa o ngò pĕdéka, uwe dochter. Wellicht zijn dit oorspronkelijk beleefdheidsvormen, overeenkomende met ons «Mevrouw uw Moeder», het Duitsche «Ihre Frau Gemahlin» e. dgl.

Als bez. vnw. van een grammatisch onz. bezitter geldt ma; bijv. o bòki ma pego, de kat haar staart; o gòta ma uma, de boom zijn tak.

Het gebruik van ma nu blijft niet enkel tot het onz. bepaald, want ook zekere mann. en vr. woorden nemen het vóór zich om eene genitiefbetrekking uit te drukken, of, nog algemeener uitgedrukt, alles wat in het Oudjav. door het affix nya, Nieuwjav. ne, *e*, Mal. ña, Sund., Bat., Madu-

[1] Het Tern. nga vind ik ook als bez. vnw. bij een 2 ps. mv.: la afa ngoni nga ngofa si fohéka i dadi dafa, en opdat niet ulieder kinderen en vrouwen slaaf worden (Naidah, blz. 394). Doch dit zal wel eene fout wezen voor nia.

reesch, Tombulusch na, Tag. niya, enz. aangeduid wordt. Evenzoo bezigt het Tern. ma. Vooreerst dan wordt dit ma, zooals de Schr. § 126 zegt «ook gebruikt van *personen*, maar uitsluitend in het geval, dat men de familiebetrekking van den een tot den ander vermeldt»; voorbeelden zijn: ai bira ma ròka, mijn zuster haar man, de man van mijn zuster; o Jan ma awa, Jan zijne moeder, Jans moeder; o Nahor ma ngopa janau, de zoon van Nahor; awi ronga o Tsakarias deo ma pĕdéka ami ronga ngo Elisabeth, zijn naam (was) Zacharias en zijne vrouw haar naam Elisabeth. Zoo ook in het Tern. Kitjili Kodja manjoka ma ngofa Djou Kajoa, K. K. huwde met de dochter van Djou Kajoa; alleen de woordschikking verschilt van de Galelareesche; maar Djou kolano Djainalabodin i ngofa Djou kolano Bajano i ngofa Djou kolano Hajur, de zoon van koning Dj. (was) koning Bajano; diens zoon (was) koning Hajur [1]. Ook het toebehoor van een persoon wordt in het Tern. door ma gekenmerkt; het voorbeeld in De Clercq's Bijdr. 197 is djou ma falah, het huis van den heer.

Verder staat in 't Gal. ma voor alle titels, als ma kolano (eig. de koning er van, nl. van 't land); ma kimalaha, het dorpshoofd; ma imam, de priester. Zelfs waar een titel bij ons het onbepaalde lidwoord heeft, vind ik ma zoo gebruikt; bijv. Ma wàkutu o Herodes o Judea ma kolano wa parèta, de ngokahéna ma imam moi, awi ronga o Tsakarias, te dien tijde heerschte Herodes de Koning van Judea, en aldaar was een priester, Zacharias geheeten. Hiertoe behooren ook ma bàba deo ma awa, wanneer deze te vertalen zijn met «de vader en de moeder». In een voorbeeld als: una wo tèmo ma djòu ma pĕdéka, hij (Jozef) zegt tot de vrouw van zijnen heer (Bijb. Verh. § 17, 1), kan ma djòu verklaard worden als «de heer», of anders is het behandeld als de benamingen voor familiebetrekkingen. Het Tern. heeft geen ma bij titels.

Een aantal substantieven hebben in 't Gal. steeds ma vóór zich in plaats van 't lidwoord *o*, «omdat het begrip, dat zij aanduiden niet anders dan in betrekking tot eene andere zaak kan gedacht worden»; ma màko, het mannetjesvarken; ma èsa, de zeug; ma musè, de bigge; o kàso ma nau, reu; o kàso ma bĕdéka, teef [2]; ma solano, het begin; ma raba, het binnenste.

Aan de overeenkomst dezer constructie in karakter, niet in uiterlijken vorm, met die in 't Jav. enz. met bezittelijk aanhechtsel of met het betr. nw. behoeft nauwelijks herinnerd te worden.

[1] Naidah, blz. 428 en 392.

[2] Waarom de *p* bij diernamen overgaat in *b*, terwijl anders de *p* blijft, bijv. o Abram deo ma pĕdéka, Abram en zijne vrouw, is niet duidelijk.

Volgens § 128 der Bekn. Spr. gebruikt men ma ook om met een substantief aan een ander eene bepaling van hoeveelheid of hoedanigheid toe te schrijven; dus o pipi ma lamo, veel geld; o guratji ma dohutu, echt goud; o baru ma doròu, versleten kleedingstof. Eigenlijk zouden deze uitdrukkingen beteekenen: veelheid van geld; echtheid van goud; slechtheid van kleedingstof. Of deze verklaring de juiste is, zouden wij voorloopig niet durven verzekeren en volgens De Clercq is Tern. malamò, iemand van geboorte, en is ma een voorvoegsel dat in waarde met Mal. băr (dus ook met Bat., Oudj., Tag., Bis. ma) gelijkstaat. Verder onderzoek in dezen zal niet overbodig zijn.

3. *Aanwijzende voornaamwoorden.* Deze zijn manéna, néna, deze, dit; magéna, géna, die, dat; eenigszins afwijkend heeft het Tern. ènané en ènagé, hoewel de bestanddeelen na en gé aan beide talen gemeen zijn; Tern. èna is meest onzijdig en komt dan in waarde overeen met ons «het»; doch ook èna gé kan zoo voorkomen [1]. De plaats der aanw. voornaamwoorden is achter het woord dat zij nader bepalen.

Menigmaal is het aanw. vnw. in onze taal weêr te geven met het bepalend lidwoord [2], of ook wel met een bijwoord van plaats en tijd. Over 't algemeen bestaat in 't Gal. eene neiging om een overvloedig gebruik van de aanw. voornaamwoorden, zelfs na een pers. vnw., te maken. Voorbeelden van dit alles geeft de Bekn. Spr. § 105.

Als een verkorte vorm van magéna wordt opgegeven mĕna; van magéna, méga; als eene verlenging van het eerste magĕnéna; van het tweede magĕgéna. Om het Jav. mahu, wahu, en ons «gezegde, bedoelde» uit te drukken, dient magéna of maéna, die in de Bekn. Spr. § 106 ten onrechte betrekkelijke voornaamwoorden heeten.

Meer als bijwoord dan als vnw. in gebruik zijn de door voorvoeging van kò gevormde woorden kòmanéna, zulk, zoo (als dit); kòmagéna, zulk, zoo (als dat); kòmadòke, zooals gindsche; weinig hiervan verschillend zijn maro kòmanéna, zoodanig (eig. zoo als deze, dit) enz.

Tot de aanw. voornaamwoorden brengt de Schr. der Bekn. Spr. ook de volgende bijwoorden van plaats, die veel meer fijnere onderscheidingen uitdrukken dan de overige MP. of Arische talen kennen. Het zijn dòka, ginds (aan den over- of achterkant), en dòke, hetz. (doch dichter bij); dina, aan de landzijde; dine, hetz. (doch dichter bij); dai, aan de zeezijde; dade, hetz. (dichterbij); daku, boven; dake, hetz. (dichterbij); dahu, beneden; dahe, hetz. (dichterbij).

---

[1] In het als verouderd opgegeven Tern. génaé, dat is, herkent men licht Gal. géna.

[2] In het Tern. wordt vooral gé gebruikt, waar wij het lidwoord en de Maleiers itu bezigen; bijv. toma kije Ternate gé, Mal. di gunong Ternate itu.

Deze plaatsaanduidende woorden kunnen voorafgegaan worden door zekere voorzetsels, die eene richting te kennen geven en bij substantieven als postposities optreden, en evenzoo bij werkwoorden, bij welke zij de richting der beweging of handeling aanduiden, volkomen als onze ten onrechte «voorzetsel» genoemde woordjes bij samengestelde werkwoorden, als *ingaan*, *heengaan*, *toenaderen*, enz. De plaatsing dezer woordjes is dus juist de omgekeerde van de onze; wij zeggen *waarin*, *waartoe*, *waarheen*, maar *ingaan*, *toevoeren*, *heensnellen* enz., en *in de stad*, *naar de plaats*, *te land* enz. Het Gal. daarentegen: no néna, hier heen; doch ma bobàpo ka, tot, naar, aan den vriend; o bòso ku, uit een pot, en ai diha no (gij) i (mij) gaho no, breng mij mijn mes aan (Duitsch *bring mir her*); o bi onta wa buku ku, hij deed de kameelen nederknielen; wo maruba ku awi biu ka, hij viel neder op zijn gelaat. Vgl. Bekn. Spr. § 82. In de teksten worden deze partikels niet van het werkwoord afgescheiden geschreven, in overeenstemming met het gebruik in onze taal, en niet geheel ten onrechte, want zij vormen met het werkwoord eene soort van samenstelling [1]. Daarentegen zijn het bepaalde postposities bij substantieven, en mogen zij hiermede niet bij wijze van naamvalsuitgang onafscheidelijk verbonden worden. Dit blijkt o. a. daaruit dat van twee of meer gecoördineerde naamwoorden alleen het laatste de partikel achter zich aanneemt. Terecht schrijft men in onze taal «aan geld en goed» en niet «aangeld en goed»; «aan dezen man» en niet «aandezen man»; zoo ook is in 't Gal. te schrijven o dòku magéna ka, te dezer stede (Bijb. Verh. § 7, 1). Ten aanzien van de bijwoorden van plaats kan men zich aan de Hollandsche schrijfwijze houden; dus kanéna, hier, Tern. kané; kagéna, daar, Tern. kagé.

De bedoelde voorzetsels (resp. achterzetsels) zijn in 't Gal. ka, sa, ko, ku, i (voor je) en no. Ka beantwoordt aan ons «te, toe, aan», dus in één woord aan 't Engelsche to; sa is uit of naar eene plaats landwaarts; ko, uit of naar eene plaats zeewaarts; ku, uit of naar eene plaats beneden; i (je), uit of naar eene plaats boven; no beantwoordt aan het Hoogd. her. Eene volledige opsomming dezer partikels verbonden met plaatsbijwoorden vindt men Bekn. Spr. bl. 70, vgg. Uit het Ternataansch ken ik ka, bijv. in kagé, daar, kané, hier; het beteekent ook tot, ten behoeve van, bijv. lahi manusia ka una i òti ma awu, hij vroeg menschen tot roeiers van zijn vaartuig (zie De Clercq's Woordenlijst onder ka). Het meest gewone voorzetsel om «te, in, op» uit te drukken, is toma; bijv. toma wangé ènagé, te dien dag; tégo toma kurusi, op eenen stoel zitten.

[1] In menig geval is de verbinding zoo innig, dat men de bestanddeelen volstrekt niet zou mogen scheiden, bijv. in hino, komen, hike, geven, e. dgl.

Verder ije, doch alleen als bijwoord van plaats: ije si tarah, naar boven en beneden; eene afleiding van dit ije is kije, berg, en mije, noordwaarts, eig. opwaarts. Voorts sa in isa, Gal. hisa, landwaarts; en ko in hòkò, Gal. hòko, zeewaarts.

Het onbepaald bijw. van plaats is naga, ergens, waarvan kanaga, sanaga, enz.

Door voorvoeging van ngo wordt de beteekenis der behandelde plaats en richting aanduidende woorden versterkt; dus ngokadina, ngokodàhe, enz. Schr. vergelijkt ons «al» in «alhier, aldaar».

Van de bijwoorden worden adjectieven gevormd door het voorvoegsel ma; bijv. o tahu madine, het aan de landzijde gelegen huis; o igo madàke, de daar boven hangende kokosnoten.

4. *Betrekkelijk voornaamwoord.* Een eigenlijk betr. vnw. bezit het Gal. niet, doch géna, minder gewoon magéna, aan het einde van eene zinsnede geplaatst, dient om aan te duiden, dat eene zinsnede tot het hoofdwoord des volzins in zulk eene verhouding staat als in onze taal door een betrekkelijken bijzin te kennen wordt gegeven. Bijv. o nawo àsa i siguguti sa géna, de visch die zij straks aan land hadden gebracht; o njawa masomoa ani dòku ka wo gogòge géna, de vreemdeling die in uw dorp verblijf houdt. De werkw. vormen met reduplicatie zijn die van het deelwoord, zoodat in Bekn. Spr. § 106 dan ook de meening wordt uitgesproken dat men de boven aangehaalde voorbeelden eigenlijk vertalen moest: de pas aan land gebrachte visch; de in uw dorp verblijf houdende vreemdeling. Doch bij deze vertaling wordt géna zwijgend verondersteld geheel hetzelfde te wezen als ons bepalend lidwoord, en dat is het niet.

Verkeerdelijk worden blz. 77, vg. ettelijke aanwijzende voornaamwoorden door den Schr. onder de betrekkelijke gerangschikt; in dalòha magéna, dat is goed, magéna ja mòdo, dat vreezen zij, is magéna een aanwijzend vnw. Evenzoo maéna, hetgeen wij reeds gelegenheid hadden op te merken.

5. *Vragende voornaamwoorden.* Ons «wie» is Gal. nago, Tern. nagi, dat naar gelang van omstandigheden verbonden wordt met een mann., vr. of meerv. persoonl. vnw.; nago-una, wie (mann.); nago-muna, vr.; nago òna, mv. «Wat» is òkia, Tern. kogah.

«Hoeveel» van zaken is moruwo; van personen sprekende zegt men mi-, ni- of ja moruwo, hoeveel wij, gij of zij. Mo vormt ook een bestanddeel in de telwoorden moi, één, motòha, 5, mogiowo, 10, moruwangi, 30, moruha, 40, enz.; ru duidt een veelvoud aan, blijkens ja ruwangi, zij drieën; ja ruha, zij vieren; evenzoo Tern. Wat de eigenlijke kracht van het samengestelde moru is, blijkt niet.

De vragende bijwoorden zullen wij bij de bijwoorden behandelen.

6. *Onbepaalde voornaamwoorden.* Gelijk in allerlei andere talen, verschilt het onbep. vnw. in het Gal. niet van het vragende, dan door de toevoeging van een partikel, en wel in 't Gal. van naga. Dus nago una naga, iemand (mann.); nago muna naga, iemand (vr.); nago òna naga, sommige, zekere; òkia naga, iets. Het onb. vnw. van hoeveelheid is moruwa naga, eenige, ettelijke.

7. *Wederkeerig voornaamwoord.* Als zoodanig wordt § 122 opgegeven het voorvoegsel ma. In hoeverre men gerechtigd is dit ma als een vnw. te beschouwen, zullen wij bij de behandeling van 't wederkeerig werkwoord nader onderzoeken.

Bij het reflexief wkw. gebruikt men tot versterking van het pers. vnw. liever 't uit het Mal. overgenomen diri dan 't vroeger vermelde masirète. Diri wordt verbonden met het bez. vnw., op Engelsche wijze, doch consequenter: ai diri, myself; ani diri, thyself; manga diri, hen zelven.

HOOFDSTUK IX.

Werkwoorden.

De Gal. werkwoorden kunnen, deels naar hun aard, deels naar hun vorm, verdeeld worden in: 1. eenvoudige intransitieven; 2. d° transitieven; 3. afgeleide intransitieven; 4. d° transitieven; 5. samengestelde; 6. toestandswoorden. Tot de eerste soort behooren bijv. tàgi, gaan; supu, naar buiten gaan, buitenkomen; tot de tweede tago, grijpen; tòda, omhakken; tot de derde mabaro, een sarong dragen of aandoen; maàka, geschieden; mawusi, zich kammen; masimane, zich vertoonen; tot de vierde siguti, laten afdalen, aflaten; siudo, drenken, bezigen om er uit te drinken; siogu, gebruiken om er mede te snijden; dabàbu, vallen op; dosòne, sterven op; tot de vijfde hije, opwaarts gaan; kahino, herwaarts komen; tot de zesde i wi nali, hij is verheugd.

In de Bekn. Spr. § 48 vgg. worden de werkwoorden onderscheiden in eenvoudige en samengestelde werkwoordsvormen (waarmede bedoeld schijnt te wezen: soorten van werkwoorden). De eenvoudige werkwoorden worden wederom verdeeld in oorspronkelijke, afgeleide en samengestelde. Geheel onafhankelijk van deze indeeling is de onderscheiding der werkwoorden in onovergankelijke, overgankelijke en wederkeerige in § 54. Om meer dan éêne reden meen ik eene andere indeeling te moeten volgen, waarbij het mij minder te doen is om consequentie dan om duidelijkheid.

Personen des werkwoords.

Deze worden in 't Gal. en Tern. aangeduid door bepaalde pronominale woordjes, wier stammen grootendeels overeenstemming vertoonen met de nog bestaande persoonl. voornaamwoorden. Wanneer deze persoonsexponenten niet samensmelten met een objectaanduidend woordje, luiden zij als volgt:

	Galelareesch.	Ternataansch.
	Enkelvoud.	
1 ps.	to	tò
2 »	no	nò
3 » mann.	wo	ò
» » vr.	mo	mò
» » onz.	(i)	(i)
	Meervoud.	
1 ps.	mi	mi
2 »	ni	ni
3 » mann. vr. onz.	i	i

Deze persoonaanwijzers gelden in het Ternataansch voor alle werkwoorden, doch in het Gal. alleen voor de intransitieven en in bepaalde gevallen voor de zgn. causatieven, daar ook voor 't object bijzondere pronominale exponenten bestaan, welke met bovengenoemde woordjes kunnen samensmelten.

Het onderwerp van een werkw. kan natuurlijk bestaan uit een substantief of uit een pers. vnw. Dit laatste kan verzwegen worden, daar het verschil van persoon voldoende door den exponent aangeduid wordt. Intusschen is de verzwijging van het pers. vnw. betrekkelijk zeldzaam, behalve in den imperatief. Bij wijze van voorbeeld volge hier de Tegenw. Tijd van s u p u, naar buiten gaan:

	Galelareesch.		Ternataansch.
	Enkelvoud.		
1 ps.	ngohi to	supu	ngori tò supu
2 »	ngòna no	»	ngana nò »
3 » mann.	una wo	»	una ò »
» » vr.	muna mo	»	mina mò »
» » onz.	i	»	i »
	Meervoud.		
1 ps.	ngomi mi	supu	ngomi mi supu
2 »	ngini ni	»	ngoni ni »
3 »	òna i	»	ana i »

Eenvoudige intransitieven en transitieven.

Als eenvoudige werkwoorden zijn te beschouwen dezulke die in werkelijkheid of oogenschijnlijk geen afleidingsbestanddeel bevatten. Zonder twijfel bestaan de meeste dezer werkwoorden uit een wortelwoord en een of ander formatief, doch in den tegenwoordigen toestand der taal laten zij zich niet met zekerheid ontleden, evenmin als bijv. in 't Javaansch stammen als tĕka, ḍatĕng, wĕruh, wĕdal, laku enz. Zulke werkwoorden in het Gal. zijn tàgi, gaan, odo, eten, udo, drinken, liho, terugkeeren, tobo, zwemmen, èto, tellen, nano, toeschouwen, kĕlélo, zien. Uiterlijk onderscheiden de transitieven zich niet van de intransitieven; alleen openbaart zich de aard der eersten terstond daardoor, dat zij voorafgegaan worden door een objectsexponent; eene eigenaardigheid van het Galelareesch, die in het Ternataansch hare wederga niet heeft.

Aanduiding van het object bij transitieven.

De voornaamwoordelijke objectsexponenten worden in de Bekn. Spr. met de noodige uitvoerigheid opgegeven § 112, vgg. Gemakshalve laat ik hier een overzicht van die woordjes in verband met de persoonsaanwijzers volgen.

ik u	(ngohi)	to ni	gij mij	(ngòno)	no i
» hem	»	» wi	» hem	»	» wi
» haar	»	» mi	» haar	»	» mi
» het	»	ta of to	» het	»	na of no
» ulieden	»	ti ni	» ons	»	no mi
» ze	»	ta	» ze	»	na
hij mij	(una)	wo i	zij mij	(muną)	mo i
» u	»	» ni	» u	»	» ni
» haar	»	» mi	» het	»	ma of mo
» het	»	wa of wo	» ons	»	mo mi
» ons	»	wo mi	» ulieden	»	mi ni
» ulieden	»	wi ni	» ze	»	ma
» ze	»	wa			
het mij		i (uit i i; dus ī?)	wij u	(ngomi)	mi ni
» u		i ni	» hem	»	» wi
» hem		i wi	» haar	»	» mi
» haar		i mi	» het	»	» ja of jo
» het		ja of jo	» ulieden	»	» ni
» ons		i mi	» ze	»	» ja
» ulieden		i ni			
» ze		ja			

gijlieden mij	(ngini) ni (voor ni i)	zij mij	(òna) i (voor i i)
» hem	» ni wi	» u	» i ni
» haar	» » mi	» hem	» » wi
» het	» na of no	» haar	» » mi
» ons	» ni mi	» het	» ja of jo
» ze	» » ja	» ons	» i mi
		» ulieden	» i ni
		» ze	» ja

In eenige der bovenstaande vormen heeft eene samensmelting plaats gehad van het object met den persoonsexponent; dus in i, het mij; ni, gijlieden mij; de vormen ta en to, na en no, ma en mo, ja en jo bevatten den persoonsaanwijzer en den objectsvorm van 't onzijdig pers., die volgens Van Baarda ja of jo is. «Sommige werkwoorden nemen ja bij zich, andere jo; voor dit verschillend gebruik is geen regel aan te geven, daar het zelfs voorkomt bij werkwoorden, die dezelfde strekking hebben en met dezelfde letter aanvangen», wordt § 67 geleerd. Als voorbeelden worden aangehaald òdo, eten, dat ja neemt, en udo, drinken, dat jo heeft. Edoch in strijd hiermede vindt men Bijb. Verh. § 24, 2: i òdo deo o angguru ja udo, zij eten (intr.) en drinken wijn; evenzoo § 3, 2, (N. T.): una upa o angguru èke aràki wa udo, hij drinke geen wijn of sterken drank; intransitief natuurlijk i òdo deo i udo, zij eten en drinken, § 24, 1.

De oorzaak waarom sommige transitieven ja, andere jo nemen, heb ik niet kunnen opsporen. Men zal opgemerkt hebben dat er uiterlijk geen verschil te ontdekken is tusschen to, no, wo, mo, waar ze enkel persoonsaanwijzers zijn en waar ze verondersteld worden den objectsexponent jo in zich te hebben opgenomen; alleen in 't mv. mi jo, ni jo, ziet men het object uitgedrukt. Mij onverklaarbaar is het gebruik van jo in voorbeelden als o njawa i jo oho, een levend mensch, Bijb. Verh. § 2, 1; ni jo buwo, weest vruchtbaar § 1, 6. Hoe kunnen zulke begrippen transitief opgevat worden?

Het object door bovenvermelde woordjes uitgedrukt of daarin opgesloten, is meestal een accusatief, doch kan ook een datief wezen; bijv. to ni doòma, ik slacht voor u; No i hihike géna, (de vrouw), die Gij mij gegeven hebt, B. V. § 3, 2. Meestal wordt het verwijderd object niet anders uitgedrukt dan door den niet-enclitischen datiefvorm des voornaamwoords; bijv. in na hike ngohi ka, gij geeft het aan mij, is na = gij het; in ni jo sano muna ka, vraag het aan haar, is ni jo, gij het. Vgl. Spr. § 115.

Afgeleide werkwoorden.

Van deze kan men verschillende soorten onderscheiden. Om 't overzicht gemakkelijk te maken, zullen wij ze verdeelen in: 1. Denominatieven;

2. werkwoorden met het prefix MA; 3. met het pref. SI; 4. met het pref. DO, DA, DI of DU.

1. *Denominatieven.* De denominatieven vertoonen den stam van 't substantief waarvan zij afgeleid zijn onveranderd, of, in een bepaald geval, gereduplicеerd. Er zijn denominatieven die uitdrukken een zich begeven naar eene plaats; andere die beteekenen zich van een werktuig bedienen of zeker onderdeel van een voorwerp aanbrengen; weêr andere, zeer beperkt in aantal, die zich door reduplicatie van den stam onderscheiden, beteekenen een jagen door kinderen, spelenderwijs, op dieren. Voorbeelden van de eerste soort zijn: wo tewo, hij gaat naar de zee, van o tewo, zee; mi dòro, wij gaan naar den tuin, van o dòro, tuin; i ponga, zij gaan naar 't bosch, van o ponga, bosch. Hetgeen deze denominatieven van soortgelijke in andere Indonesische talen onderscheidt, is de afwezigheid van elk prefix of infix, waardoor 't werkwoordelijk karakter aangeduid wordt. Men vergelijke bijv. Javaansch angetan, oostwaarts gaan, van wetan; Ibanag manalun, naar 't bosch gaan om er te werken, van talun, bosch, wildernis; Tombulusch tumalun, (hij) gaat naar 't bosch, timalun, ging naar 't bosch; en dgl. Of het Galelareesch bij zulke denominatieven eenmaal ook een of ander prefix of anders een voorzetsel gebruikte, is vooralsnog niet uit te maken.

Voorbeelden van de tweede soort van denominatieven zijn: to djala, ik visch met een werpnet, van o djala, werpnet; no bàsu, gij hakt met een bijl, van o bàsu, bijl; wo deru, hij gaat met een vaartuig, van o deru, vaartuig; mi lade, wij likken, van o lade, tong; ni kàtu, gij brengt eene dakbedekking aan, van o kàtu, dakbedekking. Ook van deze denominatieven vereischen de tegenhangers in andere Indonesische talen een verbaalprefix; dus Jav. añdjala, met een werpnet visschen, van djala; Dajaksch mandjala, Tag. mandala, nandaḍala, dungmadala, enz.; Jav. madung, met een bijl hakken, van wadung.

Als voorbeelden van de derde soort van denominatieven met reduplicatie geeft Bekn. Spr. blz. 26 wo nanamo, hij maakt spelend jacht op vogels, van o namo, vogel; wo kĕdèdo, hij maakt jacht op hagedissen, van o kèdo, hagedis; wo kokarianga, hij maakt jacht op leguanen, van o karianga, en een paar andere.

Tot de afgeleide werkwoorden brengt de schrijver der Bekn. Spr. bl. 25 vg. ook dezulke, die, naar zijne meening «oorspronkelijk zelfstandige naamwoorden, als werkwoord optredend een anderen beginmedeklinker aannemen». De onjuistheid van dat gevoelen blijkt uit de t. a. p. gegeven voorbeelden. Zoo zou wo tòro, hij maakt een tuin (eig. hij bewerkt den grond) afgeleid wezen van o dòro, tuin. Natuurlijk is juist het tegendeel waar:

de tuin is een gewrocht van de handeling toro, en niet omgekeerd. Evenzoo is kiolo, slapen, niet een gevolg van den toestand «slaap», hetgeen reeds uit onze eigene taal blijkt, waar *slapen* een sterk werkwoord is en dus niet afgeleid van het substantief *slaap*. Hetzelfde geldt van poòsu, begraven, in betrekking tot o boosu, graf. Niet de bedoelde werkwoorden, die onafgeleid zijn, hebben in hun beginletter eene verandering ondergaan, maar de daarvan afgeleide substantieven; tòro is primair, o dòro secundair [1]. Volgens den Schr. zijn de beginletters der substantieven achtereenvolgens *b*, *d*, *g*, *h* en *n*, waar de overeenkomstige werkwoorden hebben *p*, *t*, *k*, *ng* en *d* of *n*. Als voorbeelden worden opgegeven:

o boòsu, graf; poòsu, begraven.
o bĕréki, oud mensch; i wi pĕréki, hij is oud.
o dabu, saus, doop; tabu, soppen, doopen.
o diïki, hoest; tiïki, hoesten.
o dòro, tuin; tòro, een tuin maken.
o giòlo, slaap; kiòlo, slapen.
o galàla, lawaai; kalàla, lawaai maken.
o hadji, hadji; ngadji, lezen (den Koran).
o nabo, wond; dabo, wonden.
o nagi, schuld; hagi, op den pof halen of geven.

Van deze voorbeelden is reeds aanstonds ngadji te schrappen, dewijl het echt Mal.-Polyn. adji, waarvan ngadji een actieve werkwoordsvorm is, niets gemeen heeft met het Arabische dan den klank. Buitendien is ngadji — althans in deze gedaante — een overgenomen woord, hetzij rechtstreeksch of middellijk, uit het Ambonsch Maleisch of het Javaansch. Aangezien de regel dat een *h* als beginletter van een substantief staat tegenover een *ng* van een werkwoord uitsluitend op dit verkeerde voorbeeld berust, is zij als denkbeeldig te schrappen. Daarentegen had hier behooren vermeld te zijn, dat werkwoorden met een klinker aanvangende substantieven vormen beginnende met eene *g*, bijv. àso, offeren, o gàso, offerande; ale, opwinden, o gale, ring. Inderdaad zijn deze elders opgegeven, in § 13, en wel als uitzonderingen op den regel dat de afgeleide substantieven eene reduplicatie vereischen. De zaak is dat reduplicatie zeer gewoon is, maar niet noodzakelijk.

Reeds vroeger bij de behandeling van het zelfstandig naamw., blz. 130, is opgemerkt, dat hetzelfde verschijnsel zich ook voordoet in het Ternataansch. Ook daar vindt men bijv. tinò, weven (Mal. Pol. tĕnun), doch

[1] Ik houd tòro voor 't Gal. aequivalent van het Mal.-Polyn. tanĕm; overgang van *n* in *r* heeft men m. i. ook in Tern. ra zes, uit ĕnam, ĕnĕm. Van tòro komt de geredupliceerde vorm totòro, landbouwer.

dinò, weeftoestel; fané, rijzen, pané, klimmen, doch bobané, glooiing, plaats waar schepen op 't droge kunnen gehaald worden. Hiertoe behooren ook ettelijke substantieven, waarvan de werkwoordelijke stam in het Tern. mij onbekend is, als dubò, kiemblaadje, van een met zekerheid te veronderstellen verbaalstam tubò, Jav. tuwuh, Mal. tumbuh, Daj. tumbo, Tag., Bis., Fidji tubu; voorts dutu, brandhout, vgl. Sang. matutung, aangebrand, Ponosakansch tutungan, in brand, Daj. totong, aansteken, aanvuren [1]. Tern. ñabu, wonde, beantwoordt aan Gal. nabo; doch voor Gal. nagi heeft Tern. hagi, schuld.

Dezelfde verandering van de beginletter des stams vertoont zich ook zoowel in 't Gal. als in het Tern. na het voorvoegsel si bij causatieven en in bepaalde gevallen na het praefix ma, zooals later blijken zal. De oorzaak van het verschil in beginletter tusschen werkwoord en substantief heb ik niet kunnen opsporen. Aanvankelijk kwam ik op het vermoeden of de substantieven van de werkwoordelijke stammen niet afgeleid zouden wezen met behulp van een nasaal voorvoegsel, dat wij kennen in den vorm van *ng* in Oudjav., Sund. en Minahasisch ngaran, naam, Bisaya en Tagalog ngalan, Ibanag ngagan, Malegasi anarană, van aran [2]. Verwisseling van *ng* in *g* komt in het Tern. en Gal. meermalen voor; bijv. Tern. sigaro, gelasten, Gal. singado; Gal. -gaho, medenemen, en ngaho, bijv. Bijb. Verh. § 26, 4 wo mi ngaho ma pĕdéka, hij neemt zijne vrouw mede, en § 46, 3 ni wi ngaho-no, brengt hem herwaarts. Veronderstellen wij eens dat gale, ring, voor ngale staat, en gĕgèto, getal, voor ngĕngèto, dan zouden ook deze en dgl. substantieven gevormd zijn met hetzelfde bestanddeel dat men ook in ngaran aantreft. Voor eene *p*, *d*, *t* en *k* zal de nasaal van zelf overgaan in *m*, *d*, *n* en *ng* achtereenvolgens; uit mp, nt, nd en ngk kan licht mb, nd, nn en ngg worden, en verder hieruit *b*, *d*, *n* en *g*. Aan analoge klankovergangen in verschillende Mal.-Polyn. talen ontbreekt het niet. Dat men bij reduplicatie uitgaat van den niet gereduppliceerden substantiefstam en niet van den werkwoordstam, is ook geenszins onverklaarbaar. Hoeveel onzekers en moeielijks er bij de hier geopperde gissing ook overblijve, het kan niet twijfelachtig wezen dat niet het substantief, maar de verbaalstam den oorspronkelijken beginklank vertoont en dat de Bekn. Spr. geheel ten onrechte in dit geval van afgeleide werkwoorden spreekt.

2. *Werkwoorden met het voorvoegsel* MA. Met dit prefix worden werkwoorden gevormd die uitdrukken dat de handeling tot het onderwerp be-

[1] Voor andere vormen van tuwuh en tutung zie mijn «Fidjitaal» (1886), sub TUBU nº. 1, en TUNGI.

[2] Tern. en Gal. rongo, naam, houd ik voor ontstaan door omzetting uit ngaran; gelijk namo, vogel, uit manuk.

perkt blijft of in de gevolgen op hem terugwerkt. Zulke werkwoorden komen in aard en toepassing overeen met die welke men in de Sanskrit-spraakkunst Ātmanepadam, in de Grieksche Medium noemt. Uit den aard der zaak hebben zij dikwijls de waarde van onze reflexieven, en daaruit laat zich verklaren hoe de schrijver der Bekn. Spr. (blz. 46) er toe gekomen is ma tot een «wederkeerig» (beter: terugwerkend) vnw. te verklaren en de gansche klasse van werkwoorden met het prefix ma afgeleid de reflexieve te noemen. Doch het bestaan van een reflexief vnw. ma berust slechts op eene verkeerde gevolgtrekking, is, met andere woorden, een verzinsel. Den aard der met ma afgeleide woorden zal men 't best uit de volgende voorbeelden leeren kennen:

To mawusi, ik kam mij; i mawusi, (zij) kammen zich; wo maòsi, hij baadt zich; wo makula, hij scheert zich; maòko, staan; maidu, gaan slapen; mahòho, zijn gevoeg doen; i maäka ka, het is geschied (factum est); i matolòmu, Tern. i malòmu, zij vereenigden zich, vergaderden; makiliho, terugkeeren; matjapàtu, schoenen aanhebben of aandoen; magĕlongi, enkelringen aanhebben of aandoen; mabaro, een sarong aanhebben of aandoen. Ook vóór reeds afgeleide werkwoorden kan ma gevoegd worden, bijv. vóór 't causatief simane, toonen, masimane, zich vertoonen; sigisè, luisteren naar iets, magisè, kunnen hooren [1].

Het is niet moeielijk in deze en soortgelijke woorden dezelfde formatie te herkennen als in 't Oudjav. met prefix ma (of *a*), Iloko ag, Tag., Bis., Ibanag mag, Mal. băr, enz. Men vergelijke maòsi, wat beteekenis en formatie betreft, met Oudj. madyus, Nieuwj. adus, zich baden, en met Ibanag mabbaggau (uit mag + baggau), Iloko agbasa, wasschen; mawusi, met Iban. mattagetay, zich kammen; makula met Oudj. matjukur en makuris, Tag. magahit, zich scheren. Voorts maidu, met Oudj. maturū, slapen, gaan slapen, Ibanag makkaturug; maoko met Mal. bărdiri, opstaan, staan; magĕlongi met Oudj. magĕlĕng, enkelringen aanhebben of aandoen; mabaro met Tag. magtapis, Ibanag mattapit, een kleed of doek aandoen of aanhebben, Oudj. matapih en makĕmul. Een voorbeeld uit het Ibanag dat mag vóór reeds afgeleide werkwoorden staan kan, is mappakarakal, zich groot maken, uit mag en pakarakal, 't groot maken.

Uit de gegeven voorbeelden, die licht met eene menigte andere zouden kunnen vermeerderd worden, blijkt, dunkt mij, ten duidelijkste dat het Gal. en Tern. ma (bijv. in malòmu) een prefix is, verwant met het Filippijnsche

[1] Vgl. Bekn. Spr. § 85.

mag, Oudj. ma, Mal. bär, enz. en dat het niet enkel reflexieven in engeren zin vormt.

Wanneer de Galelarees wil te kennen geven dat het onderwerp zekere handeling ten behoeve van zich zelf verricht, dan bezigt hij ook ma, doch de daarachter geplaatste stam vertoont dan dezelfde veranderingen in de beginletters, als bij de vorming van substantieven en causatieven. Dus zegt men (§ 86) madoòma, voor zich dooden, slachten, van toòma, dooden; mabusune, voor zich een gat maken in iets, van pusune, doorboren; nagòbu, voor zich oprapen, lezen, sprokkelen, van kòbu, inzamelen; magàka, voor zich maken, van àka, maken; mangòsu, voor zich roosteren, van òsu, roosteren.

Diezelfde veranderingen ondergaan de grondwoorden, wanneer eene handeling voorgesteld wordt als te geschieden ten behoeve van een anderen persoon dan het subject, doch in dit geval blijft het prefix ma achterwege. Dus zegt men to ni doòma, ik slacht voor u; ti ni gòbu, ik sprokkel voor ulieden (Spr. l. c.) Hoe deze eigenaardigheid van 't Gal. te verklaren? In 't Oudj. dient ma of *a*, Nieuwj. *a*, Iloko ag, Tag. en Ibanag mag, Mal. bär, enz. om aan te duiden dat de handeling tot het onderwerp beperkt blijft of reflexief is, daarentegen geeft het prefix mang (en ang) te kennen dat de handeling aan een ander verricht wordt; dus O. Jav. madyus, zich wasschen, mangdyus, een ander wasschen; Iban. mabbaggau, zich wasschen, mamaggau, een ander wasschen; mappakarakal, zich groot maken, mamakarakal, een ander groot maken; Oudj. matjukur, zich scheren, mañukur, añukur, een ander scheren; enz. Nu zou men de verandering der beginletters in 't Gal. desnoods in gevallen als to ni gòbu kunnen verklaren als ontstaan door de voorvoeging van een prefix ang, *ng* en de daaruit voortvloeiende klankovergangen, maar een ma doòma, voor zich dooden, laat zich niet uit een mang toòma verklaren, en wel om meer dan ééne reden. Vooreerst toch is de overgang van de sluitende nasaal van het actiefprefix + de *t* als beginletter eens stams in *n* algemeen Mal.-Polynesisch, dus gegrond op eene vóórhistorische klankwet, en ten tweede is de beteekenis van ma doòma enz. in strijd met de functie van mang. Ik zie dus geen middel om de zwarigheid op te lossen en hoop dat anderen gelukkiger mogen wezen.

De wederkeerigheid eener handeling kan, evenals o.a. in 't Hoogduitsch, door het reflexief worden aangeduid (§ 88). Bijv. masibòso, elkander liefhebben; mangamo, met elkander twisten; matoòma, zich dooden, elkander dooden. Hetzelfde gebruik vinden wij terug in 't Ibanag, waar de wederkeerige en de reflexieve werkwoorden in vorm niet van elkaar verschillen; bijv. makkalit, elkander krissen; mabbakal, met elkaar worste-

len; magataua, met elkaar trouwen. Het wederkeerige of gemeenschappelijke eener handeling wordt in het Iloko uitgedrukt ook door 't prefix ag, doch met verdubbeling van den stam; dus agtulungtulung, elkander helpen; in het Bisaya door maga, bijv. magaäsaua, met elkaar trouwen; het Tag. en Oudj. vereischen, behalve het prefix mag, ma of *a* nog het aanhechtsel an, waardoor wordt aangeduid dat het onderwerp uit meer dan een persoon bestaat; dus Tag. maglakasan, met elkaar in kracht wedijveren; Oudj. magunĕman, met elkander redeneeren, raadhouden; maparĕpĕkan, elkander aanklampen, bestoken.

Om de wederkeerigheid duidelijker te doen uitkomen, bezit het Gal. nog andere middelen. Vooreerst matèke, bijv. matèke-toòma, elkander dooden; verder maku, dat ook in het Tern. voorkomt, bijv. makutjako, elkaar slaan, makutikah, elkaar verlaten; Gal. makutjàka, elkaar slaan; makutahu-moi, met elkander één huis bewonen. Behalve maku worden in de Spr. blz. 51 ook opgegeven maka, mako, makĕ, en met reduplicatie der laatste lettergreep: makoku, makoka, makoko, makokĕ.

Aangezien als gelijkwaardig met masibòso wordt opgegeven matèkesikĕbòso, zou men geneigd zijn maku, enz. niet als een samengesteld prefix te beschouwen, maar kĕ, ku, ka enz. te trekken bij het (secundaire) grondwoord, en dewijl verder ka, waaruit licht ko, kĕ, ku ontstaan kan, een bekend voorvoegsel is in de Filippijnsche, Minahassische en Sangirsche dialekten om eene gelijkheid aan te duiden, evenals ons *ge*, in *gezel*, *genoot* e. dgl., zoo ligt het voor de hand te veronderstellen dat kĕbòso eigenlijk beteekent of eenmaal beteekend heeft «gelijk van liefde»; kangamo, kĕngamo, met wien strijd is, tegenstander, kutahumoi, met wien men één huis deelt, huisgenoot, enz. Op gelijke wijze worden in 't Ibanag van woorden, afgeleid met bedoeld voorvoegsel ka, een soort van wederkeerige werkwoorden gevormd met prefix mag; dus van kamutung, gelijk in voorkomen, van ka en mutung, gelaat, het wkw. makkamutung, elkander in voorkomen gelijken.

Als synoniem met ka, kĕ, ku wordt beschouwd ri, waarin meer inzonderheid het begrip ligt van onderling of tegen elkaar, zooals blijkt uit de causatieven siribusu, onderling tegen elkaar in doen loopen, 't eene voorwerp tegen 't ander aan 't boveneinde leggen; sirimote, onderling elkaar doen volgen, een boveneind tegen een worteleind leggen; siriukè, 't eene vlak naast het andere plaatsen; sirisima, *vis-à-vis* plaatsen. Door voorvoeging van ma vormt men van deze secundaire, reeds met ri afgeleide stammen, wederkeerige werkwoorden; bijv. maringamo, tegen elkander vechten; maridubu, over en weer stompen; zie Spr. § 88, vg., waar over den oorsprong van 't prefix ri niets gezegd wordt. Ik vermoed

dat ri beantwoordt aan den wortel lih, die wij o. a. in 't Javaansch terugvinden in alih, kalih, silih, en dat het tevens de stam is van het verouderde Gal. diri, twee, over in kapidiri, eergisteren (vgl. boven blz. 133) en het Tern. di (nga modi), didi (romdidi), twee. Zoo dit vermoeden juist is, dan is het telwoord in stam identisch met het Oudj. kālih, Nieuwj. Krama kalih.

3. *Werkwoorden met het voorvoegsel* SI. In 't algemeen kan men zeggen dat in het Gal. en Tern. door het voorvoegsel si, dezelfde betrekkingen worden aangeduid als in ettelijke andere Indonesische talen door het achtervoegsel hetwelk in 't Oudj. luidt akĕn, Nieuwj. akĕn, ake, Sund. kön, Mal. kan, Bataksch kĕn (naar tegenwoordige Tobasche uitspraak hon). De beteekenissen van akĕn, kan, enz. dat in sommige verwante talen nog als voorzetsel leeft, laten zich weergeven met onze voorzetsels «met, voor, naar». Uit verbindingen als «werpen met», zal zich van zelf het begrip ontwikkelen van «wegwerpen»; uit «eene schenking maken met» dat van «wegschenken»; «snijden met» = gebruiken om mede te snijden; «heengaan met» = «wegbrengen»; «varen met» = «vervoeren»; «vliegen met» = «in de vlucht medenemen»; «maken voor iemand» = «maken ten behoeve van iemand»; «zeggen voor iemand» = een «gezegde overbrengen»; «tot val zijn» = «doen vallen, vellen»; «hooren naar» = «luisteren». Hoewel de plaatsing van si in het Tern. en Gal. verschilt van die van akĕn enz. in bovengenoemde talen, is de beteekenis er van eigenlijk dezelfde; in 't Tern. leeft het nog als voorzetzel in den zin van «met, aan, naar» [1].

De meest gewone, schoon niet de meest oorspronkelijke beteekenis der met si afgeleide werkwoorden, is de causatieve. Zeer gebruikelijk is ook de instrumentale, d. i. die van een voorwerp, vooral werktuig, gebruiken om er iets mede te verrichten. Opmerkelijk is het dat er tusschen deze categorieën in 't Gal. een verschil in vorm bestaat, hetgeen bij de overeenkomstige werkwoorden op akĕn enz. niet het geval is. Bij de causatieven wordt si geplaatst vóór den secundairen naamwoordelijken vorm; bij de instrumentalen vóór den onveranderden werkwoordstam.

In het eerste geval gaan *k*, *t*, *p* over in *g*, *d* en *b*; *h* en *w* in *ng*; de klinkers nemen dikwijls, doch niet bij alle stammen, *g* vóór zich. Dezelfde regels gelden ook voor het Ternataansch. Voorbeelden zijn: Sigiliho, doen omkeeren, terugbrengen, van kiliho, omkeeren; Tern. sigorého van korèho. Sidàgi, gaan met iets, doen gaan, van tàgi; Tern. sidàgi van tàgi. Sidobuso, verharden, van (da) tobuso, (is) hard. Sibane, aan boord

[1] In het Gal. zegt men daarvoor de, met, dat misschien hetzelfde woord is als Oudj. len, met; en.

doen gaan, van pane, aan boord gaan; Tern. sibané van pané. Singòsa, in doen gaan, inbrengen, van wòsa, ingaan; Tern. singòsa van wòsa. Een voorbeeld van een stam met *h* beginnende ontbreekt in de Spr., doch uit het Tern. kan ik aanhalen singadja, bespatten met de vingers (zóó De Clercq, doch het zal wel beteekenen: doen spatten) van hadja, besproeien. Sigisè, hooren naar, luisteren, van isè, hooren; Tern. sigisé of sigogisé van isé. Siguti, neerlaten, van uti, afdalen; Tern. sigutji van utji. Sigaka, laten maken, van aka, maken. Onveranderd blijven *l*, *r*, *s*, en bij verscheidene stammen de beginklinker; bijv. siloda, wegloopen met, veroorzaken dat het wegloopt; sironga, noemen, van ronga, naam; sisòso, vliegend wegdragen, van sòso, vliegen; zoo ook Tern. sisòro, wegvliegen met, van sòro, vliegen; siòdo, doen eten, van òdo, eten; siudo, drenken, van udo, drinken; sioho, voortbrengen, doen groeien, van oho, leven; in het Tern. blijft ook *h* meermalen ongewijzigd; dus sihàka warò, bericht doen geven, bericht geven van wege een ander, van hàka, geven; sihòtu, of masihòtu, iets gebruiken als leger, van hòtu, slapen, doch dit behoort eer bij de tweede categorie gebracht te worden. De *w* blijft in Gal. siwàko, doen draaien, van wàko, draaien, terwijl Tern. uni, zien, in het causatief siwuni heeft.

Als onregelmatig geeft de Spr. blz. 39 op: sigotjoho, als steun gebruiken, van tjoho, vasthouden; sigemane, laten vrijen, van mane, vrijen; sigetjàde, laten stoeien, van tjàde, stoeien; sigiïja, uithuwelijken, van ija, huwen. Doch juister zal het wel zijn te zeggen dat de secundaire naamwoordelijke stam dezer causatieven is gotjoho, getjade, gemane en giija, welke, al mogen ze thans niet meer afzonderlijk voorkomen, toch eenmaal moeten bestaan hebben, en wel als kotjoho, enz. als werkwoordsvorm. Ik houd ko, ke, ki (ook in kiliho e. dgl.) voor verzwakkingen van het welbekende Mal.-Polyn. prefix ka, dat passieven, intransitief-passieven en abstracta vormt. Ten bewijze hiervan kan strekken dat Gal. kiliho in het Tern. luidt korého, in waarde nagenoeg Jav. kawalik, kĕwalik, kuwalik. Van zulk een vorm moet in het Tern. het substantief luiden: gorého, Gal. giliho. Dat in het Tern. en Gal. het prefix ka enz. eenmaal grammaticale waarde had, mag men, behalve uit het zooeven opgemerkte, ook opmaken uit woorden als Tern. konòrah, in 't midden gelegen, vormelijk = Tombulusch kaunĕran, middelmatig [1]. Vgl. hetgeen over ka, enz. in den zin van ons *ge* opgemerkt is, blz. 152 hiervóór.

De medegedeelde feiten leiden tot de gevolgtrekking dat het causatief gevormd wordt door si te voegen vóór een substantief, en wel een abstract

[1] Voor het Tobelosch vind ik in een handschrift van Riedel daarvoor opgegeven kokorona.

substantief. Verschilt zulk een substantief uiterlijk in geenen deele van den werkwoordstam, dan ziet men ook geen verandering in de beginletter. Zoo is bijv. wo oho, hij leeft, en o oho, het leven; derhalve «doen leven» sioho, maar «gehoor» moet zijn gisè, terwijl «hij hoort» is wo isè; vandaar dat het causatief luidt sigisè.

Bij de categorie der instrumentaalwerkwoorden heeft geen verandering van de beginletter plaats. Dus siïsè, hooren met, als middel hebben of gebruiken om te hooren; bijv. ai ngau to siisè, met mijn oor hoor ik, terwijl sigisè is «hooren naar, luisteren». Op gelijke wijze zegt men ani baso o gòta magéna no sitòda, met uw bijl hak dat hout, terwijl sidòda zou beteekenen «doen hakken».

Eene eigenaardigheid in de constructie der causatieven is, dat zij, wanneer het voorwerp der handeling onzijdig is, den enclitischen objectsaanwijzer missen, dus o tamo mi siguti, wij laten de rijst naar beneden, en niet mi jo of mi ja. Zoo ook o tewo ma wuti o maidjanga i sigudji, de draaikolk der zee verzwelgt het hert, en niet ja of jo. Zie Spr. § 78 en § 116. Is het voorwerp mannelijk of vrouwelijk, dan volgt het causatief de gewone constructie, dus no wi sironga una o Johannes, noem hem Johannes.

4. *Werkwoorden met het voorvoegsel* DO, DA, DI, DU. De functie van het prefix do, dat welluidendheidshalve wel eens verwisseld wordt met da, di of du, is dezelfde als die van 't suffix *i*, resp. an in het Javaansch, Bataksch, Maleisch enz., vooral waar de hiermee afgeleide werkwoorden eene locatiefbeteekenis hebben, zooals bijv. in 't Jav. nibani, vallen op; ngudani, regenen op; kodanan, door den regen overvallen, beregend; ngungsèni, toevlucht zoeken bij of tot; mĕtoni, uitgaan naar, tot of om; ngadĕgi, assisteeren bij, stichten op, staan over; kanggonan, degene bij wien of datgene waar zich bevindt; nangisi, schreien bij of over [1]. De vorm, dien het grondwoord achter do aanneemt, is dezelfde als bij de causatieven. Voorbeelden (§ 79) zijn: dabàbu, vallen op, vgl. Jav. nibani; i wi domoüra, hij wordt door regen overvallen, beregend, vgl. kodanan; i wi darato, hij wordt door storm beloopen, vgl. Mal. Jav. kabaratan [2]; dobalàta, springen over, vgl. Jav. nglumpati; dingike, voêr geven aan, van hike, geven [3], vgl. Jav. makani; dingira, op-

[1] De schrijver der Bekn. Spr., misleid door de geheel onpassende benaming van «Transitieven» in de Jav. en Mal. spraakkunsten, heeft de overeenkomst niet begrepen, blijkens hetgeen hij zegt § 65.

[2] Rato, ook Ternataansch, houd ik voor eene verminkte wijziging van het Maleische barat. Een ander dergelijk voorbeeld van afkapping levert Tern. sigi, moskee, voor masigi.

[3] Niet van ngike, zooals de Spr. opgeeft, want *ng* is hier eene wijziging van *h*, volgens den regel hij 't causatief opgegeven. Waarom de *t* onveranderd blijft in dutura, doen vallen op (?), is niet duidelijk; zie Spr. blz. 43.

hoopen bij, van hira, op eenen hoop brengen; dongòsa, verlaten, van wòsa; domòde, instemmen, van mòde, willen, vgl. Jav. ngarĕpi, niet afwijzen; dosòne, sterven aan of op; dolòda, achterlaten, van lòda, wegloopen. Ook het Tern. bezit hetzelfde voorvoegsel; bijv. domaha, afwachten; zullen; vgl. Jav. ngantèni, en de beide beteekenissen van Mal. nanti. Het substantief douru, volgeling, van uru (vgl. Jav. urut), laat zich vergelijken met Jav. turutan, volgzaam, gehoorzaam. Ook Gal. damaha.

Wat den oorsprong van do betreft, vermoed ik dat het identisch is met het voorzetsel dat in 't Madureesch luidt ḍa, Nufoorsch ro, te; in 't Maleisch bewaard in dahulu, voorheen, eig. in den beginne, en in het afgeleide pada, kapada, Nufoorsch faro. Het woordje is dus synoniem met het Oudj., Makass., Dairische *i*, te.

Onmiddellijk na de werkwoorden met do behandelt de Schrijver § 80 een aantal werkwoorden met het voorvoegsel sido, dat welluidendheidshalve soms veranderd wordt in sida, side en sidĕ, en soms verlengd tot sitodo, sitoda, sitodi of sitode. De beteekenis van 't voorvoegsel is die van «tevens, tegelijkertijd»; bijv. sidaäha, tevens medenemen; sidatago, tevens vangen; sidosòne, tegelijkertijd sterven; sidĕhike, er nog bij geven. In hoeverre sida, enz. in verband staat met het boven behandelde do, enz. is niet duidelijk. Zooveel is echter zeker dat de werkwoorden met sido, enz. afgeleid, in aard geheel verschillen van de vorige; hetgeen ook daaruit blijkt dat de werkwoordelijke stamvorm bewaard blijft, zoodat men zegt sida-tago, sidotupu, niet °dago, °dupu. In het Tern. behoort hierbij misschien sidògò, dògò, bijvoegen, toevoegen.

Eindelijk vinden wij nog gewag gemaakt (§ 81) van twee werkwoorden met een voorvoegsel gi, versterkt sidogi, nl. ginano, naar alle kanten rondkijken, van nano, kijken; en sidogidòha, ergens maar rustigjes blijven, van dòha, doen blijven. Dit gi komt ook voor in het Tern., nl. in ginado, onderzoeken, ondervragen. In het Gal. heb ik verder aangetroffen da ginita, het is licht, van Tern. nitah, daglicht; en giisè, vernemen. Ook ginihi, vervolgen, zal wel tot dezelfde klasse behooren. De opgegeven beteekenis van «naar alle kanten» is dus wel eenigszins aan twijfel onderhevig. Met welk woordje in andere Indonesische talen dit gi te vergelijken is, heb ik niet kunnen opsporen. Het Ibanagsche voorvoegsel gi, dat in verband met het aanhechtsel an, van substantieven een meervoud vormt, bijv. gibalayan, huizen, van balay, huis [1], verschilt te veel in de toepassing dan dat men het zonder meer als verwant mag beschouwen.

---

[1] Fausto de Cuevas, *Arte de la lengua Ibanag* (2e ed. 1854), p. 21.

Samengestelde werkwoorden.

Als zoodanig kan men beschouwen de werkwoorden die verbonden worden met de partikels ku, benedenwaarts, je, opwaarts, sa, landwaarts, ko, zeewaarts, no, herwaarts, ka, derwaarts. Bijv. wo ruba-ku, hij viel neder; maòko-je, opstaan; ni wi ngaho-no, brengt hem herwaarts, brengt hem, terwijl wo mi ngaho is «hij neemt haar mede». Dat zulke verbindingen als samenstellingen beschouwd moeten worden, blijkt ook daaruit dat de overeenkomstige substantiefvormen met dezelfde partikels verbonden worden; bijv. guru-je, hoogte, eig. maat opwaarts, van uru, meten.

Hoewel deze samengestelde werkwoorden in aard geheel overeenkomen met onze scheidbare samenstellingen als «opgaan, nedervallen, heengaan, wegbrengen» e.dgl., wijkt de toepassing der partikels in sommige gevallen af van ons spraakgebruik. Wij zeggen bijv. «aan een galg ophangen», de Galelareezen daarentegen liku-ku, d. i. naar beneden hangen, omdat het lichaam in benedenwaartsche richting komt te hangen. Hetzelfde verschil vertoont zich ook, wanneer de vermelde partikels als achterzetsels gebezigd worden; bijv. wij zeggen «eene kroon *op het hoofd* zetten», de Galelareezen echter sahè ku, klaarblijkelijk omdat hij zich de nederwaartsche beweging voorstelt van de hand die de kroon op het hoofd plaatst. Meer voorbeelden zullen bij de behandeling der voor- en achterzetsels aangehaald worden.

In 't algemeen kan als regel gelden, dat men zich moet voorstellen hoe het eindpunt der beweging gelegen is ten opzichte van 't punt van uitgang. Zoo lezen wij bijv. in Bijb. Verh. p. 256 dat Zacharias, uit den tempel naar buiten komende, het spraakvermogen bleek verloren te hebben: magéna de una wo supu-no, duma wo bitjara wa àku wa, toen kwam hij naar buiten, maar hij kon niet spreken. Hier is no toegevoegd, omdat hij, van het standpunt der toeschouwers, uitkwam in de richting waar zij zich bevonden; letterlijk vertaald is supu-no in 't Hoogduitsch «herauskommen», terwijl «hinauskommen» is supu-ka. Een voorbeeld van 't gebruik van ku zien wij in Bijb. Verh. p. 271: o Johannes wa kĕlélo o Gikimoi Awi Gurumi, ka Wo uti-ku, deo Wa huku o Jesus Awi dòko ku, Johannes zag den Geest Gods, die nederdaalde en nederkwam op de plaats van Jezus (d. i. op Jezus).

De verbinding van een richtingaanduidend woord met een werkwoord van beweging komt in verscheidene Maleisch-Polynesische talen voor. Zoo worden in de Polynesische dialecten bij begrippen als «gaan, brengen» e. dgl. de woordjes mai, herwaarts (vgl. Makass. mae, Tombulusch mei, Fidji mai) en atu, derwaarts, weg, gebezigd om de richting der beweging nader te bepalen; bijv. in 't Maori is haere, gaan; haere mai ki konei, kom herwaarts, d. i. kom naar deze plaats; haere atu i konei, ga weg (d. i.

ga van deze plaats). Zoo ook in 't Samoa. Het karakter van eene samenstelling hebben deze verbindingen nog niet aangenomen. Inniger is de verbinding in de taal der Marshall-eilanden, waar dok (Jav. tĕka) een «herwaarts, in de richting naar den waarnemer toe», en lok (Jav. laku, Boegin. loka, enz.) eene richting van den waarnemer weg uitdrukt; dus is le-dok, hergeben; le-lok, weggeben; boge is «nemen»; boge-dok, herbringen, boge-lok, wegbrengen, wegdragen; du-lok (etymologisch = Oudjav. dyus, Nieuwjav. dus en laku), onderduiken, eig. wegduiken onder water. Geheel het karakter van samenstelling hebben in 't Aneityumsch zulke woorden als pam, in de richting van den waarnemer, Mota ma, en pan, weg. Pam bevat zonder twijfel mai, en den stam van apan, gaan. Nog ettelijke andere uitdrukkingen schijnen in deze taal samengesteld uit een woord voor beweging en een richting aanduidend woordje, als pahai, binnenlandwaarts; pok, zeewaarts; zoo ook puke. Het is geenszins onwaarschijnlijk dat *k* identisch is met het Gal. ko en hai van denzelfden stam als sa.

In de Bekn. Spr. § 82 worden de bovengenoemde partikels verklaard tot afleidingen van de volgende werkwoorden: huku, kahuku, benedenwaarts gaan; hije, kahije, opwaarts gaan, = Tern. ije, terwijl mije, noordwaarts beteekent; hòko, kahòko, Tern. hòkò, naar de zeezijde gaan; hisa, kahisa, Tern. isà, naar de landzijde gaan; hino, kahino, Tern. inò, (herwaarts) komen; hika, kahika, Tern. ika, (derwaarts) gaan. Voorloopig schijnt mij de gegeven verklaring onjuist, en zou ik de werkwoorden eerder houden voor afleidingen uit de partikels, ofschoon de eigenlijke beteekenis van de voorgevoegde lettergrepen hi of i, ho en hu duister is.

Behalve de opgenoemde partikels zijn er nog andere, die in verbinding met hi of een ander formatief voorkomen. Zoo zegt men voor «geven», in het Gal. hike en in het Tern. hàka, hetwelk in den zgn. causatiefvorm sihàka-waro, verkondigen, ook in 't Gal. voorkomt. Ka is als achterzetsel »aan, tot», waarvan hàka klaarblijkelijk niets anders dan een in werkwoordelijke functie gebezigde vorm is, wat dan ook ha eigenlijk zijn moge; ke verschilt niet meer van ka, dan dat het een geringer afstand aanduidt, zooals wij reeds gezien hebben (hiervóór blz. 140), waar aangehaald zijn dòko en dòke, beide «ginds» beteekenende, maar 't laatste voor korter afstanden. Uit het Ternataansch is nog ra te vermelden, waarvan tarah en sarah, naar beneden, zuidwaarts; ook als werkwoord, bijv. i tarah, zij gaan naar beneden; in de beteekenis «zuid» komt sara ook in Gal. kore sara en Tobelosch kori sara, zuidenwind, voor.

Eene eigenaardigheid der werkwoorden hika, hisa, hino enz. is het,

dat zij als transitieven behandeld worden en dus naar gelang van den verschillenden persoon in 't onderwerp ta, na, ja, enz. vóór zich aannemen. Dit geldt echter alleen dan, wanneer zij zonder het voorvoegsel ka voorkomen, want bij kahika, enz. hoort men zoowel to, no, als ta, na, enz. «Voor deze afwijkingen is de reden niet aan te geven»; zie Bekn. Spr. blz. 46. Ook ado, reiken, bereiken, wordt als transitief geconstrueerd; bijv. sidago ma ide ja ado o dipa je, zoodat de top er van tot den hemel opwaarts reikte; Bijb. Verh. § 6, 2.

Tot de samengestelde werkwoorden worden in de Spr. § 52 uitdrukkingen gebracht als hàka waro, kennis geven, e. dgl., bestaande uit een werkwoord met een substantief.

Toestandswoorden.

Onder toestandswoord wordt in de Gal. Spr. iets anders verstaan dan in de Javaansche. Het wijst namelijk aan «dat het onderwerp verkeert in den toestand of de gesteldheid, die door het grondwoord wordt aangeduid,» volgens § 59. Raadpleegt men de teksten, dan treft men soms zinsneden aan, waarin bedoelde vorm een «worden» schijnt uit te drukken; bijv. Bijb. Verh. p. 260: o ngòpa magéna de i wi lamo ka, het kind werd groot.

Het toestandswoord komt voor in tweeërlei vorm, al naar mate er gesproken wordt van iets onzijdigs of van personen. In 't eerste geval dient da; «het bij de eenvoudige-onovergankelijke werkwoorden gebruikte *i* = het (voor zaken) wordt bij het toestandswoord vervangen door een geheel afzonderlijk voorvoegsel da, dat bij dit werkwoord moet beteekenen *het* of *ze*,» gelijk het heet § 61 der Spraakkunst. Dus da lòha, goed, mooi; da dudu, droog; da gàsi, leelijk; bijv. ani diha da lòha, zijn mes is goed; ani gia da dudu, uwe hand (of: handen) is (of: zijn) droog; ai bòki da gàsi, mijne kat is leelijk; ani sininga da toòsa, zijn hart was boos, Bijb. Verh. § 4, 1 en § 80, 1.

In het tweede geval wordt het logisch onderwerp uitgedrukt door den accusatief van het vereischte voornaamwoord, voorafgegaan door *i*, hetwelk de plaats schijnt in te nemen van een grammatisch onderwerp, en menigmaal weggelaten wordt, vooral indien de persoon van wien sprake is, genoemd wordt. Volledig luiden de verschillende personen aldus:

i (d. i. *i* + *i*)	toòsa	ik ben	boos
» ni	»	gij zijt	»
» wi	»	hij is	»
» mi	»	zij »	»
» mi	»	wij zijn	»
» ni	»	gijlieden zijt	»
» ja	»	zij zijn	»

Tot nadere verduidelijking der gegeven regels mogen de volgende voorbeelden strekken. B. V. § 25, 2: La o ngò pĕdéka magéna mo sibuwo o ngòpa janau moi deo mo wi nano deo i wilòha-lòha, «en die vrouw baarde eenen zoon en zij zag dat hij zeer schoon was». § 12, 2: Tanu o Itsjak wi pĕréki ka deo awi làko da marasa ka, «toen Izaak reeds oud was en zijn gezicht zwak». § 4, 3 (N. T.): La na nano ngo Elisabeth, ani gia nongoru, tanu mi pĕréki ka, «en gij ziet hoe Elisabeth, uwe nicht, reeds oud is». § 80, 1: Magéna de ma kolano i wi toòsa poli, «toen was de koning zeer boos». § 4, 1: Dadoòha so ani sininga da toòsa, «waarom toch is uw hart boos?»

Dezelfde constructie wordt gebruikt bij telwoorden, wanneer van eene zekere hoeveelheid menschen sprake is (Spr. § 39). Dus o ngò pĕdéka ja sinòto, vrouwen, twee zijnde, vrouwen twee in getal; ngomi mi sinòto, wij tweeën; ngini ni toemidingi, gij, zeven zijnde; ja mogiowo deo wi moi, de tienen en de eene, d. i. de elven; B. V. p. 372. Magéna de ma kolano o Antiokus wo sòne deo wisomoa i wi moi wo dàdi o Siria ma kolano, toen stierf koning Antiochus en een ander werd koning van Syrië»; B. V. § 86, 1. «Alle» van personen is ja ngodu; van zaken, da ngodu. Zooals men ziet, wordt *i* weggelaten, behalve bij moi en in ja.

Op den regel dat het toestandswoord als gezegde van een onzijdig onderwerp met behulp van da gevormd wordt, komen verscheidene uitzonderingen voor. O.a. gebruikt men, volgens Spr. § 62, van lamo, groot, niet da lamo, maar i lamo. Wat de Schrijver niet vermeldt, is dat in 't meervoud ook ja lamo gezegd wordt; ten minste in B. V. p. 224 leest men manga ili ja lamo, hun geluid was (eig. waren) groot. Zoo ook t. a. p. duma òna ja dadala o bi àhili manga bi sahè, doch vele hoofden der stammen. Voorts is op te merken dat i lamo ook van personen gezegd wordt; bijv. ma imam i lalamo, de groote priester (hoogepriester), B. V. p. 385. Dat lamo ook als toestandswoord kan voorkomen, blijkt uit het vroeger aangehaalde voorbeeld o ngòpa magéna de i wi lamo ka, het kind is groot geworden. In 't algemeen schijnen ettelijke adjectiefbegrippen nu eens als gewone intransitieven, dan weer als toestandswoorden geconstrueerd te worden. Naast i wi pĕréki, mi pĕréki, enz. leest men o bi njawa i popĕréki, B. V. p. 224, terwijl het toestandswoord zou luiden da popĕréki. Opmerkelijk is de afwisseling op ééne bladzijde in B. V. p. 291 van o njawa i wi sisiri magéna, de zieke man, met o bi njawa i sisiri i mapopòlu ngokagéna: i bi pipilo, i bi titiki, i bi lulugu, zieke menschen lagen daar: blinden, kreupelen, verdorden; o njawa da sisiri magéna, wo dòma

wo uti o àke ku géna, de zieke man die 't eerste afdaalde in dat water; njawa moi, ka i wi siri sidago o musung 38 dabòlo, een man, die reeds 38 jaar lang ziek geweest was. Vermoedelijk bestaat er tusschen de beide vormen een fijn onderscheid, dat ik echter niet kan ontdekken en in de Spr. ook niet vermeld vind [1]. Evenmin maakt de Schr. gewag van 't gebruik van da bij een mannelijk of vrouwelijk onderwerp. Toch komt zulks in de teksten meermalen voor; bijv. B. V. p. 224: i Wi tarimakàsi o Djòu tanu Una da lòha, zij dankten den Heere, dat Hij goed was; p. 396: ma bi tuwàni da lolòha, o goede heeren!

Ook bij hiwa, er niet zijn, ontmoet men beide constructies; bijv. B. V. § 7, 1: ami ngòpa i hiwa, zij had geen kind [2], maar ook ai orangi i wi hiwa? is mijn bediende er niet? (Spr. § 103). De laatste vorm schijnt meer bepaald een niet ergens aanwezig zijn uit te drukken.

Eene bevredigende verklaring van 't ontstaan van het Gal. toestandswoord is nog verre te zoeken, te meer daar het Ternataansch ons hierbij in den steek laat. Uiterlijk verschilt de vorm, die bij een mannelijk en vrouwelijk logisch onderwerp gebruikt wordt, niet van de wijze waarop de Galelarees het passief omschrijft. Deze bestaat daarin dat hij om bijv. «ik word geslagen» uit te drukken, zegt «zij slaan mij». Dus B. V. § 3, 4: o tòna ja kutùka, de aarde is vervloekt, letterlijk: zij vervloeken de aarde; sidago o tòna ku no liho, kikia ka lo i ni dèhè ka, totdat gij tot de aarde terugkeert, waaruit gij ook genomen zijt; letterlijk: waaruit zij u ook genomen hebben; p. 261: o Jesus Kristus i Wi sibuwo, Jezus Christus wordt geboren; eig. zij doen J. Ch. geboren worden. Andere voorbeelden, te vinden § 99 der Spr., zijn: i wi ngàpo, hij wordt geslagen, eig. zij slaan hem; i mi sihaga, zij wordt misleid; i mi giliri, wij worden geprezen. Deze wijze om het passief te omschrijven komt in meer verwante talen voor; ten eerste in het Ternataansch: ma tjarita rimoirimoi i singongadjé toma lefò ènané ma-adu, het verhaal er van wordt achtereenvolgend hieronder in dit geschrift medegedeeld (letterlijk: zij deelen mede), bij De Clercq, text I, begin; i sinjata, het wordt verklaard (eig. zij verklaren het). Voorts in 't Aneityumsch, bijv. er (zij) ahpoi (slaan) nyak (mij), = ik word geslagen; eris apos n'atimarid u n'upu Iutaia eda, waar is geboren de koning der Joden (Matth. 2, 2), eig. «hebben zij doen geboren worden»; eri apos Kristi eda, waar zou Christus ge-

[1] In het Ternataansch, voor zoover ik heb kunnen nagaan, bezigt men in plaats van het Gal. toestandswoord den vorm van het intransitief, dus kolano Mulòko ò gogàga, de Moluksche koning heeft de koorts (Naidah, p. 396); Gal. zou hebben wi gòga.

[2] Hiermede komt overeen het Ternataansch; bijv. Naidah, p. 392: una ka i ngòfa uwa, hij had geen kind (kinderen).

boren worden. Evenzoo in de taal van Florida (Salomons-eilanden); bijv. tara kisua tua na vale, they have built the house, the house is built; tara vahua ta na niulu eni, he was born, they bore him, in this year; zie Codrington, Melanesian Languages (1885), p. 532 [1].

De vraag, die onwillekeurig bij ons opkomt, is, welke beteekenis men te hechten heeft aan het vnw. *i*, als grammatisch onderwerp van een toestandswoord; moet men het opvatten in den zin van «het», of «zij»? De schrijver van Spr. veronderstelt het eerste; i wi gòga, hij heeft de koorts, wordt door hem verklaard als beteekende het eigenlijk «het koortst hem.» Doch een werkwoord als «koortsen» is zuiver hersenschimmig, en kan daarom niets ter verklaring bijdragen. Beter ware het geweest, indien men voorbeelden als i wi sàpi, hij heeft honger, had aangehaald, en vergeleken met «het hongert hem». Het is denkbaar dat er in 't Galelareesch zulke onpersoonlijke werkwoorden als «het hongert, het dorst», en in 't Latijn pudet, poenitet, taedet, juvat van oudsher bestaan hebben en dat de constructie van zulke woorden later uitgestrekt is tot andere gevallen, waar ze, letterlijk opgevat, oorspronkelijk niet paste. In alle talen immers vindt men voorbeelden van zulk eene uitbreiding. Maar het is evengoed mogelijk dat de omschrijving van het passief tot voorbeeld heeft gediend. Nemen wij eens eenen stam als siri, waarin 't begrip ligt van pijn, zeer, ziekte, dan is het toch verklaarbaar dat siri, werkwoordelijk opgevat, ook, hetzij bij wijze van ellips of door verwaarloozing van een formatief, uitdrukt «zeer, pijn doen, ziek maken»; men vergelijke de elliptische uitdrukkingen wo tewo, hij gaat naar zee; wo djala, hij vischt met een werpnet, waarvan boven reeds sprake geweest is. I wi siri kan daarom zeer wel wezen «zij maken hem ziek», i wi lamo «zij maken hem groot», en evenals i wi sibuwo «zij maken hem geboren worden» gebruikt wordt om uit te drukken «hij wordt of is geboren», kan «zij maken hem ziek, groot» overgaan in den zin van «hij is ziek, groot».

Het zou al te gewaagd zijn, nu reeds te beweren dat deze laatste verklaring de voorkeur verdient. De geschiedenis der taal is ons onbekend, en bij gebreke van die kennis blijft ons voorloopig niets over dan te hopen dat eene toenemende kennis der verwante dialecten, o. a. het Tobelosch, ons eenmaal gegevens zal verstrekken, die licht werpen op de ontwikkeling van sommige eigenaardigheden van het Galelareesch; gegevens die wij niet putten kunnen uit den ons onbekenden ouderen toestand der taal.

---

[1] Het Floridasch vahua beantwoordt geheel aan 't Galel. sibuwo, inzoover namelijk buwo = vua, groeien, vruchten, is, en va (= Mak., Bug., Madur. pa) een prefix tot vorming van causatieven, dus in waarde = Gal. si.

Tijden en wijzen.

De boven behandelde werkwoordsvormen gelden voor de Aantoonende Wijs en den Tegenwoordigen Tijd, doch met dien verstande dat ze in onze taal zeer dikwijls met een Verleden Tijd moeten weergegeven worden. Dus is to tagi zoowel «ik ga» als «ik ging» (niet «ik ben gegaan»); mo i hike ngohi ka, zij geeft of gaf mij. Men zou dezen vorm gevoegelijk den Verhalenden Tijd kunnen noemen.

Ons Perfectum en Plusquamperfectum worden aangeduid door toevoeging van de partikel ka, die in functie geheel overeenkomt met het Javaansche wis, wus en 't Maleische sudah, doch in tegenstelling met deze achter het werkwoord geplaatst wordt. Bijv. ni masosininga o wange manéna, tanu o Djòu Wi ni sisupu ka, gijlieden herinnert u den dag, dat de Heer u heeft doen uitgaan; B. V. § 28, 3. Meermalen wordt tot versterking dabòlo, afgedaan, gereed, bereids, achter ka gevoegd; bijv. wo òdo ka dabòlo, hij heeft of had bereids gegeten; doch kòmagéna de o dipa deo o dunia dabòlo ka, zoo was de hemel en de aarde gereed. Niet zelden vindt men ka ook gebruikt in gevallen waar wij in onze taal eenvoudig den Verl. Tijd zouden verkiezen, bijv. B. V. § 28, 1: Tanu o Djòu o Musa deo a Aäron Wasibĕsèso ka, Wo tèmo ka, toen beval de Heer Mozes en Aäron, Hij zeide. § 1, 3: kòmagéna de i maàka ka, en zoo geschiedde het. Het schijnt dat ka vereischt wordt overal waar 't Latijnsche Perf. op zijne plaats zou wezen.

De overeenkomst van ka met Jav. wis, wus, wat den zin aangaat, blijkt ook uit de omstandigheid dat ka met de ontkenning wa «niet» verbonden, de beteekenis heeft van «niet meer»; dus to tàgi kawa, ik ga niet meer, = Jav. aku wis ora lunga; vgl. Bekn. Spr. § 100. Of en in hoever het Gal. ka met het Nufoorsche kwār, dat dezelfde functie heeft, verwant is, bijv. i bur kwār, hij is of was vertrokken (v. Hasselt, Bekn. Spr., 1876, § 100) verdient nader onderzoek.

Vermoedelijk is dit kwār naverwant met Maori kua, hetwelk ook dient om het Perfectum en Plusq. Perf. uit te drukken, doch kua staat vóór het wkw., en hetzelfde geldt van het Fidji ka [1]. Niettemin kan dit ka zeer wel identisch zijn met het Gal. ka.

In het Ternataansch worden de woorden maruwah en màràha meermalen gebruikt om een Perf. uit te drukken; bijv. ò inò maruwah, hij is gekomen; s'ò oru guratji kubo ma tadu rimoi maruwah, en hij heeft ontvangen een buffelhoorn aan goud (Maleisch: ambil tandu satu sudah) Naidah, p. 400; golàha màràha, het is gedaan; zie De Clercq i. vv.

[1] Zie voor 't Maori: Williams, Grammar (1852), XXXI; en voor 't Fidji: Hazlewood (1872), p. 52.

De Toekomende Tijd wordt gewoonlijk aangeduid door àsa; bijv. ngohi àsa ta hòko, ik zal komen. Eigenlijk is àsa z.a.v. ons «straks» en kan het dus evengoed op iets onmiddellijk verledens als op iets wat aanstaande is doelen; vandaar dat àsa ta hòko eigenlijk is «ik kom aanstonds». Dikwijls wordt àsa nog gevolgd door de, zonder merkbaar verschil in beteekenis; bijv. o wange saängi àsa de ma Farao wo sidola-je ani sahè, over drie dagen zal Farao uw hoofd opheffen (B. V. § 17, 2). Duma nàkoso de àsa de no liho-ka, doch wanneer gij teruggekeerd zult zijn; ib.

De Gebiedende Wijs onderscheidt zich niet van den Aantoonenden, dan inzooverre het pers. vnw. verzwegen wordt, behalve waar de nadruk op het laatste valt; de persoonsexponent wordt zelden verzwegen. Dus: o Djòu wo tèmo ka o Abram ka: no madjobo, de Heer zeide tot Abram: maak u op. Motèmo: na hino, no maidu dede ngohi, (zij) zeide: kom, slaap bij mij.

Om te verbieden bezigt men de partikel upa, bijv. upa no tòsi, steel niet! In het Tobelosch zegt men ufa, in het Ternataansch afah.

Voor den Conjunctief bestaat geen bepaalde vorm. Volgens § 96 der Bekn. Spr. kan door voorvoeging van het voegwoord tanu, dat, een conjunctief uitgedrukt worden, bijv. tanu i ni salamàti, dat het u welga! to Ngòna Ani ronga tanu i sihormàti, Uw naam worde geheiligd! Het is zeer de vraag of dat gebruik van tanu met den aard van het Gal. overeenkomt; het geheele woord tanu is trouwens ontleend.

De infinitief onderscheidt zich, volgens de Bekn. Spr., door de partikel po (in bepaalde gevallen pa) en bij toestandswoorden door i na; § 57; 60; 91. Nu beteekent bijv. i na siri, iemand wordt (of is) ziek; dat is een geheele volzin, en dus geen infinitief, noch in 't Galelareesch, noch in 't Nederlandsch. Minder eenvoudig is de beantwoording der vraag, hoe men de constructie met po, Ternataansch fo moet opvatten. Ik zal met eenige voorbeelden trachten aan te toonen in welke gevallen po (pa) en fo kunnen voorkomen.

Niet zelden vormt een werkw. stam voorafgegaan door po (pa) het gezegde in een volzin zonder uitgedrukt onderwerp. Daarvan geeft de Schr. ettelijke voorbeelden § 118; o.a. Nàkoso po hau èko po sisiha, géna ma nawo upa pa èto; i tèmo pa lia wa, als men met de lijn op zee of op het meer vischt, dan telle men de visschen niet; ze zeggen: men vangt ze niet. In de Bijb. Verh. treft men talrijke voorbeelden van dezelfde constructie aan; bijv. § 9, 1: Nagala àsa de pa màke ngokahéna ja moruha, misschien zal men daar veertig vinden. Soms is po te vertalen met «wie, alwie» en vormt het schijnbaar het onderwerp van een werkw.

gezegde; dit mist echter een persoonsexponent en daarom kan men po niet eenvoudig gelijkstellen met ons «alwie»; bijv. Bijb. Verh. § 80, 2: o njawa de po wòsa ma kolano ka, nàkoso de wo na àso wa, de i na toòma, iemand, alwie komt tot den koning, indien hij iemand niet roept, zal gedood worden. Eene zinsnede als po wi dadoòha § 80, 3 kan men vertalen met «hoe behandelt men hem» of «hoe hem te behandelen». Zeer gewoon is po om een doel aan te duiden, evenals ons «om te»; bijv. t. a. p. ja sari o àkàli po sidjobo manga gia ma kolano ka, zij zoeken een list om hun hand aan den koning te slaan; blz. 259: La wa gòlo o ifa moi po silèfo, deo wa lèfo, en hij vroeg om een tafeltje (plaat, bord) om tot schrijven te gebruiken, en hij schreef; § 10, 2: duma o duba ngòpo po sidadàhu, kikia ka, doch het lam om tot offerande te dienen, waar (is het)? § 2, 1: o bi gòta i ruparupa, pa nano po dupa, deo ma sòpo pa òdo da lòha, allerlei boomen, liefelijk om ze te zien, en de vruchten er van goed om ze te eten; hier is po dupa eigenlijk ons «lief te hebben» gebruikt in den zin van een gerundief of part. fut. passief. Hiermede te vergelijken is § 24, 2: o Djòu Awi ronga ka pa pudji, de naam des Heeren is te prijzen (z. v. a. zij geprezen). Hier en daar zou men het kunnen weergeven met onzen imperatief, bijv. § 24, 3: du ma Ani già No sidjòbo deo awi kòbo deo awi làke Na pada, deo pa nano tanu wo Ni tabea wa Ani sima ka, doch strek Uwe hand uit over zijne leden en zijn lichaam, en zie (of: Gij zult zien) of hij U niet vloeke voor Uw aangezicht; § 6, 2: hino! o bi tèto o bàta pa àka, kom! laat ons tegels maken. Mij niet recht duidelijk is de reden waarom po gebruikt is in de volgende zinsnede Bijb. Verh. blz. 66: Sĕbàbu o njawa de po adil wa o Gikimoi Awi simak ka, omdat de mensch niet rechtvaardig zal zijn voor Godes aangezicht. Is het, omdat i adil wa als eigenlijk Praesens hier niet op zijne plaats zou wezen? Geheel onverstaanbaar is mij t. a. p. de vertaling van Job 9, 3, luidende: Nàkoso de Una Wo dupa de o njawa Wo (l. wo?) sano, ngaroko lo ma tjala deo ka moi lo po Wi sango pa àku wa; de laatste zinsnede schijnt te moeten uitdrukken: «een op de duizend zelfs zou Hem niet kunnen antwoorden».

In het Ternataansch wordt het aan po beantwoordende fo nagenoeg op dezelfde wijze gebezigd. Ik heb reeds vroeger opgemerkt dat De Clercq fo vertaalt met «wij» en tevens het als infinitief-partikel opgeeft, en dat fo alleen in zooverre met ons «wij» kan weergegeven worden als «wij zeggen» en «men zegt» enz. dikwijls op hetzelfde neerkomen. Zie hier eenige voorbeelden uit het geschrift van Naidah, p. 398: la ana Todore si Kastila i wadji ana Ternate nga kota irai maruwa, dadi bolowaro papo ije fo sironga kota Hate-ma-rau, dan zouden de Tidoree-

zen en Kastiljanen zeggen (begrijpen?) dat het fort der Ternatanen gereed was; waarna men het bolwerk aan de bovenzijde noemde: Boombladerenfort; zoo ook p. 386: dadi fo sironga Gam-besi, waarom men het (d.i. die plaats) Gam-besi noemde; doch onmiddellijk daarop ook zonder fo: dadi sironga Tara-ngara, waarom men het Tara-ngara noemde. Bij wijze van imperatief of adhortatief komt de constructie met fo voor bijv. p. 394: ino, ino, lah fo kadihò toma kije Ternate! komt, komt, laten wij naar Ternate terugkeeren. Iets verder leest men: làha ngomi (zóó te l. voor ngonij) mamoi-mamoi fo sonè! het is beter dat wij alle sterven. Vgl. den volzin p. 400: tjoba aké Santosa sima koré si bahu si mokumoku, ge Boni si Ternate fo makodòti, als het water Santosa door wind en stroom in golving kwam, dan (eerst) zouden Boni en Ternate met elkander oorlog voeren.

Een voorbeeld, waaruit blijkt dat po in het Gal., fo in het Tern. aan onzen eenvoudigen infinitief kan beantwoorden, heb ik nergens gevonden. Zulk een infinitief komt voor bijv. in verbindingen als «hij kan, wil, mag doen». Ook onze infinitief met voorafgaand te, wanneer hij niet het doel eener handeling te kennen geeft, maar eenvoudig als objectsinfinitief optreedt, bijv. in «hij beveelt te doen» e. dgl. wordt niet, voorzoover ik heb kunnen nagaan, met behulp van po, fo uitgedrukt. Eenige voorbeelden mogen mijn bedoeling verduidelijken. Bijb. Verh. § 27, 3: o àke magéna ja udo ja àku wa, zij kunnen dat water niet drinken (eig. zij drinken (pogen te drinken) zij kunnen niet); doch ook met omgekeerde woordschikking t.a.p. La i gòmahate ja àku wa ja àka kòmagéna, en de toovenaars kunnen niet evenzoo doen. Zoo ook § 2, 2: na àku na òdo o ràki manéna ma bi gòta ma bi sòpo da ngodu, gij moogt eten (eig. gij moogt het, gij eet ze) al de vruchten der boomen van dezen hof. Verder § 79, 1: ja ngadu i mau i bi tàgi, allen (die) willen gaan. Wederom met dezelfde woordschikking als in het eerste voorbeeld, § 25, 2: mo wi ngihu maàku kawa, zij kon hem niet meer verbergen (eig. zij verbergt hem, d.i. poogt hem te verbergen, kan niet meer). Weer anders § 27, 4: i bi gòmahate lo ja àku kawa i maòko o Musa awi sima ka, de toovenaars kunnen het niet meer, zij staan (d.i. staande) voor 't aangezicht van Mozes; doch § 80, 1: muna mo kahika mo hòlu, zij was onwillig te gaan (zij gaat, zij is onwillig); blz. 255: no bitjara na àku kawa, gij zult niet kunnen spreken (eig. gij spreekt, gij kunt het niet meer).

Voor het Ternataansch bepaal ik mij tot de volgende zinsneden uit het eerste leerstuk bij De Clercq, waarin men ettelijke wkw. stammen als infinitief gebruikt vindt: Djòu Kolano tjatu idin si djo Kali Bangsa Ilham sodu ana imam si hatibi si modin moi-moi malòmu

toma sigi sidégo lolahi. Toma kutika ènagé tuan Komadant Mènèr Lubrom sudo tabu si uspérah walo moi toma kota Oranje, simarah djòu Kolano sudo upas tarah ginado si ana soldadu djaga toma kota ma ngarah; d. i. volgens de vertolking van De Clercq: «De Vorst gaf bevel aan den Kali van Bangsa (met name) ILHAM om de imams, chatibs en modins te gelasten, zich allen in de moskee te verzamelen en dáár te gaan bidden. Op dien tijd liet de Kommandant, de heer Lebron, in het fort Oranje eenmaal het kanon afschieten. De Vorst zond een oppasser naar beneden om te vragen (wat er te doen was) aan de soldaten, die aan de poort van het fort de wacht hielden». Men ziet dat hier de stam ook gebruikt wordt om het doel van eene handeling uit te drukken.

De verzamelde gegevens zijn verre van voldoende om het spraakgebruik van po in 't Gal., fo in het Tern. volledig op te helderen, doch zooveel schijnt zeker, dat men te ver gaat, als men den vorm geheel gelijkstelt met onze Onbepaalde Wijs. Het is evenwel niet te ontkennen dat po, fo op een doel kan wijzen en dat de meeste infinitiefvormen, o. a. in de Arische talen, zich ontwikkeld hebben uit een doel-aanduidenden naamval (datief) van een verbaalsubstantief, zoodat er tusschen onzen infinitief en de Galel. constructie met po eenige overeenkomst bestaat.

Over den oorsprong van po zal ik mij hier niet in gissingen verdiepen. Alleen wil ik opmerken, dat bedoelde partikel mogelijkerwijs verwant is met het prefix pa in het Javaansch, enz., waarmede verbaalsubstantieven gevormd worden. Van volkomen gelijkstelling kan geen sprake wezen, daar po een zelfstandige partikel is en nooit als prefix optreedt. Daarom herinnert het veeleer aan 't Malagasische voegwoord fa, omdat, dat; Niasch fa, opdat, omdat; en aan het Sawuneesche voorzetsel pa, te.

Aangaande het onderscheid tusschen po en pa geeft de Spr. tegenstrijdige verklaringen. Uit § 91 zou men moeten opmaken dat sommige werkwoorden po, andere pa vereischen; als voorbeelden dienen aldaar po sòne, sterven, en pa kĕlélo, zien. Doch op blz. 88 zal men lezen dat po i kĕlélo «mij zien» beteekent; po ni kĕlélo «u zien»; enz. Het is dus niet waar, dat pa kĕlélo «zien» beteekent; het is «het» of «ze zien». Met andere woorden, pa is ontstaan uit de samensmelting van de partikel met den objectsaanwijzer van den 3 ps. enk. onzijdig en den 3 ps. mv. van alle geslachten. Dus duidt po òdo aan, dat «eten» intransitief is, doch pa òdo, dat het transitief is. Evenals in o Jan wo òdo, Jan eet (Spr. blz. 83) het gezegde intransitief is, maar Bijb. Verh. blz. 71 o ròti wa òdo, hij eet brood, transitief, zoo staat ook elders po bij intransitieven, pa bij transitieven. Vóór zoogenaamde causatieven, zou men verwachten, kan alleen

po staan, omdat deze werkwoorden gevormd zijn met behulp van een partikel, die eigenlijk «met» beteekent. Zeg ik bijv. «een kanon afschieten», dan heeft «afschieten» wel is waar een direct object bij zich, maar de aan «afschieten» beantwoordende vorm in het Gal. beteekent eigenlijk «schieten met», en in «met een kanon schieten», is het werkwoord onovergankelijk. Feitelijk echter volgt in het Gal. het zgn. causatief den regel des intransitiefs alleen dàn, wanneer het voorwerp eene zaak is; in andere gevallen wordt het als een transitief behandeld [1]. Aangezien in het Ternataansch het object nooit door een bijzonderen exponent wordt aangeduid, spreekt het van zelf dat in deze taal geen fa naast fo kan voorkomen, evenmin als er een ta (d. i. ik het, ik ze) naast to enz.

Moeielijker is het te verklaren, waarom sommige overgankelijke werkwoorden po, to, no, wo, enz. hebben, waar men pa, ta, na, wa zou verwachten. In de Bekn. Spr. blz. 34 wordt geleerd: «Sommige werkwoorden nemen ja bij zich, anderen jo; voor dit verschillend gebruik is geen regel aan te geven, daar het zelfs voorkomt bij werkwoorden, die dezelfde strekking hebben en met dezelfde letter aanvangen, bijv. po oddo (eten) neemt ja, en po oedo (drinken) neemt jo». Hiermede in verband leze men § 69: «Evenzoo ondergaat het (l. de) partikel po, dat (l. die) de onbepaalde wijs vergezelt, deze verandering door samentrekking van dit (l. deze) partikel met het obj. zakelijk voornaamwoord ja of jo». Nu geeft de eerste dezer aanhalingen aanleiding tot eenige bedenkingen. Vooreerst is het niet waar, dat òdo en udo met dezelfde letter (d. i. klank) aanvangen; ten tweede is het in strijd met de teksten dat po udo, drinken, jo aanneemt, want uit een bereids aangetogen zinsnede in Bijb. Verh. § 24, 2 blijkt dat men zegt: o angguru ja udo, zij drinken wijn. Ten derde is het onjuist, dat po òdo, eten, ja aanneemt. Neen, po òdo is intransitief, en kan als zoodanig geen andere vormen aannemen dan to òdo, ik eet, no òdo, wo òdo, enz. Daarentegen is pa òdo: het of ze eten, zooals in de Spr. zelve blz. 85 voorkomt: o bole wa òdo, hij eet pisangs; blz. 86 o bòki o namo ja òdo, de kat eet den vogel, en Bijb. Verh. § 2, 1 pa nano po dupa, deo ma sopo pa òdo da lòha, om ze te zien aangenaam, en de vruchten er van goed om ze te eten (= om gegeten te worden).

De slotsom is, dat de opgaven der Bekn. Spr. aangaande het gebruik van po en pa herziening behoeven, en dat de regel in hoofdzaak is, zooals boven geformuleerd. Waar pa gebruikt wordt, is het een teeken dat het wkw. transitief bedoeld is; waar po staat, is het wkw. onovergankelijk, al mocht het overeenkomstige woord in onze taal als transitief opgevat worden. Zulke

[1] Zoo ten minste leert de Bekn. Spr.; ik vind echter Unaka Wo sidàdi òna. Hij schiep hen, Bijb. Verh. § 1, 6, waar òna op personen doelt, en men toch niet Wa leest.

verschillen doen zich zelfs tusschen naverwante talen voor; in het Duitsch zegt men «einem folgen», is dit werkwoord dus intransitief, doch in onze taal is het overgankelijk, want wij zeggen «hij wordt gevolgd». Zoo vereischt rogare in het Latijn eenen accusatief, in het Hollandsch eenen datief. Wanneer in 't Gal. sommige als transitief voorkomende werkwoorden als gusè, inschenken, bijv. o dalu to, wo, po gusè «palmwijn schenk ik, enz. in» geen objectsexponent vertoonen, dan mag men veronderstellen dat dergelijke werkwoorden oorspronkelijk zgn. causatieven zijn of hiermede in constructie gelijkgesteld worden.

Het tegenwoordig deelwoord onderscheidt zich meestal, gelijk in de Filippijnsche talen en het Sangirsch, door de verdubbeling van de eerste lettergreep des stams; bijv. i tatàgi géna, (zij) gaande, die, de gaanden; wi lalamo, (hij) de groot zijnde; i nakukulu, de zich scherenden; o Johannes wo oòsi, Johannes de Dooper; wo oòho, (hij) de levende. Vgl. voorts Bekn. Spr. 62, vg., waar een aantal goede voorbeelden gegeven zijn. Opmerkelijk is het, dat de stam van zulk een tegenw. deelw. soms dezelfde is als die van het substantief, bijv. i bi gogĕlélo, de zienden. Is het omdat het woord hier als substantief gevoeld wordt? De Spr. spreekt er niet van.

De ontkenning wordt uitgedrukt door wa, geplaatst achter het gezegde; in het Tern. door uwah, ri uwah. Dus to mòde wa, ik wil niet; Spr. § 100; la i bi gòmahate ja àku wa ja àka kòmagéna, en de toovenaars konden niet evenzoo doen. Of dit wa eene verkorting is van hiwa, er is niet, gelijk v. Baarda wil, laten we daar. Het omgekeerde, dat namelijk hiwa eene afleiding is van wa, schijnt evengoed mogelijk. De vraag of dit wa denzelfden oorsprong heeft als het laatste bestanddeel van het Fidjische tawa, Haruku taha, Timoreesch kafa, Barnusa kawa, is vooralsnog evenmin met zekerheid te beantwoorden. Het woordje herinnert ook aan Ibanag auan, Iloko aoan «er is niet», alsook aan Maori aua «ik weet niet» [1], doch in al deze talen wijkt de plaatsing der partikel in allen gevalle af van het Gal. en Tern. spraakgebruik. Daarentegen komt wa èn in vorm èn als eene achter het gezegde gevoegde partikel geheel overeen met het Nufoorsche ba [2].

Uit de verbinding van ka, hetwelk dient om een volmaakt verleden tijd te kennen te geven, evenals het Jav. wis, wus, met wa, niet, ontstaat kawa, niet meer: bijv. to tàgi kawa, ik ga niet meer; Bijb. Verh. § 25, 1: una

[1] Of Maori aua, niet (vetatief) ook met het Tern. afah, μή, Galel. upa, Tobelosch ufa, mag gelijkgesteld worden, is min of meer twijfelachtig.

[2] Ook in 't Sawuneesch staat de ontkenningspartikel do achter het gezegde; bijv. däka do no, hij komt niet; en achter een naamwoord in den zin van ons «on-»; bijv. bani-do, niet moedig, lafhartig.

o Josef i wi dahè kawa, hij kende Jozef niet meer. Daargelaten dat ka en wa een geheel anderen oorsprong hebben dan wis en ora, is de verbinding der twee begrippen, om ons «niet meer» uit te drukken, geheel in overeenstemming met het Javaansche wis ora.

Het onderscheid tusschen enk. en mv. wordt, zooals wij vroeger reeds gelegenheid hadden op te merken, duidelijk uitgedrukt, behalve in zooverre de 3 ps. enk. onzijdig kan verward worden met den 3 ps. mv. van alle geslachten. Waar nu de duidelijkheid het gebiedend vereischt, of in allen gevalle er door verhoogd wordt, pleegt men het mv. aan te duiden door het ook bij substantieven gebruikelijke bi. «Men kan het zoowel gebruiken, wanneer het onderwerp als wanneer het voorwerp meervoudig is», gelijk het te recht in § 101 der Bekn. Spr. heet. Bijv. o bi wàma ta bi sàka, ik stoot de pompelmoezen af; o bi wàma da bi òmu, de pompelmoezen zijn rijp; ani bi ngòpa ta bi sibòso, ik heb uwe kinderen lief; o ngèko ka i ma bi òko, zij staan op den weg[1]. Zoo ook Bijb. Verh. § 79, 1: La òna magéna ja ngodu, i mau i bi tàgi géna, en zij allen, die gaan wilden; en t. a. p. deo o njawa magéna ja ngodu, o Gikimoi Wa bi sigagaro manga siningaka géna, met al de lieden, wier hart God opgewekt had.

HOOFDSTUK X.

Bijwoorden.

In alle spraakkunsten welke zich slechts ten doel stellen de taalfeiten behoorlijk geordend en in een gemakkelijk overzicht voor te stellen, zonder zich te verdiepen in den oorsprong en de geschiedenis der taalbestanddeelen, vindt men eene verdeeling van bijwoorden in bijwoorden van plaats, tijd, wijze, enz. De Schrijver der Bekn. Spr. heeft die praktische indeeling versmaad, en onderscheidt § 129 oorspronkelijke en samengestelde bijwoorden. Tot de eerste soort rekent hij zulke woorden als mahiwa, neen, dat uit hidrie, of minstens twee elementen is samengesteld! Hetzelfde geldt van hiwaka, niets meer, hiwàsi, nog niet, die, zooals ieder ziet, samengesteld zijn uit hiwa en ka, si. Nog sterker is het, gansche uitdrukkingen als ka putu motòha, vóór 5 nachten, en dgl. tot de «grondwoorden» te rekenen! Kortom, die geheele geleerde indeeling ware beter achterwege gelaten.

Onder de «samengestelde» bijwoorden treft men aan nago-ònawa, niemand, en òkiawa, niets, terwijl nago-òna en òkia § 109 onder de vragende voornaamwoorden genoemd worden, en te recht. Moiwa, geen, is natuurlijk ook geen bijwoord.

[1] Uit dit voorbeeld blijkt dat het voorvoegsel ma vóór bi geplaatst wordt, als vormde bi òko een samengestelden stam.

HOOFDSTUK XI.

Voor- en achterzetsels.

Als voorzetsels worden § 133 opgesomd: to, dat alleen bij de bezittelijke voornaamwoorden voorkomt, en waarvan reeds vroeger sprake is geweest; dede, de, met; sidago, tot, tot aan; sidutu, tot. In het Ternataansch zijn de meest gebruiklijke voorzetsels toma, te, bij, op, in, hetwelk in gebruik overeenkomt met het zoo straks te vermelden Galelareesche achterzetsel ka, doch welks eerste lettergreep misschien met Gal. to identisch is; voorts si, en, in beteekenis, niet in oorsprong gelijk aan het Gal. dede, de; voorts sigado, tot, waarvan sidago eene omzetting is.

Als achterzetsel wordt ka vermeld; dit beteekent «te, tot, aan, bij, naar, in, op». Voorbeelden van dit meest gebruikte aller achterzetsels komen *passim* voor, zoodat ik hier slechts eenige zal aanhalen. Bijb. Verh. 259: La òna i tèmo muna ka, en zij zeiden tot haar; La ngo Maria mo gòge ngo Elisabeth ka, en Maria verbleef bij Elisabeth; magéna mo liho ami tahu ka, toen keerde zij naar haar huis terug. Ma sima ka is «aan den voorkant er van, voor 't aangezicht»; bijv. i maòko o Musa awi sima ka, zij staan voor 't aangezicht van Mozes, voor Mozes. Deo i wi singangasu una ka moi-moi, en zij deelden aan hem alles mede; La o bare magéna da tobuso i talalu o tòna magéna ka, en de hongersnood was zeer nijpend in dat land.

Volgens de Spr. § 133 is ka het eenige achterzetsel in het Galelareesch, doch dat is onjuist. Behalve ka heeft men ku, no, je, ko, sa, die volgens § 82 «achter zelfstandige naamwoorden en werkwoorden» staan kunnen. Deze woordjes zijn nu eens voor-, dan weêr achterzetsels. Het zijn voorzetsels bij voornaamwoordelijke stammen, zooals wij reeds gelegenheid hadden op te merken. Als achterzetsels komen zij voor: 1° bij substantieven, volkomen op dezelfde wijze als ka; 2° bij werkwoorden, waarmede zij eene samenstelling vormen; vgl. hierboven blz. 157. In beide gevallen doen zij denzelfden dienst als onze voorzetsels. Alvorens dit met voorbeelden te staven, moet ik in uitweidingen vervallen omtrent het gebruik, dat er gemaakt wordt van den term «voorzetsel».

In de meest gewone beteekenis genomen, is het voorzetsel (Latijn praepositio) een afzonderlijk rededeel; bijv. in hij staat bij de deur is bij een voorzetsel. Dezelfde term wordt nochtans ook dikwijls toegepast op zekere richtingaanduidende woordjes, met werkwoorden en naamwoorden samengesteld, zoodat bijv. bij in bijstaan, aan in aankomen, aan-

komst, en dgl., in de meeste Europeesche spraakkunsten met den naam van «voorzetsel» bestempeld worden. Veel van deze in samenstelling met werk- en naamwoorden gebruikte woordjes komen ook voor als zelfstandige rededeelen, en wel als eigenlijke voorzetsels, of als bijwoorden van plaats en tijd; zoodanige zijn, om ons tot onze eigene taal te bepalen: aan, bij, voor, tegen, door, op, over. Andere leven alleen nog in samenstelling, zooals ant, be, ont. Eigenlijk zijn al deze woordjes naamvallen, meestal verouderde, van naamwoorden. Ze zijn allengs tot bijwoorden geworden, en uit hun bijwoordelijk gebruik heeft zich dat van eigenlijk voorzetsel eenerzijds, en dat van richting-aanduidende partikel in samenstelling anderzijds ontwikkeld. Dat de functie bijv. van bij in hij staat bij de deur, eene gansch andere is dan in hij staat zijnen vriend bij, is duidelijk genoeg, en dat de partikel in samenstelling ten onrechte voorzetsel heet, kan met eene eenvoudige proef gemakkelijk aangetoond worden. Immers, wanneer men bijv. afgaan vergelijkt met weggaan, dan gevoelt men dat de functie van af en weg dezelfde is, dat af en weg tot dezelfde categorie van begrippen behooren. Aangezien weg geen voorzetsel is, zoo volgt dat af het evenmin is. De Indiërs wisten dit reeds vóór meer dan 2000 jaren en onderscheidden behoorlijk de eigenlijke voorzetsels, die zij karmaprawacanīya noemden, van de in samenstelling gebruikte bijwoordelijke uitdrukkingen, door hen gati geheeten. Ik zal hun voorbeeld volgen, en in 't vervolg de eigenlijke voorzetsels «betrekkingswoorden», de in samenstelling gebruikte partikels «richtingaanduiders» noemen. Al drukken deze termen niet ten volle het begrip dat zij vertegenwoordigen uit, leveren zij toch ten minste twee voordeelen op. Ten eerste wint men er dit bij, dat men de ongerijmdheid vermijdt een der rededeelen voorzetsel te noemen, zelfs wanneer dat rededeel niet vóór, maar achter het geregeerde woord staat. Het is ongerijmd bijv. het Latijnsche cum een voorzetsel te noemen in tecum, nobiscum; of het Sanskrit anu in nadīm anu, enz. Ten tweede — en dit is hier het voornaamste — is de term «betrekkingswoord» ook toepasselijk op de Galelareesche achterzetsels, die in wezen met onze voorzetsels overeenkomen. Het onderscheid tusschen onze voorzetsels en de Galelareesche achterzetsels is geheel uiterlijk, en men behoort om het uitwendige verschil de inwendige overeenkomst niet over 't hoofd te zien. En niet alleen in betrekking tot onze taal, maar ook tot het Ternataansch is het wenschelijk te doen uitkomen, dat er tusschen voor- en achterzetsel geen wezenlijk verschil bestaat. Het Ternataansche voorzetsel toma beantwoordt, gelijk reeds gezegd is, in beteekenis volkomen aan het Galelareesche achterzetsel ka; het is wenschelijk beide samen te vatten onder ééne benaming, waarvoor ik, bij gebrek van beter, gekozen heb: betrekkingswoord; immers, het duidt de plaatselijke of

tijdelijke betrekking aan, die twee voorwerpen of groepen van voorwerpen [1] in den volzin jegens elkaar innemen. Door de benaming «richtingaanduider» te bezigen, ontsnapt men ook aan de noodzakelijkheid in een zin als hij valt aan, dit aan als een voorzetsel te bestempelen, hoewel ieder weet dat het achter het niet-samengestelde werkwoord staat.

Om aan te toonen, dat ku, no, enz. evengoed betrekkingswoordjes (voorzetsels) zijn als ka, en dat zij verder ook kunnen voorkomen als richtingaanduiders, zal ik eenige voorbeelden aanvoeren. Men vergelijke Bijb. Verh. § 27, 4: o bi gòmahate lo ja àku kawa i maòko o Musa awi sima ka, de toovenaars konden niet meer staan voor 't aangezicht van Mozes, voor Mozes; § 26, 4: deo o Musa wa àka o bi dèkenàko magéna o umàti manga sima ka, en Mozes verrichtte die teekenen voor het volk; met § 27, 2: la o Äăron awi didiki wo sipàka ma Farao awi sima ku deo awi bi orangi manga sima ku deo i dàdi o ngihia, en Ääron wierp zijn stok neder voor 't aangezicht van Farao en voor 't aangezicht van diens dienaren en (de stok) werd een slang; § 78, 1: o Daniël o bi singa ma saha ka, Daniël in de leeuwenkuil, doch bilàsu po wi umu o bi singa ma saha ku, hij moet in de leeuwenkuil geworpen worden. Hierna zal ieder de opmerking kunnen maken dat ma sima ka en ma sima ku beide gelijkelijk beteekenen «voor», Fransch devant, alsook «te, in», en dat zij èn in functie èn in constructie overeenkomen, dus tot één en dezelfde klasse van rededeelen behooren. Zij verschillen alleen in beteekenis, evenals bijv. ook aan en bij verschillen, zonder daarom op te houden beide voorzetsels, betrekkingswoordjes, te wezen. Het verschil in beteekenis tusschen ka en ku ligt hierin, dat ku gebruikt wordt wanneer een in den volzin genoemd voorwerp voor een ander neêr komt, of hooger is ten opzichte van het door ku gevolgde substantief [2], terwijl bij ka de betrekking tusschen twee voorwerpen als eene horizontale of onbepaalde gedacht wordt. In ku ligt dus hetzelfde begrip als in het Latijnsche *de*, en het zal dus in verschillende gevallen met ons «uit» moeten vertaald worden, wanneer namelijk het onmiddellijk voorafgaande substantief een punt aanduidt waarbij eene nederwaartsche beweging een aanvang neemt. Derhalve zegt men II, § 13, 2: o ili moi o dipa ku i supu, eene stem kwam uit den hemel, Latijn de coelo, terwijl o dipa ka i supu, kwam uit aan, bij den hemel, Latijn ad coelum is. Evenals nu het Lat. *de* overgaat in den zin van ons «van», Engelsch from, zonder dat men aan eene benedenwaartsche richting denkt, zoo ook het Galelareesche ku, zoodat men bijv. ook zegt o bòso ku wo òdo, hij eet van, uit een pot.

[1] Onder voorwerpen worden natuurlijk ook personen begrepen.

[2] Bijv. § 1; 6: o bi haiwan i tatàse, o tòna ku i bi tatàse géna, «kruipende dieren, die op de aarde kruipen», omdat de grond lager is dan het daarop kruipende dier.

Het tegenovergestelde van ku is je. Dit duidt aan, dat het eindpunt, waarheen de beweging gericht is, hooger is dan het uitgangspunt. Dus § 6, 2: hino! mia dòku moi pa àka deo ma raba ku o kòta moi lalamo, sidago ma ide ja ado o dipa je, komt! laten wij ons eene stad bouwen en daarna een burg, zóó hoog dat hij tot den hemel reikt. Veronderstel eens dat men in 't Gal. moest vertalen «laten wij van den toren een touw nederlaten die tot aan de aarde reikt», dan zou «tot aan de aarde» luiden tòna ku. Een ander voorbeeld II, § 72, 1: to ngòma ani bi subajang deo ani bi sadeka, ka ja dola ka o Gikimoi je, uwe gebeden en uwe aalmoezen, ze zijn opgestegen tot God. Hoewel het begrip van «opstijgen» reeds in dole vervat is, en wij dus volgens ons spraakgebruik het onnoodig achten nogmaals aan te duiden dat het eindpunt hooger is dan het uitgangspunt, is de wijze waarop de Galelarees zich uitdrukt, toch ook voor ons volkomen begrijpelijk. Leerzaam zijn de volgende zinsneden II, § 23, 3, waar je en ku beide voorkomen: sĕbàbu Una ka Awi wange Wa polòte o bi njawa madoròu deo o bi njawa da lolòha manga dòku je, deo o muura Wa hike o bi njawa i adil deo o bi njawa i adil wa manga dòku ku, want Hij doet Zijne zon opgaan over de woonplaatsen der slechten en der goeden, en schenkt zijnen zegen op de woonplaatsen der rechtvaardigen en der onrechtvaardigen.

Ko beantwoordt evenals ka aan ons «tot, te, naar», doch tot een voorwerp dat aan de zeezijde gelegen is; bijv. o dòro ko wo tàgi, hij gaat naar den (aan de zeezijde gelegen) tuin. Het is vermoedelijk slechts eene gewijzigde uitspraak van ku, om eene bepaalde begripsschakeering van dit laatste uit te drukken.

No laat zich het best vergelijken met het Hoogduitsche her; het duidt dus eene beweging aan in de richting van den spreker of van het standpunt waarop men zich plaatst. Natuurlijk kan men het niet altoos in onze taal met «herwaarts» weergeven, evenmin als het Hoogduitsche her; bijv. zegt de Duitscher wo kommt er her, dan is dat door ons te vertalen met waar komt hij van daan. Volkomen gelijkwaardig met no is het Sanskrit *ā*, dat naar gelang van omstandigheden met «tot aan» en «van-af» kan vertaald worden. De reden is duidelijk. Of bijv. iemand, die zich te Leiden bevindt, zegt «tot Haarlem toe is het zes uur», dan wel «van Haarlem af is het zes uur», komt op hetzelfde neer; de afstand, de weg, dien hij in zijn gedachten doorloopen moet, is één en dezelfde. Zoo is ook in 't Sanskrit bijv. ā mūlāt zoowel «tot aan den wortel toe», als «van den wortel af». Eene zinsnede als ā mūlād vṛkṣaṃ nikṛntati beteekent, uit den aard der zaak: hij kapt den boom tot den wortel toe; doch ā mūlād vṛkṣasyoccatvam, de hoogte des booms van den wortel af. Hetzelfde geldt van het

Galelareesche no. Aldus II, § 5, 1: ma hino ngohi no, zij komt tot mij (herwaarts); I, § 27, 5: deo nijo djaga upa ni ja hino kali ai sima no, en pas op dat gij niet nogmaals voor mijn aangezicht(herwaarts)komt. Deze laatste zinsnede toont duidelijk hoe sima ka, sima ku en sima no in niets anders verschillen dan in de richting der beweging ten opzichte van het standpunt waarop men zich in gedachte plaatst. Van een grammatisch onderscheid, tengevolge waarvan no tot eene andere klasse van rededeelen zou behooren dan ka, kan geen sprake wezen.

Uit het bovengezegde heeft men kunnen opmaken dat no in sommige gevallen in onze taal met «van, uit» moet weêrgegeven worden. Bijv. o bi njawa i bi tjotjawaro o wange ma njonjije ma tòna no (II, § 9, 1) is: de wijze mannen uit het Oosterland. Hier moet de Galelarees no bezigen, omdat de schrijver zich plaatst op het standpunt van iemand die in Judea woont; de wijzen komen tot zoo iemand «herwaarts». Daarentegen is tòna ka noodzakelijk in de volgende zinsnede: Sĕbàbu ngomi mi ja kĕlélo ka To Una Awi ngòma o wange ma njonjije ma tòna ka, want wij hebben Zijne ster gezien in het Oosterland; immers hier spreken de Wijzen. Niet minder duidelijk is § 79: O umàti o Jisrael o Babel no i liho Jerusalem ka, het volk Israël keert terug uit Babel (herwaarts) naar Jerusalem.

Een voorbeeld van sa, landwaarts, als betrekkingswoordje, heb ik in de teksten niet aangetroffen, doch dat is niet meer dan toeval. Evenmin in de Bekn. Spr. blz. 45, waar de functies van betrekkingswoord en richtingaanduider verward, en daarenboven beide woordsoorten verkeerdelijk achtervoegsels genoemd worden.

Alle bovengemelde betrekkingswoorden (Nederlandsche afzonderlijke voorzetsels) doen ook dienst als richtingaanduiders (Nederl. zgn. voorzetsels in samenstelling), met uitzondering van ka. Deze uitzondering is even verklaarbaar als dat ook in onze taal wel de meeste voorzetsels in samenstelling gebruikelijk zijn, maar niet alle; evenals in 't Gal. ka, zijn bij ons uitgezonderd te, tot, naar, die vrij wel in waarde met ka overeenstemmen.

Voor het gebruik van ku mogen de volgende, gedeeltelijk reeds vroeger aangehaalde voorbeelden spreken. Wo ruba ku, hij valt neder; § 30, 1: la o Musa wo uti ku, en Mozes daalde af, neder; § 11, 1: o bi onta wa buku ku o sumu moi ma dalàto ka, hij liet de kameelen nederknielen in de nabijheid van een put; § 26, 4: deo i maruku ku manga sahè deo i Wi pudji o Gikimoi, en zij bogen hun hoofd neder en loofden God. Ofschoon ku eene nederwaartsche beweging veronderstelt, kan men niet verwachten dat het altoos bij ons door «neder» of «af» zou kunnen vervangen worden. Om een voorbeeld te geven: wij spreken van «iemand aan

een galg ophangen»; de Galelareezen zeggen, juister: «iemand aan een galg neer hangen»; wij denken dan aan de beweging die de verrichter der handeling moet maken om de hooge galg te bereiken; de Galelarees stelt zich voor den geest hoe het te hangen of hangende voorwerp zich bevindt ten opzichte van de galg. Derhalve drukt men zich in 't Galelareesch aldus uit, § 80, 2: bilàsu i wi liku-ku o Mordĕkai o golingàso magéna ma ide ka, ze moeten Mordechai ophangen aan den top van die galg. Vlg. blz. 157 hiervóór.

Je beantwoordt aan ons «op». Bijv. blz. 286: o tàla moi Wi dola-je, Hij steeg eenen berg op, steeg op eenen berg; blz. 393: no maòko-je ani dòhu ka, sta op op uwe voeten. In plaats van «op uwe voeten» heeft het Galelareesch eenvoudig den locatief, dien ook wij gebruiken, wanneer wij zeggen «te voet gaan, reizen»; onze taal zou dus ook zich beter uitdrukken, indien ze zeide «sta op te uwen voeten».

No laat zich gevoegelijk vergelijken met het Hoogduitsche «her». Bijv. ai diha no i gaho-no, breng mij mijn mes hier (herwaarts); § 46, 3: ni wingaho-no, brengt hem herwaarts; II, § 3, 4: magéna de una wo supu no, da kam er heraus. Supu op zich zelf is «uitkomen, naar buiten komen»; door no wordt aangeduid dat de beweging geschiedt in de richting van dengene die zich in gedachte buiten plaatst.

Voorbeelden van ko en sa heb ik niet opgeteekend.

In 't algemeen bestaat er in 't Galelareesche spraakgebruik ten aanzien der betrekkingswoordjes en richtingaanduiders meer symmetrie dan in onze taal. Terwijl wij zeggen: «hij daalt af», doch «hij daalt van den berg», bezigt het Galelareesch in beide gevallen hetzelfde woord, ofschoon in verschillende syntactische functie. Dus luiden de twee Hollandsche zinsneden van zoo even: wo uti-ku en o tàla ku wo uti.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden dat de behandelde achter zetsels, zoowel wat hun plaatsing in den zin als wat hun taak in 't zinsverband betreft, aan het Galelareesch een zeer eigenaardig voorkomen geven.

HOOFDSTUK XII.

Voegwoorden.

Het Galelareesch is tamelijk rijk aan voegwoorden, waaronder enkele ontleende, zooals sĕbàbu, omdat, dewijl, uit het Maleisch. Van vreemden oorsprong zijn ook tanu, dan, toen, nu, dat, opdat; salantar, salantang, en toch wel, vermits; uit het Ternataansch moet folui (li), voorts (nog), ingedrongen zijn.

Het uit den aard der zaak meest voorkomende voegwoord is deo, de,

en, dan. Als voorzetsel luidt het deo en de, en beteekent dan «met». In waarde komt dus de geheel overeen met het Oud-Javaansche len, en vermoedelijk is het ook etymologisch hetzelfde woord; reeds vroeger heb ik de aandacht gevestigd op de vermoedelijke verwantschap tusschen den Jav. stam lih in Oudj. kālih, N.-Jav. kalih, en Tern. didi, twee, en Gal. kapidiri, eergisteren [1].

In de lijst op blz. 106 der Bekn. Spr. worden eenige woordjes als voegwoorden aangemerkt, die tot de bijwoorden behooren en dus hier misplaatst zijn; o.a. dadoòhaso, waarom? hoezoo? òkiaso, waarom? ma moi, eens. Zelfs na aftrek van de ontleende en de verkeerdelijk in de lijst opgenomene voegwoorden, blijven er genoeg over. Het veelvuldig gebruik dezer woordjes geeft aan den Galelareeschen stijl eene mate van levendigheid, welke ons aan 't Sundaneesch, Bataksch, Makassaarsch herinnert.

En hiermede meen ik mijne Opmerkingen over 't Galelareesch naar aanleiding der Beknopte Spraakkunst van den zendeling Van Baarda te mogen besluiten. Het was mijn hoofddoel, te doen uitkomen dat deze taal, en in 't algemeen de groep waartoe ze behoort, eene voortgezette studie overwaard is. Dat ik in mijn opstel tevens eenige leemten en gebreken, of wat mij althans als zoodanig voorkwam, in de Spraakkunst aangewezen heb, is bijzaak. Niemand kan in billijkheid vergen dat eene eerste proeve feilloos zij, doch niemand, die in de zaak belang stelt, zal het ook wraken dat op zichtbare gebreken de aandacht gevestigd wordt. Trots alle tekortkomingen, heeft de vervaardiger der Spraakkunst aanspraak op de dankbaarheid van allen die de studie van het Galelareesch willen opvatten. In dubbele mate zal hij onzen dank verwerven, wanneer hij zijn voornemen, ons met een Galelareesch woordenboek te begiftigen, ten uitvoer brengt. [2] Verder spreek ik de hoop uit, dat hij eene verzameling van vertelsels en overleveringen, uit den mond des volks afgeluisterd, moge uitgeven. [3] Zulk eene verzameling toch zal niet enkel door taalgeleerden, maar ook door beoefenaars der volkenkunde met gretigheid ontvangen worden.

[1] Het Gal. li, kali, wederom, nog eens, is zonder twijfel ontleend en wel uit Mal. káli. Het is aan het Tern., voor zoover ik weet, geheel vreemd.

[2] Aan dezen wensch is voldaan, door de verschijning van M. J. van Baarda's «Woordenlijst Galelareesch-Hollandsch. Met ethnologische aanteekeningen op de woorden, die daartoe aanleiding gaven» ('s-Gravenhage, 1895). (*Noot van 1917*).

[3] Ook aan dezen wensch is voldaan, door de publicatie van «Fabelen, verhalen en overleveringen der Galelareezen. Bijeenverzameld door H. van Dijken, in 't licht gegeven en vertaald door M. J. van Baarda», in Bijdr. Kon. Inst. 6e Reeks, I, 1895. (*Noot van 1917*).

Sawuneesche Bijdragen.
Grammatische Inleiding.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
5e Volgreeks, dl. VII (= Dl. 41).

's-Gravenhage, 1892.

INLEIDING.

Dank zij de welwillendheid vän de Oud-Residenten G. G. de Villeneuve en J. G. T. Riedel, en van den zendeling Ph. Bieger, ben ik in 't bezit gekomen van eenige stukken die bouwstoffen bevatten voor de studie der taal van 't eiland Sawu. Ofschoon die stukken mij bij nadere beschouwing bleken aan allerlei gebreken te lijden, vond ik het toch jammer ze ongebruikt te laten liggen. Ik zag wel in, dat men met zulke gegevens geen leerboek kon samenstellen, doch begreep tevens, dat juist het hoogst gebrekkige van hetgeen ik leveren kon, een spoorslag zou zijn voor zendelingen of ambtenaren op Sawu om het onvolledige aan te vullen en het verkeerde te verbeteren... [1]

Voor het Sumbasch heb ik gebruik gemaakt van het opstel van S. Roos in Verh. Bat. Gen. XXXVI (1872), en de Woordenlijst van J. de Roo van Alderwerelt in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIV (1891). Met het Sumbasch is toch het Sawuneesch in klankstelsel, spraakkunstigen bouw en woordenschat ten nauwste verwant. Daarentegen wijkt het aanmerkelijk af van het Rotineesch, Timoreesch en de overige hiermede in nauw verband staande talen. Een van de kenmerkende verschillen tusschen de taal van Sawu en die der meer oostelijk gelegen eilanden bestaat in de plaatsing der bestanddeelen van eene samenstelling, in welk opzicht het Sawuneesch zich bij de westelijke verwanten aansluit. [2]

Over 't algemeen kan men zeggen dat het Sawuneesch veel punten van aanraking heeft met het Makassaarsch en Bugineesch, minder met het Javaansch.

---

[1] Twee alinea's die hier volgden over de toegevoegde Volzinnen, Samenspraken, en Woordenlijst, worden thans weggelaten, omdat deze zelf bij den herdruk ook moesten vervallen. In 1896 verscheen trouwens te 's-Gravenhage eene aanvullende «Sawuneesche Woordenlijst» van wijlen den zendeling J. K. Wijngaarden, met een voorwoord van C. Poensen. (*Noot van 1917*).

[2] Ik heb slechts ééne uitzondering op den regel aangetroffen, nl. in a i - m a d a, bron, waarin de volgorde der bestanddeelen dezelfde is als in 't Rotineesch. Opmerkelijk is het, dat ook in deze laatste taal uitzonderingen voorkomen, bv. h a d e - ò e, waterrijst. Zoowel 't Saw. dus als het Rot. zijn niet volkomen consequent. In 't algemeen bestaat er tusschen den woordenschat van het Sawuneesch en Rotineesch meer overeenkomst dan in de spraakkunst.

HOOFDSTUK I.

Klankstelsel.

Het Sawuneesch wordt geschreven met de volgende letters:

a, b, d, e, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, t, u, w.

Hierbij komen als samengestelde teekens, dj, ng en nj, waarvan 't eerste uitgesproken wordt als een gemouilleerde *d*, dus als de Javaansche dj; ng stelt de gutturale, nj de palatale nasaal voor, d. i. de *ñ* van 't Spaansch, de gn van 't Fransch.

De klinkers *a, e, i, o*, en *u* (in Hollandsche spelling oe) zijn nu eens kort, dan weêr lang. De korte klank wordt gewoonlijk, doch zonder consequentie, in de mij ten dienste staande stukken, aangeduid door verdubbeling van den volgenden medeklinker: een verkeerde hebbelijkheid, die hare verklaring vindt in de tot voorbeeld genomen Hollandsche spelling. Ik heb die verdubbeling vermeden en in plaats daarvan zulke klinkers aangeduid met het teeken der *gravis*.

De klank die aan de Javaansche Pĕpĕt beantwoordt, wordt nu eens weêrgegeven met *ĕ*, dan weêr met *ă* of met *å* en zelfs door verdubbeling van den medeklinker achter *a*. Het schijnt. dat bedoelde klank in 't Sawuneesch, bij volle uitspraak, iets dichter bij eene korte *a* staat dan de *ĕ* in 't Javaansch. Daarom heb ik gekozen *ă*, doch hier en daar zal men ook *à* en *ĕ* vinden, bijv. in bĕni, vrouw, dewijl de *ĕ* hier ontstaan is uit eene toonloos uitgesproken *i*. In vele gevallen is het onzeker of eene Pĕpĕt dan wel eene eenvoudige korte *a* bedoeld is.

De klemtoon valt veel vaker op de eindlettergreep dan in 't Javaansch of Maleisch. Zulks kan men met zekerheid opmaken uit schrijfwijzen als pri, naast pĕri, pari en parri, hoeveel = Jav. pira; en uit voorbeelden als bovengenoemd bĕni, vrouw, voor bini. Ware de klemtoon op bi gebleven, dan zou de *i* niet verdoft zijn.

Vollediger opgaven omtrent den klemtoon en de uitspraak in 't algemeen, kunnen alleen verstrekt worden door hen die de taal ter plaatse zelve bestudeeren.

HOOFDSTUK II.

Klankverschijnselen.

Het Sawuneesch duldt geen sluitmedeklinkers, en evenmin de verbinding of verdubbeling van medeklinkers.

De klinkers verschillen in de geaccentueerde lettergrepen weinig van de Maleische. Na dezen algemeenen regel valt van elken klinker afzonderlijk het volgende op te merken.

De *a* = Mal. *a*, bijv. djara, weg = Mal. djalan; ăpa = ampat; doch in toonlooze lettergrepen is zij dikwijls overgegaan in *e* (d. i. *é*), bijv. duwe, twee, uit duwa; duwe, palmwijn, uit tuwak; in de voorvoegsels ke, me, pe, te, uit ka, ma, pa, ta. Vermoedelijk is de *a* eerst in eene doffe *ĕ* overgegaan, en is deze later verhelderd tot *e*. In ăle, reeds, zooals men een enkele maal geschreven vindt voor ăla, staat *e* voor *a* in een geaccentueerde lettergreep, doch dit schijnt dialektisch en is in allen geval niet normaal. Soms is *a* overgegaan in *o*, als in no, 3 p. enk.; ro, 3 p. mv.; mone, mannelijk, voor mane, Sumba meni (met Umlaut uit mani). Naast no komt echter ook ne, en zelfs, hoewel zeer zeldzaam, na voor. Vermoedelijk is ne de vorm dien na in eene volstrekt toonlooze lettergreep aanneemt. De *o* in mone is misschien een gevolg van de voorafgaande lipletter, doch er zijn te weinig zekere voorbeelden van dien klankovergang, dan dat men iets wat naar een vasten regel lijkt, daaruit kan afleiden. Achter eene *j* pleegt *a*, zelfs wanneer ze oorspronkelijk door een medeklinker gevolgd werd, in eindlettergrepen af te vallen; bijv. lai (of laj), zeil, uit lajar; mai (maj), betalen, uit majar, stam wajar.

De *e* en *i*, alsook de *o* en *u*, worden wel eens met elkaar verward; bijv. harehare, alle = harihari, Oj. sarisari; omu, dichtbij = umu. Over *e* en *o*, uit oorspronkelijk *a* ontstaan, is reeds gesproken. Overgang van *u* in *i* is zeldzaam; een voorbeeld daarvan is adji, regen, met omzetting uit idja, Mal. hudjan.

De tweeklanken ai en au hebben de oudere uitspraak bewaard, hoewel men ook ei en ou gespeld vindt; dit laatste is vermoedelijk een Hollandisme. Voorbeelden zijn ai, water = Oj. air; au, gij = Mal. ĕngkau, Oj. ko. Eer als klankverzwakking van, dan als gelijkwaardig met ai, kan de *e* beschouwd worden in made, dood, dat niet rechtstreeks behoeft ontstaan te zijn uit matai, Tagal. matay, Day. matäi, maar vergeleken kan worden met Mal., Jav. mati. Intusschen blijven er gevallen over, waarin *e* en *o* moeielijk anders te verklaren zijn dan als rechtstreeksche plaatsvervangers van een ouder ai en au; bijv. in we, slechts, Day. wäi, bĕwäi, Jav. bahe; mo, zuiver, naast mou, mau, verg. Oj. maho, rein, helder.

Verzwakking van een vollen klinker tot *ă* of *ĕ* in de voorlaatste lettergreep van een woord, wanneer de laatste den klemtoon heeft, is zeer gewoon. Dus pări, pĕri voor pari, omzetting van pira; bĕni voor bini.

De neiging om in een tweelettergrepigen stam de klinkers om te zetten — een verschijnsel dat min of meer in alle talen der familie is waar te nemen,

o. a. in Mal. hidup voor hudip; Mak. kade naast kida — is in het Sawuneesch bijzonder sterk ontwikkeld. Bijv. àmu, huis, voor uma, Oj. umah; lămi, vijf, Mal. lima; pări, hoeveel, Jav. pira; adji, regen, Mal. hudjan; wodilu, oor, Sangirsch tuli; wàru, maan, Jav, wulan. Nog veel andere voorbeelden kan men in de Woordenlijst vinden. [1]

De medeklinkers geven aanleiding tot de volgende opmerkingen.

De *b* komt als plaatsvervangster van eene oudere *w* betrekkelijk zeldzaam voor; bijv. in bani, dapper, Oj. wāni, Mal. bărani. Onder welke voorwaarden zich uit *w* eene *b* ontwikkeld heeft, is uit het beschikbare materiaal niet op te maken.

De *d* beantwoordt deels aan Mal. *d* = Jav. *r* of *ḍ*, Mak. *r*, als duwe = Mal. dúa; para = Mal. padang, Mak. parang; deels is ze eene verzachting der *t*, als in dau, mensch = Mak. táu; dai, drek = Jav. tahi; mada, oog = Mal. mata; wadu, steen = Jav. watu; dăka, komen = Jav. tĕka. Soms zijn de oudere en de jongere vorm beide in gebruik; dus tăbu of dăbu, suikerriet; tui en dui, oud. Deze verzachting van *t* in *d*, nd komt ook voor in het Sumbasch, alsook in het Fidjisch, doch de woorden waarin zich dit verschijnsel vertoont, zijn schier zonder uitzondering andere; zoo heeft het Sumbasch niet tau = Saw. dau, doch daun, ndaun, jaar = Saw. tau. Het Fidji heeft de = Saw. dai, en dovu = dăbu, doch in verreweg de meeste gevallen gaan Fidji en Saw. ten opzichte der verzachting hun eigen weg; aan een historisch verband is niet te denken.

De dj = Mal. dj, bijv. djara, weg = Mal. djalan; djau, ver = Mal. djauh. Voorts staat het dikwijls voor *j*; bijv. in adju, hout = Mal., Jav. kayu; kadja, rijk, uit Mal. kaya. In 't algemeen is de Sawunees geneigd de klanken dj en *j* met elkaar te verwisselen, zoodat hij djămiāi en jĕmiāi, morgen, zegt. Daaruit mag men opmaken dat de Saw. *j*, behalve als overgangsletter, niet meer de zuivere halfklinker is, maar met de Hollandsche *j* gelijkstaat. Als overgangsletter tusschen twee klinkers, waarvan de eerste een *i* is, wordt de *j* nu eens geschreven, dan weêr weggelaten, bijv. in ije naast ie; wiju en wiu; in zulk een geval kan de *j* zuiver halfklinker wezen.

De *g* is meermalen uit *k* ontstaan; bijv. kegana, rechts, Mal. kakanan. Oorspronkelijk is zij in guti, schaar, Jav. gunting; guru, leermeester, overgenomen uit het Mal. of Javaansch.

De *h* heeft eene oudere *s* vervangen, gelijk o. a. ook in het Maori. Dus huhu, vrouwenborst = Jav. susu; he —, een = Jav. sa —; paha, markt,

[1] Hoewel deze Woordenlijst hier niet is herdrukt, daar slechts bij een deel der woorden verwante Mal.-Polyn. vormen werden vermeld, zijn hier de verwijzingen naar die Woordenlijst meestal behouden. (*Noot van 1917.*)

uit Mal. pasar; hekola, school, uit skola. De Sumbaneezen bezitten de *s* nog, maar zijn toch op weg om die te verliezen, want nu reeds gebruiken zij de *s* en de *h* door elkander. [1] Behalve de *h* uit *s*, heeft het Saw. nog *h* als onorganischen voorslag vóór eene *u*, bijv. in hudi, weinig = udi; huru, ruilen = Mal. urup; huni, verborgen, voor uni, wuni. [2] De Mal., Mak., Jav. tj wordt in het Saw. behandeld alsof het eene *s* was.

Over de *j* is reeds gesproken bij de dj. De vorm ji, 1e ps. mv. naast di, moet ontstaan zijn uit dji, een gemouilleerd di.

De *k* is = Jav., Mal. *k*, waar ze niet geheel wegvalt, of, hetgeen zelden gebeurt, tot *g* verzacht wordt. Bijv. prefix ke = Jav. ka, kĕ; kodo, borst, Mak. konro; kuri, huid, Mal. kulit. Dikwijls valt de *k* geheel weg; bijv. in adju, hout, Jav. kayu; ku'u, hoef, nagel, Jav. kuku; ai, vrouwenkleed, Jav. ken; la'i, mannelijk wezen, Mal. laki; nga'a, eten, Sund. ngahakan. Ook in het Sumbasch valt de *k* wel eens uit, doch zeldzamer, bijv. in ijang, visch, Mal. ikan; wu, nagel, Mal. kuku. — Voor den overgang van *k* in *g*, zie bij *g*.

De *l* heeft de neiging om in *r* over te gaan, beantwoordt anders aan Mal., Jav. *l*.

Van de *m*, *n* en *ng* is niets bijzonders op te merken. Natuurlijk moeten zij vóór een medeklinker verdwijnen volgens de bovenvermelde klankwet.

Op de *p* is van toepassing wat van de *k* gezegd is: de oude *p* blijft of onveranderd of valt geheel weg, wordt ook wel eens tot *b* verzacht, hetgeen vaker in 't Sumbasch geschiedt. Voorbeelden zijn: prefix pe = Mak. pa; pădu, bitter, Jav. ampĕru; pudi, wit, Mal. putih; pidu, zeven, Jav. pitu; ăpa, vier, Mal. ampat, Bataksch opat. Afgevallen of uitgestooten is *p* o. a. in uru, tiental, Jav. puluh; u'i, vulva, Mal. puki; uhu, lever, hart, Sumba pusu, Jav. pusuh; a'i, vuur, Mal. api; a'u, a'o, kalk, Jav. apu, Mal. kapur; are, rijst, Jav. pari; ădu, gal, naast pădu. [3] Overgang in *b* in rabe, afnemen, Mal. rampas.

De *r* beantwoordt aan eene Mal. *r*, voorzooverre in 't Jav. ook eene *r* daartegenover staat; de gutturale triller, die in 't Mal. door *r*, in het Tagalog door *g*, in het Dayaksch door *h* vervangen is, valt in het Saw., evenals in 't

[1] Volgens de Roo van Alderwerelt, l. c. p. 235. — (Doch zie daarnaast thans D. K. Wielenga's «Schets van een Soembaneesche spraakkunst (naar 't dialect van Kambera)», Batavia 1910. Blijkens p. 5 aldaar is in Oost- en Midden-Soemba de *s* zoo goed als geheel verdwenen voor de *h*, behalve bij *oude* menschen; doch is op West-Soemba (aldus beter dan «te Memboro») de *s* nog regel. *Noot van 1917.*)

[2] Deze *h* herinnert aan den onorganischen spiritus asper van het Grieksch vóór de ypsilon.

[3] Niet onmiddellijk is de *p* weggevallen, maar na eerst in *f*, voorts in *h* overgegaan te zijn. In 't Rotineesch is die *h* gebleven; bijv. hade, rijst.

Javaansch, geheel weg. Gewoonlijk vertoont Saw. eene *r*, waar het Mal. *d*, doch het Jav. *r* of *ḍ* heeft. Voorbeelden zijn: roa, holte, Mal. ruang, Jav. rong; raho, vergif, Mal. ratjon, Jav. ratjun; doch rau, blad, Mal. dāun, Oj. ron; ari, jongere broeder, Mal. adiq, Oj. ari; rängi, hooren, Mal. dĕngar, Oj. rĕngö; räpa, vadem, Mal. dĕpa, Jav. ḍĕpa; àmu huis, Mal. rumah, Oj. umah.

Voorts vervangt in het Saw. de *r* niet zelden eene oudere *l*, hetgeen in het Sumbasch niet geschiedt. Dus uru, tiental, uit puluh; uru, begin, eerste, Mak. ulu, Oj. hulu; dara, binnen, Mal. dalam; aru, acht, Sumba walu; djara, weg, Mal. djalan; dari, touw, Jav. tali.

De *t* wordt menigmaal zoowel aan 't begin als in 't midden van een woord tot *d* verzacht; anders is het = Jav. of Mal. *t*. Bijv. tälu, drie, Jav. tĕlu; tunu, licht ontsteken, Mak. tunu; ti, uit, van, Sund. ti; tangi, geween, Jav. tangis. Voorbeelden van *d* uit *t* zie men bij *d*, en in de Woordenlijst.

De *w* is, in 't algemeen, Jav. *w*, Mal. *b*. Bijv. wadu, steen, Jav. watu; woe, krokodil, Sumba wuja, Oj. wuaya; tawa, dingen, Mak. tawara; wawi, varken, Mal. babi. Zelden valt een *w* of uw aan 't begin van een woord af, als in aru, acht, Sumba walu, Oj. wwalu.

Tot de zeer ongewone klankovergangen behoort die van *a* in *i* als in wiu, wiju, nieuw = Oj. wahu, Ibanag bagú; denkelijk heeft de *i* zich hier ontwikkeld uit eene *e*, welke, zooals wij gezien hebben, meermalen uit toonlooze *a* ontstaan is. Onregelmatig zijn verder de vormen woe en wuu voor krokodil, Oj. wuaya, Sumba wuja. In woe kan *e* uit ja gesproten zijn, doch de tweede vorm, wuu, blijft mij onverklaarbaar. De vorm wo, vrucht, in samenstellingen voor 't vollere wue, Oj. wwah, is te verklaren als een gevolg van klankverzwakking; even als du, mensch, in een overeenkomstig geval, van dau, dou, Sumba tau, Mak. taü, Tagal. tawo.

In sommige woorden is de eerste lettergreep afgeworpen; na, kind = ana; ma, akker, Ibanag umá, Mal. huma; mu, 2 ps. mv. voor kamú; di, wij, voor àdi, kádi, d. i. kidá, kitá met omzetting der klinkers.

HOOFDSTUK III.

Woordvorming. Voorvoegsels.

Van bestaande wortels en stammen — waarvan de vorming hier buiten beschouwing blijft — worden in 't Sawuneesch woorden afgeleid door middel van voorvoegsels. Zonder twijfel heeft het Saw. ook afleidingen met achtervoegsels bezeten, doch die zijn op enkele sporen na, bijv. hengäbi, bedekken, verdwenen. Hetzelfde is trouwens gebeurd in het Sumbasch.

Als voorvoegsels, die als zoodanig nog herkenbaar zijn, komen voor: ke, me, nasaal, mĕng of meng, pe, ta, he, wo.

Ke, Sumba ka, te vergelijken met Jav. ka, kĕ, vormt woorden die in begrip overeenkomen met verleden deelwoorden in intransitief-passieve beteekenis; bijv. keloli, gevallen; vgl. Sumba kanabu, gevallen, stam nabu; zoo ook kebădi, onthutst, verrast; vgl. Jav. kaget. Uit den aard der zaak worden zulke woorden vaak geheel en al adjectieven; bijv. kelagi, krom, Sumba kaleka; kemangu, droog, van mangu, drogen; of abstracte substantieven, als kebuwe, waarde, prijs. Verder vindt men het voorvoegsel bij woorden die eene richting aanduiden, als kedjunga, achterzijde, Sumba kadenga en kadjea; kedanga, rechterzijde, waar het Jav. het stamwoord tĕngĕn gebruikt; kegana, rechts, Mal. kakanan, van st. gana = Mal. kanan. Zeer gewoon is een gelijkluidend voorvoegsel, zoowel in het Sumbasch als in 't Sawuneesch, bij namen van dieren, planten, lichaamsdeelen en gereedschappen; bijv. kebara, sprinkhaan, Sumba kabalang, vgl. Jav. walang; kebeba, vlinder, Sumba kabeba, vgl. Fidji bebe; kedăke, kikvorsch; kebaki, tor; kebui, katjang; kela, areca; kepaka, Mal. tjĕmpaka; kebake, pens; keluwe, spier, vezel; kehai, bezem, veger; kelàti, boog; kepoke, lans, vgl. Mak. poke; ketaka, bijl. Of dit voorvoegsel bij plant- en diernamen, enz., hetwelk in alle verwante talen meer of minder gebruikelijk is, volkomen identisch is met dat in keloli enz., is vooralsnog niet uit te maken.

Me, Sumba ma, in oorsprong één met Oj., Bataksch, Tagalog, Mak., Bug. ma, duidt in 't algemeen aan een «met iets zijn, met iets bezig zijn, of in zekeren staat verkeeren». Dus meda'u, bevreesd, angstig, Oj. matakut; merai, lang, Sumba malai, Tag. malayu, ver; meringi, koud, Sumba maringi, vgl. Mak. dinging, Mal. dingin; menī, fijn (uit meni'i), Dayaksch, Bisaya manipis; vgl. Mal. nipis, welk laatste als de secundaire stam kan aangemerkt worden, Bis. nipis, iets fijns. In het Maleisch is te vergelijken het prefix băr, ofschoon dit vormelijk niet met Tagal. ma, maar met mag overeenkomt.

Het nasale voorvoegsel, in volleren vorm ang enz., hetwelk uit het Jav., Sund., Mak. enz. welbekend is, komt steeds in den zwakken vorm in het Sawuneesch in ettelijke afgeleide woorden, en wel niet alleen werkwoorden, voor. Nog zeldzamer is het prefix mĕng of meng. De veranderingen, die de beginletter van de stammen ondergaat, zijn dezelfde als in de verwante talen, waarbij in 't oog is te houden dat de *h* in 't Saw. oudtijds eene *s* was. Werkwoorden op deze wijze afgeleid zijn o. a. nga'a, eten, van een stam a'a, hetzij dit = kakan of = Sund. hakan te stellen is; ngàdi, zien, van àdi of kàdi, d.i. omzetting van ita of kita; ngĕne, zwijgen, vgl.

Jav. mĕnĕng; nginu, drinken, van stam inum. Het gevoel voor de eigenlijke functie van het nasaalvoorvoegsel schijnt verloren, daar bijv. ngadi niet enkel «zien» beteekent, maar ook «zichtbaar, in 't gezicht», evenals Sumba ngita, en nga'a evenzeer subst. als werkw. is. Het voorvoegsel mĕ + nasaal is over in enkele, meest transitieve werkwoorden, als mĕnja'e, bestijgen, van ha'e, oudtijds sake; na'o, mĕna'o, stelen, van stam takau; mĕdjădi, zitten.[1] Voor zooverre de geringe woordvoorraad dien wij kennen, ons veroorlooft een oordeel te vellen, moeten *ng* en mĕng in het Saw. en Sumbasch als verouderde voorvoegsels beschouwd worden, die alleen in bepaalde woorden voortleven en dus niet meer in hun eigenaardige kracht gevoeld worden.

Pe, Sumb. pa, vormt evenals pa in 't Madureesch, Makassaarsch, Bugineesch, de Filippijnsche talen, va in Mota en Florida, causatieven; dus penga'a, doen eten, voeden, van nga'a, eten; pemoko, bereiden, van moko, gereed; pemabo, temmen, van mabo, tam; peramu, in huis doen zijn, huisvesten, van ramu, d.i. ra àmu, in huis, vgl. Mak. pariballa, van ri balla; pedjudju, iets aanwijzen, vgl. Jav. nuduhake. Nu ligt in pe niet slechts het begrip van iets maken, maar ook van voor iets houden, als iets beschouwen, als iets behandelen. Vandaar dat met pe ook bijwoorden van wijze afgeleid worden; dus pedjau, maken dat iets ver is, en ver, als bijw.; peije, verbeteren, en bijw. goed, beter; petu, oprechtelijk, juist, van tu, waarachtig. Vandaar ook dat penga'a beteekent (geneesmiddelen) innemen, een maal nuttigen. Verder vormt pe verbaalsubstantieven: pedaga, het handeldrijven, van daga, handelen; peloko-nga'a, huwelijk, van loko-nga'a, huwen; in samengestelde uitdrukkingen is het dikwerf in 't Nederlandsch te vertalen met den stam van een werkwoord als eerste lid eener samenstelling; bijv. peludja is: kweeken, verzorgen, verplegen; ana peludja, pleeg-kind. In penawu, reede, duidt het voorvoegsel de plaats aan voor de handeling penawu, voor anker liggen; in 't Maleisch en Javaansch zou in palabuhan, labuhan, het plaatsaanduidende suffix an niet kunnen gemist worden, wel het voorvoegsel pa. In 't algemeen speelt het voorvoegsel pe in het Sawuneesch eene voorname rol, en is eene nauwkeurige omschrijving van de verhouding der met pe afgeleide vormen tot de grondwoorden eene der belangrijkste punten van de spraakkunst. Hier kan de functie van het prefix slechts in hoofdtrekken aangegeven worden wegens de onvolledigheid der beschikbare teksten.

Ta komt overeen met het Makass. ta (tar), en geeft dus te kennen dat iemand of iets in zekeren toestand gekomen is. Bijv. tahuli, van den rechten

[1] Vgl. Sumba mendidi, Jav. aṇḍuḍuk; de *n* vóór de dj moet in 't Saw. natuurlijk verdwijnen.

weg af geraakt, verdwaald = Jav. kĕsasar; tabàlu, (iets) vergeten zijn, vgl. Mak. tarurangi, zich herinneren; tabolo, verzonken, verdronken; tadjana, in den toestand van zinken gekomen, zinken.

Verder dient ta (soms tĕ geschreven) ter aanduiding van een futurum en conjunctief; is zulk een vorm met ta afhankelijk van een hoofdpraedicaat, dan wordt hij in onze taal weergegeven door eenen infinitief met of zonder «te». Dus takakoja, ik zal of wil gaan, maar oö ja takako, ik wensch te gaan; in 't Oj. zou men zeggen mahyun aku lumakwa, staat dus het aanvullende woord in den conjunctief. Feitelijk drukt het voorgevoegde ta in het Saw. dus hetzelfde uit als het suffix *a* in het Oj. De vraag is of ta in dit geval als prefix te beschouwen is dan wel als afzonderlijke partikel, te vergelijken bijv. met Mal. akan en Dayaksch baka. Bedenkt men dat een Mal. tĕrlihat in het Nederlandsch kan uitgedrukt worden door «te zien» en dat ons «te» een doel aanduidt, dan zal men het niet onmogelijk achten dat de twee oogenschijnlijk zoo verschillende functies van ta zich toch uit één begrip ontwikkeld hebben. Hoe het zij, het schijnt mij niet twijfelachtig dat ta als aanduider van het futurum in het Sawuneesch overeenstemt met het als futurumpartikel optredende te in de talen van Mota, Mosina, Pak, Gog, Lakon, *t* op Motlav en Saddle-island.

He duidt, evenals het Jav. en Mal. sa, sĕ, in samengestelde benamingen van hoeveelheid de eenheid aan; bijv. heuwe, hewue = Mal. sabuwah; hedau, iemand; hedau hedau, ieder. Bij de benamingen van tiental en honderdtal, wordt he gevolgd door een nasaal; dus henguru, tien; hengahu, honderd. Ook bij de overige telwoorden geschiedt dit: duwenguru, tălungahu, enz., zoodat de neusklank, welks ontstaan wij hier niet hebben te onderzoeken, niet als bestanddeel der telwoorden een, twee, enz. kan beschouwd worden.

Wo komt voor als voorvoegsel van substantieven en adjectieven, zonder dat de beteekenis van deze merkbaar gewijzigd wordt. Bijv. worowu of rowu, beeld; wodilu, oor, Mak. tolé; wowiu, naast wiu, nieuw; woije, goed, evenals ije; worena en rena, groot. De oorsprong van dit wo schuilt nog in 't duister. Opmerkelijk is het dat aan wodilu beantwoordt het Sumbasche kasilung, ontstaan uit katilu, waaruit men geneigd zou zijn de gevolgtrekking te maken dat wo en ka synoniem zijn. Dezelfde overeenkomst in waarde tusschen wo en ka vertoont zich in de benaming voor muis, rat: Saw. kedjou, kedjowe, Sumba kalau, Fidji kalavo, Mota gasuwe, vergeleken met Mak. balawo, Day. balawau, Malegasi walawo, Binongko wolawo, Roti lafo. Ik vermoed dat Saw. wo oorspronkelijk één is met Maori po in pouaru, weduwe, weduwnaar, waarin uaru het bekende Oj. walu, Mal. balu is. Ook het Oj. wa (en bā) in

wahiri, bāhiri, awahiri, afgunst, afgunstig, Day. ba in bahiri, afgunstig, verschilt in beteekenis onmerkbaar van hiri, zoodat het vermoedelijk met Saw. wo en Maori po verwant is. Of nu dit wa reeds in de grondtaal een andere uitspraak vertegenwoordigde van ma (vgl. Mal. băr), dan wel of wa en ka soms in voorhistorischen tijd beide uit een denkbaar kwa of als zgn. velaar uitgesproken ka gesproten zijn, is een vraagstuk dat thans nog niet voor oplossing vatbaar is.

Het infix, resp. prefix, *m*, um moet eenmaal in het Saw. bestaan hebben; een overblijfsel daarvan is muri, leven, uit humurip, hmurip, doch muri is geheel en al een stamwoord geworden, zoodat men kan zeggen dat het infix als zoodanig verouderd, uit de taal verdwenen is.

HOOFDSTUK IV.

Zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden.

Er bestaat in het Saw. geen bijzondere vorm of partikel ter onderscheiding van enkel- en meervoud. Een zeker meervoud, dat evenwel meer eene verscheidenheid dan een veelheid te kennen geeft, wordt gevormd door herhaling van het woord; dus wawi wawi, varkens (groote en kleine). Het spraakgebruik wijkt te dezen opzichte niet af van dat in het Maleisch en Javaansch.

De adjectieven ondergaan evenmin verandering in het meervoud, alleen van samengestelde uitdrukkingen, als nà-iki, kindje (eigenlijk klein kind) wordt iki herhaald, zoodat nà-iki-iki is «verschillende kindertjes».

De genitiefbetrekking wordt door eenvoudige bijstelling uitgedrukt; het bezeten wordende voorwerp wordt het eerst genoemd, de bezitter onmiddellijk daarop. Dus djara duwai, het paard van den vorst. In veel gevallen draagt deze constructie, als men op de beteekenis let, het karakter eener samenstelling; bijv. nadu'u dahi, zeevisch; nadu'u loko, riviervisch; hedai wawi, varkensvleesch. Een voorbeeld van omgekeerde woordschikking in eene samenstelling — het eenige mij bekende — is ai mada, bron = Mal. mata ayĕr (vgl. de noot blz. 181). Elke verbinding waarin het tweede woord niet in de verhouding van een genitief tot het eerste staat, is ondubbelzinnig eene samenstelling; als bĕni balu, weduwvrouw.

Het Saw. bezit geen lidwoord, doch in sommige woorden, als namada, oog (in samenstelling mada), nadu'u visch, is na moeielijk anders te verklaren dan als een soort lidwoord, hetzelfde dat als na, enz. in de meeste Melanesische talen nog voortleeft.

HOOFDSTUK V.

Telwoorden.

De hoofdgetallen zijn:

1.	ăhi	40.	ăpanguru
2.	duwe	50.	lăminguru
3.	tălu	60.	ănanguru
4.	ăpa	70.	pidunguru
5.	lămi	80.	arunguru
6.	ăna	90.	heonguru
7.	pidu	100.	hengahu
8.	aru	200.	duwengahu
9.	heo	1000.	hetăba
10.	henguru	10000.	henguru tăba
11.	henguru ăhi	11000.	henguru hetăba
12.	henguru duwe	100000.	hengahu tăba
13.	henguru tălu	101000.	hengahu hetăba
20.	duwenguru	110000.	hengahu henguru tăba
21.	duwenguru ăhi	200000.	duwengahu tăba
30.	tălunguru	1000000.	heriwu herawo

De eenheid wordt daar waar men in onze taal «een» toonloos uitspreekt, uitgedrukt door he, verbonden met dau, mensch, uwe, wue, vrucht, ngiu, lichaam, băla, plat vlak, lap, en andere zgn. hulpwoorden, meestal vóór den naam van 't voorwerp. Bijv. hedau, een mensch, iemand = Mal. saorang; hengiu wawi, een varken; hebĕngu kepoke, een lans; djala hebăla, één net; vgl. Sumba sawăla louw, een lap stof, dua wăla louw, twee sarongs. Behalve de reeds genoemde zijn er nog andere zgn. hulpwoorden; o.a. băka, bijv. duwe băka wodilu, twee ooren.

De rang- en vermenigvuldigingsgetallen worden in de mij ten dienst staande stukken niet opgegeven; evenmin de breuken. Het woord voor «maal» is wari; «tweemaal» vind ik uitgedrukt door duwe wari; 2×2 is duwe duwe wari, hetgeen in woordschikking afwijkt van het Mal. duwa kali duwa. «Half» is tĕnga; een half, hetĕnga; een kwart is hekowa (uit Holl. *kwart*).

Onbepaalde telwoorden zijn: harihari, alle; henga, eenige.

HOOFDSTUK VI.

Voornaamwoorden.

1. *Persoonlijke voornaamwoorden.* Deze zijn: 1 ps. ja; 2 ps. au; 3 ps. no; mv. 1 ps. di, ji; 2 ps. mu; 3 ps. ro. Als vollere vorm van 1 ps. mv. di komt op een paar plaatsen in de samenspraken kēdi voor, doch misschien heeft de schrijver ke di, d.i. de partikel ke + di bedoeld; in alle gevalle is kē, waar men kă, kĕ, verwachten zou, verdacht. Instede van ro wordt hier en daar no als 3 ps. mv. gebruikt. Hoewel dit gebruik in strijd is met het Sumbasche, lijkt de vorm gewettigd.

De persoonlijke voornaamwoorden doen ook dienst als bezittelijke: ze worden, gelijk gewone substantieven, achter de benaming van de bezitting geplaatst; dus àmu-ja, huis van mij, mijn huis; djara-au, uw paard; ama-di (ji), onze vader; kepo-no, zijn geweer; kowa-kowa-ro, hun prauwen.[1]

Het Saw. heeft dus de possessiefaanhechtsels verloren, tenzij men ne (zeldzamer na), eenen bijvorm van no, als aanhechtsel wil beschouwen. Het is inderdaad waarschijnlijk dat ne zoo verklaard moet worden, omdat het in gebruik van het als bijstelling gebezigde no verschilt. Dit laatste is overal bepaaldelijk z. v. a. «zijn, haar», terwijl ne (na) meestal optreedt, waar het Javaansche aanhechtsel van den 3 ps. niet met een voornaamwoord in 't Hollandsch kan vertaald worden; bijv. in zinnen als dĕmange sing ĕndi, wie is de Dĕmang?[2] Zoo zegt men ook in het Saw. dăka le Duwai-ne, de vorst komt ook. In soortgelijke gevallen bezigt het Sumbasch na, hetwelk zich als bezitt. aanhechtsel duidelijk van 't pers. vnw. njuna onderscheidt; zoo is na ri-na, de beenderen; pira wili-na djara ija, hoeveel is de prijs van dit paard? Intusschen mag ik niet nalaten op te merken dat in 't Saw. ne, achter het adjectief, hetwelk een substantief vergezelt, geplaatst wordt; bijv. wije pa ja băla do mĕdi ne, geef mij het zwarte goed; en dat ne ook als aanwijz. vnw. voorkomt, bijv. wawi-wawi nadu ne? van wien zijn die varkens?

Aanmerking. Er is een ne, Sumbasch na, dat vóór een woord of zinsnede, waarop men nadruk leggen wil geplaatst wordt; geheel en al als in 't Sundaneesch nja. Bijv. pa mi ne pe-au? wáár wóónt gij? henga ke ne tui păda'? hoeláng zijt gij al ziek? Zoo ook in 't Sumbasch: ku-ita seau na uma, ik zie één huis; na ri-na, de béénderen; tangaruka

---

[1] Om «de, het mijne, uwe», enz. uit te drukken, bezigt het Saw. de woorden oha, of unu, nu gevolgd door 't pers. vnw. Dus oha-ja, de, het mijne; unu of nu-au, de, het uwe.

[2] Zie Roorda, Jav. Gramm. (1855), § 349.

suduk, njuda na merana, kijk naar de mieren, die zijn vlijtig. In veel gevallen zou men dit na een emphatisch lidwoord kunnen noemen: pakadaki na liku-epi, steek de lónt aan; ĕnggini na lei-mu? waar is uw mán? Dit ne, na houd ik voor een relatief, waaruit zich licht een lidwoord, als hoedanig na, *n* in de Melanesische talen en het Fidji voorkomt, ontwikkelen kan, en ook een relatief voegwoord «dat, omdat». Inderdaad is na in 't Sumbasch ook als voegwoord «omdat»; Saw. ne, omdat, dewijl. Het karakter van een relatief is nog duidelijk te herkennen in een zin als deze: ĕnggini na ĕnda kau-rengu, hetwelk vertaald kan worden met: waarom luistert gij niet? doch eigenlijk beteekent: wat (is het) dat gij niet luistert?

2. *Aanwijzende voornaamwoorden.* Het Saw. is betrekkelijk rijk aan aanw. voornaamwoorden, waarvan het onderscheid ongelukkigerwijze in de weinig nauwkeurige Maleische en Hollandsche vertolkingen niet helder uitkomt.[1] Er zijn kortere en langere vormen; de eersten zijn voornamelijk in gebruik achter de voorzetsels pa, la, enz.; de laatsten zijn blijkbaar ontstaan uit de kortere door voorvoeging van het verouderde lidwoord na of van eenig ander woordje. De, nade, nahede, is = deze, dit; ne, nane, schijnen, evenals het Mak. iya en het Fransche ce, niet bepaald «deze», noch «die» te kennen te geven, hoewel men ze meermalen nu eens met het eene, dan weder met het andere moet vertalen; zoo bedoelt men met lodo nane «deze dag, heden»; pa ne pa ni wordt vertolkt met Mal. sini sana; la ni = daarheen. Pune, punide, punane en puwe = die, dat gindsche. Hĕde, nahĕde, hăre, nahăre = die, dat.

Ne is klaarblijkelijk het Sumbasche na in ijana, ijena en nina, in welke twee woorden het begrip van meerderen of minderen afstand niet in het laatste bestanddeel, maar in ija opgesloten ligt. He, is vermoedelijk = he, Jav. sa, een, gelijk, zoodat hede te vergelijken is met ons «dezelfde»; vgl. Oj. sarikā, dezelve, die; sariki, deze zelfde, deze.

3. *Vragende voornaamwoorden.* Nadu, wie? mv. nadu nadu. Nami welke? welke plaats? de korte vorm is mi; met het voorzetsel pa, te: pa mi, te welker plaatse, waar? He, wat, quid? Henga, hoe groot, quantus? Pări, pĕri, hoeveel, quot? Nenga (ninga) en nga, welk (van eene reeks), quae; bijv. pa tau nga, in welk jaar?

4. *Onbepaald voornaamwoord.* Als zoodanig doet dienst nenga nenga, iets; nga schijnt ook als onbep. vnw. gebruikt te worden.

5. *Betrekkelijk voornaamwoord.* Dit luidt do. Bijv. tudi do woije, een goed mes; nadu do kako la ni? wie gaat daarheen? amu do tui, het

[1] Ook met de Sumbasche aanw. vnwoorden zijn de vertolkers in de war; wat bij Roos met «deze» vertaald wordt, heet bij de Roo van Alderwerelt «die», en omgekeerd!

oude (vroegere) huis; dau do made tabolo dahi, iemand die gestorven is in zee verzonken zijnde, d.i. een in zee verdronkene. Met behulp van het relatief kunnen nomina agentis gevormd worden, die soms het karakter van gewone appellatieven aannemen; als dolila, vogel, eig. die of dat vliegt; dopamu, huisvrouw, eig. die thuis is. De uitdrukking pa do, welke men den locatief van het relatief zou kunnen noemen, kan als voegwoord dienst doen (vgl. Skr. yatra); bijv. pa do era tamuhu Mehara nga Dimu, ten tijde dat, toen er oorlog was tusschen M. en D.

HOOFDSTUK VII.

Werkwoorden.

De regels omtrent het gebruik van 't actief en passief zijn in het Saw. dezelfde als in andere onverbasterde Indonesische talen; hetgeen des te opmerkelijker is, omdat vormelijk actief en passief zich niet meer onderscheiden; alleen uit de constructie blijkt of een gezegde als actief dan wel als passief gedacht wordt. Vormen die met het prefix der bedrijvende werkwoorden voorzien zijn, dienen ook in het passief, en andere zonder dat prefix kunnen als actief optreden. Bijv. ngàdi is niet slechts «zien»; maar ook «zichtbaar, te zien»; nuhu au is «gij komt binnen», doch amu nuhu ri adji is «het regent in», (het huis) wordt door den regen binnengedrongen. Tawăli kii Hawu ja, «ik wil (of zal) een geit koopen», doch tawăli ri ja djara pune, ik wil dat paard koopen (eig. dat paard zal door mij gekocht worden). Zoo ook is taheleo, ik zal of wil zien; taheleo ri ja, ik wil het zien; kale ro-djara do kebăla, zoek een effen weg; doch kale ri au, gij moet het (of ze) zoeken.

Omtrent de Tijden is op te merken, dat ter aanduiding van handelingen in den Tegenw. en den eenvoudig verhalenden Tijd één en dezelfde vorm bestaat, gelijk in 't Mal. en Jav. Het Perf. en Plusq. Perf. kenmerkt zich door ăla, ăla ke, afgedaan, al afgedaan; in overeenstemming met Mal. tĕlah, sudah, Jav. wis, enz. Bijv. ăla ke au peloko nga'a zijt gij al getrouwd? Doch niet altoos kan een Perf. in onze taal met ăla ke weergegeven worden.

Het Fut. en de Conjunctief heeft tot kenmerk een voorgevoegd ta; zie bij de woordvorming.

Een infinitief bezit het Saw. niet; onze afhankelijke infinitief zonder of met te wordt door een conjunctief vervangen.

De imperatief onderscheidt zich niet van den Tegenw. Tijd. De verbodspartikel is bole; bijv. bole bălu, vergeet niet!

HOOFDSTUK VIII.

Partikels.

Bijwoorden van plaats, tijd en wijs bestaan grootendeels uit pronominaalstammen, meestal verbonden met voorzetsels. Zoodanige zijn nahede, hier, nu; pa de, hier; la ni, daarheen; te mi, waar; nune, zoo; ma de, hierheen; mihäre, minahäre, zoo.

Nog andere bijwoorden zijn: *o*, ja; ädo, neen; de ontkenning do, die steeds achter het woord waarop ze betrekking heeft geplaatst wordt; ke, wel, al; ăla, ăla ke, reeds; dai, genoeg; dado, nog niet; ko, eens, nog; we, wata, slechts; ma, namelijk; make, toch wel, wel; omu, umu, nabij, bijna; mida, gisteren; balirai, morgen; năli, overmorgen; dange, aanstonds; wări, ri, terug, wederom; le, ook; lema, óók.

De voorzetsels spelen in het Saw. eene belangrijke rol, hetgeen in 't nauwste verband staat met het feit dat de suffixen in onbruik geraakt zijn. De voornaamste voorzetsels zijn pa, te, op, aan; la, naar (bij verwijdering); tala, z. v. e. om te; ma, naar (bij nadering), — waarts; ti, ngati, uit, van; ri, aan, voor, wegens, bij 't passief te vertalen met «door»; rowi = ri; te, te, Eng. at; ra, dara, binnen, in; la dara, Eng. into; wije, ten behoeve van, voor, aan; nga, met; rai, sedert. Uit het Maleisch overgenomen is hape, tot aan, Mal. sampei.

De meest gebruikelijke voegwoorden, die gedeeltelijk ook als bijwoord beschouwd kunnen worden, zijn: nga, en; dje, daarop, en, dan; hadi, doch, maar; ta, omdat; hami, als; hari, alsook; hari nga, alsmede; kări, ki, ke, indien, wanneer; ne, dewijl, omdat, want; nge, dat; wata, maar.

Woordverwisseling in het Galelareesch.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
5e Volgreeks, dl. VIII (= Dl. 42).
's-Gravenhage, 1893.

Naar aanleiding van de in deze Bijdragen verschenen *Opmerkingen over het Galelareesch*[1] heb ik van den zendeling Van Baarda twee uitvoerige brieven ontvangen, die deels aanvullingen en verbeteringen, deels nadere verklaringen en verdediging van zijne zienswijze behelzen. In die brieven komt veel voor dat van meer algemeen belang is.

Thans wil ik uit Van Baarda's schrijven slechts mededeelen wat mij 't allerbelangrijkste toeschijnt, namelijk het bij de Galelareezen heerschende gebruik om in bepaalde gevallen 't gewone woord door een ander te vervangen, hetgeen bij hen saäli genoemd wordt.

Ik zal beginnen met hier te laten volgen wat Van Baarda schrijft, om later over de wedergade van dat Galelareesch gebruik in Maleisch-Polynesische talen enkele opmerkingen te maken.

«Saäli[2] wil zeggen: een ander woord gebruiken dan het gewone, gebruikelijke; — en wel om daardoor te vermijden het noemen van de namen der oudere leden van de familie waarin men is aangetrouwd, — en van elk woord dat met die namen een zelfden uitgang of klank heeft. Dit gebruik beperkt zich niet tot Galela, maar wordt ook in andere distrikten (Tobèlo, Lolòda), wellicht in alle distrikten van Noord-Halmahera aangetroffen.

De Ternatanen houden zich daaraan niet, zoo min als de Tidoreezen, misschien is het onder hen in onbruik geraakt.

«Voor eenige woorden bezit de Galelareesche taal dubbelgangers, die het saäli gemakkelijk maken, bv. bàba en èma: vader; awa en mèmĕ: moeder; ngòpa en hòra: kind; uru en mòda: mond; gòko en kahitèla: maïs; bòro en gòsi: ei; gia en bĕtèko: hand, arm; dòhu en bita: voet, been; ngèko en tāpàki: weg; diha en pamara: mes; tamo en ngogu: rijst; po kàtu en po sero: dak, dekken enz.; maar deze woorden zijn toch weinig in getal. — Andere woorden vervangt men door dezulke die er nauw in beteekenis aan verwant zijn, bv. po tàgi, gaan: pa tjobo, vertrekken; da mala, koud (op 't aanvoelen): da gòga, koud (het is —, men heeft het —); pa àso, roepen: po tigalo, aan- of toeroepen; o tahu, huis: o dadaru, afdakje, beschutting tegen regen of zon; pa utu, plukken: pa towo, van den steel trekken; o tòko, kip:

[1] Zie den herdruk in dit deel, p. 121 vlg. (*Noot van 1917*).

[2] Van den stam die in 't Javaansch alih luidt, en in tal van verwante talen m. m. voorkomt, of wel van de wortel li, die als variëteit van lih moet beschouwd worden en o. a. in 't Jav. liya zich vertoont. Wij komen aan het slot hierop terug.

o namo, vogel; enz. — Voor sommige maakt men een zelfstandig naamwoord van de werking, om het werktuig te noemen, bv.: o ngau, oor: o gogise, hoorder (gehoorwerktuig); o taïto, hakmes: o bobitogu, afhakker; o ngunu, neus: o sasangu, uitsnuiver; o silo, flambouw: o gagàku, belichter; o paro, wind: o gigiwi, heenenweêrzwaaier; o deru, prauw: o sosòra, overhaler, enz. — Voor algemeene benamingen neemt men een deel in die benaming begrepen, bv. o igo, kokosnoot: o gopoa, jonge kokosnoot; o sahè, hoofd, en o hutu, haar: o bilèti, haarwrong, kondé; po mòku, pruimen: po dèna, areeknoten; o bole, banaan: o kasiala, zekere soort banaan; enz. — Voor nog andere ruilt men er een dat eene gelijkheid in beweging aangeeft, bv.: po òdo, eten: po magèsè, tot zich nemen; po hòru, roeien (scheppen): po wade, harken; po wusi, kammen: po rago, krabbelen; po uti, afdalen: po ma mòdota, zich afwerpen; po ruba, omvallen: po tigira, lang uit liggen; po maïdu, gaan slapen: po ma rubasa, gaan liggen; enz. — Voor eenige neemt men een aan het voorwerp, dat men moet noemen, op te merken eigenaardigheid of eigenschap, bv.: o lupu, muis: o uru susuwo, spitsbek; o maidjanga, hert: o bita-gàku, langbeen; o tewo, zeewater: o mimiri, het zilte; o dalu, palmwijn: o gogiòpi, het verzuurde; enz. — Voor enkele ook worden woorden genomen uit het Ternataansch of uit een ander verwant dialekt, bv.: o gahu, kalk: o dafahe (Tern.); po dola, klimmen: po fere (Tern.); o diha, mes: o dari (Tern.); o tamo, rijst: o pinè (Tobèlo); o tamo, rijst: o bira (Tern.); o tòko, kip: o tataleo (Tobèlo).

«Uit het bovenstaande blijkt reeds dat één woord meer dan één vervanger voor het saäli kan hebben, en dit laat zich begrijpen, waar het dikwerf moet voorkomen, dat men zoo min het ware woord als het meest gebruikelijke saäli-woord mag bezigen. Het zou te omslachtig wezen vele dezer saäli-woorden in mijne onder handen zijnde woordenlijst op te nemen; [1] we zullen ons daar tot de meest gebruikelijke bepalen.» —

Tot zoover Van Baarda, wien de dank toekomt van allen die belangstellen in de taal- en volkenkunde van 't Maleisch-Polynesische ras, omdat de door hem vermelde feiten ons niet alleen met eene eigenaardigheid van de Galelareezen bekend maken, maar ook aanvullen wat wij van elders omtrent hetzelfde gebruik weten. Bij 't lezen van 't medegedeelde uittreksel zal het wel niemand ontgaan zijn, dat het saäli der Galelareezen in verband staat met het eeuwenheugende gebruik dat onder de benaming pamali of tabu tot de kennis der Europeanen is doorgedrongen. Om dat gebruik in volle kracht te zien heerschen, moeten wij niet in de eerste plaats

[1] Verg. noot 2 op p. 177 hiervóór. (*Noot van 1917*).

rondzien bij die volken der groote Oceanische familie welker maatschappelijke en godsdienstige gebruiken diep ingrijpende veranderingen hebben ondergaan. Wel is waar zal men bij nauwlettend onderzoek vermoedelijk enkele herinneringen en min of meer verbasterde overblijfselen van 't oude gebruik aantreffen; maar om iets wat naar een vast stelsel lijkt te ontdekken, moet men tot de onvervalschte of minst vervalschte stammen gaan.

Beginnen wij met de Dajaks.

In het Woordenboek van Hardeland (1859) onder 't woord pali treft men dezen volzin aan: pali manjewut aran indubapae tuntang kakarä paharie, d. i. «het is pamali den naam te noemen van moeder en vader, alsook van alle verwanten». Op de taal moet zulk een verbod zekeren invloed oefenen, in zooverre men telkens tot omschrijving, verwisseling of verdraaiing van de te schuwen benaming de toevlucht moet nemen. Hoe de Dajak tabu-woorden vermijdt, ziet men uit Hardeland's spraakkunst (1858), blz. 63. «Veel synoniemen zijn ook daardoor ontstaan dat menig woord voor zekere menschen pali, d. i. ongeoorloofd is uit te spreken. Het is pali den naam der ouders en grootouders, der ooms en tantes, alsook zijn eigen naam te noemen. Nu zijn zulke Nomina propria gewoonlijk ook namen van andere dingen, zoodat degenen, voor wie zulk een Nomen proprium pali geworden is, dan ook voor die andere dingen eene andere benaming moeten gebruiken, ten gevolge waarvan dikwijls voor de gansche familie en verder voor de geheele maagschap de oorspronkelijke benaming van zulk een ding in onbruik geraakt, of de nieuwe naam als synoniem naast den ouden in zwang komt. Men maakt zulke nieuwe woorden zelf, of verandert het oorspronkelijke woord eenigszins, of ook men ontleent dit nieuwe woord aan een andere taal, vooral de basa Sangiang. Dus verandert men bijv. het woord nangka (een vrucht en mansnaam) in nangkis; — undang (garnaal en vrouwennaam) in undik; — voor pati (kist en mansnaam) bezigt men in zoo'n geval tabala, uit de basa Sangiang; — voor bulan (maan en vrouwennaam) panala (basa Sangiang); — voor kambang (bloem en vrouwennaam) lelek (bas. Sang.).»

Wat de Dajak pali heet, noemt de Minahasser posan. In hoever de posan-voorschriften invloed op de taal kunnen oefenen, leeren wij uit de berichten van wijlen den zendeling P. N. Wilken [1]. «De Alfoer, man of vrouw, mag nooit de namen der schoonouders noemen, omdat dit in hun oog gebrek aan achting verraadt, waardoor de overtreder met wonden en puisten, vooral aan den neus, gestraft wordt. Wordt de Inlander gevraagd, hoe deze of gene heet, dan antwoordt hij, wanneer bedoelde persoon gelijknamig is met een van zijne schoonouders: «juist zooals mijn schoonvader»,

[1] Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, VII (1863), p. 133.

of «ik mag dien naam niet noemen», of hij geeft er eene omschrijving van, of hij noemt dien naam half, als: voor Wenas zegt hij: We, — voor Mainalo: Maina, — voor Waworuntu: Wawo. Wordt hij nog niet verstaan, dan voegt hij er nog een lettergreep bij: Waworun, enz. Heeft hij bij vergissing den naam uitgesproken, dan spuwt hij, vooral wanneer de schoonvader of moeder reeds dood is, zeggende: «ik heb verkeerd gedaan». Bij herhaling van dit misdrijf wordt hij door zijne vrouw deswege streng berispt.

«Het niet mogen noemen van de namen der schoonouders gaat zoo ver, dat de Alfoer steeds voor slechts eenigszins gelijkluidende namen van levende of doode voorwerpen een ander verklarend woord gebruikt. Heet bijv. de schoonvader Waworuntu, dan zal hij nooit zeggen: wawo (boven), maar wel natas (boven); heet hij Kalalo of Mainato, dan zal hij nooit zeggen: kawalo (paard), of pangalo (naam van eene soort gras), maar voor kawalo gebruiken: sasakejan (rijbeest), en voor pangalo: rukut kakannen ne sasakejan (eten voor rijbeesten). Is de naam van de schoonmoeder: Sijowan, dan zegt hij voor sijo (negen): kehana (onpas); heet zij Ngisa, dan zegt hij voor marisa (Spaansche peper): ngumetnget (heet, brandend, scherp), enz.»

Het Dajaksche pali vinden wij op Madagaskar terug in den vorm fady. De invloed van dit gebruik op de taal wordt ons door Sibree [1] aldus geschilderd: «Een ander geval van dialektverschil onder de Malagasische stammen is de vreemde, aan alle Polynesische talen gemeene gewoonte om woorden die als naam hunner hoofden voorkomen, als fàdy of uit het gewoon gebruik gebannen te beschouwen. Nu bestaan in deze groote talengroep eigennamen voor een goed deel uit namen van gewone dingen — dieren, vogels, insecten, planten, boomen, enz. Maar als een van deze woorden bij geval den naam of een deel van den naam uitmaakt van het stamhoofd, dan wordt het heilig en mag niet langer als benaming van dat dier enz. gebruikt worden. Dit laatste krijgt nu een anderen naam, dikwijls een beschrijvend epitheton of eene omschrijving. Zoo was wijlen Koningin Ràsohèrina vóór haar troonsbestijging in 1868 bekend onder den naam van Rabodo, maar toen zij Koningin werd nam zij den naam aan van Ràsohèrina. Nu was sohèrina het woord voor den zijwormvlinder, doch zoodra het als naam der heerscheres werd aangenomen, kon het niet langer worden toegepast op het insect dat sedert zàna-dàndy, «kind der zij», genoemd is geworden. Zoo ook in 't geval van een hoofd in Westelijk Imérina die Andriamamba heette; mamba is een van de namen van den krokodil, maar de onderhoorigen mochten in 't gebied van hun hoofd het dier niet met

[1] **The great African island. Chapters on Madagascar. (1880), p. 150.**

dien naam noemen en droegen zorg altoos het andere woord voay te gegebruiken. Het is alsof wij in Engeland alle woorden waarin de lettergrepen van de namen Victoria, William of George voorkwamen moesten vermijden en niet mochten zeggen «victory», «victim», «vixen», of «will», «willing», «wilful», of «geology», «geometry», geography», enz. Wat een eindeloozen last zouden wij zulks vinden; toch is dit juist wat in de meeste Maleisch-Polynesische landen en eilanden plaats heeft. Het is niet moeielijk te zien welk een grooten invloed zulk een gebruik gehad moet hebben op de taal van verschillende gedeelten van Madagaskar en hoe veranderingen steeds voortgaan de tongvallen verder van elkander te scheiden.»

Ook in Melanesië komen soortgelijke verbodsbepalingen omtrent het gebruik van zekere woorden voor. Zoo zegt Codrington [1], na gesproken te hebben over de regelen der etiquette die voorschrijven bepaalde aanverwanten te mijden op de Banks-eilanden: «Het vermijden van een naam toont een lageren graad van eerbied dan het vermijden van een persoon. Een man die met den vader zijner vrouw zit te praten zal diens naam niet noemen, veel minder den naam van de moeder zijner vrouw; hij zal ook niet den broeder zijner vrouw noemen, wel haar zuster, want die bestaat hem niet. Eene vrouw zal haar mans vader niet noemen, hoewel zij hem niet vermijdt; zij zal in geen geval haar dochters man noemen. Twee personen wier kinderen met elkander getrouwd zijn, die gasala [Jav. besan] zijn, zullen elkaar niet noemen. De terughoudendheid ten aanzien van den naam strekt zich uit tot het bezigen van het woord of van een gedeelte er van, in 't gewoon gesprek. Bij zekere gelegenheid sprak een man mij van zijn huis als een loods, en toen ik hem niet begreep, ging hij het met zijn hand aanraken om te toonen wat hij bedoelde; toen dat nog niet hielp, keek hij rond om zeker te zijn dat niemand in de buurt was en fluisterde, niet den naam van zijn zoons vrouw, maar het eerbiedige substituut voor haren naam, amen Mulegona, zij die met zijn zoon was, en wier naam Tawurima, Achterhuis was [2]. Om aan de moeielijkheid die door zulk eene beperking van den woordenschat ontstaat te gemoet te komen, mag men een woord oneigenlijk bezigen, zooals paito, loods, hut, voor ima, huis; of een mes kan men «snijder», en eenen boog «schieter» noemen; doch men heeft een aantal woorden in voorraad die opzettelijk voor dit doel gebruikt

[1] Melanesians (1891), p. 43—45.

[2] Hierbij de noot: «Het woord amaia, met hem, wordt niet alleen voor den naam eener gade gebruikt, maar ook in plaats van «zijne gade»; nang amaia wa, toen zeide zijne vrouw. In bovenbedoeld geval, bevat Tawurima, de naam der schoondochter, het woord ima, huis [Jav. umah, Mal. rumah]. De vader van Tawurima daarentegen zou niet het gewone woord voor gaan, mule [vgl. Jav. mulih] kunnen gebruiken, omdat het een deel is van haar mans naam, Mulegona.»

worden. Het bezigen hiervan instede van de gewone woorden heet u n. — Dit vermijden van den persoon en den naam wordt door de inboorlingen zelven toegeschreven aan een gevoel van bedeesdheid en eerbied, een zekere inwendige siddering, welke, naar hun zeggen, hen ook belet hun eigen namen te noemen. Wanneer men een inboorling naar den naam van een ander vraagt, zal hij zich dikwerf tot een der omstanders wenden, die voor hem antwoordt, en de verklaring wordt gegeven in het eene woord q a l i g a.[1] Men toont op Mota ook eerbied door een voornaamwoord in den dualis te gebruiken wanneer men tot of van een enkel persoon spreekt; «Waar gaat gij beide heen?» vraagt men aan een q a l i g a, alsof beide, man en vrouw, tegenwoordig waren.»

Op de Nieuw-Hebriden is het gebruik nagenoeg hetzelfde.

Uit de aangehaalde feiten, die licht met nog andere zouden kunnen vermeerderd worden, mag men het besluit trekken dat de instelling van het p a m a l i, als ik het zoo noemen mag, althans in hoofdtrekken, alsook haar invloed op de taal, dagteekent uit het tijdperk der Maleisch-Polynesische taaleenheid. Het schijnt mij toe, dat ook de onderscheiding der zgn. taalsoorten in 't Javaansch niets anders is dan eene uitbreiding van het pamali. Het Javaansche gebruik toch komt daarop neêr, dat men sprekende over en tot meerderen — of die men *honoris causa* als zoodanig behandelt —, zekere woorden vermijdt, en wel, deels door een synoniem te gebruiken (bijv. d a m ĕ l voor g a w e; d a l ĕ m, g r i y a, voor o m a h); deels door het woord eenigszins te veranderen (bijv. k a n t u n voor k a r i, d a d o s voor d a d i); deels door woorden aan een ander dialekt of een andere taal te ontleenen (bijv. s a s i voor w u l a n). Al deze hulpmiddelen neemt, zooals wij gezien hebben, ook de Dajak te baat. Het verschil is dit, dat de Dajak alleen zoo te werk gaat wanneer een persoonlijke reden hem daartoe noopt, de Javaan echter niet als bijzonder persoon, maar als lid van een bepaalden stand in de maatschappij vermijdt aanstoot te geven.

De onderscheiding der zgn. taalsoorten is geenszins tot Java beperkt; in hoofdzaak hetzelfde verschijnsel treft men aan bij stammen die sedert onheugelijke tijden geen gemeenschap meer met de bewoners van Java kunnen gehad hebben, o. a. bij de Samoanen. «Er is een groot aantal woorden», zegt G. Pratt in zijn spraakkunst van het Samoa (2e dr., Londen 1878), «die men jegens hoofden en vreemden gebruikt, en het zou gelijk staan met eene beleediging indien men eenig ander woord bij 't aanspreken bezigde. Zulke woorden worden nooit door een hoofd gebruikt wanneer hij van zich zelf spreekt. Onder die woorden zijn er enkele die gebruikt worden naar gelang van den rang des persoons die men toespreekt; bijv. t a u s a m i, eten — een

[1] Zie den slotzin van dit opstel.

eerbiedige uitdrukking tegen een dorpshoofd; taumafa — tegen een hooger hoofd; taute — tegen een opperhoofd». Aan deze korte opmerking voegt de uitgever der 2e uitgave der spraakkunst, S. J. Whitmee, nog nadere bijzonderheden toe: «Dit gebruik van bijzondere woorden bij 't aanspreken van bijzondere personen is een belangrijk verschijnsel van de Samoaansche taal. Een blik in het woordenboek zal toonen hoe menig woord eigenaardig tegen een hoofd gebruikt wordt. Bijna ieder lid van zijn lichaam heeft een naam die verschilt van dien welke voor een gewoon mensch geldt. Zijne gewaarwordingen, zijne handelingen en zijne bezittingen hebben afwijkende namen. In veel gevallen wordt de gewone benaming van een ding verwisseld met een andere, wanneer daarvan in zijne tegenwoordigheid gesproken wordt. Somwijlen wordt de graad van iemands waardigheid door 't gebezigde woord aangeduid, zooals in de woorden voor *eten* boven vermeld. Een ander voorbeeld leveren de volgende woorden voor *komen*; sau zegt men tot een gewoon mensch; maliu mai is een eerbiedige uitdrukking een trapje hooger; susu mai bezigt men alleen voor hoogere hoofden; en afio mai eigenlijk alleen tegen hoofden van den hoogsten rang.»

Dit verplicht gebruik van Krama-inggilwoorden vinden wij ook terug in 't uiterste westen van het taalgebied, op Madagaskar. «De heiligheid die de Hova's aan de koningsnamen hechten», zegt Sibree (o. c. p. 169) «wordt na den dood des heerschers uitgestrekt tot alles wat op hun graven en lijkplechtigheden betrekking heeft. Zoo zeggen zij niet van een koning dat hij gestorven is, maar dat hij zich verwijderd heeft, niamboho, letterlijk «heeft den rug toegekeerd» aan zijne onderdanen, of is naar huis gekeerd om te gaan liggen, nodimandry. Zijn lijk wordt niet faty [vgl. Jav. pati] genoemd, maar ny masina, «het gewijde»; en het wordt niet «begraven» (alevina), maar «verborgen» (afenina); en zijn graf is niet een fàsana, maar trano masina, het gewijde huis, waarin de zilveren lijkkist, lakambola, «zilveren boot» verborgen wordt. Alles kortom draagt eene bijzondere benaming verschillende van die, welke aan dezelfde zaak in betrekking tot het volk in 't algemeen toekomt.»

Na een ietwat langen, doch noodigen omweg komen wij nu terug op het Galelasche saäli. Reeds het woord op zichzelf herinnert ons aan Dajaksch pali, Malagasi fady, Maleisch pamali, Bugineesch pemali, alsook aan Makassaarsch kasipali. Pali enz. gaat in laatste instantie terug op een wortel li, waarvan lih, lik, lin, leh als bijvormen, en lah als wortelvariant te beschouwen zijn. Vgl. bijv. Jav. wali, alih, malih, ulih, walik, seleh, salah, sulih, silih en de overeenkomstige vormen in de verwante talen. In li enz. ligt in 't algemeen het begrip van keeren, wenden; in samenstelling met het reflexief-wederkeerige si, sa, su gaat

het begrip over in de beteekenis van wisselen, verwisselen, op zij zetten, altereeren [1]; uit «op zij zetten» ontwikkelt zich verder het begrip van «afzonderen, uitzonderen», welke beteekenis wij o. a. in het Tagalog pasubali, uitzonderen, aantreffen.

Welke zin ligt nu in pali? Is het «wat verkeerd is»? en zou het dan een synoniem zijn van het wortelverwante salah; of «wat veranderd wordt», of «wat op zij gezet, afgekeurd wordt»? Voorshands, geloof ik, mag men aannemen dat al die beteekenissen in het woord opgesloten liggen. Het Galelasche saäli is ongetwijfeld eene ontwikkeling van denzelfden wortel li of lih, die in alle verwante talen in een grooter of kleiner aantal afleidingen voorkomt, en sa identisch of althans nauw verwant met Jav. enz. sa, wortelvariant: si, su, sang, san. Of nu saäli eenvoudig z. v. a. Jav. silih is, dan wel of een andere beteekenis, als die van pali, er mede in opgesloten ligt, kan vooralsnog niet uitgemaakt worden. Opmerkelijk is het dat het bekende woord tabu, hetwelk in beteekenis, doch niet in wortel overeenkomt met pali, ook de beteekenis vertoont in het Fidji van «uitgezonderd, uitgelezen, uitnémend», evenals Tagalog pasubali: uitzonderen. Het Tagalog pali is, «keer in een reizang»; hierin komt de oorspronkelijke beteekenis van li, enz. duidelijk uit.

Het zooeven vermelde qaliga van de Banks-eilanden zou in 't Jav. letterlijk overgebracht, luiden walikan, «ommekeer».

---

[1] Ook met andere voorvoegsels kan li soortgelijke begrippen uitdrukken, o. a. in Oudjav. wĕli, Mal. bĕli, Fidji voli, koopen en ruilen; Jav. pilih, enz. kiezen.

Overeenkomst van een mythe der Kei-eilanders met een Minahassisch sprookje.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
5e Volgreeks, dl. VIII (= Dl. 42).

's-Gravenhage, 1893.

De onlangs verschenen Juni-aflevering van het Tijdschrift van 't Aardrijkskundig Genootschap (2e Serie, dl. X) bevat o. a. eene Ethnographische Beschrijving der Kei-eilanden door den heer C. M. Pleyte grootendeels naar aanteekeningen van den heer Planten samengesteld. Onder het vele wetenswaardige, dat in die Beschrijving voorkomt, treffen we blz. 562 vgg. een mythe aan omtrent de afkomst der Kei-eilanders uit hemelingen. In beknopter vorm was die mythe reeds medegedeeld door Dr. Riedel in zijn inhoudrijk werk over «de Sluik- en Kroesharige Rassen tusschen Selebes en Papua» (1886), blz. 217. Geen van beide schrijvers maakt melding van het feit dat die Keische mythe teruggevonden wordt in de Minahassa, ofschoon vervormd tot een sprookje, waarin de naturalistische grondslag slechts uit enkele trekken aan 't licht komt.

Het bedoelde Minahassische sprookje is opgenomen in Niemann's Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahassa (1866), blz. XXVIII, onder den titel van: Naäsarĕm biya si Kawulusan witi Pasambangko, d. i.: Verhaal van Kawulusan van Pasambangko. Eene vertaling hiervan onder den titel «Vergelding», van de hand van wijlen den zendeling P. N. Wilken, is uitgegeven in de Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, VII (1863), 323 vgg.

Ondanks het verschil in de namen der handelende personen, is de overeenkomst tusschen beide verhalen zóó groot, dat niemand aan den gemeenschappelijken oorsprong twijfelen kan. Men vergelijke slechts het begin van beide overleveringen. In den Keischen mythe lezen wij: «Op zekeren dag wilde Parpara in de wolkenzee gaan visschen, doch daar hij geen vischtuig bezat, leende hij een hengel van zijn oudsten broeder Hian. Hiermede begaf hij zich in eene boot om zijn geluk te beproeven. Nauwelijks had hij echter de snoer in het water laten zakken, of een geweldig groote visch beet in het aas, slokte den haak in en rukte met zooveel geweld aan de snoer, dat deze brak, waardoor Parpara genoodzaakt werd zonder visch en zonder haak terug te keeren. Teleurgesteld door zooveel tegenspoed, begaf hij zich naar huis en deelde zijnen broeder het verlies mede. Instede van Parpara te beklagen, was Hian uitermate vertoornd over het wegraken van zijnen haak en eischt op hoogen toon, dat Parpara hem dezen weder terug zou bezorgen.»

Men vergelijke hiermede de Tombulusche vertelling: «Kawulusan van Pasambangko wilde op zee gaan visschen, maar geen hengel hebbende,

14

leende hij een' van zijnen vriend.[1] Hij ging nu met een schuitje op de zee om te hengelen. Weldra hapte een visch toe, maar toen hij hem wilde ophalen, brak de snoer en de hengel was weg. Met een bekommerd gemoed keerde Kawulusan naar huis terug, en vertelde zijn vriend het gebeurde.[2] «Mijnen hengel moet gij mij weêrgeven, — al gaaft ge mij daarvoor ook tien andere, zou ik ze niet willen hebben».»

Het verdere beloop des verhaals kan de belangstellende lezer t. a. p. nagaan. Bij vergelijking zal hem dan blijken dat èn de overeenkomst èn de afwijkingen van dien aard zijn, dat aan eene ontleening door de Minahassers van de Kei-eilanders of omgekeerd niet te denken valt. Beide overleveringen moeten zich zelfstandig ontwikkeld hebben uit één gemeenschappelijke bron, en dus dagteekenen uit een tijd toen de voorouders der Tombulu's en Kei-eilanders nog stammen waren van één volk. Het Keische verhaal moet als het oudste in vorm, althans in hoofdzaak, beschouwd worden, omdat het oorspronkelijke mythische karakter daarin bewaard is gebleven, terwijl bij de Minahassers zich uit den natuurmythe, volgens een algemeen geldenden regel bij de mythologische overleveringen aller volken, een min of meer moraliseerend sprookje ontwikkeld heeft.

---

[1] Volgens de lezing in Niemann's Bijdragen volgt hierop een zinsnede van dezen inhoud: «Toen zeide zijn vriend tot hem: «gij moet mijn hengel niet verliezen; indien die wegraakt, al gaaft gij mij ook tien andere er voor terug, dan zou ik ze niet willen».

[2] Wederom eenigszins anders in den tekst bij Niemann: «Toen ging hij naar huis en deelde zijnen vriend ('t gebeurde) mede, zeggende: «Uw hengel is gebroken». Daarop antwoordde zijn vriend, zeggende: «ik neem daar geen genoegen meê, ga dus zoeken totdat gij hem (weêr) gevonden hebt».

Een Chineesch reiziger op Sumatra.
(I-tsing in 672—695 A°. D.)

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië
2e Nieuwe Serie, 1e jrg.

's-Gravenhage, 1897.

Sedert het begin der vijfde eeuw van onze jaartelling tot diep in de Middeleeuwen is Voorindië herhaaldelijk bezocht geworden door Chineesche Buddhisten, die als pelgrims naar de bakermat van hun godsdienst togen om de heilige plaatsen uit eigen aanschouwing te leeren kennen en de taal der gewijde oorkonden grondiger dan zulks in China geschieden kon te bestudeeren. Verreweg de meest bekende van die Chineesche pelgrims zijn Fa-Hian en Hiuen-Thsang, wier aanteekeningen omtrent hun reizen en verblijf in Indië veel merkwaardigs bevatten en daarom de welverdiende aandacht van 't geleerde publiek getrokken hebben. Hun geschriften zijn dan ook in meer dan één vertaling algemeen toegankelijk gemaakt. Veel minder aandacht had men tot voor eenige jaren geschonken aan de mededeelingen van den Chinees I-tsing, ofschoon van eenige gegevens in 's mans geschriften door Max Müller e. a. gebruik is gemaakt. Eerst in 1894 verscheen eene Fransche vertaling door Edouard Chavannes van een der werken van I-tsing, onder den titel «Les Religieux éminents qui allaient chercher la loi dans les pays d'Occident». Een tweede geschrift van I-tsing, vertaald door den Japanner J. Takakusu, kwam uit in 1896 onder den titel «A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago (A. D. 671—695)». Door deze vertalingen, alsmede door de daarbij gevoegde inleidingen en aanteekeningen, zijn wij, ook zonder kennis van 't Chineesch, in staat gesteld ons een oordeel te vormen over de waarde van I-tsing's mededeelingen.

Wie de berichten van een Fa-Hian en Hiuen-Thsang met kritische oogen beschouwt, zal moeten erkennen dat ze, hoe belangrijk ook als bijdragen tot de kennis van 't Buddhisme in de 5de en 7de eeuw, ons weinig, althans weinig van aanbelang leeren omtrent algemeen Indische toestanden. De pelgrims waren gemoedelijke mannen, die, blakende van geloofsijver, moedig de bezwaren en gevaren eener moeilijke reis, over land of ter zee, trotseerden, en in zooverre ten volle onze achting verdienen. Maar voor alles wat buiten den engen kring van hun geestelijke studiën en van geloofszaken lag, hadden zij geen oog. I-tsing was nog een graadje bekrompener dan Fa-Hian en Hiuen-Thsang; wat hem 't meest ter harte ging, was te onderzoeken in hoever de regelen van monniktucht in Indië gevolgd werden en hoe de afwijkingen daarvan in China zouden kunnen voorkomen worden. Hetgeen hij opgeteekend heeft aangaande de door hem bezochte streken is in de hoogste mate slordig en verward; wereldsche zaken gaan hem in 't geheel

niet aan; hij vindt het niet eens de moeite waard den naam der vorsten te vermelden, in wier land hij verblijf houdt. Niettemin bevatten zijne geschriften eenige bruikbare gegevens omtrent Buddhistische beroemdheden in Indië en omtrent den toestand van 't Buddhisme op Sumatra tegen 't einde der zevende eeuw. Alleen het laatste onderwerp zal ons hier bezighouden, doch vooraf is het noodig een kort uittreksel te geven van I-tsing's reisverhaal.

In 't laatst van het jaar 671 zeilde I-tsing uit van Kanton en bereikte binnen twintig dagen Bhoja, waar hij zes maanden [1] vertoefde en zich bezig hield met het bestudeeren der Sanskrit-grammatica. De koning van het land verleende hem de noodige ondersteuning, om het rijk Malayu, anders genaamd Çrī-Bhoja (op Sumatra), te bereiken. Na hier twee maanden verwijld te hebben, reisde hij naar Kie-tja, waar hij zich inscheepte op een vaartuig des konings, den koers richtende naar oostelijk Voorindië. Noordwaarts stevenende van Kie-tja, bereikte men na tien dagen zeilens het land der Naakte menschen (de Andamanen). Ongeveer een halve maand later landde I-tsing te Tāmralipti. Hier bleef hij eenigen tijd om zijne studie van het Sanskrit voort te zetten, en daarna zijne reis voort te zetten naar Magadha. Hier aangekomen, was zijn eerste werk de heilige plaatsen als bedevaartganger te vereeren; daarna nam hij zijn intrek in het klooster te Nālandā, toenmaals de hoogeschool der Buddhisten. Hier bleef hij tien jaren, gedurende welken tijd hij ijverig exemplaren der heilige boeken verzamelde. Nadat hij eene uitgebreide verzameling had aangelegd, besloot hij de terugreis aan te nemen. Hij begaf zich naar Tāmralipti, scheepte zich daar in en bereikte over Kie-tja wederom Bhoja. Hier bleef hij geruimen tijd — hoe lang wordt niet uitdrukkelijk vermeld —, totdat hij met een schip — naar het schijnt bij toeval — naar China vertrok. Lang bleef hij niet in zijn vaderland, want in 689 begaf hij zich weder naar Bhoja, waar hij eenige zijner werken schreef. Eerst in 695 keerde hij voor goed naar China terug.

Het blijkt dus dat I-tsing driemaal Sumatra bezocht heeft en daar in Bhoja of Çrī-bhoja ettelijke jaren werkzaam is geweest. Wat leeren wij nu uit zijne berichten aangaande het eiland en den staat van zaken aldaar?

Wat de ligging van Bhoja betreft, vernemen wij dat een schip van Kanton uit in ongeveer twintig dagen Bhoja bereikt. Elders heet het, dat eene zeereis van Kanton naar Çrī-bhoja in dertig dagen volbracht werd. Van Bhoja reist men over Malayu naar Çrī-Bhoja, zoodat Bhoja ten Noorden van Malayu ligt, en dit laatste noordelijk van Çrī-bhoja. Van Çrī-bhoja zeilt een schip in vijftien dagen naar Malayu, en van Malayu in vijftien dagen naar Kie-tja. Desniettegenstaande worden Bhoja en Çrī-bhoja met elkaar, en beide met Malayu vereenzelvigd. Hoe is dit mogelijk? Alleen door te

[1] In den oorspronkelijken druk stond hier ten onrechte «drie maanden». (*Noot van 1917*).

veronderstellen dat Bhoja, Malayu en Çrī-bhoja eigenlijk namen zijn van deelen van één groot rijk, welke namen slordigerwijze op het geheele rijk worden toegepast. In allen gevalle ligt de stad Çrī-bhoja het meest zuidelijk en mag men het, in verband met andere Chineesche berichten, plaatsen aan de rivier van Palembang. De juiste vorm van den oogenschijnlijk Sanskritschen plaatsnaam laat zich uit de onderling afwijkende Chineesche schrijfwijzen, die alle even gebrekkig zijn, niet met zekerheid vaststellen, doch we zullen gemakshalve veronderstellen dat de aangenomen vorm de ware is.

Het rijksgebied van Çrī-bhoja strekt zich noordelijk tot over den evenaar uit. Dat blijkt uit de vermelding van het feit, dat ten tijde van dag-en-nachtevening in de lente en den herfst de zonnewijzer geen schaduw werpt op middag. Vermoedelijk strekte zich het rijk nog aanmerkelijk verder noordwaarts uit, want met de zeereis van de stad Çrī-bhoja naar Malayu zijn vijftien dagen gemoeid. In Malayu herkent ieder terstond natuurlijk den inlandschen volksnaam Malayu, maar de grenzen van de landstreek laten zich niet bepalen. [1]

De hoofdplaats, hetzij Palembang of eene stad in de nabijheid er van, was een middelpunt van Buddhistische geleerdheid in de eilanden van den Indischen Archipel. «Veel vorsten en hoofden op de eilanden van den Zuidelijken Oceaan», verhaalt I-tsing, «hebben bewondering voor en gelooven in (het Buddhisme) en hun harten zijn geneigd tot het vergaren van goede daden. In de versterkte stad Bhoja zijn er meer dan 1000 monniken, wier gemoed geneigd is tot geleerdheid en goede werken. Zij onderzoeken en bestudeeren dezelfde onderwerpen als in Voorindië; de regels en ceremoniën verschillen in 't geheel niet. Zoo een Chineesche geestelijke naar het Westen (Indië) wenscht te gaan om te leeren en te lezen, zal hij beter doen met een of twee jaar hier te blijven en dan naar Voorindië te gaan.»

De monniken in Çrī-bhoja behoorden, volgens I-tsing, meerendeels tot de secte der Mūla-sarvāstivādin's en waren Hīnayānisten, hoewel er ook eenige Mahāyānisten in Malayu waren. De geestelijken stonden bij de bevolking in hoog aanzien, en met zichtbaar welgevallen geeft I-tsing eene uitvoerige beschrijving van de wijze waarop de inwoners, van de hoogsten tot de laagsten, zich beijverden om op vasten- of feestdagen de monniken te onthalen en met geschenken te vereeren. Het eigenaardige van die vastendagen is, dat ze voor de monniken rechte smuldagen zijn, in die mate dat men twijfel voelt opkomen, of met «fastday», zooals Dr. Takakusu ze heeft genoemd, wel de gewone wekelijksche Sabbathdag bedoeld is, te meer omdat er van drie achtereenvolgende «vastendagen» sprake is. Hoe het zij, de

---

[1] Niet onwaarschijnlijk is Malayu = Jambi; zie Rouffaer in Notulen Bat. Gen. 1909, p. 116. (*Noot van 1917*).

beschrijving, die te lang is om hier overgenomen te worden, (l. c. p. 45—49) bevat enkele bijzonderheden waaruit men mag opmaken, dat er in Çrī-bhoja groote welvaart heerschte. Zoo worden onder de giften vermeld gouden lotusbloemen, die aan het beeld van den Buddha geofferd worden; gouden potten en gouden beelden waren in gebruik bij den eeredienst. Trouwens Sumatra heet bij de Indiërs Suvarṇa-dvīpa, d. i. Goudeiland.

De aardrijkskundige gegevens die in de geschriften van I-tsing voorkomen, leveren, behoudens enkele uitzonderingen, groote moeilijkheden op. Zoowel Prof. Chavannes als Dr. Takakusu hebben getracht de ligging te bepalen der landstreken of zgn. «eilanden», die I-tsing vermeldt. Men kan niet zeggen, dat de uitslag bevredigend is, hetgeen echter niet te wijten is aan die geleerden, maar aan de geringe mate van bruikbaarheid van I-tsing's opgaven. Zonder ons te vleien met de hoop gelukkiger te zullen slagen, willen wij toch de bij I-tsing voorkomende gewestnamen, voor zoover zij op den Indischen Archipel betrekking hebben of schijnen te hebben, aan een nader onderzoek onderwerpen, al was het maar om te doen uitkomen, hoe luttel het gewin is dat zulk een onderzoek oplevert.

Behalve Çrī-bhoja en Malayu, waarover niet meer behoeft uitgeweid te worden, noemt I-tsing een tiental «eilanden», die hij, naar zijn zeggen, opsomt te beginnen van het Westen. Het meest westelijk ligt het eiland of gewest Po-lu-sje, ten oosten waarvan Çrī-bhoja gelegen is. Hieromtrent merkt Dr. Takakusu op: «Po-lu-shi may at first seem to represent the Barussae Insulae, which are, in Lassen's map, a group of the Andaman Islands in the Indian Ocean». Indien hij zich de moeite gegeven had Lassen's *Indische Alterthumskunde*, III (1858), pag. 251 op te slaan en te vergelijken met de achter dat deel gevoegde grootere kaart, zou hij bespeurd hebben dat Lassen de Barussae-eilanden ten zuiden van Singapore plaatst; te recht of ten onrecht, doet hier niets ter zake. Prof. Chavannes veronderstelt dat met Polu-sje bedoeld is Perlak, en hierbij sluit zich Dr. Takakusu aan. Vermits de namen niet de minste overeenkomst vertoonen, schijnt de stelling al te gewaagd. Volgens eene Chineesche bron, aangehaald door Prof. Chavannes, was het land van Çrī-bhoja verdeeld in twee staten, waarvan de westelijke Lang-po-lu-se heette, en volgens eene Chineesche kaart liggen Çrī-bhoja en Po-lu-se op het eiland Sumatra. Daaruit volgt toch geenszins dat Po-lu-se met Perlak vereenzelvigd moet worden. Wij houden Po-lu-se voor de betrekkelijk nauwkeurige Chineesche omschrijving van Barus, zoo beroemd om zijn kamfer.

Ten Oosten van Po-lu-se ligt Çrī-bhodja. Dan heet te volgen Mo-ho-sin. Dit kan niet anders wezen dan het Masin der Syrische zendelingen, Mahācīna der Indiërs. Deze naam, eigenlijk Groot-China beteekenende, is dikwijls

gelijkwaardig met China, doch bij Arabische schrijvers wordt Mahā-cīna of Matjin, als Zuidelijk China onderscheiden van Katai. Hoe de Chineesche monnik er toe kwam den Sanskritnaam van zijn eigen land toe te passen op een gewest in de buurt van Sumatra, is een voor ons onoplosbaar raadsel, maar geeft ons geen recht om met Dr. Takakusu de oplossing van het raadsel te zoeken in Bandjar-masin.

Verder wordt genoemd Ho-ling of Po-ling. Het heet gelegen te zijn op weg tusschen China en Çrī-Malayu.[1] Zoowel Prof. Chavannes als Dr. Takakusu vereenzelvigen dit Ho-ling of Po-ling met Ko-ling, een der Chineesche namen voor een deel van Java. Edoch Java ligt niet tusschen China en Sumatra, zooals ieder weet. Daarenboven komt in een Chineesch geschiedboek de volgende bepaling voor: «In Ho-ling valt de schaduw van een 8 voet hoogen zonnewijzer op den dag van het zomersolstitium (op middag) zuidwaarts en is 2 voet, 4 duim ($= 2\frac{2}{5}$ voet) lang». Uit de eigen berekening van Dr. Takakusu blijkt dat Ho-ling ligt op 6° 8′ Noorderbreedte. Vermits Java ongelukkigerwijs ten Zuiden van den Evenaar ligt, kan Ho-ling of Poling bij geen mogelijkheid Java wezen. Wegens deze twee onmogelijkheden kan er niet gedacht worden aan Java. Zou Po-ling soms eene andere schrijfwijze zijn voor Pu-ni, d. i. Brunei, hetwelk op ongeveer 5° N.B. ligt? Kwalijk; eer moet men het zoeken in Malakka of daar in de buurt.

Vervolgens worden opgesomd Tan-tan, Pen-pen of Pu-pen, en Po-li. Tantan wordt vereenzelvigd met Natuna door Bretschneider, doch met Z.-Siam of N.-Malakka door Groeneveldt. Pu-pen of Pen-pen heet gelegen te zijn ten Noorden van Ho-ling — niet van Kaliṅga, gelijk Dr. Takakusu zegt. Pembuan op Borneo, dat hij twijfelend vergelijkt, kan niet in aanmerking komen. Of het Pan-pan der Chineezen, in Z.-Siam, thans misschien Pun-pin, te vergelijken is, is ook onzeker. Men zou ook kunnen denken aan Pnun-peng in Cambodja. Wat Po-li aangaat, dit kan bij geen mogelijkheid Bali wezen, zooals met volkomen zekerheid blijkt uit hetgeen Groeneveldt[2] uit Chineesche bronnen aanhaalt; die echter Po-li, op het voetspoor der Chin. aardrijkskundigen, in Noord-Sumatra zoekt. Het ligt bij Tan-tan ten Z.O. van Cambodja.[3]

De volgende naam, Ku-lun of Kun-lun, levert geen zwarigheid op: het is de Chineesche omschrijving van Pulo Condor. Destemeer moeilijkheid baart de naam Fo-sjih-pu-lo, dat aan een Sanskrit Bhoja-pura kan beantwoorden.

---

[1] Chavannes op. cit. pag. 42.

[2] Notes on the Malay Archipelago, 1876, p. 80—85; 2e ed., in Miscellaneous Papers relating to Indo-China and the Indian Archipelago, 2d Series, 1887, I, p. 203—207.

[3] Het is thans bekend dat met Poli (of Puni) bedoeld is Broenai = Borneo. (Aanteekening op de uitgave van dit opstel van 1917).

De avontuurlijke poging van Dr. Takakusu om dit terug te vinden in Bodjanagara op Java, mag als ten eenenmale mislukt beschouwd worden. Misschien is bedoeld Phetja-buri of Phuts-puri in de golf van Siam.

Niet minder onzeker is de ligging van A-sjan of O-sjan. Hierbij teekent de Japansche geleerde aan: «A-shan may at first seem to represent Atchin in Sumatra. But this is not likely, for the original and correct form of Atchin seems to have been Atjeh or Ach'i, which was afterwards corrupted by Europeans into Atchin or Acheen». Dit is niet geheel juist. De oudere vorm, die herhaaldelijk bij Perzische schrijvers voorkomt, is Atjīn, zoodat de Europeanen aan de verbastering, zoo het er een is, geen schuld hebben. Op grond van die vermeende Europeesche verbastering komt de geleerde schrijver nu tot het besluit dat het misschien Adjang «ergens in het Oosten van Java in de buurt van Bali» is. Dat behoeft geen weerlegging. A-sjan lijkt op Asahan; doch het oostelijke Asahan moet toch wel deel uitgemaakt hebben van Malayu. Asahan op de Westkust van Sumatra past om andere redenen niet. Misschien is A-sjan een naam voor Siam of een deel van Burma; want Siam is een gewijzigde vorm van Sjan, eigenlijk de naam van een zeer verbreiden volksstam in Achterindië. Een andere bijvorm is Asam of Ahom, waarin de A van A-sjan voor den dag komt.[1]

De laatste naam is Mo-tjia-man. Daarbij deze aanteekening: «As to Mochia-man, I have nothing to say about it, except that it may phonetically represent Maghaman or Maghavan. Ma-shē-wēng or Ma-yeh-wēng, the position of which is not certain, may be the same island. It may have been meant for Madura». Mo-tjia-man is letterlijk Martaman, de oudere vorm van de bekende stad Martaban. Oorspronkelijk heet het in de taal der Talaing's: Muttaman. Dat deze plaats in de verbeelding van I-tsing ten Westen van Sumatra lag, heeft niets bevreemdends: in Chineesche geschriften worden meermalen Oost en West verward. Daar komt nog bij, dat al de opgenoemde streken — met uitzondering van Po-lu-sje — wel is waar niet ten Oosten van Çrī-bhoja gelegen zijn, maar toch oostelijk van een schip dat van gemelde stad door de straat van Malakka naar Voorindië stevent.

Er blijven nog een paar plaatsnamen over, waarbij wij een oogenblik moeten stilstaan, nl. Kie-tja of Ka-tja, en de Eilanden der Naakten. Kie-tja, de havenstad die I-tsing op zijn tocht aandeed, wordt door Prof. Chavannes[2] gezocht in Atjeh, op de N.W. punt van Sumatra. Want, zegt hij, «le livre intitulé Haï-lou nous apprend que, pour aller de la pointe d'Atchen aux îles Nicobar il faut, avec un vent favorable, de onze à douze jours, ce qui correspond à peu près au temps que mit I-tsing pour aller du pays de Kié-

[1] Zie het uitvoerig artikel Shan in Hobson-Jobson (1886), van Yule en Burnell.
[2] Op. cit. pag. 105, noot 2.

tch'a à l'archipel des hommes nus». Indien het boek Haï-lou werkelijk en ondubbelzinnig dat zegt wat de vertaler het laat zeggen, geeft het blijk van schrikbarende onwetendheid. Ieder die op een kaart kan kijken, ziet terstond dat de vaart van N.W. Sumatra naar de Nikobaren op zijn hoogst drie dagen vordert. De ongerijmdheid van de onderstelling dat Kie-tja de N.W. punt van Sumatra voorstelt, komt nog helderder uit, als men zich herinnert dat I-tsing tien dagen noodig had om van Kie-tja tot gezegde eilanden te varen, en vijftien dagen van deze eilanden tot Tāmralipti (in de golf van Bengalen). De afstand toch van Atjeh tot de Nikobaren is ongeveer $\frac{1}{7}$ van dien van de Nikobaren tot Tāmralipti, terwijl 10 een $\frac{2}{5}$ van 25 is. Genoeg, Kie-tja is, zooals Beal reeds te recht begrepen had, [1] de bekende havenstad Kĕdah, en met de Eilanden der Naakten is bedoeld de Andamanen-groep. Bewijzen levert de kaart.

Wanneer wij na de lezing der twee door Prof. Chavannes en Dr. Takakusu vertaalde geschriften van I-tsing ons afvragen in hoeverre ze onze kennis van den Indischen Archipel tegen 700 na Chr. verrijken, dan zal het antwoord luiden: het eenige wat wij er uit leeren is dat in 't rijk van Çrī-bhoja het Buddhisme bloeide, en dat de monniken aldaar meerendeels aanhangers waren van het Hīnayāna. Het aantal monniken wordt gesteld op 1000, niet zeer groot, als men bedenkt dat ten tijde van Fa-Hian te Anurādhapura op Ceilon alleen in 't klooster van Abhayagiri wel 5000 monniken waren, in dat van Mahāvihāra 3000, in dat van den Caitya-berg 2000. Daar de Sarvāstivādin's evenzeer als de Mahāyānisten tot de Noordelijke afdeeling der Kerk behoorden, en hun heilige boeken dus in 't Sanskrit waren, kan het ons niet verwonderen dat de studie dier taal in Çrī-bhoja bloeide. Uit het stilzwijgen van I-tsing nopens de aanwezigheid van Brahmanisten mag men opmaken, dat deze in 't geheel niet of ten minste niet noemenswaardig te Çrī-bhoja vertegenwoordigd waren. Over 't algemeen schijnt het Buddhisme naar verhouding op Sumatra meer aanhangers onder het volk gehad te hebben dan op Java, niettegenstaande er zoo weinig sporen van bouwwerken overgebleven zijn. Intusschen moet opgemerkt worden dat de Indische invloed, dien men bij de Batak's waarneemt, geheel brahmanistisch is, zonder eenig bijmengsel van Buddhisme, zoodat in sommige streken van Sumatra hetzij brahmanistische Indiërs of Hindu-Javanen werkzaam zijn geweest. Uit de Sanskritsche plaatsnamen op Sumatra is niets met zekerheid af te leiden, omdat èn de Brahmanisten èn de Noordelijk Buddhisten [2] beide

[1] In zijn opstel «Two Chinese-Buddhist inscriptions found at Buddha Gayā», Journ. R. A. Soc. 1881, p. 552 vgg. Verg. Chavannes, p. 105 noot 2. (*Noot van 1917*).

[2] Van de Zuidelijke Buddhisten en hun heilige taal, het Pāli, is er in den geheelen Indischen Archipel geen sprake.

het Sanskrit als heilige taal hadden. Toch wekken namen als Indragiri en Indrapura het vermoeden, dat ze hun naam aan Brahmanistische vorsten te danken hebben, want al wordt de god Indra ook door de Buddhisten vereerd, en is de naam hun welbekend, zoo gebruiken zij toch gewoonlijk den synoniemen term Çakra.

Alvorens te besluiten nog eene enkele opmerking omtrent den naam Çrī-bhoja. Wij hadden boven reeds gelegenheid op te merken dat de juiste vorm van dezen naam uit de Chineesche transcripties niet met zekerheid is vast te stellen. De sluitletter van het woord schijnt eer eene *i* dan eene *a* te zijn. De voorlaatste lettergreep f o in 't Chineesch kan evengoed b h ā als b h o wezen, en uit de Arabische schrijfwijze S - r - b - z, waarin de klinkers in 't geheel niet aangeduid zijn, is nog minder op te maken. Mogen verdere nasporingen over dit punt meer licht verspreiden!

Over de taal der Jotăfa's aan de Humboldt-baai.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
6e Volgreeks, dl. VII (= Dl. 51).

's-Gravenhage, 1900.

De Heer G. L. Bink, zendeling der Utrechtsche Zendingvereeniging, heeft zich gedurende zijn verblijf aan de Humboldt-baai van 18 Augustus tot 10 November 1893 den tijd ten nutte gemaakt om een lijstje samen te stellen van woorden der Jotäfa-taal, welke gesproken wordt door een Papoea-stam aan genoemde baai. Hij was zoo vriendelijk het lijstje mij ten gebruike af te staan, waarvoor ik hem hier openlijk dank zeg. Ik weet van 't mij aangebodene geschrift geen beter gebruik te maken dan door 't een en ander daaruit mede te deelen als kleine bijdrage tot de kennis der talen van Nieuw-Guinea.

Al wie bij ondervinding weet hoe moeilijk het is de klanken eener taal die men voor 't eerst hoort op te vangen en juist weêr te geven, begrijpt dat eene eerste proeve uiteraard gebrekkig moet wezen. De samensteller der lijst is zich zelven daarvan volkomen bewust: hij verklaart er niet voor in te staan «dat de woordenlijst juist is; dat zal al dadelijk in het oog vallen als men woorden welke meer dan eenmaal voorkomen of synoniemen te zamen vergelijkt; toch durf ik na herhaald onderzoek wel beweren dat het meerendeel juist is».

De oorzaak van het verschil dat men opmerkt hoe een meermalen voorkomend woord niet overal op dezelfde wijze geschreven is, ligt niet enkel daarin dat het moeilijk is de klanken eener vreemde taal juist op te vangen en af te beelden, maar ook daarin dat niet alle personen dit of dat woord op een en dezelfde wijze uitspreken. Al is een taalgebied nog zoo klein, individueele verschillen in de uitspraak blijven overal bestaan.

Het nut van woordenlijsten wordt door niet-taalkundigen meestal overschat. Het gemeenschappelijk bezit van een aantal woorden in twee talen bewijst evenmin iets voor de verwantschap van die talen, als het verschil in tal van woorden die hetzelfde begrip uitdrukken, iets tegen de verwantschap pleit. De gemeenschappelijke woorden bewijzen niets, wanneer ze in beide talen die men vergelijkt, van eene derde, geheel onverwante taal zijn overgenomen; zoo bewijzen de menigte woorden die bijv. 't Javaansch en 't Maleisch aan het Sanskrit en 't Arabisch ontleend hebben in geenen deele dat Javaansch en Maleisch verwant zijn. Evenmin mag men uit het feit dat er in den oorspronkelijken woordenschat dier twee talen zooveel onderlinge verschillen zijn op te merken, besluiten dat ze niet tot denzelfden stam zouden behooren.

Het is een bij alle deskundigen welbekende zaak, dat bij taalvergelijking de spraakkunst, in den ruimsten zin genomen, van meer beteekenis is dan de woordenschat, maar zulks neemt niet weg, dat ook woordenlijsten dienst kunnen doen, mits men er 't rechte gebruik van make. Daargelaten dat men door sommige woorden in hun bestanddeelen te ontleden enkele eigenaardigheden van den bouw der taal leert kennen, kan men uit den vorm waarin zich de woorden voordoen gevolgtrekkingen maken ten opzichte van wijzigingen die de klanken in verloop van tijd hebben ondergaan, en zoodoende den oorspronkelijken of althans oudstbereikbaren vorm van een woord herstellen. Komt zulk een vorm overeen met dien welken men op gelijke wijze heeft moeten opmaken van klaarblijkelijk hetzelfde, maar een ander uiterlijk vertoonend woord in eene andere taal, dan is de slotsom, dat er een tijd moet geweest zijn toen de voorouders dergenen die thans hetzelfde woord in zoo geheel verschillenden vorm bezitten, in taalgemeenschap moeten geleefd hebben, behoudens onbeduidende gewestelijke of individueele verschillen.

De grondslag van elke echte taalvergelijking is klankvergelijking, of beter gezegd: klankverevening. Naarmate de woordenschat grooter of kleiner is, zal men meer of minder steunpunten hebben. De voor ons liggende woordenlijst nu is niet zoo omvangrijk, dat men een volledig beeld van 't klankstelsel kan ontwerpen of den tegenwoordigen vorm van alle woorden herleiden tot den oudsten of ouderen vorm.

Bij eene vergelijking van 't Jotăfa'sch met het Nufoorsch, bespeurt men ten opzichte van zekere neigingen in 't klankstelsel eene onmiskenbare overeenkomst, hetgeen ons trouwens niet verwonderen kan. Die overeenkomst bestaat, vooreerst, daarin dat een oorspronkelijke *l* vervangen is door *r*. Op zich zelf bewijst dit niets voor eene bijzonder nauwe verwantschap, want ook het Maori heeft dezelfde eigenaardigheid, en hoewel het Maori tot denzelfden taalstam behoort als het Nufoorsch en Jotăfa'sch, staat het van deze twee veel verder af dan bijv. van het Samoaansch, dat omgekeerd elke *r* vervangen heeft door *l*.

Als voorbeelden van den zooeven gestelden regel strekke 't volgende. Het woord voor «drie» luidt tor, Nufoorsch kior, Javaansch, enz. tĕlu; «huid, bast» is orik, Jav., Mal., enz. kulit; «spiegel», kerau, vgl. Jav. ilo, ngilo, pangilon, Fidji i-iloilo, spiegel, ilova, zich spiegelen.

Een ander punt van overeenkomst met het Nufoorsch is de neiging van 't Jotăfa'sch om den eindklinker van twee- of meerlettergrepige woorden af te werpen; meermalen gaat ook eene oorspronkelijke *k* achter een klinker

in de sluitlettergreep te loor. Bijv. tor = tĕlu;[1] por, varken, Florida bolo, Savo polo, Duke of York boro, Bugotu botho; māp, dood = mati, of matai; āt, steen = watu; us, luis = kutu; mau, dorp, uit manu, Nuf. mĕnu = wanua; mān, vogel, Nuf. mān = manuk. In rum, huis, vgl. Mal. rumah, Nuf. rum, Jav. umah, is de geheele lettergreep ah weggevallen. Het ontbreekt niet aan uitzonderingen: sommige woorden komen nu eens in afgeknotten, dan weêr in volleren vorm voor, hetzij naar gelang van de plaats dien ze in den volzin innemen, zooals bijv. in 't Italiaansch, en veel andere talen, of wel in tweederlei vorm gebruikelijk zijn bij verschillende personen. Zoo vindt men natu, kind, naast nat-anā, zoon. Vormen als tama, vader, tena, moeder, zouden desnoods kunnen verklaard woorden als ontstaan uit tamang, tinang, overeenkomende met bijv. Samoaansch tamā, tinā, vgl. ook Sangirsch amang en Mal. inang; voorts abo, kleinkind, te vergelijken met Ibanag afút, doch meer gewoon is Tagalog, Bisaya apú. Hier zou 't accent de oorzaak kunnen wezen dat de eindklinker in abo stand heeft gehouden. Hetzelfde zou men mogen vermoeden van tanta, man, overeenkomende met Ambonsch, Keisch, Arusch, Fidjisch tamata, Samoa, Maori tangata, mensch, volk; te meer omdat zich daardoor 't verdwijnen van den klinker der voorlaatste lettergreep laat verklaren. Andere denkbare verklaringen laat ik rusten, daar wij te weinig gegevens bezitten om tot eene vaste uitkomst te geraken.

Over 't algemeen zijn de klankveranderingen in 't Jotăfa'sch even sterk en grillig als in 't Nufoorsch. De voornaamste er van, voor zoover die met behulp van een voldoend aantal voorbeelden te bewijzen zijn, worden hieronder aangegeven.

De *k* valt vóór eene *u* gewoonlijk weg, gelijk in 't Nufoorsch, Bugineesch, enz. Bijv. us, luis = kutu, Nuf. uk, Bug. utu, Ambonsch utu; orik, huid, bast = kulit. Tusschen twee klinkers gaat *k* in *g* over, behalve tusschen twee a's, als wanneer ze geheel wegvalt. Dus igè[2], visch, Nuf. ijen = ikan; egoj, staart, Mal. ekor, Oudjav. ikū, Bisaya ikog. Maar wān, eten nuttigen = pakan; vgl. Nuf. fān, voederen, ān, eten. Misschien is deë, gras, te vergelijken met Jav. dukut of ḍukut, in welk geval de regel zóó zou kunnen gesteld worden, dat *k* tusschen twee gelijke klinkers kan uitvallen. Eene sluitende *k* kan te loor gaan, zooals wij uit het voorbeeld van mān = manuk gezien hebben; op eene secundaire, uit *t* ontstane *k*, als in orik = kulit is dit niet van toepassing.

[1] Het gelijkheidsteeken dient om aan te duiden dat de daarachter staande woordvorm als de normaal Maleisch-Polynesische te beschouwen is.

[2] In de Woordenlijst gespeld igeh; de *h* dient alleen om den korten open klank des klinkers aan te duiden; hiervoor bezig ik het teeken der *gravis*.

De *g* is een zeer gewone klank in 't Jotăfa'sch, maar als wijziging eener oudere *k*; een geheel zeker voorbeeld waaruit blijkt dat eene oorspronkelijke *g* bewaard is gebleven, heb ik niet kunnen ontdekken. Wel is waar herinnert pugu, betelnoot, op eene treffende wijze aan Skr. pūga, doch de herkomst van dit Skr. woord is even onbekend als die van 't Jotăfasche pugu. Mocht de oogenschijnlijke overeenkomst tusschen beide woorden ook al aan iets anders dan het toeval te wijten zijn, ze is er niet te minder raadselachtig om, zoodat wij er niets uit kunnen afleiden. De *g* in overgenomen woorden bewijst natuurlijk niets, bijv. in glas, glas, welks *l* reeds tegen het klankstelsel indruischt. Niet alleen *k*, maar ook ngk gaat in *g* over; bijv. wagang, boot = wangka. De volle vorm is eenigszins bevreemdend, zoodat twijfel rijst aan de oorspronkelijkheid van het woord, doch naast wangka, bangka bestaat er een met nasaal sluitende vorm in Jav. wangkang, en hieruit zou Jot. wagang een regelmatige ontwikkeling zijn.

De oude *h* is verdwenen, behalve in 't klaarblijkelijk klanknabootsende hong, hond; vgl. Sundan. haung, gebrul van een tijger. De oorsprong der *h* in hos, stem, is duister; wel is waar zou men op den eersten blik geneigd zijn het woord in verband te brengen met Nuf. wōs, taal, spraak, woord, Fidji vosa, Florida bosa, Fate fisa of bisa, Sesake vasa, doch dit is in 't Jot. vertegenwoordigd door bos of pos, woord, tabòsa, zeggen (vgl. Jav. pĕca en wĕca, wĕkca). Het woord the, een, waarvoor 't Nuf. sai heeft, herinnert aan Aneityumsch *e* thi, Maori tahi, Samoa tasi. Hoe ongewoon de overgang van *s* in *h* in 't Jot. ook zij, 't Nuf. sai pleit er voor, dat the inderdaad op dezelfde wijze ontstaan is als in 't Aneityumsch. We komen later nog op dit woord terug.

De *ng* is deels overgegaan in *n*, deels in *m*, juist gelijk in 't Nufoorsch bijv. nadi uit ngadi ontstaan is. Een voorbeeld in 't Jotăfa'sch is nanuj, zwemmen, vgl. Oudjav. langhuy, Njav. langi, Dajaksch tangoi. Wat de *n* aan 't begin betreft, die kan 't gevolg zijn van assimilatie, doch mogelijk is het ook, dat de stamvorm tanguj was, en dan beantwoordt nanuj aan Daj. hanangoi. Overgang van *ng* in *m* vertoont tam, midden = tĕngah; denzelfden overgang vertoont het Nuf. dakam, uit Mal. dagang. Als sluitletter valt *ng* weg, bijv. teni, oor, vgl. Jav. taling; een bijvorm tenja, beantwoordende aan Nuf. kná-si (uit talinga-si) = talinga of talingan, vertoont zich oogenschijnlijk in te-tenja fani, z. o. a. doof, eig. geen oor hebbende. Ontleende woorden, gelijk bijv. sarung, sarong, vallen buiten den regel.

T blijft meestal onveranderd, in tegenstelling tot het Nufoorsch, waarin de *t* meestal in *k*, en vóór een *i* in *s* overgaat. Voorbeelden zijn tor, drie = tĕlu; āt of ate, steen = watu; natu, kind, Mota, Aurora natui, Gog

natu, Duke of York nat, Jabim lätű, Gilbert-eil. nati, Marshall-eil. nethi; prefix ta of tar in tabòsa, spreken. Uitzonderingen op den regel zijn talrijk, want niet zelden is *t* vervangen door *s* zonder dat men er eene reden voor kan vinden; bijv. usa, bosch = utan; us, luis = kutu; sabegei, tabak, dat trouwens ook in Nuf. sambako luidt. Grillig is de overgang van *t* in *p*, bijv. māp, dood = matai, mati; in plaats van māp vinden we ook māb, doch dit zal wel te verklaren zijn als een gevolg der Hollandsche spelling, waarbij een sluitende media als tenuis wordt uitgesproken. Hoe het zij, met *b* is ook gespeld urĕb, geneesmiddel, beantwoordende aan Oudjav. wwad, wortel, kruid, Mal. urat, Tag. ugat, Daj. uhat. Even zonderling is de overgang van *t* in *f* in 't Rotumasch, bijv. hof, steen, uit watu; maf, gelaat = mata; uf, luis = kutu. Niet geheel zonder voorbeeld is de verandering van *t* in *k*, blijkens orik, huid, bast = kulit.

De linguale *d* schijnt vrijwel denzelfden regel te volgen als in 't Javaansch, dat wil zeggen, dat ze aan 't begin van een woord en tusschen twee klinkers meestal — hoewel niet noodzakelijk — in *r* overgaat, doch na een medeklinker zich als *d* vertoont.[1] Dus ros, twee, waarin ro beantwoordt, aan Jav. ro, Mal. dua = ḍua, en *s* vermoedelijk een verouderd dualis-affix is, in 't Nuf. su. Daarentegen mān dos, zich paren (van vogels), eigenlijk «twee vogels»; vgl. Jav. piṇḍon. Aan Mal. dáun, Jav. ron, blad, beantwoordt rau in gibrau, kokosblad, doch daarnaast komt voor aidau, boomblad. Dandòmi, duister, is te vergelijken met Tombulusch rĕndĕm, zwart; Ibanag laddam, donkere kleur; Dajaksch rindĕm, donker, zwart zijn; Tagal. dilim, duisternis; Balin. dĕmdĕm, gitzwart. In nanu, water, hetzelfde woord als Ibanag en Dajaksch danum, water, is de *n* te verklaren als ontstaan door assimilatie. In tarom, inwendig, vinden we de oorspronkelijke *d* verhard tot *t*; immers het kan kwalijk een ander woord zijn dan Jav. dalĕm, enz. Verwarring tusschen *d* en *t* komt trouwens meermalen voor, ten minste in de opteekening van den heer Bink, o. a. in metik en medik, koud. Een variant van tarom schijnt darò, inwendig, te verbeelden, tenzij dit laatste met Jav. djĕro verwant mocht wezen; zoo ook tĕndòmi, duisternis, naast dandòmi.

Waar 't Mal. eene *d*, Javaansch eene *r* vertoont tegenover eene *g* in 't Bataksch en Ibanag, eene gh in 't Niasch, een *s* in 't Samoa, Rotuma, Fate, Sesake, Api, een *h* in 't Maori, Ambrym, Florida, Ysabel, eene *d* in 't Fidji, heeft het Jotäfa'sch *s*; dus in su, neus, Mal. hidung, Jav. irung, Bat. en Iban. igung, Samoa isu, Fidji uđu.[2]

[1] Of deze *d* als linguaal dan wel als dentaal wordt uitgesproken, blijkt niet uit de spelling.

[2] Verdere voorbeelden in Codrington, Melan. Languages (1885), p. 48; en mijn «Fidjitaal» (1886), i. v. Uđu.

Moeielijk met zekerheid te bepalen is de oorsprong van den klank die in 't Jotăfa als tj optreedt, bijv. in metje, ook metsje gespeld: «rood, bruin». Vergelijkt men Mal. merah, Tonsawangsch meha, Kissar memere, Dawalor memea, Sawu mea, Sula mia, Buru meha, Maori mea, Samoa memea, Mota memea en mera, Aurora, Meralava memea, Sesake miala, Fate miel, Rotuma mia, Wango meramera, Makass. edja, rood, waarbij men kan voegen Jav. mirah, robijn, dan komt men tot de slotsom, dat die tj of tsj zich vermoedelijk ontwikkeld heeft uit een klank die veel geleek op en daarom licht verwisseld kon worden met den gutturalen triller eenerzijds en den lingualen triller of *ḍ* anderzijds. Onderstellenderwijs noem ik dien klank den palatalen triller. Deze viel in 't Maleisch en veel andere talen samen met den gutturalen triller, of werd verwisseld met den lingualen triller. In 't Jotăfa'sch schijnt uit den palatalen triller nu eens *s*, als in su, neus, dan weer tj gesproten te zijn; vgl. hierachter in de woordenlijst TJĕBI.

De *n* blijft meestal onveranderd, behalve dat ze de neiging heeft soms als sluitletter af te vallen, en tusschen twee klinkers wel eens uitgestooten te worden. Voorbeelden zijn niu, kokos; nanu, water; junot, slapen, Nuf. enĕf, slapen, Oudjav. hinĕp, den (nacht) doorbrengen; wani, aangenaam, lief, schoon, vgl. Jav. manis; nān etter = nanah; rau, dau, blad, Mal. daun; mau, kampung, Nuf. mĕnu = wanua.

De *p* gaat meestal in *w*, soms in *b* over. Bijv. wān, eten = pakan; wiki, cunnus = puki; aw, vier = apat, ĕpat; overgang van *p* in *b* vertoont abo, kleinkind = apu. Soms vindt men een sluitende *p* overgegaan in *t*, bijv. junot, slapen, Nuf. enĕf, Jav. inĕp. Het tegendeel heeft meermalen plaats, blijkens het boven reeds vermelde māp, dood = mati. In junot doet zich een geval van epenthese voor, want junot moet ontstaan zijn uit jonot, dit uit enot, inĕt, inĕp. Hetzelfde verschijnsel is geenszins ongewoon in andere talen, en wel onder dezelfde omstandigheden, namelijk vóór eene liquida. Zoo is bijv. Nuf. kior, drie, ontstaan uit kero, dit uit tĕlu. Zeer ontwikkeld is de epenthese in de taal der Zend-Avesta, bijv. pouru voor poru, en in de Skandinavische talen, bijv. Zweedsch, Deensch, jord, aarde, voor eordo, erdu.

Terwijl uit *p* een *w* voorkomt, is omgekeerd uit *w* eene *p* ontstaan, doch vermoedelijk alleen in geval de *w* eerst *b* was geworden. Bijv. pon-da, nacht, Fidji bongi, Samoa, Maori pō (stam pongi, blijkens pongia, door den nacht overvallen), Jav. wĕngi, Fate pog, Aneityum ping, Mota qong;[1] por, varken, Duke of York boro, Ulawa po, Fagani boo, Florida bolo, Mota qoe, Gog qo, enz.; pons, bamboe, is klaarblijkelijk een ontleend woord, en wel 't Sanskrit vañça. Langs welken weg dit woord tot de Hum-

[1] Zie verder de verwante vormen in Codrington, op. cit. p. 47.

boldt-baai is doorgedrongen, is een raadsel; in vorm sluit pons zich aan bij 't Jav. bongså, doch dit komt alleen, voor zoover bekend is, in de afgeleide beteekenis van «geslacht, stam» voor, gelijk ook Mal. bangsa.

In 't geval dat aan eene Jav. *w* in 't Fidji eene *v*, Samoa *f*, Maori *h* of wh beantwoordt, heeft uitval in 't Jotäfa plaats, bijv. āt, ate, steen, rots, Jav. watu, Fidji vatu, Samoa fatu, Maori ko-hatu.

De gutturale triller of letter der 1ste v. d. Tuuksche klankwet is met de gewone *r* samengevallen, gelijk in 't Nuf., Maleisch, Makass.; doch als sluitletter valt ze af of wordt *j*. Bijv. rum (beter vermoedelijk rūm), huis, Nuf. rum, Mal. rumah, Jav. umah, Api uma, Eromanga imo, Wango ruma, Fagani rima, Duke of York ruma, Ambrym ima, enz. Maar niu, kokos, Mal. niyur, Tag., Bis. niyog, Daj. enjoh, Oudjav. nyū, Fate, Sesake, Api niu, enz. Egoj, staart, Mal. ekor, Oudjav. ikū, Bisaya ikog.

De uitspraak van sommige letters schijnt niet vast te zijn; zoo worden *t* en *d* verward, gelijk we reeds gezien hebben; ook *w* en *f* wisselen af, bijv. in fani of wani, niet, waarvan ik den oorspronkelijken vorm niet kan vaststellen.

Hiermede zijn de voornaamste klankregels afgehandeld; sporadische, niet onder vaste regels te brengen afwijkingen zullen in het hierachter toegevoegde woordenlijstje ter sprake komen.

Aangaande de spraakkunstige vormen is tengevolge der wijze waarop de woordenlijst van Bink is samengesteld, weinig op te maken. Toch kan men eenige formatieven, nl. voor- en achtervoegsels herkennen. Vooreerst een prefix *a*, bijv. in amas, opgegeven met de beteekenis «droogte»; amāp, dood, schijnt niet wezenlijk te verschillen van māp. Een prefix ta komt voor o. a. in tabòsa, zeggen; vgl. Nuf. wōs, spreken, Fidji vosa. Een voorvoegsel ka is vervat, schijnt het, in kabiki, darm; kabai, drek; kabidi, mis, vermoedelijk eigenlijk links, vgl. Tombul. kawihi, Jav. keri (uit ka-iri); katĕra, dag, waarin tĕra met Jav. tĕrang, helder, te vergelijken is. Mĕdik, koud, koude, vgl. Rotuma matik, Aurora madiding, Api maniui, Whitsuntide masisi, koud, Jav. madiding, van koude rillende, bĕḍiḍing, fel koud, felle koude, bevat het possessief prefix mĕ = ma. Dat de taal eenmaal het infix *m*, um bezat, blijkt uit māp, dood. Een prefix *b*, vgl. Jav. bĕ, ontdekt men in bruwar-āt, openen, waarin ruwar te vergelijken is met Jav., Mal. luwar; de vraag is of *b* hier niet uit *m* ontstaan, en 't prefix mĕng is, welks nasaal aan de volgende *r* geassimileerd is geworden. In wān, eten, is wa ontstaan uit pa.

Een groot aantal werkwoorden hebben als uitgang āt. Dit komt overeen met het Maori en Samoa atu, een woordje dat in een groot aantal Polynesische en Melanesische talen voorkomt in den vorm van atu, at, matu,

ngatu, Rotuma ofu, en dat met het voorafgaande woord eene samengestelde uitdrukking vormt, om te kennen te geven dat eene handeling geschiedt in de richting van den spreker af; het drukt dus «heen, weg, voorwaarts» uit. Het tegendeel is mai (me, ma), z. v. a. Duitsch «her», Makass. mae, herwaarts. Bijv. Maori haere atu koe i konei, ga heen van deze plaats; haere mai ki konei, kom hier naar deze plaats; Samoa maliu atu, heengaan; maliu mai, komen. [1] In sommige talen zijn atu en mai door synoniemen vervangen. Zoo hebben Norbarbar en Marshall-eil. lok, Gilbert-eil. nako, etymologisch = Jav. laku, voor atu; en Marshall-eil. dok, d. i. Jav. tĕka, voor mai. Bijv. le dok, «hergeben», le lok, weggeven; weage dok, verschijnen, weage lok, verdwijnen; kade lok, losmaken, kebe lok, openmaken. Hiermede vergelijke men Jotăfa'sch wiăt, weggaan, heengaan, bestaande uit wi(a) = Marsh. wea, en ăt, synoniem van lok. Met kebe lok, openmaken, is te vergelijken bruwarăt, openen; met ke lok, springen, ber-ăt.

De voornaamwoorden en telwoorden wijken zeer sterk af van de Nufoorsche. Als voornaamwoorden worden in de woordenlijst de volgende opgegeven:

	Enkelvoud.	Meervoud.
1 ps.	ner	siberi
2 »	ter	simi
3 »	der	deriki

Het is duidelijk dat de aan ner, ter, der gemeenschappelijke *r* geen bestanddeel van deze voornaamwoorden zijn kan; het moet het overblijfsel wezen van een partikel, ter versterking aan 't vnw. toegevoegd. Ontdaan van dit toevoegsel, vertoonen zich de voornaamwoorden zelven als ne, te, de. Hiervan is ne te vergelijken met Mota en Lakon na, Norbarbar no, ik, den zwaksten vorm van n'aku, n'ak of ny-aku, nyak. De 3de ps. de is oogenschijnlijk identisch met Santa-Cruz de. Doch met den 2^{den} ps. te weet ik geen weg; men zou verwachten ke. De mogelijkheid dat in dit geval de *k* in *t* is overgegaan, is niet uitgesloten, want mabut, vergif, is stellig ontleend aan 't Mal. mabuq, maar zoolang men geen voorbeeld weet aan te voeren dat *k* ook aan 't begin eens woords *t* kan worden, is de onderstelling dat te voor ke, Oudjav., Mota, enz. ko staat, al te gewaagd. In de meervoudsvormen siberi en simi houd ik si voor hetzelfde meervoud-aanduidend bestanddeel als in 't Nuf., bijv. in si-kmas-ri, hun vaders, e. dgl. [2] Be sluit zich aan bij Savo ave, wij (inclus.), en mi bij Savo me, gijlieden. Ave, be, en mi, me zijn verkortingen van kami en kamu, of wel

[1] Over mai uitvoeriger in mijn «Fidji-taal» (1886), i. v.

[2] Zie verdere voorbeelden in v. Hasselt, Bekn. Spraakk. der Noefoorsche taal (1876), blz. 23.

in si-be en si-mi vervangt si de plaats van ka, welk laatste immers ook een collectief begrip en «gelijkelijk» uitdrukt.

De telwoorden komen alleen tot 4 met die in 't Nufoorsch en de MP. talen in 't algemeen overeen. Dus 1. the; 2. ros; 3. tor; 4. aw. Misschien is the te vereenzelvigen met Mota tea, doch dan blijft de *h* onverklaard. Het Nuf. heeft sai, Wango tai (voor sai), en aangezien ook in 't Jotăfa'sch, gelijk aanstonds blijken zal, se als «één» voorkomt, is het niet onmogelijk dat the uit te-se ontstaan is; vgl. Samoa tasi, Maori tahi, Aneityum e-thi.

Ros = Mal. dúa, Jav. ro, Fidji rua, enz. Tor = tĕlu. Aw staat voor apat, Tag. apat, Tombulusch ĕpat, Sund. opat, Mal. ampat, enz.

De volgende getallen hebben een zeer vreemd voorkomen en zijn blijkbaar samenstellingen. Ze worden opgegeven als volgt: 5. mimiān; 6. mān-dossim; 7. marondi; 8. rondi snika; 9. rondu-mina-se; 10. rondu-mina-ros; 11. karwa-dor; 12. karwa-dor tjika; 13. karwa-dor-mani-tajām; 14. mani-rosim; 15. repau; 16. repau-mani-se; 17. repau-mani-ros; 18. mamparim; 19. repatensa; 20. anaribe-ros.

Hoe duister deze omslachtige uitdrukkingen ook zijn mogen, zóóveel kan men er uit afleiden, dat mani of mina z. v. a. «plus» [1] beteekent, want repau-mani-se is duidelijk: 15 + 1, zoodat wij hier den vorm se, Nuf. sai, voor «één» hebben; repau-mani-ros, is 15 + 2. Op gelijke wijze bevatten rondu-mina-se, negen, en rondu-mina-ros, tien, mina = mani plus, en de woorden voor één en twee. Rondu moet dus eene uitdrukking voor 8 wezen.

In het woordenlijstje dat nu volgt, heb ik alleen zulke woorden opgenomen, welke met zekerheid of anders met zekere waarschijnlijkheid te vergelijken zijn met de overeenkomstige in de verwante talen. De telwoorden en voornaamwoorden zijn niet in 't lijstje opgenomen, dewijl 't noodige daarover bereids gezegd is.

ABO, kleinkind. Ibanag afut, kleinzoon. Tagal. apó, kleinkind.

AI, boom. Nuf., Sumba, Molukken, Malanta, Ulawa ai, boom, hout. Ai-dau, boomblad, uit ai en dau, blad, Mal. dáun, Jav. ron. Ai-orik, boombast; zie ORIK.

AIJA, vader. Vgl. Jav. yayah, Malag. ray.

AJA, been, arm, hand. Marshall-eil. n'eï, Gilbert-eil. u-ei, been; Sula jae, Kei ejad, Roti eik, Kissar ei(n), voet.

AMAS, droog, droogte. Van den stam mas, waarvan mase, drogen,

[1] Vgl. Fidji mani, nog eens, bijv. in tini ka mani lima, 10 en nog eens 5; Jav. maning en maneh.

en voorvoegsel *a* = Oudjav., Mak. *a*. Voorts mas-āt, afdrogen, van mas en bijw. āt n°. 2 (z. d.). Nuf. mais, droog, rijp; Aneityum mese, en ame droog; Mota mamasa, verschroeid schijnt, evenals Fidji maða, droog, tot een verwanten stam te behooren.

1. ĀT, steen. MP. watu. Ate-natu, koraal; eig. rotskind.

2. ĀT, bijwoord z. v. o. derwaarts, heen, weg, in verbinding met voorafgaand wkw. begrip; bijv. tar-āt, uitsnijden; bruwar-āt, openen; prewari-āt, verlossen; ber-āt, springen; nanuj-āt, zwemmen; mĕrau-āt, zuchten. Samoa, enz. atu (zie boven blz. 229—230). Verg. ook Wiāt.

BER of PER, in ber-āt of per-āt, springen; per-ār afspringen; in ār ligt het beprip »nederwaarts». Nuf. òper, springen.

BI; zie onder FEMBI, en SEMBI.

BUN; zie onder KABUN.

DANDÒMI of TĔNDÒMI, donker; duisternis. Vgl. Tombul. rĕndĕm, zwart; Balin. dĕmdĕm, blinkend zwart; Daj. rindĕm, donker zwart; Iban. laddam, donkere kleur; de stam ḍĕm, rĕm is algemeen MP. De *i* in dandòmi schijnt een collectief begrip aan te duiden, als synoniem van an.

DAROM of TAROM, inwendig; in. Jav. dalĕm, enz.

DAU of RAU, blad, Mal. dáun, Jav. ron, Fidji drau, Sesake lau, Gog do, Maori rau, Daj. dawĕn, Malag. ravinä. Aidau, boomblad; gib-rau, kokosblad.

DEË, gras. Jav. ḍukut of dukut(?).

DORRI, keel. Schijnt verwant met Daj. tĕlĕn, Mal. tĕlan, Bis. tolon, slikken. De uitgang ri komt zoowel in 't Nuf. als in 't Jotăfa'sch voor als aanhechtsel bij benamingen van lichaamsdeelen en eenige verwantschapswoorden; het is vermoedelijk een lidwoord, identisch met Moluksch aangehecht lidwoord *l*, en 't Samoaansche voorgevoegde lidwoord le.

EGOJ, staart. Mal. ekor, Tagal., Bis. ikog, Oudjav. ikū, enz.

FANI of WANI is ontkenningspartikel, die achter een woord gevoegd wordt om ons «on» uit te drukken. Op gelijke wijze bedient het Nuf. zich van ba, waarvan fani of wani een verlengde vorm zou kunnen wezen.

FEMBI, boog. Vermoedelijk samengesteld uit fen = panah en bi, vermoedelijk «bamboe»; verg. Sund. awi. Fembi-natu, pijl, eig. boog-kind, eene uitdrukking die volkomen overeenkomt met het Mal. anaq panah.

FEN; zie onder FEMBI.

IGE, visch. MP. ikan. Igè-natu, kuit; eig. vischkind.

JĀR, ladder. Tombul. aran, Bat. ardan, Tagal, Bis. hagdan, Daj. hĕdjan, Bikol hagyan, Oudjav. haṇḍa, Rĕdjangsch handa. De voorslag van de *j*, hoe dan ook te verklaren, is geenszins zeldzaam ook in 't Nuf., bijv. in janĕm, vlechten, Jav. anam; jās, scherpen, Jav. asah.

JUNOT, slapen. Nuf. enĕf, slapen; Oudjav. hinĕp, Lampongsch minok, den nacht doorbrengen. De *u* in de eerste lettergreep is ontstaan door epenthese, tenzij men aanneemt dat ze eene oudere *e* (jenot) vervangt, die met de *o* in de volgende lettergreep geassimileerd is geworden (zie blz. 228).

JUN-TE, drinken. Jun door epenthese ontstaan uit inum. Het toegevoegde te kan niet tot den wkw. stam behooren; het komt ook voor in wān-te, eten, kason-te, ledigen, monnedijen-te, opvouwen. Misschien heeft het den zin van «iets», in welk geval het een zou kunnen wezen met the, één; vgl. Mota tea, een, iets; Duke of York te, iets.

KABIDI, mis. Vgl. Tombul. kawihi, links; verwant met Jav. keri, uit ka + iri, Mal. kíri.

KABUN, uitgebluscht. Van den stam bun, Mal. bunuh, Oudjav. wunuh, Tombul. wunu, Tagal., Bis., Bikol bono, stam van «dooden»; waarvan Tombul. munu, Nuf. mun, dooden. Het prefix ka beantwoordt aan Jav., Fidji ka. Van kabun, uitgebluscht, het uitgebluscht zijn, komt met aanhechtsel *i*: satĕra kabuni, 't licht uitblusschen. Eene andere afleiding is rebun, dat in de verbinding ai rebun vertaald wordt met «blusschen», doch ai is «hout», zoodat de opgegeven beteekenis niet geheel juist kan wezen.

KĀR, volk, persoon. Fagani kari, Florida nggari, Wango gare, Ulawa, Saa kale, alle «kind» beteekenende. Dezelfde beteekenissen vereenigt Indonesisch anak in zich. Kar-māp, lijk, eig. dood mensch; kare-sori, koning; kār-dibi, volkrijk. Het meervoud is karau, voor kār + meervoudsteeken rau, te vergelijken met Burusch ro, bijv. uma, huis, uma-ro, huizen.

KARE; zie onder KĀR.

KATAUI, weten, kennen. Overgenomen uit het Maleisch.

KATĔRA, dag. Bevat tĕra, etymologisch = Jav. tĕrang, helder. De stam is rang, ḍang, dat in verscheiden Polyn. en Melan. talen over is in de beteekenis van «dag»: o. a. Eromanga dan, Marshall-eil., Yap, Mare ran, Lifu dra, Maori ra, Samoa lā. Afleidingen zijn, behalve Jav. tĕrang, helder, en arang, doorschijnend: Ibanag dalangarang, helder schijnsel, Bat. torang, 't aanbreken van den dag; hierbij sluit zich aan Jotăfa'sch katĕra, 't licht gewordene, dag. Verder Alor taran, Tagal. madalang, helder; alsook Jotăfa'sch satĕra, 't licht.

KAWA, koper- of ijzerdraad. Ontleend aan 't Mal. kawat.

KRINI, vlieg. Savo kurigidi.

KUT, sloep. Uit het Holl. schuit (Mal. sĕkotji), ofschoon zeker niet rechtstreeks overgenomen.

MA, possessief prefix, beantwoordende aan Oudjav., Makass., Filippijnsch ma, bijv. in mĕgai, groot; mĕkai, zeer (uit mĕ en kai = Jav. kaya) mĕrai, oud; hard; mĕrau, hoog.

MABUT, vergif. Uit Mal. mabuq, dronken.

MADIK, ook mĕdik, mĕtik gespeld: koud; koude; koorts. Aurora madiding, Espiritu Santo narir, Mota mamarir, Jav. madiding.

MAI, herwaarts, in metje mai, komen; mĕrandari mai, terugkeeren. Zie boven blz. 230.

MĀN, vogel. MP. manuk. Mān pune, witte duif; pune ontleend, al of niet rechtstreeks, aan Mal. punai.

MĀR, stuk bereide boombast om 't midden gedragen door gehuwde vrouwen. Maori maro, Samoa, Fidji, Mota malo, Nuf. mār.

MAS-ĀT en MASE; zie onder AMAS.

MAU, kampung. Nuf. mĕnu, Oudjav. wanwa, dorp, dessa, Mal. banua, enz.

MĔDIK (MĔTIK), zie MADIK.

MĔSUMSU, kussen. Nuf. sjum, waarvan het een geredupliceerde vorm is, met prefix mĕ, dat in dit geval aan Tagal., Bis. mag, Bat. mar, Sang. me'zou kunnen beantwoorden. Vgl. Mal. tjium, waaraan het misschien ontleend is.

METJE, rood, bruin. Zie blz. 228.

MĔTU, eiland. Maori, Samoa motu; Mota vanua-motu.

MOI, vrouw. Vermoedelijk hetzelfde woord als Tagal. bayi, moeder, babayi, vrouw; zoo ook Bis. en Bikol.

MÒRI; zie onder TIMA.

MUBI-ĀT, (tabak) rooken. Zeker eigenlijk «uitblazen», want mubi behoort bij denzelfden stam als Nuf. uf, blazen, ufia, blaas; Bal. ngupin, blazen; Tombul. upi, toorn. Het formatief *m* is òf 't infix-prefix *m*, um, òf ontstaan uit mĕ voor mer.

NAN, etter. MP. nanah.

NANGADI, maagd. Mal. gadis. De eerste lettergreep onklaar.

NANU, water. Daj. en Ibanag danum, water.

NANUJ-ĀT, zwemmen. Uit nanuj, Oudjav. langhuy, Daj. tangoi, Tagal., Bis., Bikol langoy, zwemmen. Nanu wiāt, overzwemmen, uit nanuj en wiāt, weggaan, heengaan.

NAS, sago. Hetzelfde woord als Mal. nasi, gekookte rijst.

NĀT, baren. Is een andere uitspraak of wel de stamvorm van natu, kind; Mota, Aurora, natui, Gog natu, Eromango nit, Duke of York nat, Jabim latū, Gilbert-eil. nati, Marshall-eil. nethi, kind, zoon. Nat-anā, jongen, samenstelling van natu en ana, vermoedelijk = anak.

NATU, kind; zie onder NĀT.

NAU, kalk. Tagal., Bis. apog, Ibanag afug, Oudjav. apū, Buru apu, Mal. kapur, Kei javur, Nuf. afer, Timor ao. Vlg. au of aw, vier, uit apat (blz. 231); de voorslag *n* onverklaard.

NEITĔMA, ouders. Bevat t ĕ m a, vader, overeenkomende met het in de Melan. en Polyn. talen meest gewone woord voor «vader», nl. tama of tamā (uit tamang), enz.,[1] Nuf. kmá-ri. Nei zou kunnen samenhangen met Ulawa en Malanta nike, moeder, of anders Jav. ñahi.

NEJO, NIJO, tand. Samoa nifo, Maori niho, Malag. nify, Kissar nihin, Kei nifán, Bat. ipon, Niasch ifö, Tagal. ngipin, Bis. ngipon, Mongondau nipon, Ibanag ngipan, Ulawa, Malanta niho, Fagani lifo, Gog liwo, enz. Nijo moet onmiddellijk ontstaan zijn uit niwo, welks *w* aan de voorafgaande *i* geassimileerd werd.

NIU, kokos. Mal. niur, Oudjav. nyū, Tagal. niyog, Samoa, Fate, Sesake, Api, Fidji enz. niu, Malag. nihu.[2]

1. ORI, vrucht. Isabel, Nggao, New-Georgia ure.

2. ORI of ORRI, kleed, kleedingstof. Misschien te vergelijken Jav. ulĕs, Bat. ulos, Bikol. olos, bedekking, kleed, doek.

ORIK, vel, bast. MP. kulit.

ORRI, zie ORI n°. 2.

PEER, grond, aarde. Vgl. Nuf. mapēr, effen, gelijk. Misschien verwant met Jav. wilah, platte bamboelat.

PER, springen. Zie BER.

PO, reuk, in pò-dewan, stinkend. Fidji boi, ruiken, rieken; i-boi, reuk; Tagal. amoy, ruiken; Bug., Makass. bau, Tombul. wou, Sumba wau, Alor wo, Rotti bo, Malag. wao, Daj. ĕwau, enz.

PON-DA, nacht. Uit pon = wĕngi, nacht, en da, uit dang. Schijnbaar komt dit overeen met Tombul. wingi-ndo, avond, voor wingi of wĕngi, nacht en ĕndo, dag, zon. Doch de regel voor de samenstellingen is in 't Jotăfa'sch anders dan in het Tombulusch, zoodat pon-da niet kan verklaard worden als «dagnacht». Da is dus hier of te nemen in den zin van «tijd»; òf pon-da is ontstaan uit wĕngi, nacht (*n* genitiefpartikel, of *ng* lidwoord; beide in 't Jotăfa'sch verloren gegaan) en dang, dag (verg. KATĔRA).

PONS, bamboe. Ontleend; zie boven blz. 288—229.

POR, varken. Duke of York boro, Florida bolo, Savo polo, Fagani boo, Nifilole poe, Mota qoe.[3]

PUGU, pinangnoot. Schijnt ontleend te zijn, zie boven blz. 226.

PUNE; zie onder MĀN.

1. RAU, zie DAU.

2. RAU, meervouds-exponent; bijv. naturau, kinderen; karau, uit karerau, menschen. Buru ro. De *u* baart moeielijkheid, daar 't gewone meer-

---

[1] Zie Codrington, op. cit. p. 42.

[2] Zie verder Codrington, op. cit. p. 41.

[3] Zie verder Codrington, op. cit. p. 48.

voudsteeken bij voornaamwoorden in tal van Polyn. en Mel. talen ra, da is; daarentegen rau, dau dualis-exponent. Opmerkelijk is het dat in 't Eromanga su als meervoudsteeken gebruikt wordt, daarentegen in 't Nuf. voor den dualis dient. Niet onmogelijk dat rau eigenlijk een dualis-aanhechtsel geweest is.

R(I); zie onder SĚWAR, SO, en SU.

SABEGEI, tabak. Overgenomen. Merkwaardig wegens den overgang van *t* in *s*, en van *k* in *g*. Eenigszins afwijkend Nuf. sambako.

SĀR, zitbank; tafel. Oudjav. salö, thans salu, bank; Bis., Bikol salog, zitbodem, vloer.

SATĚRA, het licht; zie onder KATĚRA.

SEJò, groente. Ontleend aan Mal. sayur.

SEMBI, maan. Denkelijk bestaande uit sen = sina, Mal. sinar, Tagal., Iban. sinag, lichten, glanzen; Samoa sina, blank; masina, Sula vasina, de maan, eig. de glanzende, lichtende. Bi herinnert aan Nuf. paik, maan, doch het zou ook een kortere vorm van tjěbi, nacht, avond, kunnen wezen, zoodat sen bi eigenlijk ware «licht van den nacht», vgl. TJĚBI.

SEMI, slecht. Dit herinnert aan Jav. tjěměr, vuil, gemeen. Vgl. ook Fidji somo, vuil.

SEROM, vloed. In de verte verwant met Jav. siręm, silěm, verzonken, en met rob, vloed.

SĚWAR, echtgenoot. Nuf. swá-ri, uit sáwa = Tagal., Bis. asawa, echtgenoot, Daj. sawä, echtgenoote; en 't bij verscheidene verwantschapswoorden en lichaamsdeelen staande ri, vermoedelijk een bepalend lidwoord. Zonder ri, als wanneer 't accent niet verspringt, luidt het in 't Jotăfa'sch sowi; tan (man) sowi (echtgenoote) amāp (is gestorven, dood), d. i. weduwnaar; moi (vrouw) sowi amāp, weduwe.

SIGI, schip. Tagal., Bik. sakayan, vaartuig; van sakay, bestijgen, scheepgaan, Tòmbul. sake, bestijgen (o. a. een schip). De *i* in si ontstaan door invloed der *i* in de volgende lettergreep.

SJAU, roeien; roeispaan. Mota sua, pagaaien.

SO, suikerriet. MP. těwu. Hieruit ontstond towo, too, tō en met overgang van *t* in *s*: so.

Een ander woord schijnt so te zijn in omri-so, tuin; en wel Samoa to, planten, Sangirsch sua, planten; Maori to, stengel. Omri-so is dus eigenlijk tuin of veld om te planten; omri-dewà, tuinpad. Om kan Bat., Iban., Bis., Minahassa uma, zaadveld, akker, Mal. huma, wezen; doch wat is ri?

SOWI; zie onder SĚWAR.

SU, neus. Voor isu, of usu, Rotuma, isu, Fidji uđu, enz. [1] In su-tebe-

[1] Verg. mijn «Fidjitaal» (1886), i. v.; en Codrington, op. cit. (1885), p. 45.

ri, de neustop, vindt men even als in dòri of dorri, de keel: tèri, de buik; sewe-beg-ri, de bovenlip; sejage-ri, de onderlip, hetzelfde ri, waarvan boven bij SĔWAR reeds sprake was.

TĀB, regen. Verwant met Niasch teu, alsook met Jav. djawuh, Aurora en Meralava reu.

TABURES-ĀT, uitstrooien. Vgl. Jav. tawur, uitgestrooid; en sawur, anawur en añawur, strooien; Daj. tawur, manawur. Voor āt zie boven onder dit woord; de *s* kan ik niet verklaren.

TADIU AMĀP, wordt vertaald met «verdrinken», doch het zal eigenlijk wel beteekenen «bij 't baden omgekomen»; tadiu afleiding van diu, Oudjav. dyus, Bis. digos, zich baden, Mal. dirus.

TAM, midden. Uit tangah, MP. tĕngah.

TAMA (TĔMA), vader; zie onder NEITĔMA, TAP, en TĔMA-GA.

TAMIN, pissen. Bug. teme, Lampongsch mia, Makass. meya, Fidji mi, Mota meme. Tagal., Bis. mihi, Dairisch miyĕh, pissen, heeft tot stam ihi, iyĕh, vgl. Oudjav. ĕyĕh, Njav. uyuh, pis. De met *m* beginnende stammen zijn dus secondair.

TAN, man, in samenkoppelingen als tan sowi amāp, man wiens vrouw dood is, weduwnaar. Samoa, Maori tane, man, mannetje.

TANTA, man. Uit tamata, Fidji tamata, Samoa, Maori, Aniwa tangata, man, mensch.

TAP, zon. Alite davi. Waarschijnlijk ontstaan uit ta-we; waarin we = Oudjav. we, dag, daglicht, zon, Singkansch Formosaansch wagi, en ta het ook in 't Oudjav. voorkomende pers. lidwoord is; ook in het Polyn. en Melan. tama, vader, heeft dit ta eene functie die te vergelijken is met Jav. ra in rama. Het verondersteld tawe laat zich dus vergelijken met Oudjav. sang hyang we, Njav. sĕngenge, srĕngenge, en Sund. powe, uit po, heer, en we.

TĀR, touw. MP. tali.

TAROM, zie DAROM.

TĔMA-GA, grootvader. Uit het zooeven aangehaalde tama (tĕma), Nuf. kmá-ri, en ga, dat mogelijk een sterk ingekrompen kaki is.

TENA, grootmoeder. Het vrij algemeen Polyn. en Melan. woord voor «moeder», nl. tina of tinā (d. i. tinang), zonder pers. lidwoord MP. ina. In de beteekenis van «moeder» komt in 't Jotāfasch zelf tena voor in de uitdrukking tena amāp, wees, eig. (wiens) moeder gestorven is. Vermoedelijk ontbreekt er een woordje bij tena, bij de opgegeven beteekenis van «grootmoeder».

TĔNDÒMI; zie DANDÒMI.

TENNI, oor. Evenals Nuf. kna-si ontstaan uit MP. talinga, waaruit tanina, tenin, enz. moet geworden zijn.

TÈRI, buik. Dit woord heeft, gelijk Nuf. snè-ri, 't boven vermelde toevoegsel ri. Mal., Tagal., Bis. tiyan, buik, van denzelfden stam als Daj. tihi, zwangerschap. Een verkorte vorm van tèri komt voor in nadi-ter, zwanger.

TIMA, dank, in tima mòri-āt, danken, is rechtstreeks of middellijk ontleend aan Mal. tarima. Of mòri te vergelijken is met Mal. bĕri, mĕmbĕri, geven, laat zich niet met zekerheid zeggen, daar mòri op zich zelf in de geheele woordenlijst niet voorkomt, doch naar klank en formatie komt de vergelijking uit.

TJĔBI in da-tjĕbi, avond. Da is «dag», zie boven onder katĕra; tjĕbi houd ik voor hetzelfde woord als Tagal., Bis., Iban. gabi, Iloko rabii, Sang. hĕbi, Ponosakansch gowii, nacht; Niasch owi, Samoa afiafi, Mota ravrav, avond; ook vervat in Fidji yakavi, avond. Da-tjĕbi is dus eigenlijk «dag-avond». Dat de trillers van verschillend orgaan wel eens verwisseld worden, blijkt uit vergelijking van Iloko rabii met Tagal., Bis., Iban. gabi, en van Mota ravrav met Samoa afiafi, Maori ahiahi. Naar hetgeen boven (blz. 228) opgemerkt is, gaat de tj vermoedelijk terug op een ouderen palatalen triller.

TO, in de verbinding nus-to, dat vertaald wordt met «stellig» is te vergelijken met Jav. tuhu, oprecht, wezenlijk, want nus is «spreken, zeggen»; bijv. nus wani, vriendelijk, eig. lief sprekend; kanus fani, stom, eig. geen spraak hebbende.

TUB, ijzer. Verwant met Nuf. tutam, blik, Tombul., Tonsawangsch, Tondano, Tonsea, Bentenan tuta, Tont. tutah, lood; Tombul. tuta kulo, tin. Vermoedelijk alle ontleend, doch waar van daan?

TUTE, ook TUDE gespeld, borst, vrouwenborst. MP. susu. Hier hebben wij een voorbeeld van overgang der *s* in *t*, die gedeeltelijk ook in 't Daj. tusu, borst, heeft plaats gehad. In 't Ibanag is die overgang regel, behalve vóór de *i*; natuurlijk dus ook in tutú, 't zuigen aan de borst. Tute wān, zuigen aan de borst; eig. de moederborst gebruiken (eten).

UR, pot. Nuf. urĕn, aarden pan; Tombul. kurĕ, Sang kuring, pan, pot; Bis., Bikol kolon. Ur-gob, korst, eig. aanzetsel van den pot of pan.

URĔ, trouwen; ner urĕ, ik trouw. Oudj. kurĕn, echtgenoote; akurĕn, makurĕn, ik trouw; pakurĕn, huwelijk.

URĔB, geneesmiddel. Hetzelfde woord als Nuf. urĕk, Mal. urat, ader, maar in den zin genomen van «wortel», welke beteekenis men in Tagal. ugát, Daj. uhat, Oudjav. wwad terugvindt.

US, luis. Nuf. uk, MP. kutu.

USA, bosch. Mal. utan.

UWÒRIT; zie WÒRIT.

WA BIĀT, weggaan. Vermoedelijk voor war = Jav. para, gaan, en wiāt; z. d., en verg. WARA WIĀT.

WAGA, boot, prauw. MP. wangka.

1. WANI, lekker, aangenaam, schoon. Jav. manis. Wani fani, onaangenaam; uit wani en de ontkenning fani, ook wani uitgesproken, misschien een verlengde vorm van Nuf. ba, dat dezelfde functie en constructie heeft.

2. WANI, zie FANI.

WĀN-TE, eten. Wān = Jav. pakan, Nuf. fān, en in beteekenis = Mal. makan. Over te, zie de gissing bij JUN-TE.

WARA WIĀT, wandelen. Zeker juister «uit gaan wandelen», uit wara = Jav. para, en wiāt.

WARU; zie onder WINDU.

WAU WIĀT, brengen. Stellig juister: «weg-brengen». Wau = Oudjav. wawa, waarvan ook mawa; Mal. bawa, dragen; enz.

WENTE, zie WINDU.

WIĀT, afreizen, weggaan; zie blz. 230. Marshall-eil. wea lok, weggaan. Verg. ook bij ĀT n°. 2, NANUJ-ĀT, WABIĀT, WARA WIĀT, WAU WIĀT.

WIKI, vrouwelijk schaamdeel. MP. puki.

WINDU, ook WENTE geschreven: oog. Misschien verwant met Jav. pĕndung, het staren, gadeslaan. Wente-waru, oogharen. Waru houd ik voor eene minder juiste spelling van wĕru = MP. wulu.

WÒRIT of UWÒRIT, koopen, inkoopen. Mal. bĕli, Tagal., Daj. bili, Fidji voli, Mota wol, Malag. widy, 't koopen; Oudjav. wĕli, Sumba wĕli, wili, Iban. balli, koopprijs. In de sluitende *t*, die men bij ettelijke andere woordstammen terugvindt, zou men geneigd zijn een overblijfsel te zien van 't suffix kĕn, Mal. kan, Tobasch hon, Jav. akĕn, Fidji aka, ware het niet dat het werkwoord met dit achtervoegsel eer de beteekenis van «verkoopen», dan van «koopen, inkoopen» zou hebben.

Eine Lauterscheinung im Niassischen.

Aufsätze zur Kultur- und Sprachgeschichte, vornehmlich des Orients, Ernst Kuhn zum 70. Geburtstage ... gewidmet.

Breslau, 1916.

Es gibt im Niassischen manche vokalisch anlautende Wörter, die unter bestimmten Umständen ein *g* vor sich nehmen. Solche Wörter sind, z. B.: eu, Holz; utu, Laus; afasi, Baumwolle; ana'a, Gold; öröbao [1], Büffel; ahe, Fuss; undre, Gelbwurzel; undru, eine Art Kürbis; osali, Gemeindehaus; ölö, fester Wille usw.

Man sieht gleich, dass diese Wörter in den verwandten Sprachen mit *k* anlauten, mit Ausnahme von osali und ölö, welche mit *g* anfangen. Also: eu, jav., mal., daj. kayu; utu, mpln. kutu; afasi, jav., mal. kapas; ana'a, a. und n. jav. kanaka (urspr. Skr.); öröbao, mal. kĕrbau; ahe, dair. kae; undre, mal. kuñit; undru, mal. kundur; osali, a. jav., sund. gosali; ölö, a. und. n. jav. gĕlĕm.

Im ganzen gilt die Regel, dass anlautendes *k* vor einem Vokal abfällt, wie auch inlautendes *k* zwischen Vokalen. Beispiele sind: i'a, Fisch, mal. usw. ikan; ata'u, beängstigt, ajav. atakut; si'u, Ellenbogen, ajav. sikū, njav. sikut; fa'a, Präfix, mlp. paka. Das weitverbreitete Präfix ka-, *k*-, zur Bildung von Kollektiven und Abstrakten, besonders mit suffix an, verliert regelmässig den Anlaut, so dass es oft scheinbar zusammenfällt mit einem ganz andern Präfix, nämlich *a*; z. B. auri, lebendig, ajav. ahurip, aus Präf. *a* + hurip; dagegen aurifa (resp. gaurifa), Lebensmittel, aus Präf. ka, hurip + Suffix an. Aöndrö, sich biegen, aus *a* + öndrö; aöndröma (resp. gaöndröma), Biegung, aus urspr. ka + öndröm + Suffix an. [2]

Es ist allbekannt, dass die Gestalt eines Wortes im Satz, in Sandhi, mehr oder weniger beeinflusst wird durch die Beschaffenheit eines unmittelbar vorhergehenden Lautes. Im Niassischen übt ein Nasallaut eine bedeutende Wirkung auf folgende konsonantische Anlaute aus. Nach der Genitivpartikel *n* erleiden Vokale keine Änderung; z. B. omo n-ama, Vatershaus; ono n-achi, ein Kind des jüngern Bruders; fogaōni n-ina, das Rufen der Mutter. Anlautendes *b*, es sei ursprünglich oder sekundär, bleibt nach *n* ungeändert, während *n* in *m* übergeht und schliesslich schwindet: z. B. ono m-banua, die Leute des Dorfes; talinga m-batö, Ecke (eig. Ohr)

---

[1] Mit ö bezeichne ich den eigentümlichen Laut, der meistens auf älteres Pĕpĕt zurückgeht.

[2] Es soll nicht verkannt werden, dass die Regel manche Ausnahmen erleidet; die meisten erkennt man leicht als Entlehnungen. Es ist hier nicht der Ort, eine Erklärung der wirklichen oder scheinbaren Ausnahmen zu versuchen.

der Wohnung. Ein aus älterm *ḍ* entstandenes *r* erhält sich als dr. So wird aus rua, zwei, mendrua, zweimal. Das Präfix meng ist identisch mit dem in derselben Funktion im Iban. gebräuchlichen ming, in middua, zweimal. Es ist Regel im Iban., dass ein Nasallaut sich dem folgenden Konsonanten assimiliert, so dass eine Doppelkonsonanz entsteht. So wird aus der Grundform pat, vier: mippat, viermal, aus ming + pat; aus tan (älter san), eins: mittan. Statt ming haben das Jav., Lampong usw. ping; folglich jav. piṇḍo, lamp. pinduwa; lamp. pingsan (doch jav. nicht nasaliert pisan).

Die harten Konsonanten *t, s, f, k* werden im Niassischen nach Nasal erweicht, gehen über in *d, z, w, g*, wonach weiter der Nasallaut schwindet. Einzelne Beispiele werden genügen: Aus döhö n-teu wird döhö deu, Aufhören des Regens; söndra dödö, Gedanken des Herzens, aus *s.* n-tödö[1]; medölu dreimal, von tölu, drei; ba dete, auf der Oberseite, aus ba n-tete (vgl. jav. titih).

Wie gesagt, geht *s* nach Nasal in *z* über; s. B. omo zaradadu, Haus der Soldaten, aus *o.* n-saradadu; moi iya ba n-omo zifahuwu chönia, er ging zum Hause seines Freundes, zi aus n-si; ösi zusu, Milch (eig. Inhalt der Mutterbrust, susu).

F wird unter besagtem Umstande erweicht zu *w*; folglich ono wana, Pfeil (eig. Kind des Bogens), aus ono n-fana; böwö wanagö, die Busse für das Stehlen. Fanagö ist das Verbalsubstantiv (nom. actionis) des Verbum managö, Stamm takau, tag., bis., iban., dajak usw. Gegen die Regel ist das *k* der letzten Silbe nicht verschwunden; der Grund ist unklar, nur kann man sagen, dass dieselbe Abweichung öfter vorkommt. Bei neueren Entlehnungen lässt sich die Unregelmässigkeit am leichtesten erklären, z. B. in Wörtern wie bago, Tabak, doch tagö ist ohne Zweifel ein uralter Besitz der Sprache; übrigens beruht die Vertretung von au durch *ö* hier nur auf Ähnlichkeit des *ö* mit dem Laute des *o*. — Ein anderes Beispiel ist fanunu wandru, aus *f.* n-fandru, das Mittel zum Anzünden der Lampe. Dagegen fanunu fandru, das Anzünden der Lampe, da fandru hier das direkte Objekt ist. Im Deutschen wird das Objekt eines nom. actionis (Verbalsubstantivs) mit dem Hauptwort vermittelst eines Genitivs (Gen. obj.) verbunden, doch das Niassische verwendet in solchem Fall keine Genitivpartikel. Fanunu ist Verbalsubstantiv des Verbums manunu, Stamm mpn. tunu.

Ursprüngliches *k* wird nach Nasal erweicht zu *g*; z. B. hogu geu, der Wipfel des Baums, aus *h.* n-geu, weiter ng-geu, schliesslich geu. Dass die Lautverbindung *ngg* vereinfacht wird zu *g*, ist ausnahmslos Regel. So

[1] Tödö ist identisch mit jav. usw. tĕlĕn, Inneres, Mitte, Tiefe.

wird aus mal. (pers.) anggur, Wein, im Niassischen agu; aus mal. pinggan wird figa usw. Es ist zu bemerken, dass in eigentlichen Komposita die jetzige, im Sprachgefühl normale Form eines Substantivs zutage tritt, z. B. figa eu, Holzteller. Regelmässig wird auch das alte Possessivsuffix der Ps. sg. ngku, ajav. usw. ngku, zu gu; amagu, ajav. ramangku.

Werter Kollege Kuhn! Empfangen Sie diesen winzigen Beitrag zu Ihrer Festschrift, als ein Zeugnis, dass ich mich herzlich freue, Sie zu Ihrem siebzigsten Geburtstag beglückwünschen zu können. Mögen noch viele, glückliche Jahre Ihr Teil sein, wobei Sie zurückblicken können auf eine unermüdete, fruchtbare wissenschaftliche Tätigkeit! jīva çaradaḥ çatam.

VI.

INSCRIPTIES VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

Het zoogenaamde rotsinschrift van „Batu Bĕragung" in Mĕnangkabau. (1269 en 1297 Çāka.)

(Samenvoeging van: „'t Opschrift van Batoe Beragong op Sumatra"; en „Het opschrift van Batoe Beragong opnieuw onderzocht".)

(Met 2 facsimile's.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
3e Volgreeks, dl. VII & 4e Volgreeks, dl. I.

's-Gravenhage, 1872 & 1877.

(Inleidende opmerking van 1917.)

Het zoogenaamde «rotsinschrift» van Batu Bĕragung — zijnde een kampung aan het uiterste Noordeinde van het meer van Singkaraḳ; zie o. a. Stemfoort & Ten Siethoff's Atlas, 2^en druk, Blad 9 (1903) — *bestaat als zoodanig niet.* Dat het door Friederich in 1857 bekend gemaakte opschrift van Batu Bĕragung in werkelijkheid uit twee inscripties bestond, kon op gezag van Cohen Stuart, zooals men hieronder zien zal, reeds in het tweede der thans bijeengevoegde artikelen worden medegedeeld. Later bleek, dat de inhoud van de eerste dier beide inscripties overeenkwam met een steen te Pagarruyung en de tweede met een opschrift te Suruasŏ; er werd dus aangenomen dat die beide inschriften te Batu Bĕragung herhaald waren, of omgekeerd.

Niettegenstaande twee ernstige pogingen in de tweede helft van 1911 ter plaatse, mocht het echter niet gelukken de zgn. Batu Bĕragung-inscriptie terug te vinden. Eerst een onderzoek in voorjaar 1912, waarvaṇ het resultaat is neergelegd in Krom's Inventaris der Oudheden in de Padangsche Bovenlanden (Oudh. Verslag 1912, p. 33—50), wees uit, hoe de zaak in elkaar zat en dat er nooit iets anders geweest is dan die steenen van Pagarruyung en Suruasŏ, van welke slechts toevallig de afteekeningen (van de hand van B. Vitzthum v. Eckstaedt uit 1854) op één blad papier onder elkander geplaatst zijn. Zoodoende heeft men ten onrechte gemeend dat zij bijeen behoorden, en werden ze gelocaliseerd als te staan op een rots, die uit het Singkaraḳmeer oprijst, even Z. O. van de genoemde kampung Batu Bĕragung; conform wat Friederich in zijne studie van 1857 (p. 18 en 85) had verteld.

De eerste steen, afkomstig van Kapalŏ Bukit Gombaḳ en thans te Pagarruyung staande, is als no. 27 opgenomen in genoemden Inventaris; de tweede, afkomstig van en zich nog bevindend te Suruasŏ, als no. 40. Van beide steenen, evenals van de in onderstaand opstel eveneens ter sprake komende groote Pagarruyung-inscriptie van 21 regels — welke afzonderlijk in het volgende stuk behandeld wordt —, zijn in 1912 nieuwe transcripties naar de origineelen zelf vervaardigd, afgedrukt op p. 51 sq. van bovengeciteerd Oudheidk. Verslag. Van afwijkende lezingen in die transcripties wordt in de noten melding gemaakt.

Onze facsimile's zijn naar foto's, in Mei 1912 door den vak-fotograaf C. Nieuwenhuis (uit Padang) in loco gemaakt.

I (1872).

Het was indertijd een zeer verdienstelijk werk van den heer R. Friederich, dat hij de opschriften van Batu Bĕragung en Pagarruyung ontcijferde, uitgaf en met eene proeve van vertaling voorzag.[1] De taal waarin beide opschriften opgesteld zijn, werd door hem Sanskrit genoemd, en inderdaad zal niemand betwisten dat de vervaardiger der inscriptie van Batu Bĕragung zich verbeeld heeft een stuk in Sanskrit te leveren. Eigenlijk is het eene soort van brabbeltaal. Van 't andere opschrift is het op 't eerste gezicht niet zoo gemakkelijk te beslissen of de maker zijn geheele werk voor Sanskrit hield, dan wel of hij met bewustheid een overmatig gebruik van min of meer verknoeide Sanskrit-woorden gemaakt heeft, terwijl de zinverbindende woordjes en grammatische vormen grootendeels inheemsch, laat ons zeggen: Oud-Mĕnangkabausch Maleisch, waren. Ook zonder overal den zin dier Oud-Mĕnangkabausche woorden te verstaan, mogen we gerust beweren dat eene menigte daarvan in 't stuk voorkomen; o. a. madvayādvaja[2] in r. 1 is geen Sanskrit, al is 't grondwoord een verknoeid Skr. woord; manguddharaṇa in 8, marakṣa-çila «welvoegelijkheid bewaren» in 16; manganumodana «behartigen» in 14; deze zijn alle klaarblijkelijk met de bekende voorvoegsels ma en mang gevormd. Telkens komt voor inan, duidelijk een voornaamwoord in den zin van «deze, dit», nog over in 't Mĕnangkabausche di sinan, «aldaar».[3] In de zinsnede butula ya[4] manganumodana dharmmenan (d. i. dharmma + inan) mag butula een conjunctief wezen van Maleisch bĕtul of niet, in geen geval heeft het iets met Sanskrit gemeen, evenmin als ya; ya *m.*, enz. bet. «die deze wet behartigt». Naast inan treffen we aan inā in 13; batw[5] inā ça- (beter sa) sāsanenan (d. i. Skr. çāsana + inan) «deze steen met dit edict». Maleisch is bārang in 12; di parbwatkan in 9; sak nyang[6] in 12 zal wel overeenkomen met een Oudjavaansch sĕk (of sök) nyang «de volheid van, veel»; puṇyātā[7] is althans eene naar Polynesische accentregelen vervormde uitspraak van een Skr. woord, en 't daarop volgende

[1] In Verhandelingen van het Batav. Genootschap, D. 26 (1857), 1e Stuk, p. 18—86; met 2 facsimile's naar teekeningen uit 1854. (*Noot van 1917*).

[2] Nieuwe transcriptie: advayāddhvaja. (*Noot van 1917*).

[3] Dr. v. d. Tuuk heeft bereids in zijne Tobasche Spraakkunst (1864—1867) bl. 288, met zijne gewone scherpzinnigheid, uit di sinan 't voormalig gebruik van inan opgemaakt.

[4] N. tr.: tuluta yang. (*Noot van 1917*).

[5] N. tr.: barbw. (*Noot van 1917*).

[6] N. tr.: sak yan....ng. (*Noot van 1917*).

[7] N. tr.: sapuṇyāñang. (*Noot van 1917*).

yang ngūrang[1] geheel en al inlandsch. In singā tiṣṭhati[2], r. 3, vindt men eene verbinding van een zuiveren Skr.-vorm met singā (of sing en dan ātiṣṭhati); in 't eerste woord herkent men 't betr. vnmw. = Jav., en 't tweede zal wel de letterlijke vertaling zijn van een inheemsch woord = Jav. madĕg, zoodat sing āt. beteekent «welke regeert». Woorden als mpu ki (of kai?) laten we nog geheel ter zijde, en van andere als dhak of dhat, rentak, enz. stippen we slechts aan dat ze niets met Skr. gemeen hebben. Ook merken we in 't voorbijgaan op dat de drie eerste regels eene strophe in Çārdūlavikrīḍita bevatten, beginnende met svasty astu (zoo is te lezen [3]) prabhu (een vocatief) madvayādvaja nṛpā (vocatief!) ādityavarmma çriyā (vermoedelijk een conjunctief). Dit is de eerste van de vier regels der strophe.

Elke poging om een stuk dat, in spijt van kwistig ingestrooide Skr.-woorden, geen Skr. is, uit die taal te gaan verklaren, moet onvermijdelijk mislukken. Nochtans komt er een klein gedeelte in 't edict voor, dat Skr. verbeelden moet en in zooverre op dien naam aanspraak heeft, en wel de Anuṣṭubh aan 't slot waarin de datum van 't stuk vervat is. Om dien datum is het ons hier te doen, want hij staat in onafscheidelijk verband met de dagteekening van 't stuk te Batu Bĕragung. We zullen aantoonen dat beide inscripties 700 jaar jonger zijn dan de heer Friederich meende. Alleen de eerste, die in brabbel-Sanskrit, zullen we volledig behandelen, daar de lezing van 't opschrift te Pagarruyung op te veel plaatsen onzeker is en de noodige kennis van 't Mĕnangkabausch Maleisch ons ontbreekt.

Alvorens 't stuk van Batu Bĕragung in zijn geheel te laten volgen, moeten we opmerken dat het niet weinig fouten vertoont, welke volstrekt niet den vervaardiger te wijten zijn, maar ten laste des steenhouwers komen. Hoe gebrekkig de kennis des opstellers ook was, kende hij toch de hoofdregelen der verskunst, hetgeen niemand bevreemden zal die weet dat ook de Kawi-gedichten in Indische versmaten zijn, en er is geen reden denkbaar waarom men op Sumatra de Indische verskunst minder nagevolgd zou hebben dan op Java. Er komen in 't stuk fouten voor, die onmogelijk 't werk zijn van den anders jammerlijken dichter. Bij andere fouten, tegen spraakkunst of spelling, is het moeielijker te beslissen, wie schuld heeft. Hoe het zij, het is hoofdzakelijk den steenhouwer te wijten dat enkele woorden volstrekt onverstaanbaar of verminkt zijn.

't Opschrift van Batu Bĕragung bestaat uit drie strophen; de eerste en

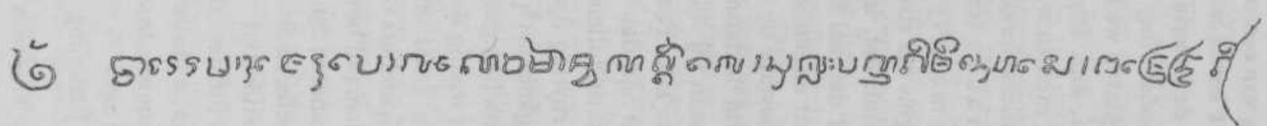
---

[1] Hier en elders las de Heer Friederich anders, uitgaande van de veronderstelling dat het stuk Skr. moest wezen; we verwijzen voor onze lezingen naar zijn eigen facsimile.

[2] N. tr.: (lekhe)sibātiṣṭhati. (*Noot van 1917*).

[3] En staat er ook volgens de nieuwe transcriptie. (*Noot van 1917*).

Inscriptie op een langen platten steen, oorspronkelijk te Kapalo Bukit Gombak, thans te Pagarruyung; van 1269 Çāka. (= Regel 1 van Friederich's „Inscriptie te Batoe beragoong", 1857).

derde in Anuṣṭubh, de tweede in Çārdūlavikrīḍita. Jammer dat zulks de aandacht van den Heer Friederich ontsnapt is, behalve in 't geval der 3de strophe. De versmaat toch is 't allerkrachtigste middel om twijfelachtige lezingen te herstellen of zekerheid te geven omtrent de ware lezing. Billijkerwijze zijn we verplicht te erkennen dat dichter en steenhouwer in dit opzicht geheel vrij zijn van blaam; zij hebben zorgvuldig, nauwkeurig en duidelijk de versafdeelingen aangegeven. Dat er van de lezing en woordverdeeling van den Heer Friederich nagenoeg niets overblijft, is een natuurlijk gevolg van de omstandigheid dat hem de versmaat onbekend is gebleven. Voor de juistheid onzer eigene ontcijfering verwijzen we den lezer naar 't voorlaatste facsimile, in Verh. Batav. Gen., D. 26 (1857), , 1^{e} Stuk, na bl. 99.

II (1877).

Nadat het eerste onderzoek uitsluitend met behulp van genoemd facsimile had plaats gehad, kwam mij, nu eenige maanden geleden, van de vriendenhand van Cohen Stuart een brief toe — de laatste dien ik van hem ontvangen mocht — waarin hij mij een afschrift, of liever teekening, zond van een nieuw door Dr. v. Limburg Brouwer bezorgd facsimile der inscriptie van Batu Bĕragung. Mijn antwoord heeft hem niet meer bereikt: de onvermoeide geleerde had voor altoos de oogen gesloten († 6 Febr. 1876).

Er is geen reden waarom ik eenige zinsneden uit Cohen Stuart's brief hier niet zou meedeelen. «Ik hoop», schrijft hij, «van deze inscripties photogrammen en daarnaar lithographische facsimile's als die van de vroeger beschreven steenen te bekomen, en zou ze dan gaarne met uwe nadere verklaring in 't licht geven.»

Dat plan heeft hij niet kunnen verwezenlijken. In afwachting dat Dr. v. Limburg Brouwer of een ander zich met de uitgave der facsimile's zal belasten, en in de stille hoop die door 't volgende opstel te bespoedigen, deel ik de uitkomsten waartoe vernieuwd onderzoek op den grondslag van bovenvermeld afschrift mij geleid heeft, hier thans mede.

In de eerste plaats dan toonde C. Stuart aan, dat regel 1 der inscriptie van Batu Bĕragung niet behoort bij r. 2—5, zooals ze op de plaat van Friederich gegeven wordt. Voortaan moeten we dus spreken van twee opschriften van B. B., waarvan het eene slechts éénen regel, en zelfs dien nog niet volledig, bevat, en het andere vier regels telt. Hoeveel er aan no. 1 ontbreekt, laat zich niet eens gissen; no. 2 draagt geen sporen van onvolledig te zijn.

De afteekening van no. 1 door Cohen Stuart brengt niets nieuws aan den dag. Er staat duidelijk te lezen, in een Anuṣṭubh, waarvan de pāda's behoorlijk door leesteekens afgedeeld zijn:

dvāre raṣa bhuje rūpe | gatai varṣāçca Kārttike |
suklaḥ pañcatithis Some | bajrendra . . . . .

Eigenlijk staat er niet gatai, maar eene verbinding van ai vóór, en het teeken der lange *ā* achter de *t*; dus gatāu. Wat de vervaardiger bedoeld heeft, is moeielijk te raden; mogelijk gatair varṣaiçca, maar, hoewel op zich zelf niet verkeerd, zou dat hier ook al misplaatst zijn, aangezien het behoorde overeen te stemmen met den naamval van 't voorafgaande jaartal.

III (1872).

Wat de lettervormen betreft, die door den eersten ontcijferaar verkeerd gelezen zijn, vergelijke men in regel 19 van 't opschrift te Pagarruyung den eersten pāda der strophe: subham astu gate çāke; over dit laatste straks meer.

De fouten des dichters ten opzichte van spraakkunst, spelling en woordvoeging zijn meer in getal. Dat raṣa gespeld wordt in stede van rasa is eene kleinigheid, en des te verklaarbaarder dewijl raṣa ook in 't Kawi de gewone schrijfwijze is. Suklaḥ moest met *ç* worden uitgesproken en gespeld; doch hier zou de steenhouwer schuld kunnen hebben. De fouten tegen 't taalgebruik van 't Skr. zijn te menigvuldig om ze afzonderlijk op te sommen; in dragelijk Sanskrit zou men de geheele strophe — welker zin anders volkomen duidelijk is — aldus kunnen uitdrukken: dvārarasabhujarūpavarṣeṣu gateṣu, kārttike, çukle (in proza: kārttikaçukle) pañcamatithau, somavāre, vajraindra. De ca «en, ook» achter varṣāç is een stoplap. — De vertaling in barbaarsch Hollandsch, eenigermate een denkbeeld gevende van 't soort Sanskrit door den dichter gebezigd, is:

«In negen, zes, twee, één, jaren voorbijgegaan, in (de maand) Kārttika, lichte helft, de vijf dag, op Maandag, (de Yoga) Vajra, (de Karaṇa van) Indra, enz.»

Voor hen die van Skr. geen hoofdvak gemaakt hebben, zijn de volgende aanteekeningen misschien niet onwelkom. Dvāra, opening, duidt 9 aan, naar de 9 openingen des lichaams; rasa, smaak, zes, naar de 6 soorten van smaak; bhuja, arm, drukt twee uit; en rūpa, o. a. «enkel exemplaar, een stuks (vee, koopwaar)», één. De datum is derhalve 1269, natuurlijk Çāka, overeenkomende met 1347 na Chr. — Vajra, naar slechte uitspraak: bajra, is de naam van een yoga, en wel de 15de in de rij volgens de 27 maanhuizen, doch de 9de in de reeks volgens de 28 maanhuizen. [1] Welke rij hier gevolgd is, laat zich uit de gegevens in 't opschrift niet opmaken. Met

[1] Zie Colebrooke, Misc. Essays, II (1837), p. 363.

endra, d. i. aindra, is bedoeld de «onder Indra staande» Karaṇa Bava. [1] Dit laat zich wel vaststellen; want de Karaṇa Bava komt o. a. overeen met de eerste helft der 5de Tithi. Nu valt de datum van 't stuk juist op de 5de Tithi.

IV (1877).

Uit het fragment leeren we dus een datum kennen zonder te vernemen wat er toen gebeurd is. Eigenlijk zouden we, in de gegeven omstandigheden, niet eens stellig durven beweren dat de inscriptie van Vorst Ādityawarman afkomstig was, ware het niet dat de verbeterde afbeelding van no. 2 ons een datum ter vergelijking aanbood.

Het nieuwe afschrift van no. 2 vertoont des te meer nieuwe lezingen, waarvan enkele het wezen der zaak raken. Het begint met subham astu; de *s* in plaats van *ç* is eene spelfout, nauwelijks noemenswaard bij de menigvuldige vergrijpen tegen sandhi en grammatica, welke onmogelijk den steenhouwer ten laste kunnen gelegd worden. Beginnen we met den tekst in transcriptie, zonder woordscheiding, te beschouwen:

r. 1. subhamastu || o || bhuḥkarṇṇenavadarççanesakagatejeṣṭheçaçimanggale | sukleṣaṣṭitithirnṛpotta

r. 2. maguṇairrādittyavarmmanṛpaḥ | kṣetrajñaḥracitoviçeṣadharaṇīnāmnā surāvāçavān | hāçā

r. 3. nonṛpaāsanottamasadākhādyam pivannissabhā || + || puṣpakoṭisahāçrāni |

r. 4. teṣām gandhampṛthakpṛthak | ādittyavarmmabhūpāla | homagandhosamobhavet || o || [2]

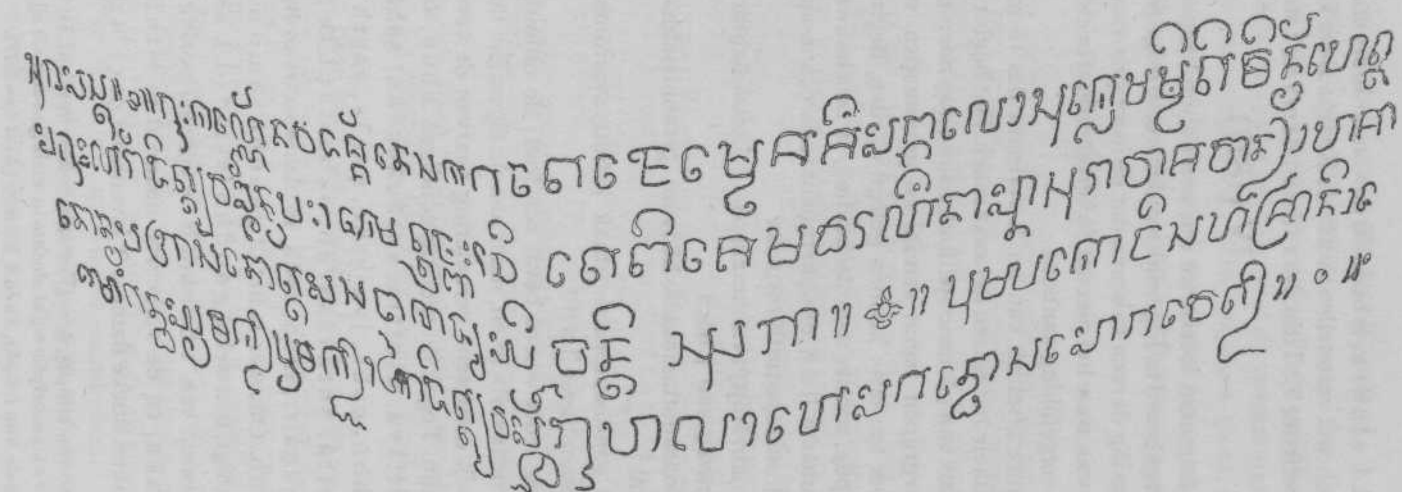
Nagenoeg ieder woord bevat een fout; de onjuistheden in de spelling laten zich licht verbeteren, maar aan de eigenlijke taalfouten kan men niet raken, dewijl door eene verbetering daarvan de verzen zouden ophouden verzen te zijn. Tegen de spelling zondigen bhuh, saka, jeṣṭhe, sukle, ṣaṣṭi, ādittya, kṣettra, surāvāçavān, sahāçrāni; daarmeê zijn gemeend bhū, çaka, jyaiṣṭhe, çukle, ṣaṣṭhi (voor ṣaṣṭhī), āditya, kṣetra, surāvāsavān, sahasrāṇi. De Sandhi-regels zijn verkracht in guṇairr, jñaḥ, sadā, in plaats waarvan staan moesten: guṇair, jño, sadāḥ. Onzeker is het of gandho samo ook eenvoudig tegen de sandhi zondigt, dan wel of gandho 'samo (d. i. asamo) gemeend is. — Tegen 't wezen van 't Sanskrit is de verwaarloozing van den naamvalsuitgang in saka, en de verkeerde naamval in tithir en gandham. De meest karakteristieke flater is 't Javanisme çaçi in stede van māsa.

---

[1] Zie Bṛhat-Saṃhitā, 99, 4. — (Vertaald in deze Serie, dl. II (1913), p. 138.)

[2] De nieuwe transcriptie wijkt slechts in kleinigheden af; zij leest in regel 2 racite en pāçā (in plaats van hāçā), en in 4 hema. (*Noot van 1917*).

Inscriptie op twee kanten van een kubus-vormig steenblok te Suruaso; van 1297 Çāka. (= Regel 2—5 van Friederich's „Inscriptie te Batoe beragoong", 1857).

De teekens zijn duidelijk, op een paar na; de streep namelijk na de *t* van racito is twijfelachtig, alsook de medeklinker der volgende lettergreep vi, beide ten gevolge van eene beschadiging aan den steen. Denkt men de streep weg, dan blijft over racite, hetgeen een slordigheid van den steenhouwer zou kunnen wezen. De kh van khādyam lijkt zoozeer op de *k*, dat het misschien niets anders dan eene mislukte *k* is, in welk geval 't aantal spelfouten met één vermeerderd zou moeten worden.

Wanneer men de woorden scheidt, nemen de strofen [1] dezen vorm aan:

bhuh karṇṇe nava-darççane Saka gate Jeṣṭhe çaçi Manggale |
sukle ṣaṣṭitithir nṛpottamaguṇair [r] Ādittyavarmmanṛpaḥ |
kṣettrajñaḥ racito Viçeṣa-dharaṇīnāmnā surāvāçavān
hāçāno nṛpa āsanottamasadā khādyam pivan nissabhā ||
puṣpakoṭisahāçrāni | teṣāṁ gandham pṛthak-pṛthak |
Ādittyavarmmabhūpāla - | homagandho samo bhavet ||

In plaats van çaçi en °varmma nṛpah eischt de maat çaçī en varmmā; beide zeker wel aan verzuim van den werkman te wijten. — Hāçāno is volstrekt niets. Vroeger meende ik dat īçāno, «gezaghebbend, heerscher», bedoeld was, maar het thans helder aan den dag gekomen khādyam, of laat het wezen: kādyam, vereischt iets waarvan het afhangt. Nu, āçāno ware een part. perf. med. van açnāti, eten; intusschen verwacht men wegens pivan (d. i. piban) een part. praes.; derhalve açnāno. Ik vind het buitendien gewaagder aan te nemen dat de dichter zoo'n vorm als āçāna zou gekend hebben, dan dat açnāna hem wel eens voorgekomen was. De fout kan ook hier den steenhouwer ten laste komen, ten minste wat de uitlating der *n* aangaat. — Nissabhā is verkeerd, het moest nissabhaḥ wezen.

De samenhang tusschen de volzinnen en de deelen er van is gedeeltelijk gebrekkig of verkeerd, gedeeltelijk in 't geheel niet uitgedrukt. Toch moet de dichter iets bepaalds er bij gedacht hebben; ons schiet niet anders over dan naar zijne bedoeling te raden. In de Nederlandsche vertaling heb ik getracht een getrouw beeld te geven van 't oorspronkelijke: ze bevat hier en daar wartaal, waaruit men gissenderwijze de meening moet opmaken.

«In Çāka verloopen aarde, oor, negen, philosophisch stelsel, in Jyaiṣṭha maand (eig. maan) op Dinsdag, in de lichte helft de zesde dag, is met de attributen van een voornaam vorst Vorst Ādityawarman Kṣetrajña gemaakt onder den naam van Viçeṣa-Dharaṇī, heer van Surāvāça, etende, als vorst op een verheven troon gezeten, lekkernijen, (en) drinkende, buiten 't paleis.»

Hieruit kan men kwalijk iets anders opmaken dan dat op gemelden datum

[1] Vgl. Bijdragen Kon. Inst. 3, VII (1872), p. 293.

Ādityawarman tot Kṣetrajña verheven was en daarom feestvierde, buiten het paleis; Jav. mijil sinewaka. Maar waarin bestaat nu die waardigheid van Kṣetrajña? Geen der tot nog toe bekende beteekenissen van 't woord in 't Skr. komt mij voor hier te pas te komen.[1] De omstandigheid dat hij bij gelegenheid zijner verheffing eenen nieuwen titel kreeg, dien van viçeṣadharaṇī, klaarblijkelijk een Kawi-samenstelling uit Skr. bestanddeelen, z. v. a. Jav. wisesa bumi, eene omstandigheid zoo geheel in overeenstemming met het Javaansch gebruik bij kulawisuddhan[2], noopt mij in de inscriptie het monument te zien ter eere van die verheffing. Ook is het niet boven allen twijfel verheven, dat kṣetrajña volkomen juist in orde is wat de spelling betreft. Veronderstellen we dat de dichter zich veroorloofde voor kṣetrapāla[3] een synoniem te smeden uit kṣetra en ājña, en dat eigenlijk kṣetrājña moest gespeld worden, dan zou zelfs 't min of meer bevreemdende van eene ongewone toepassing van kṣetrajña vervallen.

Zoover gekomen, wenden we voor eene wijle onzen blik van Sumatra naar Java. Zou het slechts een vreemd spel des toevals wezen dat in Çāka 1265 een verwant der Opperheerscheres van Java, Ādityawarman geheeten, eenen Buddhatempel stichtte «op Javaanschen bodem» (Jāvamahītale, rājye çrī-vararājapatnivijite) en daarin het beeld van Mañjuçrī wijdde? dat toen ter tijd deze persoon nog maar een «zeer voornaam Mantri» (mantrī prauḍhataraḥ) was? dat dertien jaar later, in 1278 Çāka, een naam- en geloofsgenoot op Sumatra van zijn ijver voor 't Buddhisme liet blijken? eindelijk — wat bij mij zwaar weegt — dat de Sumatraansche inscripties van Ādityawarman in Kawi-schrift zijn, terwijl op Java zelve hier en daar afwijkende schriften gevonden worden?

Mij dunkt, het vermoeden ligt voor de hand: Ādityawarman was een vorstentelg uit het geslacht der toenmaals heerschende Javaansche Keizers, en daarom kon hij zich betitelen āryavaṅçādhirāja; toen hij den Buddhatempel liet bouwen en 't beeld van Mañjuçrī wijdde, bevond hij zich tijdelijk op Java,[4] vermoedelijk om als regent van een Sumatraansch winge-

[1] Hier werd een zinsnede uit het opstel van 1877 weggelaten, in welke het epitheton surāvāsavān („geurig van sterken drank") in verband gebracht werd met de beteekenis çiva, Çiva. Eerst in 1909 bracht het bekend worden van den *naam* Suruaso als die van de plaats, waar de steen nu nog staat, de ware beteekenis aan het licht (Surāvāsa = Godenverblijf). Op een andere inscriptie in de buurt (zie den Inventaris, 1912, n°. 39) wordt Suravāsa eveneens gevonden. (*Noot van 1917*).

[2] D. w. z. «verheffing». (*Noot van 1917*).

[3] Lokapāla ten minste is in de Kawi-oorkonden een gewone term of titel voor een landsheer.

[4] Waartoe zou dat rājye enz. en Javamahītale dienen, bijaldien de oprichter en schenker op Java woonachtig was?

west zijn huldebezoek te brengen aan de regeerende keizerin, zijne soevereine. [1] Te dier tijd noemt hij zich een mantri. Dertien jaar later had hij de abhiṣeka, koningswijding, volbracht. [2] Nog weer negentien jaren later treffen wij hem aan als Kṣetrajña (?) onder den titel van Viçeṣa-Dharaṇī. [3]

Stilzwijgend hebben we verondersteld dat de datum van no. 2 aan geen bedenking onderhevig was. In werkelijkheid echter zou deze of gene aan de juistheid der veronderstelling kunnen twijfelen. Immers, wat is het geval? De woorden *aarde*, *oor*, *negen*, *philosophisch stelsel* zijn op zich zelf klaar, en evenzoo dat zij het jaartal uitdrukken. Edoch volgens den gewonen regel zou dit neerkomen op 7921. Dit cijfer nu is volstrekt onmogelijk; zoover is de wereld nog niet. Daarom is natuurlijk bedoeld het jaar 1297 Çāka.

De tweede strofe, de sluitende çloka, luidt vertaald aldus:

«Duizenden van tien millioentallen van bloemen haar geur die zich allerwege verspreidt, moge (of: zal) de geur van koning Ādityawarman's offeranden gelijk wezen.»

Dat is wel onzin, doch al nemen wij aan, dat asamo 't ware is, dan wordt het er toch niet beter door; we hebben dan slechts «gelijk» in «onvergelijkelijk» te veranderen. Alleen als wij gandham, ondanks het weldra volgende mannelijke gandho, tot een nominatief van een onzijdig gandhȧm verklaren, kan de syntaxis eenigermate gered worden. De Nederlandsche vertaling zou dan de volgende wezen:

«Duizenden van tienmillioentallen van bloemen haar geur verspreidt zich allerwege; de geur van koning A.'s offeranden zij (of: zal zijn) onvergelijkelijk.»

V (1872).

't Opschrift van Pagarruyung [4], ook afkomstig van Koning Ādityawarman, door den Heer Friederich op onverklaarbare wijze in Adityadharma omgedoopt, is van een andere dagteekening. De strophe, waarin de datum vervat is (r. 19, vg.) luidt:

---

[1] Over de Mañjuçrī-inscriptie zie men nog Rouffaer in Brandes' Tjandi Singasari (1909) p. 101 sq.; over de verhouding ervan tot de andere Ādityawarman-inscripties Krom in Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Lett. 5: II (1916) p. 335 sqq. (*Noot van 1917*).

[2] N. l. in de inscriptie van Pagarruyung; zie hierna V. (*Noot van 1917*).

[3] Deze voorstelling van de opeenvolging der feiten wijkt af van de in het opstel van 1877 gegevene, in hetwelk werd uitgegaan van de veronderstelling, dat steen nº. 2 in 1269 gedateerd was. Dit jaartal werd in het artikel over het Amoghapāça-opschrift van Padang Tjandi (Tijdschr. Bat. Gen. 49, 1907, p. 165; vgl. den herdruk in deze Serie) verbeterd tot 1297. (*Noot van 1917*).

[4] Zie hieromtrent noot 1 op pag. 267. (*Noot van 1917*).

sugam astu gate çāke | vasur mmuni bhujā sthala(m) |
vaiçākapañcadaçake | site baddhaç (?) ca rañjyatu || [1]

Of er sugam bedoeld is of subham (*l.* çubham) is niet te onderscheiden; beide komen op hetzelfde neêr. — De *j* in bhujā staat er eigenlijk niet; nog veel minder bhūta, gelijk de eerste ontcijferaar wilde, want dat is volstrekt onmogelijk wegens de versmaat. — Ook staat er niet pañcadaçake, maar pañcadatake, al is buiten kijf 't eerste bedoeld. Voor baddhaç ca schijnt eigenlijk baddhak of baddhat ca gegriffeld te wezen. De heer Friederich verandert voorts de *a* in *u*, en vat Buddhaç ca rañjyatu op als: «Buddha zal (of moge) genegen gemaakt worden». Hetzij men de gissing van F. aannemelijk achte en met hem in rañjyatu eene taalfout zie voor rañjyatām, of wel oordeele dat bedoeld is rajyatu, in beide gevallen blijft er eene taalfout niet weg te cijferen. Om niet meer veranderingen te maken dan strikt noodzakelijk is, zullen we 't baddha van den tekst maar onveranderd laten, want onvertaalbaar is baddhaç ca rajyatu (ongrammatisch: rañjyatu) niet. De vertaling is als volgt:

«Er zij geluk! in 't jaar van Çaka verloopen: acht, zeven, twee, één; op den vijftienden dag van (de maand) Vaiçākha, in de lichte helft; ook de gevangene moge genoegen hebben!»

Vasu is de benaming van zekere lichtgeesten, en als zoodanig een term voor 't getal 8; muni duidt zeven aan, naar de 7 muni's of ṛṣi's, de sterren van den Grooten Beer; bhujā, een bijvorm van bhuja, arm, drukt twee uit; stala, vaste grond, 't land, drukt gelijk elk woord voor aarde, 't getal één uit. — 't Enkelvoud «de gevangene» in stede van «de gevangenen» zal wel een offer wezen aan de onverbiddelijke eischen der versmaat. Bij heugelijke gebeurtenissen, als inhuldiging, enz. is de koning verplicht de gevangenen op vrije voeten te stellen. [2]

De dagteekening van 't opschrift te Pagarruyung is derhalve 15 Vaiçākha 1278 Çāka, overeenkomende met 1356 na Chr., en 9 jaar jonger dan den eersten Batu Bĕragung-steen van denzelfden koning Ādityawarman.

We besluiten ons opstel met eenige opmerkingen aangaande den vorm der op beide inscripties gebruikte letterteekens.

De karakters onderscheiden zich weinig van die welke men in gelijktijdige

---

[1] De nieuwe transcriptie leest: subham, bhūje, vaiçāke; en inderdaad, zooals Friederich voorsloeg: buddhaç. (*Noot van 1917*).

[2] De woorden die onmiddellijk de strophe volgen zijn te lezen kṛtir iyaṃ, niet kṛtar ayaṃ; de *i*'s zijn door den werkman vergeten, of uitgesleten. — (Volgens de nieuwe transcriptie zijn de *i*'s nog aanwezig. *Toevoeging van 1917*.)

of iets oudere Oudjavaansche opschriften aantreft. Het verdient echter bijzondere opmerking, dat de twee schriftvormen van 't Javaansch die men thans staand en loopend schrift mag noemen, in de Sumatraansche stukken door elkander gebruikt worden, met dit onderscheid dat de letters nog niet schuinsch staan. Met andere woorden, de ophaal welke in de eerste schriftsoort, overeenkomende met Jav. staand schrift, achter den neêrhaal, en evenwijdig daarmêe, getrokken is, wordt in de tweede soort door den neêrhaal heen weêr naar boven getrokken of valt daarmeê samen, terwijl dan meestal de laatste haal een hoorntje heeft. Ten einde de overeenkomst dier twee lettersoorten met de Javaansche 't gemakkelijkst te bespeuren, heeft men den laatsten haal der Javaansche letters, welke eigenlijk het teeken der lange *a* is, weg te denken. Wat de Javanen bijv. de aksårå kå noemen, is 't letterteeken, niet van ka, maar van kā, thans in de heerschende uitspraak klinkende als kå. Dit belet niet dat de Javanen de eigenlijke waarde van hun karakters vergeten zijn, en kā inderdaad als een niet-samengesteld teeken beschouwen, en als zoodanig toepassen. Hetzelfde geldt van de Balineezen, en dewijl de Balineesche Hss. der Oudjavaansche letterkundige gewrochten dezelfde eigenaardigheid vertoonen, moet de vervorming der oude schrijfwijze en de vaststelling der hedendaagsche eenige eeuwen oud zijn, al valt die ook na den val van 't rijk van Majapahit.

Van de twee schriftsoorten, de loopende en de staande, is de eerste 't dichtst bij den oorspronkelijken vorm gebleven, daargelaten 't hellende er van.

Nog iets over 't opschrift van Pagarruyung in Mĕnangkabau.

(1278 Çāka.)

(Met een facsimile.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
3e Volgreeks, dl. VIII.

's-Gravenhage, 1873.

Uit hetgeen over de inscriptie van Pagarruyung [1] van meer dan ééne zijde is aangevoerd, zal wel ieder belangstellende de overtuiging geput hebben hoe wenschelijk het is, dat er een nieuw en nauwkeurig facsimile van dat stuk vervaardigd worde. Met dit te zeggen bedoel ik niet, iets te kort te doen aan de blijvende verdienste van hen, aan wie we teekening, uitgave en verklaring in D. XXVI (1857) der Verh. van 't Batav. Genootschap te danken hebben. Met alle erkentelijkheid voor het geleverde, durf ik beweren dat er geen uitzicht bestaat op eene bevredigende verklaring van 't geheel, zoolang de inscriptie niet herzien en in een nauwkeuriger facsimile uitgegeven zal zijn. Daarom hoop ik dat de uitgedrukte wensch van den heer Cohen Stuart [2] moge vervuld worden, en dat bevoegde personen in onze overzeesche gewesten zich de zaak mogen aantrekken. In afwachting kunnen wij, hier te lande, trachten partij te trekken van datgene, hoe gebrekkig ook, waarover we vooralsnog te beschikken hebben. Het kan zijn nut hebben, een gedeelte van 't opschrift aan een nader onderzoek te onderwerpen, al was het maar om opnieuw de aandacht te vestigen op den inhoud en eene betere verklaring voor te bereiden.

Reeds in mijn opstel over 't opschrift van Batu Bĕragung heb ik ter loops de opmerking gemaakt, dat het stuk van Pagarruyung begint met eene strophe in Çārdūlavikrīḍita. [3] Met al de leemten van 't facsimile [4] of van de inscriptie zelve, zijn toch de rustteekens duidelijk herkenbaar en te rechter plaatse aangebracht. Op de strophe in genoemde versmaat volgt er eene andere in Vasantatilakā.

De letterteekens der eerste strophe zijn deels onduidelijk, deels geheel onleesbaar; deels ook bepaald foutief, hetzij door de schuld des steenhouwers of des vervaardigers van 't facsimile. De laatste helft van den tweeden versregel kan ik in 't geheel niet ontcijferen noch te recht brengen. De lezing die de heer Friederich er van gegeven heeft, berust niet op 't facsimile, gelijk

[1] Dit opschrift, herkomstig van Bukit Gombak en zich thans bevindend te Pagarruyung, is als No. 23 opgenomen in den Inventaris der Oudheden in de Padangsche Bovenlanden, Oudheidk. Versl. 1912 p. 42; daarachter vindt men op p. 51—52 een nieuwe, naar den origineelen steen gemaakte, transcriptie, waarvan de varianten in voetnoten zullen worden aangegeven. (*Noot van 1917*).

[2] Nl. aan het slot van zijn artikel «Nog iets over de opschriften van Menangkabau op Sumatra», Bijdr. Kon. Inst. 3, VIII (1873), p. 16—31. (*Noot van 1917*).

[3] Zie hierboven, p. 253. (*Noot van 1917*).

[4] Het facsimile in dezen herdruk heeft gelijke herkomst als de beide van den zgn. Batu Bĕragung; zie p. 251 hiervóór. (*Noot van 1917*).

uit zijn Commentarius (Verh. Bat. Gen. 26, 1857; p. 37) blijkt, maar op eene vergelijking van 't onleesbare facsimile met de copie van E. Netscher. Deze laatste is ons niet toegankelijk en kan ons dus niet als grondslag dienen. Hetgeen de heer F. met behulp der twee afschriften heeft opgemaakt, kan op den steen niet gestaan hebben, kan althans niet van den dichter afkomstig zijn, want die lezing bevat in tien lettergrepen vijf onmogelijke fouten tegen de versmaat. De vier laatste lettergrepen lijken, op 't facsimile, op — ārāvika, wat zeer licht misteekend kan wezen in plaats van — ārādhita. Onmiddellijk op amarāryya volgt iets wat op ṅgsapati lijkt; in de, altoos min of meer gewaagde, veronderstelling dat de letter va vergeten is, door wien ook, krijgen we vaṅsapati. Nu geeft amarāryyavaṅsapati wel zin, doch daaruit volgt nog niet dat het op den steen gestaan heeft. In de volgende transcriptie zal ik de zeer ongewisse lezing van 't derde woord in den tweeden regel mede opnemen:

svasyamtu(?) prabhu madvayādvaja nṛpā ādityavarmma çriyā |
vaṅgassri [1] amarāryyavaṅsapati — — — ˘ ārādhita ||
maitrī tvaṃ karuṇā mupekṣa muditā satvopakārā guṇā |
ya tvaṃ rāja sudharmmarāja kṛtavat [2] lekhe(?) siṅ ātiṣṭhati || [3]

Vóór den aanhef van 't vers schijnen er, naar de afbeelding te oordeelen, figuren of teekens uitgewischt te wezen, doch die behoorden niet tot de strophe, waaraan geen lettergreep ontbreekt. Ik zal beginnen met den derden regel omdat die 't zekerste bewijs levert dat de dichter weinig of geen begrip had van de Sanskritsche spraakkunst. Het is zeer opmerkelijk, hoezeer niet bevreemdend, dat eenige termen uit dien versregel ook voorkomen, en wel in dezelfde volgorde, in een vermaard werk van de gewijde letterkunde der Noordelijke Buddhisten, te weten de Lalitavistara (in 't Tibetaansch getiteld Rya-tcher-rol-pa). Ik zeg: niet bevreemdend, omdat 't gansche opschrift Buddhistisch is, en wel zuiver Buddhistisch. Zoo juist de heer Friederich 't Buddhistisch karakter van Ādityawarman's gedenkstuk in 't licht heeft gesteld, zoo onverdedigbaar is zijne gissing dat er een spoor van Çiwa-dienst in 't stuk van Batu Bĕragung te vinden is. Natuurlijk zullen er onder de onderdanen van Ādityawarman wel Çiwaieten geweest zijn, maar

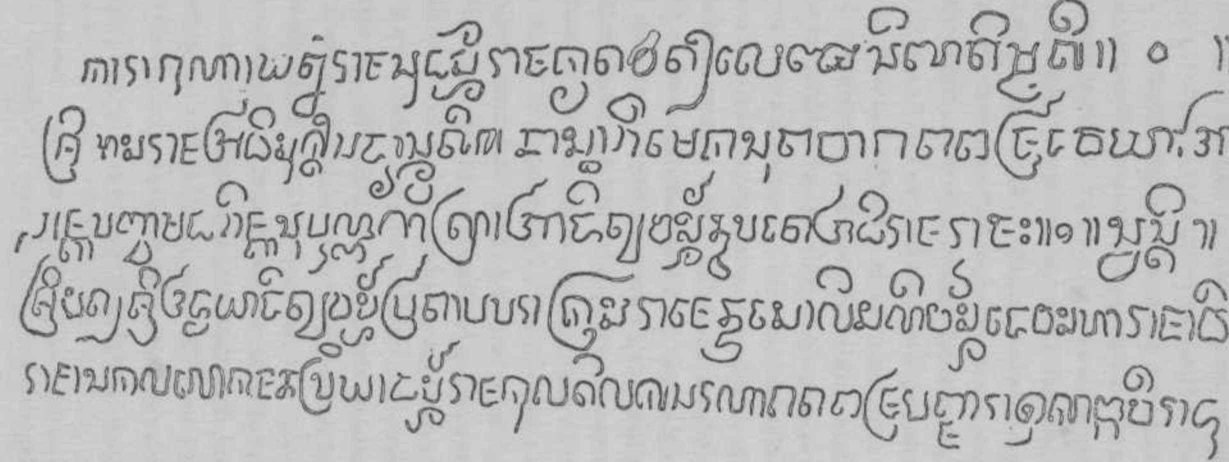
[1] De korte en lange *i* laten zich niet onderscheiden. Om onnoodigen omhaal te vermijden, zal ik stilzwijgend de lange schrijven, waar de maat zulks vereischt.

[2] Er staat kṛtvadhat; doch blijkens de mededeelingen van C. Stuart is dat eene fout van 't facsimile; zie diens op p. 267 in noot 2 aangehaald artikel, p. 26.

[3] De nieuwe transcriptie der eerste 3 inschrift-regels geeft:

svastyastuprabhu advayāddhvajanṛpā ādityavarmmaçriyā |
vaṅ(ç)assrī amarāryya [1] .... pāpādādibuddhādhikam ||
maitritvaṅ karuṇāmupekṣamuditāsatvopa[2]kārāguṇā |
yatvaṅ rājasudharmmarājakṛtavat lekhesibātiṣṭhati || [3]

(*Noot van 1917*).

Regel 3—7 der 21-regelige inscriptie op een grooten staanden steen te Pagarruyung; van 1278 Çāka. (Verg. Friederich's facsimile van de „Groote Steen-inscriptie te Pagger Roejong", 1857).

uit de beide opschriften blijkt daaromtrent niets hoegenaamd. Om op den Lalitavistara terug te komen, op bl. 344, r. 2 der Calcuttasche uitgave [1], in eene Gāthā, waarvan de taal schijn-sanskrit [2] is, staat de volgende regel uit eene strophe, ook weêr in Çārdūla-maat:

maitrī vā karuṇā upekṣa-muditā dhyānāny abhijñā tathā.

In werkelijk Sanskrit zegt men upekṣā, en moet het voorafgaande karuṇā er meê samensmelten tot karuṇopekṣā. Vā staat hier, gelijk zoo vaak in de opschriften van Açoka (alias: Devānāmpriya) in de beteekenis van ca. Zonder zooverre te gaan te beweren dat de Mĕnangkabausche dichter deze plaats van den Lalitavistara voor oogen had, mag men toch stellen dat hij soortgelijke plaatsen in de gewijde letterkunde van zijn gezindte gekend heeft. [3] Wanneer hij in stede van karuṇā upekṣa — hetgeen, zooals gezegd, geen werkelijk, maar schijnbaar Skr. is — schrijft karuṇā-m-upekṣa, dan is daarvan eene dubbele verklaring mogelijk. De eerste is deze: in de oudere Prākrits wordt de *m* somwijlen gebezigd als middel ter vermijding van hiaat; hetzij men nu schrijve karuṇā-m-upekṣa, of karuṇā mupekṣa, hetzij men dus de *m* eenen tusschengevoegden of eenen voorgevoegden klank noeme, is vrij onverschillig. Eene andere verklaring ware deze, dat de dichter te weinig met de spraakkunstige wetten van 't Skr. bekend was, om te weten dat karuṇām uitsluitend accusatief is; en niet een of andere wisselvorm van karuṇā. Hoe het zij, al de woorden in den derden versregel, behalve tvaṃ, moeten nominatieven verbeelden. Hetzelfde wat van de *m* in karuṇā-m-upekṣa gezegd is, geldt misschien ook van de *m* in prabhu-m-advayādvaja. Volkomen duidelijk is het, dat èn prabhu, of laat het wezen prabhum, èn de drie volgende woorden vocatieven moeten verbeelden; zeker is het ook dat in werkelijk Sanskrit prabhu geen vocatiefvorm is, evenmin als nṛpā. Doch nṛpā is wel een zeer gewone vocatiefvorm in de Prākrits en 't schijn- Skr. der Gāthā's. Van Ādityavarman luidt de vocatief in 't Skr., zoo als men weet: Ādityavarman, doch daaruit volgt niet dat men, gelijk de heer Friederich doet, zonder palaeographischen of anderen grond, den Sanskritschen taalvorm den auteur mag toedichten. Tekstkritiek, gelijk algemeen erkend is, bestaat niet in 't verbeteren van 't werk des auteurs, maar in 't herstellen van den tekst zooals hij dien geschreven heeft. Dat de auteur geen flauw begrip had

[1] Uitgave van Rājendralāla Mitra in de Bibliotheca Indica, in 1877 gereed gekomen. (*Noot van 1917*).

[2] Over 't karakter van de taal der Gāthā's, verwijs ik naar mijne verhandeling over de jaartelling der zuidelijke Buddhisten, Verhand. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Lett. VIII (1875), 2e Stuk, Aanhangsel I.

[3] Dezelfde termen zijn ook gebezigd op Ādityawarman's grafsteen te Kubur Raja, zie Bijdr. Kon. Inst. 67 (1913) p. 403; en den herdruk in deze Serie. (*Noot van 1917*).

van de wijze waarop de vocatief van de stammen op an gemaakt wordt, blijkt o. a. uit ādityavarmma, ook weer als vocatief bedoeld, in regel 6. Het laat zich heel wel verdedigen, dat iemand in plaats van vaṅgassri in den tweeden versregel wil lezen vaṅçaçrī, maar het is niet geoorloofd den auteur te verbeteren en er willekeurig van te maken: vaṅçaçriyam. Niemand trouwens, die de versmaat herkent, zou zulks doen. Çriyā is in 't Skr. een instrumentaal; wat de dichter er meê bedoelde, is mij duister; het is de vraag, of hij zelf het als een instrumentaal beschouwde.

Het woord tvaṃ in den 3^den regel is vormelijk, in 't Skr., een nominatief of vocatief; in de taal of wartaal des dichters moet het een genitief verbeelden. De meening is: «welwillendheid, barmhartigheid, gelijkmoedigheid, behagen in anderer geluk, behulpzaamheid jegens de schepselen (zijn) uwe deugden».

In den 4^den regel is tvaṃ nominatief; ya, zonder naamvalsteeken, tegen de regelen van 't Skr., schijnt te staan voor yas; Skr. yas tvaṃ «gij die». Rāja is, grammatisch, niets; de dichter heeft het als nominatief of als vocatief gebruikt; sudharmmarāja ware in 't Skr. een vocatief; in ons stuk een nominatief. Kṛtavat-lekhe (kṛtavallekhe) «in 't geschrift des vervaardigers (d. i. dichters)», denk ik. Voor het volgende siṅ, of wat er ook sta, weet ik geen raad; dat Friederich's lezing siṅha onhoudbaar is, blijkt uit de versmaat; de twee lettergrepen siṅha bevatten twee fouten tegen de maat; niet een trochaeus, maar een jambus wordt vereischt. Zou er op den steen niet eenvoudig sadā staan? Doch dan blijft de oorsprong der fout onverklaarbaar. Het is niet onmogelijk dat de dichter hier een siṅ = Jav. sing gebruikt heeft, want gesteld al eens dat hij geen inheemsche woorden had willen gebruiken, hoe kon iemand, zoo weinig bekend met Skr., altoos 't inheemsche van 't uitheemsche onderscheiden? Als ik niet misraad, heeft de vervaardiger der inscriptie willen zeggen: «gij die, o vorst, een vorst zijt des goeden Geloofs, die in 't geschrift der dichters (of: des dichters) zal (*sic!*) blijven leven».

Het is schier overbodig te zeggen, dat het kennen van Sanskritsche woorden, op zich zelf, nog niets bewijst voor iemands kennis dier taal. Het aantal Skr. woorden aan de Oudjavaansche dichters bekend en door hen in hun geschriften gebezigd, is vrij aanzienlijk, en toch ziet men uit hun karakteristieke dwalingen dat zij 't Sanskrit niet verstonden. Zoo is het ook met den lofredenaar van Ādityawarman; in de tweede strophe schrijft hij suda in stede van çuddha; eene fout van dien aard maakt geen Hindu, hetzij hij Skr. kent of slechts zijn alledaagsch Prākrit. Dat suda van den dichter zelven afkomstig is, niet van den steenhouwer, staat vast door de versmaat.

Onderscheiden letters der tweede strophe, in Vasantatilakā, zijn zóó slecht

uitgebeiteld of misteekend, dat er, strikt genomen, niet eene getrouwe transcriptie van te maken is. Ook ontbreken in 't facsimile twee van de noodige rustteekens, hetgeen wel aan de teekening te wijten zal zijn of een gevolg is van uitslijting. Het rustteeken vóór svasti is, zeker wel door den steenhouwer, verkeerd aangebracht. Ook is er een metrische fout, want vóór svasti moet eene korte lettergreep staan, en dat is in 't stuk niet het geval, want al laat men den zonder twijfel foutieven Visarga achter adhirāja weg, dan is de sluitende *a* toch nog lang wegens den volgenden dubbelen medeklinker. Misschien zijn twee lettergrepen die 't vers sloten achter adhirāja vergeten; mogelijk ook sprak de dichter svasti als sosti uit, en hoorde hij dus daarvóór de lettergreep als een korte. — Met verbetering van eenige misteekende letters, lees ik:

çrī-Kāmarāja-adhimukti [1] sadāstrakiṇṭha
rāmyā [2] bhiṣekasudadhotabha bajradhe(r)yya
— gajña pañcaṣaḍabhijña supūrṇṇacakra |
Ādityavarmmanṛpate adhirāja[ḥ] || svasti || [3]

Alle woorden, samenstellingen, zijn vocatieven, behalve svasti. Voor zooverre de woorden den stam op *a* hebben, is hun vorm in den vocatief hier dezelfde als in goed Skr. nṛpate is, bij geval, een echte Skr. vocatief. De eerste lettergreep in den derden regel is onduidelijk; de heer Friederich las āga, en daarop lijkt het ook veel; dewijl āgajña geen zin oplevert, verbeterde F. het in āgamajña. Ongelukkigerwijs gedoogt de onverbiddelijke maat die conjectuur niet.

De eerste regel is niet in orde. Trachten we de bedoeling des schrijvers op te sporen. Kāmarāja, de Minnegod, is bij de niet-Buddhistische Indiërs, een toonbeeld van schoonheid; met hem vergeleken te kunnen worden in voorkomen, strekt eenen niet-Buddhist tot lof. Bij de Buddhisten daarentegen staat Kāmarāja tamelijk wel gelijk met den Duivel, den Lucifer bij de Christenen. Met den bewerker van alle kwaad kan de lofredenaar den Buddhistischen Ādityawarman niet vergeleken hebben. Derhalve is Kāmarāja hier geen vocatief, maar deel der samenstelling. Sadāstra, lees: sadastra, «'t deugdelijke (d. i. gevaarlijke) schichtwapen». Blijft over kiṇṭha. Er moet bedoeld zijn kuṇṭha, «stomp, bot». Of kiṇṭha eene vergissing is,

[1] In 't facsimile: adhimugti.
[2] Vermoedelijk bedoeld: rājyābhi°.
[3] Nieuwe transcriptie van regel 4—5 der inscriptie:

çrī . . āmarāja adhimuktisadāsmṛti . .
nāmābhiṣekasutathāgatabajradheyā |
a [4] . . ājñapañcaṣaḍabhijñasupūrṇṇa . . ātrā |
ādityavarmmanṛpate adhirājarājaḥ || svasti || [5]

(*Noot van 1917*).

dan wel een soort Krama of slechte uitspraak van kuṇṭha, laat ik onbeslist. Met omzetting van de twee leden der samenstelling, en met verandering van kuṇṭha «stomp» in kuṇṭhita «stomp gemaakt» zou men in goed Skr. 't begrip aldus uitdrukken: kuṇṭhita-Çrī-Kāmarājādhimuktisadastra, «(gij) die 't geduchte wapen van Çrī-Kāmarāja's toeleg hebt stomp gemaakt (of: krachteloos gemaakt)»; dat wil zeggen: «gij die de aanvechtingen der zinnelijkheid overwonnen hebt». Voorbeelden van eene verkeerde volgorde van de leden eener samenstelling vindt men in goed Skr. hoogst zelden, doch in 't basterd-Skr. en 't schijn-Skr. der Buddhistische letterkunde bij honderden. Zoodanige zijn de telkens voorkomende woorden, wier laatste lid jāta, kṛta, gṛhīta, parigṛhīta, carita is. In stede van cīrṇakuçalasahasra leest men bijv. Lalitavistara 285: kuçalasahasracīrṇa; zoo ook gauravakṛtaḥ voor kṛtagauravaḥ, Lalitav. 352; vratatapacarita 185; mānadhvajocchritaḥ 250; enz. Nog veel erger tegen den regel is vālikagaṅgatulya 390, wat verbeelden moet: Gaṅgāvālukātulya «gelijk aan 't zand van den Ganges». Deze voorbeelden uit de Buddhistische letterkunde, die licht met een tal gelijksoortige konden vermeerderd worden, zullen voldoende wezen om mijne opvatting te staven. Abhiṣekasudadhotabha, Skr. abhiṣekaçuddhadhautabha, beteekent: «(o gij!) wiens glans door de wijding tot koning schoon gelouterd is, d. i. met nog reiner luister is gaan schitteren», dewijl de uitstorting van water en glimmend vet over den gewijd wordenden vorst, (te vergelijken met de oude koninklijke zalving) alle smetten van hem wegneemt. Bajradheryya, Skr. vajradhairyya en pañcaṣaḍabhijña zijn reeds door F. verklaard. Supūrṇacakra laat zich in onze taal gevoegelijk weergeven met «(o gij!) aan wiens gebied (en: heerschappij) volstrekt niets ontbreekt». De vierde regel beteekent natuurlijk: «o koning Ādityawarman, opperheer, heil!»

Op de tweede strophe volgt er een stuk in proza. De eerste 2 regels ervan behelzen wederom loftuitingen op den koning. Naar den vorm zouden de meeste woorden Sanskritsche mannelijke vocatieven *kunnen* wezen, doch enkele er van, zooals çrīmat en çrī zijn bloote stammen, en ādityavarmma is niet eens dát. Alle termen, van regel 6—9, staan, logisch, in denzelfden naamval; vermoedelijk den nominatief; doch van 't laatste ben ik niet zeker, vermits het verband mij niet duidelijk is. Zooveel is zeker, dat het verband door niets wordt aangeduid; iets onbestaanbaars in werkelijk Sanskrit, zelfs in basterd- of schijn-Sanskrit. Ik laat nu de transcriptie volgen, met bijbehoud der rustteekens:

krimat (l. çrīmat) çrī Āyādityadharmma (l. Āryyādityavarmma) pratāpaparākrama rājendramolimaṇi varmmajeva (l. dharmmadeva) mahārājā-

dhirāja, sakalasāgatajanapraya (l. sakalasogatajanapriya), dharmmarājakulatilala (l. °tilaka) saraṇāgatabajrapañjara (l. çara°), ekāṅgavīra, duṣṭajit. — [1]

Pratāpaparākrama laat zich vertolken met: «(hij die) energisch streeft ontzag in te boezemen». Rājendramolimaṇi, Skr. rājendramaulimaṇi «kroonjuweel onder de bazen van koningen», d. i. naar onze wijze van spreken: «die de kroon spant onder de machtigste koningen». Dharmadeva «opperheer der gerechtigheid» en tevens «des geloofs». Sakalasogatajanapriya, Skr. sakalasaugatajanapriya «geliefd bij alle Buddhisten»; dharmarājakulatilaka «sieraad van 't geslacht der wettige (en tevens: der waargeloovige) vorsten»; çaraṇāgatabajrapañjara «een diamanten kooi voor hen die toevlucht zoeken», d. i. ieder ongelukkige en vervolgde vindt bij hem eene veilige toevlucht, gelijk de vogeltjes, door hun op aas beluste vijanden vervolgd, in eene kooi van ondoordringbaar diamant. Met ekāṅgavīra schijnt «held onder de keurbenden, de voorvechters» bedoeld te zijn, hoewel ik van elders ekāṅga slechts ken in de opvatting van «persoon tot de lijfwacht behoorende». Een synoniem van ekāṅga, namelijk mahānagna, beteekent echter zoowel «voorvechter, krijgsman van eene keurbende», als «iemand van de lijfwacht». [1]

De regels waarin de hoofdinhoud van 't stuk vervat is, zijn, jammer genoeg, zóó slecht gegriffeld of afgeteekend, dat het raadzaam is alle pogingen tot herstel van den tekst uit te stellen. Alleen wil ik de aandacht er op vestigen, dat in r. 9 vihāra nānāvidhaprakāra, noodzakelijk een meervoud, den zin hebbende van «kloosters van velerhande soort», geen spoor van naamvalsteeken vertoont. Eindelijk een enkel woord over 't onderschrift. Geheel aan 't slot staat duidelijk Taruṇabajra; daarvóór iets wat abhileka (d. i. abhilekha), moet voorstellen; abhilekha Taruṇabajra [2] moet hier beduiden «schrift (onderscheiden van: geschrift) van Taruṇabajra». Ook al neemt iemand aan dat er te lezen is: abhilekhaka T. «schrijver (graveur) T.», dan blijft de grammatica Polynesisch. In 't Skr. ware het, in 't eerste geval: abhilekhas Taruṇavajrasya; in 't andere: abhilekhakas Taruṇavajraḥ. Geen wonder dat de afschrijver in 't geheel geen Skr. kende; de dichterlijke vervaardiger van 't stuk

[1] De nieuwe transcriptie geeft inderdaad het gewenschte çrīmat, ādityavarmma, maulimaṇivarmmadeva, tilaka, en leest verder in plaats van sakalasāgatajanapraya: sakalalokajanapriya. Van het laatste woord (duṣṭajit) was alleen de eerste lettergreep nog leesbaar. (*Noot van 1917*).

[2] Mahānagna is in 't Pāli overgegaan in den vorm mahānāgo = °naggo, ongerijmderwijze opgevat als nāga, olifant! Nagna, in den zin van Gr. γυμνός en γυμνάς.

[3] Nieuwe transcriptie: abhiçeka karuṇābajra. (*Noot van 1917*).

wist er ook zoo goed als niets van, maar toch nog zooveel dat hij na kṛtir iyaṃ «dit is 't gewrocht»[1] zijn eigen, slechts half leesbaren naam, in den genitief zette. Het woord achter iyaṃ kan heel wel sukadhāryya (d. i. sukhadhāryya) voorstellen, gelijk de heer Friederich gist, doch dat beteekent niet «in vreugde te houden», — wat eigenlijk niets beduidt, ten minste niet in onze moedertaal — maar «gemakkelijk te onthouden». Als de dichter 't onderscheid der geslachten in 't Skr. gekend had, zou hij sukhadhāryyā geschreven hebben.[2]

De onzekerheid in lezing en verklaring die er wel zal overblijven totdat er een nieuw afschrift zal gemaakt zijn, vermindert in geenen deele de waarde van een der uitkomsten waartoe Friederich gekomen was. Er blijkt uit de inscriptie dat Ādityawarman 't Buddhisme beleed. Zoowel 't Sumatraansche rotsopschrift als de op Java aan 't licht getogen gedenkstukken, o. a. 't beeld van Mañjuçrī, leveren 't bewijs dat de leer, zooals die in de 14de eeuw op Java en Sumatra bloeide, dezelfde was als die der noordelijke Buddhisten. Daaruit volgt dat het Buddhisme op de Sunda-eilanden niet is ingevoerd uit Ceilon of Achter-indië, maar uit Bengalen, Orissa of eenig ander deel van noordelijk Indië.[3] Voegen wij bij dit feit een ander, namelijk dit dat schier alle Indische (Arische) bestanddeelen in den woordenschat van 't Javaansch, Maleisch, enz. Sanskritsch zijn, en niet Prākritsch, dan krijgen we de vaste overtuiging dat zij die de Sanskritsche woorden invoerden, zoowel Brahmanisten als Buddhisten, niet uit zuidelijk Indië, maar uit noordelijker streken moeten gekomen zijn. Er is wel is waar in 't Javaansch en Maleisch een zeer beperkt aantal van Prākrit-woorden voorhanden, doch zulks laat zich verklaren als een gevolg van handelsverkeer: immers ook uit het Tamil en Telugu zijn er woorden overgenomen. Het is volstrekt niet onmogelijk dat er gedurende 't lange verkeer tusschen Voorindië en den Archipel ook wel eens volkplanters of avonturiers uit zuidelijk Indië zich ergens op Java en Sumatra gevestigd hebben, maar eenig zeker bewijs daarvan is nog niet ontdekt; immers de overname van enkele Drawiḍische woorden zal wel niet als bewijs aangevoerd worden.

[1] Verg. hiervóór p. 262, noot 2. (*Noot van 1917*).

[2] Volgens de nieuwe transcriptie staat er: ācāryya ampungku Dharmmaddhvaja. (*Noot van 1917*).

[3] Later is gebleken, dat ook in Kambodja vroeger het Noordelijk Buddhisme geheerscht heeft. (*Noot van 1917*).

Het Sanskrit op eenen steen afkomstig (van Pereng), uit (de buurt van) Prambanan.

(785 Çāka.)

(Met een facsimile.)

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,
Dl. XX.

Batavia—'s-Hage, 1873.

Het Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, Deel XVIII (1872), bl. 89—117, bevat eene verhandeling over vier «Beschreven steenen op Java», door de Heeren A. B. Cohen Stuart en J. J. van Limburg Brouwer. Door de welwillendheid der schrijvers reeds nu in staat gesteld kennis te nemen van den alleszins belangrijken inhoud, wil steller dezes niet dralen met de mededeeling van de vertaling van 't op den eersten bovengenoemden steen voorkomende Sanskrit. [1]

De eerste zes regels vormen drie stanza's of strophen in Āryā-maat, terwijl de vier regels bij r. 17 beginnende, twee van zulke strophen uitmaken. De taal is over 't algemeen zuiver; een paar slordigheden zijn zeker wel aan den steenhouwer te wijten. Mijne lezing, die in enkele punten van de reeds gegevene afwijkt, is als volgt:

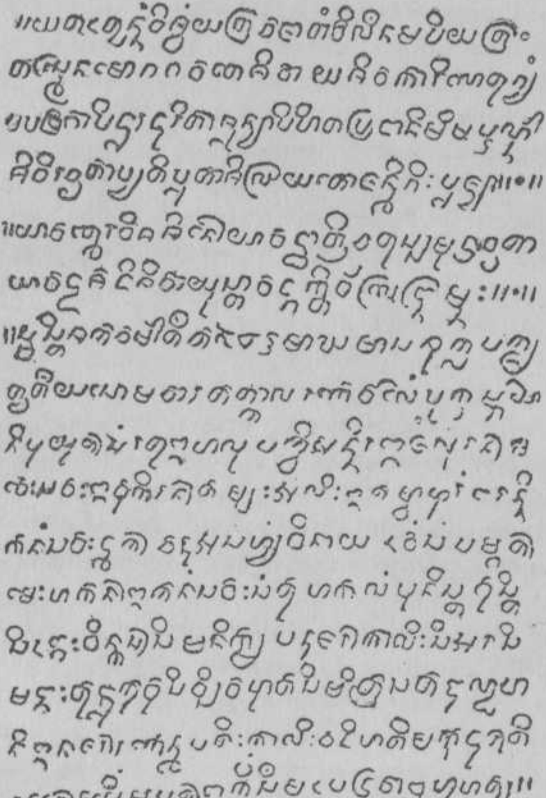
yata utpannaṃ viçvaṃ yatra-ca jātaṃ vilīnam api yatra |
tasmai namo bhagavate çivāya çivakāriṇe tubhyaṃ ||
pathagāpi dūra-duritā çūnyāpi hitapradānimiṣapūrṇnā |
çivira-vṛtāpy atipūtā çilā yato janmibhiḥ pūjyā ||
yāvat khe ravi-çaçinau yāvad dhātrī catus-samudra-vṛtā |
yāvad daça-diçi vāyus tāvad bhaktir valaing-nāmnaḥ. ||

Als men nauwlettend ziet, zal men bespeuren dat het eerste woord op den steen bepaaldelijk yata (d. i. yatas) is, en niet yat. De tha in pathagā, welke door de beide uitgevers al vermoed werd, wordt door den samenhang buiten twijfel gesteld. Of in den vijfden regel werkelijk yāvat khe staat, is alles behalve duidelijk. Evenwel, me is het ook niet; bij al de overeenkomst die de ondergeschreven letter met de ma heeft, wordt de laatste toch, om zoo te zeggen, zwieriger geschreven. Denkbaar ware ke, doch alleen als slordigheid, want dat de maker van 't gedicht khe, «in 't luchtruim», bedoelde, daarover is niet de minste twijfel. In plaats van dhātrī heeft de steen dhātri, hetzij dewijl de punt in de *i* uitgesleten is, of door verzuim. Aan de lichte golving van beneden kan men, scherp turende, ontdekken dat de ondergeschrevene letter eene dha, en niet eene va is. Evenzoo

[1] Dat deze steen «afkomstig van Prambanan» (l. c. p. 94), inderdaad herkomstig was van de Z.O. daarvan gelegen desa Pereng, blijkt uit Notulen Bat. Gen. 1886, p. 79, juncto Verbeek in Verh. Bat. Gen. XLVI (1891), p. 191. Het facsimile is naar de opname van Van Kinsbergen uit 1865. (*Noot van 1917*).

Inscriptie van Pereng, bij Prambanan; 785 Çāka.

(Foto-Van Kinsbergen no. 182.)

staat er in r. 20 dharmmā, niet varmmā. — De meer woordelijke, dan wel getrouwe, vertaling [1] is als volgt:

«Waaruit alles ontstaan, en waarin (alles) geboren is, waarin (alles) ook (wederom) opgaat, aan Dien zij hulde, aan Çiwa, den Heere, aan U, den weldadige!»

«Ofschoon aan den weg zich bevindende, houdt (deze) steen 't kwaad verre van zich; ofschoon ledig, is hij heil aanbrengend, daar hij van goddelijke wezens (of van een goddelijk wezen, Skr. animiṣa) vervuld is; ofschoon van çivira omgeven, is hij uiterst rein (en: heilig); dies is hij door de stervelingen te vereeren.»

«Zoolang zon en maan in 't luchtruim zijn, zoolang de aarde van de vier Oceanen omgeven is, zoolang de wind in de tien richtingen er is, zoolang zij eerbied voor hem, wiens naam is Walaing.»

Ter toelichting het volgende. Utpanna, «ontstaan», zegt men van iets bij de eerste wording, bijv. van de vrucht, die zich in den moederschoot begint te ontwikkelen. Jāta, «geboren», heet iets, wanneer het zichtbaar wordt; vgl. Jav. wijil, enz. Çiwa is de Tijd, of, zoo men wil, de Eeuwigheid, de Oneindigheid.

De tweede strophe is overladen met die soort van kunstenarijen, waarin de kunstpoëeten onder elke hemelstreek des te meer behagen scheppen, naarmate de echte dichterlijke gloed verflauwt. In Indië dagteekent die verkeerde verfijning van de 7de eeuw onzer jaartelling. Het gezochte in bovenstaand vers bestaat voornamelijk hierin, dat de dichter opzettelijk elke zinsnede begint met een woord dat meer dan ééne opvatting toelaat, maar toch altoos in éene beteekenis veel gewoner is dan in de andere. Door hetgeen na 't eerste woord volgt, blijkt den hoorder dat zijne opvatting, die de natuurlijkste was, niet in de bedoeling des sprekers, des dichters, lag; ten leste blijkt, dat de ongewone beteekenis gemeend was. Hierin ligt het verrassende. Bijv. van pathaga is de meest alledaagsche zin die van «op weg zich bevindende, reizende», en als substantief «wandelaar, voetganger». Durita is zoowel «kwaad, schade», als «kwaad, zonde». Er is in beide woorden, en zoo ook in çūnya, «ledig», en pūrṇṇa, «vol», eene schijnbare tegenstrijdigheid, doch geen wezenlijke, als de hoorder het gezegde maar goed opvat, zich niet laat overrompelen. Verder mag ik hierover niet uitweiden. — Çivira wordt opgegeven als «een soort van koorn». Uit het

[1] M. i. is elke woordelijke vertaling noodzakelijk zeer ongetrouw. De getrouwste vertolking is die, welke de gedachte van 't oorspronkelijke het nauwkeurigst teruggeeft in het taaleigen des vertalers. Verbeeld u eens, dat een Nederlander het Fransche *comment vous portez-vous?* overbracht met «hoe draagt gij u?» Toch is dikwijls eene woordelijke vertaling onmisbaar, als het namelijk den vertaler te doen is, den lezer het herkennen der woorden in 't oorspronkelijke gemakkelijk te maken.

vers moet men opmaken dat çivira als onkruid beschouwd wordt, hetgeen zich wel met de opgegevene beteekenis rijmen laat, indien çivira eene wilde graansoort aanduidde. Çivira, volgens de goede uitspraak çibira, «legertent» [1], kan hier niet in aanmerking komen.

Het derde koeplet vereischt geene andere verklaring dan wat den naam Walaing betreft. Uit het volgende leeren we dat dit de Polynesische naam is van de ster Canopus, mythologisch uitgedrukt: de Ziener (Ṛṣi) Agastya, ook geheeten Kumbhayoni of Kalaçaja, «uit de waterkan of- pot (d. i. Oceaan) geboren», ook wel Varuṇaja, «Varuṇa's (des Hemels en des Oceaans) zoon». De heliacische opgang van Kumbhayoni placht in Indië plechtig gevierd te worden. Reeds in den Ṛgveda wordt de zuiverende invloed van Canopus' opgang, ook op 't zondig gemoed des menschen, geprezen. De uitvoerigste beschrijving, mij bekend, van de plechtigheid vindt men in de Saṃhitā van Varāha-Mihira, Hoofdstuk XII, waarvan de Engelsche vertaling is opgenomen in 't Journal Roy. Asiatic Soc. of Great-Britain and Ireland, New S Vol. V (1871), Part I, p. 74, sqq. [2]

Als ik het Kawi niet ten eenenmale misversta, is de datum echter niet die van Agastya's heliacischen opgang, maar van diens heliacischen ondergang. De woorden tatkāla rake walaing pu kumbhayoni puyut beteekenen m. i. «het tijdstip dat Walaing (eig. Hij, Walaing), Meester (Skr. Bhagavān) Kumbhayoni heliacisch ondergegaan is». Zooveel is zeker dat volgens Balineesche en Javaansche overlevering uyut beteekent lingsir of ramyang, en dat in Arjuna-Wiwāha, bl. 13, vs. 2, [3] oyut (zóó te lezen voor uyut) beteekent: «verdwijnende, met schijnen ophoudende, donker wordende». Te Batavia kan men zonder moeite te weten komen en met volmaakte gewisheid bepalen, of mijne verklaring (die ik niet zou meêgedeeld hebben, als het niet in onafscheidelijk verband stond met de verzen in Sanskrit) uitkomt of niet. [4]

---

[1] Volgens de woordenboeken is çivira niet «legertent», maar «kamp; vorstelijke residentie; wacht of schans; zekere graansoort». COHEN STUART.

[2] Herdrukt in deze Verspreide Geschriften I (1913) p. 228, sqq. (*Noot van 1917*).

[3] In de editie van Friederich, Verhand. Bat. Gen. 23 (1850). (*Noot van 1917*).

[4] Dit is ongelukkig, althans met den gevonden datum, 28 December 862, op verre na niet het geval, hetzij men hel. *opgang* of *ondergang* leze, wat hier trouwens weinig of geen verschil maakt. Verstaat men die uitdrukking in den letterlijken zin van gelijktijdig met de zon op- en ondergaan, dan viel, volgens welwillende mededeeling van Dr. J. A. C. Oudemans, in A. D. 862 de hel. opgang van Canopus voor Java omstreeks 12 dagen vóór, en zijn hel. ondergang even zooveel na den zomerzonnestilstand: d. i. resp. omstreeks 5 en 29 Juni. Verstaat men ze echter — wat hier wel het naast vóór de hand ligt — van het eerst zichtbaar worden van de ster aan den oostelijken en haar verdwijnen aan den westelijken horizon, dan moet daarvoor eene zekere hoogte boven den horizon gerekend worden, en vallen dien ten gevolge beide tijdstippen nagenoeg samen met den zomerzonnestilstand,

De regels 17—20 bevatten twee strophen, insgelijks in Āryā-maat, en luiden:

vihite kalaça-ja-nāmnā bhadrālokāhvaye vivudha-gehe |
tasyātha putrapotrāḥ bhavantu labdheṣṭa-pada-jīvāḥ ||
anyac-ca
jagatāṃ çivam astu sadā bho dvija-rājñāṃ tathā çivaratānāṃ |
çruti-bhakti-dāna-dharmmā bhavantu nārātirogerṣyāḥ ||

Instede van gehe lezen de uitgevers geso; naar ik gis, dewijl zij den rechter omhaal der *e*, die in de ha verward is geraakt, aangezien hebben voor een verlengstuk van eene sa, hetgeen ten gevolge had dat ze den bij de ha behoorenden neêrhaal voor 't teeken der lange *ā* aanzagen. — Potrāḥ is eene slordigheid; het moet wezen potrā, eene slechte, doch geenszins ongewone uitspraak, ook in Indië, van pautrā. — Rājñāṃ is, wat het eerste teeken betreft, zeer onduidelijk. Het lijkt wel op bha, doch zoodra men het met bho vlak te voren, en met de bha in bhavantu vergelijkt, bespeurt men toch verschil; het karakter der twee teekens verschilt. Ook op rā zou men wel niet komen, indien men niet overtuigd ware dat er niets anders staan kan, of liever, dat er niets anders bedoeld kan wezen. — Het volgende woord is niet tavā; men vergelijke slechts de vā in çivāya van r. 2, in vāyu van r. 6 en van vāra in r. 8. Staat er dan juist thā, zal men vragen? Als men enkel op Inscr. I moest afgaan, dan zeker niet, doch in Inscr. II, r. 2 komt deze vorm van tha voor, en neemt men in aanmerking dat geen ander woord kan bedoeld zijn, dan zal men zich verzekerd houden dat de maker van 't vers tathā geschreven heeft, gesteld aleens dat de steensnijder de letter verkeerd mocht gecopieerd hebben. Ik voor mij geloof dat ook de laatste eene thā meende te schrijven. [1] De vertaling is:

«Nadat Kumbhayoni [2] het godenhuis (of godshuis) [3] Bhadrāloka (on-

op 17 Juni. In ieder geval was Canopus dus op 28 December ongeveer zoo ver mogelijk van hel. op- en ondergang verwijderd, en den geheelen nacht door aan den hemel zichtbaar. Indien echter puyut terecht door lingsir verklaard wordt, beteekent het niet zoozeer «ondergaan», als wel «ten ondergang neigen», «beginnen te dalen», of liever in 't algemeen — want lingsir wordt evenzeer van de rijzende als van de dalende zon gezegd — van de middaglijn afwijken; en dan komt het niet onmogelijk voor, dat het ook kan gezegd zijn van den stand der ster, kort vóór of na den tijd, dat zij met middernacht door den meridiaan gaat. Cohen Stuart.

[1] Volkomen toegestemd, even als de overige hier voorgestelde verbeteringen van onze lezing, waarvan dan ook zonder aarzeling tot verbetering van onze tafel van 't alphabet wordt gebruik gemaakt. Cohen Stuart.

[2] Kalaçaja-nāman, d. i. «die Kalaçaja heet»: zie boven, onder de bijnamen van Canopus. Nāmnā is de instrumentalis, gevorderd door de passieve constructie. Cohen Stuart.

[3] Vibudha is volgens de woordenboeken niet alleen een «god», maar ook een «wijze, geleerde». Vibudha (of vibudha)-geha zou dus ook in meer eigenlijken zin een

geveer z. v. a. Schoon-aanzien) genaamd, gesticht heeft, mogen ook zijne naneven daarin een standplaats en levensonderhoud naar wensch erlangen.»

«Wijders:»

«Steeds moge het den volke, alsook, o! den Brahmanen en Vorsten, welke in 't goede (en tevens: in Çiwa) behagen vinden, goed gaan. Moge geleerdheid, godsvrucht, milddadigheid en deugd (hier) wonen, niet vijandschap, ziekte of afgunst.» [1]

We vernemen hier dus, dat er ook op Java, bij Prambanan, een godenhuis of godshuis bestond, waarvan de stichting aan Canopus werd toegeschreven. [2] Natuurlijk was dit een mythe, en zal het derhalve, gelijk de meeste, of misschien alle mythen, volkomen waar zijn, als men de bedoeling er van weet. Onder mythe versta men niet eenig vertelseltje — dat is een misbruik van 't woord — maar eene of andere waarheid, in eenen poëtischen vorm gehuld of verhuld. Stel eens dat men te Prambanan in vroegeren tijd dezen of genen vorst, bij gelegenheid van Canopus' heliacischen opgang, overgehaald had zich verdienstelijk te maken door het oprichten van een klooster, enz., dan kon Canopus met recht gezegd worden de grondlegger, de *auctor*, er van te wezen. Het woord vihita, «gemaakt, gesticht», en ook «verordend, bevolen», is zeker met opzet gekozen. In Zuid-Indië heeft Canopus eene wijdvermaarde kluizenarij, waarvan in 't Mahābhārata, en vooral in 't Rāmāyaṇa, reeds gewag wordt gemaakt. Toen Rāma (d. i. de Zon) op zijnen tocht naar 't Zuiden (dakṣiṇāyana, d. i. de loop van 't zomer-solstitium tot aan 't winter-solstitium) bij Canopus kwam [3], werd hij gastvrij ontvangen. En ook thans woont de Ziener Agastya daar in 't Zuiden, doch gedurende een tijd van 't jaar is hij op reis, en weet men in 't Tamil-land niet, waar hij zich bevindt. Voor degenen die weten dat «op reis zijn» en «heliacisch ondergaan» door hetzelfde Skr. woord, nl. pravāsa, worden

«klooster» kunnen beteekenen. De heer Van der Tuuk doet mij evenwel opmerken, dat wibudha in 't Kawi (o. a. meermalen in de Wiwāha) bepaaldelijk «godheid» beteekent, en de samenstelling dus niets anders dan het Balineesche jĕron dewa, «godshuis, tempel». Cohen Stuart.

[1] De laatste samenstelling derhalve aldus te ontleden: na, «niet», ārāti, «vijand», roga, «ziekte», īrṣyā, «afgunst»; terwijl de laatste ḥ aan de geheele samenstelling den meervoudigen vorm geeft. Cohen Stuart.

[2] Over de beteekenis van Agastya voor Java zie men het artikel van Dr. F. D. K. Bosch, «De Sanskrit-inscriptie op den steen van Dinaja», Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 410—444. (*Noot van 1917*).

[3] De titel Rāmāyaṇa is wegens 't woord ayaṇa, «halfjaarlijksche loop der zon», op zich zelf duidelijk, maar toch niet duidelijk genoeg voor 't later Hindusch en Europeesch euhemerisme.

uitgedrukt, is de mythe, die thans als volkssprookje in Dekkhan voortleeft, niet moeielijk te vatten. [1]

De naneven van Canopus zijn de bewoners van 't godshuis, maar het is niet noodig dat ze tevens in ander opzicht zich als afstammelingen des zieners beschouwden. Ten minste mij is geen Agastya-familie onder de Brahmanen bekend, ofschoon daarin niets bevreemdends zou wezen, daar *alle* Brahmanen-familiën tot mythischen stamvader een of andere ster hebben, bijv. Wasiṣṭha, Gotama, enz., terwijl *alle* koningsfamiliën in Indië afstammen van de Zon of de Maan; ook bij de Grieken, waar de Heracliden van Hercules (= Rāma) afstammen, en de Pelopiden van Pelops, die waarschijnlijk de Maangod is.

De fundatie van Kumbhayoni is blijkbaar, in 't algemeen, wat de Hindus gewoonlijk een Maṭha noemen, een «collegie», zooals het ook wel vertaald wordt, doch niet geheel nauwkeurig. Een maṭha is eigenlijk niets anders dan wat de Buddhisten een vihāra (d. i. een klooster, een monniken-gasthuis) plegen te noemen. Uit het Kawi tampah-alih i tamwi, m. i. «een plaats ter opname van gasten, een hospice», leid ik af, dat de Agastya-fundatie een hospice was, op de wijze als het klooster op den St. Bernard ook een hospice is. Verder schijnen degenen die in de stichting voor korter of langer tijd werden opgenomen, Brahmaansche, rondtrekkende studenten geweest te zijn, want ahurang is vermoedelijk hetzelfde als Jav. hulangan, «zwerver», en daar er ngaranni bijgevoegd is, moet men 't woord als eenen bepaalden term beschouwen. Kortom, ik houd ahurang voor eene letterlijke vertaling van 't Skr. caraka, «rondtrekkende Brahmaansche leerling». Daar ik de gronden, waarop mijn vermoeden steunt, hier niet mag ontwikkelen, eisch ik van niemand geloof, alleen maar dat anderen, vooral de uitgevers der inscripties, bij hun verdere nasporingen mijne gissing mogen toetsen, zoo de gelegenheid er zich voor aanbiedt. [2] Want wat uit ééne plaats niet duidelijk blijkt, kan wel eens uit andere plaatsen licht ontvangen.

Om op de verzen terug te komen, het meervoud jagatas beteekent, evenals de synonieme meervouden lokās, prajās, en ouder viças, «lieden, volk», doch zoo het gesteld wordt naast eenig woord voor «vorst», en

---

[1] De bijzondere beteekenis van Agastya voor de overleveringen der Tamil's wordt door G. A. Grierson aldus samengevat in zijn opstel «Vernacular Literature» in The Imperial Gazetteer of India, new edition, II (1908): «Tradition refers the commencement of literature in the Tamil country to the Brāhman saint Agastya, the mythical apostle of the Deccan. The oldest Tamil grammar, the Tolkāppiyam, is ascribed to one of his pupils.» (p. 434) (*Noot van 1917*).

[2] Hier kan niemand iets tegen hebben; maar inmiddels houde de geleerde schrijver ons ten goede, de waarde van zijne gissing op dit punt geheel afhankelijk te moeten laten van de ons niet medegedeelde gronden, waarop zij steunt. COHEN STUART.

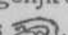
dergelijke, bepaaldelijk «het volk, 't algemeen», met uitsluiting van den adel. Zoo ook hier. — Bho is een onbehagelijke stoplap.

Van de twee slotregels in Kawi wil ik alleen opmerken dat ze een onberispelijk koeplet in de maat Anuṣṭubh, of zoogenaamde Epische çloka, vormen. Het eerste halfvers eindigt achter Walaing. Het is van belang te weten, of men met een vers te doen heeft of niet, omdat men voorbereid moet wezen in een vers een andere constructie te vinden dan in proza, en omdat men anders te vergeefs zou zoeken naar de reden van zulke verlengde vormen als nirang voor nira, en valā voor vala. Ook lang in plaats van lan vóór eenen keelklank is, geloof ik, uitsluitend dichterlijk. — Dat dhīmān Kumbhayoni, «de Wijze K.», een andere naam is voor den Ziener (Rṣi) Agastya, Canopus, Polynesisch Walaing, behoeft na het vroeger gezegde nauwelijks opgemerkt te worden.

Als toevoegsel wil ik een paar Skr. woorden uit de volgende inscripties ter sprake brengen. In Inscr. II is Bhadrapada-māsa verbasterd uit Bhādrapada-māsa. Bhadrapadā (ook Bhādrapadā geschreven) is de naam van 't sterrebeeld, daarentegen Bhādrapada of Bhādra de naam der maand.

Bij Inscr. III vragen de uitgevers of Abhayananda een mansnaam is. Het antwoord moet bevestigend uitvallen, mits men spelle Abhayānanda. Maar of het hier een mansnaam is, dat laat zich, zonder verdere gegevens, niet beslissen. Uit het in deze inscr. gebezigde woord voor klooster, nl. vihāra, mag men met genoegzame zekerheid opmaken dat het aan Buddhistische monniken behoorde, en dewijl de hoogvereerde Bodhisattva Avalokiteçvara, ook Abhayandada (d. i. «hij die veiligheid verleent») genoemd wordt, zou wellicht deze of gene op den inval kunnen komen te veronderstellen dat Abhayānanda en Abhayandada hetzelfde wezen aanduidden. Ik voor mij zou dit onwaarschijnlijk achten, en houd abhayānanda, naar 't model van andere kloosternamen, voor een naam, zooals onze Hollandsche buitenverblijven vertoonen. Het woord beteekent «Veiligheidslust», en duidde, m. i. het landgoed aan waarop het klooster stond; van daar de uitdrukking: bihāra nira i Abhayananda, waar *i* noode iets anders wezen kan dan 't bekende, locale zoowel als locatieve, *i*, ing, en synoniemen.

Over het letterteeken voor jha in Kawi-schrift.

Aan 't slot der groote oorkonde, gemerkt II [1], komt voor de naam Majhapahit. Het teeken, getranscribeerd als jha, heeft ongeveer den vorm . Op grond dat nog toe die letter elders niet gevonden was, meende de Heer Cohen Stuart, dat er geen voldoende reden bestond om die letter zóó te lezen als anderen gedaan hadden. Toch was het licht te bevroeden, hoe men er toe gekomen was aan bewust karakter de waarde der Skr. jha toe te kennen [2], daargelaten de geaspireerde uitspraak. Immers, nagenoeg alle letters van 't Indisch alphabet waren met zekerheid bekend; van de weinige, die nog te ontdekken overbleven, twee in 't geheel (nl. jha en linguale ḍha), kon t. a. p. tusschen ma eenerzijds en pahit anderzijds, slechts de eerste te pas komen. Wel is waar zijn de geaspireerde en niet geaspireerde klank niet identisch, maar eene bekende eigenschap van 't Javaansch, 't bezigen van zoogenaamde «groote» letters in eigennamen, verklaarde het gebruik van jha in plaats van ja in 't gegeven geval. Dat was dus één grond voor de lezing jha. Doch het was niet de eenigste grond. Om meer dan eene reden zal het niet onnut wezen die gronden hier mede te deelen. In een ander Indisch alphabet, dat zeer nauw verwant is met het in de oorkonden gebruikelijke — 't verschil van tijd altoos in aanmerking genomen —, in 't Singhaleesch of nieuw-Pāli, vindt men een soortgelijk onderscheid tusschen de jha en ña als in 't Kawi. De vorm der jha is , der ñj . Dat ook in 't nieuw-Pāli dus de eene letter slechts eene geringe variatie der andere is, ziet ieder. Het karakteristieke verschil der twee letters is, dat in de jha de laatste haal naar boven gaat, in de ñ naar beneden. Ditzelfde nu vertoont zich reeds in 't oudste ons bekende Indische schrift van ± 250

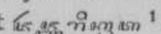
[1] Namelijk die op elf koperen platen, bedoeld in Notulen Bat. Gen. IV (1866), blz. 141 en vervolgens, als ook VIII (1870) Bijl. G, blz. XXVII—XXVIII. Cohen Stuart.

[2] Dat dit dan ook vrij wel bevroed is, blijkt genoegzaam uit hetgeen daarover in mijn Verslag van 22 Dec. 1870 (Not. B. G.) werd opgemerkt, waar men den gang van gedachten, die tot de lezing jha geleid heeft, nagenoeg geheel terugvindt, met uitzondering alleen van de gronden, aan de vergelijking van andere Indische schriftstelsels en aan de plaats in Arjuna-wiwāha ontleend, en die — ik erken het gaarne — de gissing tot niet geringen steun verstrekken.

Intusschen zij hierbij nog opgemerkt, dat van de neiging tot het bezigen van zoogenaamde «groote» letters tot onderscheiding van eigennamen, of liever van aanzienlijke woorden — want als kenmerk van *eigennamen* is het eene nieuwigheid van de laatste dagen, en wel geheel aan Europeeschen invloed te wijten — mij in de Kawi-oorkonden nog geen enkel duidelijk voorbeeld is voorgekomen. Maar dit doet hier weinig ter zake, daar, ook afgescheiden van dat misbruik, reeds in die oorkonden de verwarring tusschen verwante letters gewoon genoeg is om de schrijfwijze van maja met jh te verklaren. Cohen Stuart.

vóór Chr.; jha is , en ñ . Hetzelfde karakter is nog te herkennen in Oud-Grantham, in Nieuw-Grantham of Malayālim, in Telugu.

In Prinsep's Indian Antiquities (ed. Thomas, 1858), II, bij bl. 52, kan men oudere vormen vinden der ñ in Oud-Kanareesch (Narbadda, volgens Engelsche uitspr. Nerbudda), en de inscripties uit het district der rivier Kistna. De jha is daarin nog niet gevonden, en daarom was het noodig op 't Pāli, gelijk het thans op Ceilon geschreven wordt, te wijzen.

Behalve 't aangevoerde was er nog eene andere reden om bewust Kawi-teeken gelijk te stellen met de jha. Want in den Arjuna-Wiwāha, bl. 40, r. 8 staat [1]. Dit moet voorstellen Skr. jarjjarīkṛta of jarjjharīkṛta [2], d. i. «doorboord, vermorseld». Om het even hoe men uitspreekt, zeer zeker is de ña — want die staat er — geheel misplaatst. Hoe kon nu die ña daar ingeslopen zijn, indien de teekens voor jha en ñ niet lichtelijk met elkaar verward konden worden? Gelukkig heeft de Balineesche vertaler niets van 't woord begrepen; ander zou de voor ons zoo nuttige afschrijversfout wel zijn uitgewischt.

Hiermede is aangetoond dat de lezing Majhapahit op gronden steunt, en wel, naar ik durf beweren, op deugdelijke gronden. Daarom is majha nog niet Skr.; het is maar eene deftige, voorname schrijfwijze voor maja, waar dit deel uitmaakt van eenen eigennaam.

Nadere toevoeging over het letterteeken jha in Kawi-schrift.
(Notulen Bat. Gen. XIII, 1875, p. 94—97.)

Bij 't lezen van de Notulen der vergaderingen van 't Bat. Gen. vind ik in D. XII (1874), bl. 36, een schrijven meêgedeeld van Dr. Van der Tuuk, waarin o. a. gesproken wordt over de verwarring van de karakters voor jh en *e* of ai. De geleerde schrijver voegt er bij, dat hem van zulk eene verwarring «in 't Javaansch nog geen voorbeeld» is voorgekomen. Naar aanleiding van die opmerking veroorloof ik mij mede te deelen, al is het maar als curiositeit, dat een der Kawi-teekens voor ai gevonden wordt in een Javaansch geschrift van zeer jonge dagteekening.

Daar de plaats waar dat teeken staat mij slechts in eene gedrukte uitgave

[1] Zie den afdruk van het Balineesch ms. in Verhandelingen Bat. Gen. XXIII (1850), 15e Stuk, bezorgd door R. Friederich. (*Noot van 1917*).

[2] In 't Skr. vindt men dit woord gewoonlijk met ja, maar soms ook met jha geschreven. Vgl. Petersb. Wdb. Suppl. i. v. jharjhara.

toegankelijk is, en de uitgever uit gebrek aan typen zich met een samengesteld teeken beholpen heeft, kan men aan de juistheid van mijne bewering, of liever van mijn oog twijfelen en moet ik de zaak wat dieper ophalen.

Om zich te verklaren hoe de jh en ai hebben kunnen verward worden, lette men, niet op de oudere trekken in de oorkonden — want die verschillen nog aanmerkelijk — maar in 't latere, tegenwoordige schrift. De jh namelijk in Nieuw-jav. schrift, Madureesche hand, vertoont ongeveer deze figuur: gelijk men zien kan uit het Bharata-yuddha (gelithografeerd in 1863 door Lankhout), str. 160 = Zang XII, 20, in 't woord jhaṭiti «plots, in een wip». De ai waarvan men in hetzelfde gedicht str. 647 = Zang XLVIII, 8 een voorbeeld aantreft in het tusschenwerpsel ai, Jav. heeft dezen vorm: .

Hoe licht beide teekens met elkaar verward kunnen worden springt in 't oog. Het laatste karakter, eenigszins gewijzigd, meen ik teruggevonden te hebben in een Nawala van Amĕngku Buwana V, opgenomen in de Javaansche Brieven, enz. uitg. in 1845 door wijlen T. Roorda, bl. 278. Tweemaal achter elkander wordt daar een type gebruikt die in den druk lijkt op eene ga met ondergeschreven ṭya; in handschrift zal het teeken zeker weinig of niets verschild hebben van de ai in het gelithografeerde, van Madura afkomstige Hs. van 't Bharata-yuddha. De klank welken de klerk aan dat voorname of allervoornaamste letterteeken verbonden heeft, is die eener hoogstdoorluchtige *i*.

De vraag rijst nu van zelve: «hoe zijn de Javanen er toe gekomen, om aan eene ai den klank eener *i* toe te kennen?» Daarvoor kunnen we voorshands enkel gissenderwijs een verklaring vinden. Twee oorzaken kunnen tot de insluiping van het misbruik medegewerkt hebben. Vooreerst bezit het Kawi twee karakters om ai uit te drukken; het eene, dat in Inscriptie II der oorkonden te vinden is, komt overeen met het hierboven nagebootste uit Bhar.-Yuddha, behoudens de onvermijdelijke wijziging in den trek. Het andere teeken voor ai bestaat uit eene *e* voorzien van boven met eene schuinsche, soms min of meer bochtige, streep. Zoo wordt het tusschenwerpsel ai geschreven in 't Bhoma-kawya (ed. Friederich, 1852; V. B. G. XXIV), bl. 206, r. 3. Het Javaansch bezit zoowel als als tusschenwerpsels. Daardoor kon het licht gebeuren dat ze in een oud boek, ai in dezelfde beteekenis als hun tusschenwerpsel vonden en dientengevolge ook als *i* uitspraken om eindelijk de verkeerd gelezene ai bij hoogst plechtige gelegenheden als *i* te gebruiken. Hoe zeldzamer het karakter voorkwam, hoe deftiger en indrukwekkender het geacht werd.

De tweede aanleiding tot verwarring kan deze zijn. Gelijk ieder weet, lijkt

de Jav. *i* (als swara), ten gevolge van de kalligraphische systematiseering der lettervormen, slechts eene variëteit der ba. Het is niet onwaarschijnlijk dat de lange ī (als swara) in ouder Javaansch schrift uitgedrukt werd door een karakter dat óók met de ba een stuk gemeen had. Stel eens dat men in plaats van een haakje, waardoor de ꦆ zich van de ꦧ onderscheidt, er een dubbelen haak of soort van festoen aanhechtte, dan zou zulk een teeken weinig van de ai verschillen, of althans gelijkenis er meê hebben. De hoogst-voorname *i* van den Sultan van Jogjakarta zou dan ontstaan zijn uit verwarring van de teekens voor ai en ī, en tevens uit onbekendheid met het prosodisch verschil van lange en korte *i*.

Bij deze gelegenheid zij het mij vergund de aandacht te vestigen op een punt door Dr. Van der Tuuk ook aangeroerd, een punt dat evenzeer bij geschiedkenners als bij taalkundigen op belangstelling mag aanspraak maken. Dr. Van der Tuuk sprekende over 't verschijnsel dat de Balineezen de ondergeschrevene gh met gy plegen te verwarren, uit zich aldus: «De verwarring van gh en gy schijnt reeds vóór de overkomst der Javaansche vluchtelingen naar Bali plaats gehad te hebben, want men vindt ook in 't Jav. sanggya in pl. van sanggha».

De in voorzichtige termen uitgedrukte gevolgtrekking ligt inderdaad voor de hand, en schrijver dezes was vroeger dezelfde meening toegedaan. Doch eene nadere overweging van de bekende feiten noopt ons tot eene andere slotsom te geraken.

Immers, noch de overeenstemming tusschen Balineezen en Javanen ten opzichte der vervorming of verbastering van onderscheiden woorden, noch die ten aanzien van het hedendaagsche schrift laat zich voldoende verklaren, als men uitgaat van de veronderstelling dat 't volk van Bali en Java sinds de 15de eeuw op zich zelf gestaan heeft. Men weet uit de Kawi-oorkonden dat nog in 1398 na Chr. het schrift in aard en vorm identisch was met dat van 840 na Chr., hoezeer de taal meer de nieuwe nadert. Nu is het toch zeer onwaarschijnlijk dat tusschen $\pm$ 1400 en de inname van Majapahit zulk een geweldige ommekeer in 't Jav. schriftstelsel zou hebben plaats gegrepen, als waarvan we de blijken zien even goed in 't Balineesch als in 't Javaansch. Aan den anderen kant toont de overeenstemming tusschen Balineesch en Javaansch in 't gebruik van verbasteringen als sanggya e. dgl. aan, dat de vervorming ontstaan is in een tijd toen beide volken, om zoo te zeggen, nog één waren. Om ons uit de klem te redden, is het eenvoudigste middel: te stellen òf dat de Islam eerst veel later dan opgegeven wordt, over Java zich verbreid heeft, òf dat oostelijk Java grootendeels heidensch, oud-Javaansch gebleven is, en daardoor de letterkundige en godsdienstige gemeenschap met Bali aangehouden heeft tot vóór een paar eeuwen, stellen we tot 1600 of iets later.

Oudjavaansche eedformulieren op Bali gebruikelijk.

Vergeleken met de Kawi-oorkonde uit Jaha van 762, en die uit Grĕsik van 853 Çāka.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
3e Volgreeks, dl. VIII & IX.

's-Gravenhage, 1873 & '74.

I (1873).

De Heer P. L. van Bloemen Waanders leverde in 1859, toen hij Assistent-resident te Boeleleng was, een stuk dat in het Tijdschrift van 't Bat. Genootschap D. VIII werd opgenomen onder den titel van «Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balinezen, inzonderheid die van Boeleleng». Dat zaakrijke geschrift bevat o. a. den tekst van een eedformulier in Kawi, op bl. 221—222 t. a. p.; een formulier dat nog heden ten dage bij de Balineezen in gebruik is. Datzelfde formulier nu vindt men terug in eene Kawi-oorkonde van den jare 853 Çāka (= 931 na Chr.), en met eenige wijzigingen in een nog ouder stuk van 762 Çāka (= 840 na Chr.). Op de overeenkomst tusschen gedeelten der bezwering in de oudste oorkonde en der op Bali gebruikelijke maakte mij Dr. Van der Tuuk opmerkzaam. Zoodra ik de drie redacties ging vergelijken, bleek het dat er tusschen den tekst van 't jaar 931 en den thans op Bali gevolgden een nog veel geringer verschil bestond dan tusschen dien van 840 en van de twee overige. In hoeverre de drie teksten met elkaar overeenkomen en verschillen, zal van zelf blijken als de lezer ze voor zich ziet.

Zooverre ik zien kan, is bedoelde eed uitsluitend een ambtseed of gelofte van trouw en gehoorzaamheid. Als zoodanig komt hij voor in de Kawi-oorkonden en ook op Bali. 't Feit dat de Balineezen denzelfden vorm van eed bezigen als waarvan men zich vóór duizend jaar op Java bediende, is, zoo niet vreemd of bijzonder verrassend, dan toch opmerkelijk, en het kwam mij wel der moeite waard voor, daarop de aandacht van alle belangstellenden te vestigen. Om dit doel te bereiken wist ik geen beter middel dan 't mededeelen van den tekst der twee, of drie redacties, welke te vinden zijn in Inscripties II en VII uit de verzameling facsimile's uit te geven door 't Batav. Genootschap.[1] Bij den tekst voeg ik eene vertaling. Enkele gedeelten er van mogen aan bedenking onderhevig zijn, de hoofdinhoud is niet twijfelachtig, noch duister. Ik spreek hier ook de hoop uit dat deze of gene landgenoot op Bali mijne vertaling zal willen vergelijken met die welke hij van in 't Kawi bedrevene Balineezen allicht zal kunnen bekomen.

In de eerste plaats zal ik de oudste ons bekende redactie van den ambtseed meêdeelen, zooals wij die aantreffen in N°. II van bovengenoemde

[1] Reeds in 1871 was, onder de leiding van Cohen Stuart, te Batavia begonnen met den steendruk der facsimile's die pas in 1875 als volledige bundel «Kawi oorkonden» het licht zouden zien. Zie p. 299, noot; en verg. Notulen Bat. Gen. IX (1871), p. 66—68. (*Noot van 1917*).

verzameling, en wel op plaat 8 *a* r. 3—11 *b* r. 1. Later zal ik 't formulier van N°. VII, plaat 5 *b* r. 4—6 *b* r. 7 laten volgen, tegelijk met het schier woordelijk overeenkomende in 't geschrift van den Heer Van Bloemen Waanders.

KAWI-OORKONDE II (JAHA).[1]

Ndā nihan ika ling-nya |

Ong mindah ta kita kamung hyang Haricandanāgasti mahārṣi, pūrwwadakṣiṇapaçcimottarāgneyanairitibāyābyaiçānya maddhyorddham adhah, rawi çaçi pṛthiwy āpas tejo bāyw ākāça, dharmmāhorātra Kuçikā, Gargga, Metri, Kuruṣya, Pātañjala, sakwaih-ta bhaṭāra baprakeçwara, kamung hyang Iḍi hyang[2] ring Satasṛngga, kamung hyang i Watu Lampyar, kamung hyang Marapwi, Umalung, Karuṇḍungan, Wukir Sumbi, sang hyang Susuṇḍara, Kujatan, Walambangan, i Gulasing, i Langunu, Patunggwan, sang hyang i Mḍang, sang hyang Pāmunggwan, sang hyang Kidukidul, kamung hyang Tuwuhaḍa, hyang Tawihang, hyang Kurawingan, hyang Pangawan, sang rumakṣa ring pṛthiwimaṇḍala, sahananta aṣṭa lokapala, kita Nandiçwara, mahākala, kita Napāti, kita Raditya, kita Soma, Anggara, Buddha, Wṛhaspati, Çukra, Çaneçcara, Rahu, Ketu, kita aditya, kita candra, kita nakṣatra, kita sambatsara, kita kala, kita mṛtyu, kita twak, çrota, cakṣuh, jihvā, ghraṇa, pāda payu, upāsthā, kita wak bhaṭāra, kita wak pāda, kita tanmatra, kita pawak sakala pratyakṣa bhaṭāra, kita sakṣibhūta, sahananta dewa sūkṣmā kabaih, ṛngö ta mangmang ninghulun, tuwon ang[3] adoh apaṛ, rahina-wĕngi, kita pinakā hurip ning sarwwamanuṣa, tka ring sarwwasatwa, tṛṇa lata gulma, tka ring tiryyak, pāçu, pipilikā, ṛngö ta mangmang ninghulun |

Yan hana wwang lumangghana ni ajñā-nira pāduka Çri-mahārāja, Dharmmodaya, Mahāsambhū, mwang mahāmantri Dakṣotama, Bahubajra, Pratipakṣasangçaya, yan hana lumangghana sanugraha-nira pāduka Çrīmahārāja, yan prabhu, yan mantri, yan kṣatriya, yan grama, yan samanya, ity evā[ṃ] adi-nya, yan rumuddharuddha raṣa-ni ajñā-nira pāduka Çrīmahārāja, jwah tasmat kaṛmakna-nya, ḷbokna ri sang hyang daḷm er, sanghapĕn dening wuhaya, yan mara ring tgal sambĕrṛn ring glap, bwangakna dening aliwāwar, utalakna dening alisyus, pulirakna dening dewatā, sakitana dening pisaca, banaspati ḍĕngĕn sanak, pulirakna dening dewarakṣasa, dmakĕn ing macan, yan para ring tgal manĕmwakna sungga-wlah, yan maparaparan

[1] In zijn Pararaton-uitgave (Verhand. Bat. Gen. 49, 1896) heeft Brandes op p. 94—98 de onechtheid dezer oorkonde aangetoond. Zij is wellicht vervaardigd in de veertiende Çākaeeuw. (*Noot van 1917*).

[2] Lees: «hyang i Ḍihyang,». Zie het slot dezer studie, p. 317 (*Noot van 1917*).

[3] De parallelplaats in Inscr. VII heeft tumon ing. (zie p. 308). Daar *ng*, ang, hoezeer zeldzaam, als locatief voorkomt, acht ik me niet gerechtigd ang in ing te veranderen. Tumon is gewoonlijk «kijkende», tumon ing (of ang) «(iemand, iets) ziende».

mapagakna muk, manaṇḍungakna ruyung-awuk, sĕmpal sĕmpaḷn, pangalorakna pangidulakna dening dewa-rakṣasa, wwil, detya dānawa. Samangkāna sapātha ning sang makalambi-haji.

Yavat cāndraçca çūryyaçca, ri sakalo dīpitaḥ |
tavat sangçāragamacat, avecinarakaṃ brajet | [1]
kadi lawasang hyang Candrāditya sumuluh ing sakalalokamaṇḍala mangkana lawas-nyāmukti sangçāra.

Mangkāna ling ning sapata sang makalambī-haji, pinaṛngökĕn ri pārasamya, ring kaniṣṭa maddhyamottama.

Alvorens eene vertaling te geven, merk ik ter toelichting op, dat de aanroeping gericht is aan verpersoonlijkte natuurmachten en natuurverschijnselen. Alle termen waarvoor in onze taal een aequivalent bestaat heb ik vertaald, doch waar de eigenlijke beteekenis van een of anderen mythologischen term onzeker is, heb ik de schijnbare eigennamen, zooals Garga, en dgl. onvertaald gelaten. Het spreekt van zelf dat met Garga, Agasti, enz. geen menschen bedoeld zijn, want doode lieden kunnen niet als getuigen aangeroepen worden. Trouwens nooit heeft een sterveling, behalve enkele Europeesche geleerden, Garga, Agastya, Brahma, en alle «hemelsche zieners» voor iets anders gehouden dan voor wezens der mythologie, d. i. voor werkelijk bestaande, eeuwige wezens, die echter geene menschelijke personen zijn. Natuurlijk wordt van hen gesproken alsof ze handelend konden optreden, op dezelfde wijze als men van Jupiter of Venus spreekt, als waren het personen van gelijke beweging als de mensch. Voorts zij nog opgemerkt dat een en 't zelfde goddelijk geachte wezen, wegens 't veelzijdige zijner werkzaamheid gesplitst wordt in onderdeelen. Die onderdeelen van 't gansche wezen worden door bijzondere namen van elkaar onderscheiden, doch niet zelden bezigt men den algemeenen naam van 't wezen in plaats van de bijzondere benaming van een zijner werkzaamheden. Vandaar dat in ons stuk de Zon, de Maan, enz. meer dan eens voorkomen, nu eens als verlichters der aarde, dan weêr als beheerschers van de naar hen genoemde weekdagen, dan weêr als regelaars van den tijd.

VERTALING.

«En zoo als volgt zijn de woorden:

Oṃ! heil u! o gij, groote zieners Goudschijn en Canopus [2]; (godinnen

[1] Over de transcriptie, deels met *w*, deels met *v*, zie het *Naschrift van 1917* op p. 317 hierachter. (*Noot van 1917*).

[2] «Groote ziener» (maharṣi), als term der mythologie, beteekent «groot licht aan den hemel»; in figuurlijken zin toegepast op menschen is het «een groot licht in de wetenschap, een eerste ster aan den wetenschappelijken hemel». Wat met Haricandana bedoeld is, weet

van) Oost, Zuid, West, Noord, Zuidoost, Zuidwest, Noordwest, Noordoost, middelpunt, zenith, nadir; Zon en Maan; Aarde, Water, Vuur, Lucht, Aether; vaste Wereldorde, Dag en Nacht; Kuçika, Garga, Maitri, Karūṣa, Patañjala[1]; alle heeren Aartsvaders[2]; o gij, geesten van den Ḍiyng[3], en van den Çataçṛngga, o gij geesten van den Watu Lampyar, o gij geesten van Mĕrapi, Umalung, Karuṇḍungan, berg Sumbi, beschermgeest van Susuṇḍara, Kujatan, Walambangan, van Gulasing, van Langunu, Patunggwan, beschermgeest van Mĕḍang, beschermgeest van Pāmunggwan, beschermgeest van de Zuidstreek; o gij geest van Tuwuhaḍa, Tawihang, Kurawingan, Pangawan, gij die 't aardrond beschermt, alle acht hoeders der windstreken; gij Nandīçwara (d. i. Çiwa), god der vernieling, gij Napāti[4]; gij Zon, gij Maan, gij Mars, Mercurius, Jupiter, Venus, Saturnus; Rāhu, Ketu; gij Dagvorst, gij Nachtgodin, gij gesternten, gij jaar, gij Tijd, gij Dood, gij zintuig van 't gevoel, zintuig van 't gehoor, van 't gezicht, van den smaak, van den reuk, van 't gaan, van ontlasting, van voortteling, gij vormen[5] van den Heere (Çiwa), gij verpersoonlijkte vier wereldtijdperken, gij prototypen van 't bestaande, gij materieële[6] en zienlijke gedaante Gods, gij strekt ten getuige, alle onzichtbare goden te gader; hoort mijn eed en vloek, gij die ziet verre en nabij,

---

ik niet; volgens 't Wdb. van Wilson beduidt het Skr. woord o. a. «maneschijn», doch dat gaat niet wel samen met Canopus. — (Zie ook Dr. Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. LVII (1916), p. 41 en vlg., voor de inscriptie uit Dinaja van 682 Çāka). (*Toevoeging van 1917*).

[1] Kuçika, Garga, enz. zijn alle namen van mythische Zieners uit den voortijd. Maitri is zeker dezelfde als in Maitry-upaniṣad. Kuruṣya is verbasterd uit Karūṣa of Kārūṣa, mythischen zoon van Manu den zonnezoon; hij heet ook Koning Dantavakra, d. i. Krom-vantand. De lange ā in Pātañjala zal wel eene fout wezen; 't Kawi is met de quantiteit der Skr. woorden steeds in de war. Kuçikā, met lange ā, is ook eene fout; het formulier in Inscr. VII heeft terecht de korte *a*.

[2] Onder aartsvaders (prajāpati's, voortbrengers der schepselen) verstonden de Indogermanen in 't algemeen bepaalde hemelsche wezens naar wie de geslachten en stammen genaamd waren. Bijv. Wōdan was de aartsvader van Hengist en de Angelsaksische koningen. De Zon was de aartsvader van de meeste Indische vorstenhuizen. Er zijn ook aartsmoeders; bijv. Julius Caesar stamde in rechte lijn af van Venus. De term aartsvader geeft dus slechts gebrekkig weêr wat de Indiërs onder prajāpati verstaan, doch ik wist geen ander woord er voor.

[3] Aldus de vertaling naar de verbeterde lezing van p. 317. (*Noot van 1917*).

[4] Napāti moet hier eene vervorming wezen van Skr. napāta, dat mij slechts uit Ṛgveda 10, 15, 3 (= Vājasan. Sanh. 19, 56) bekend is; napāta, iets heel anders dan napāt, waarmede het door Prof. R. Roth in 't Petersb. Wdb. verward is, bet. «godenverblijf, 't verblijf der zaligen». In ons formulier staat het als tegenstelling tot mahakāla, «vergankelijkheid», en zou men het kunnen weêrgeven met «de eeuwigheid». Çiwa namelijk is zoowel 't eene, als 't andere.

[5] Met vormen of belichamingen (wak, Skr. mūrti) zijn zeker wel de acht bekende mūrti's van Çiwa bedoeld.

[6] Dit sakala uit sa «met» en kalā «materie, stofdeel» is het tegendeel van niṣkala, immaterieel, monadisch, en niet te verwarren met sakala, «geheel».

bij dag en bij nacht, gij die het leven zijt van alle menschen, ja van alle schepselen en van grassen, planten, struiken, tot de viervoeters, 't vee en de mieren toe; hoort mijn eed en vloek:

««Indien er iemand is die 't bevel overtreedt van Zijne Majesteit den Koning Dharmodaya Mahāçambhu, en van de voorname Ministers Dakṣottama, Bāhuwajra, Pratipakṣasangkṣaya; indien er iemand is die in strijd handelt met eenig privilegie geschonken door Z. Majesteit den Koning, hij zij regent, of minister, of Ridder, of dorper (Waiçya) of gemeene man, en zoo voorts; indien (dan iemand) weêrstreeft hetgeen 't bevel van Z. Majesteit den Koning behelst, laat hem dan ten gevolge daarvan verzinken diep in den Oceaan, en moge hij door krokodillen worden opgesnapt; als hij naar 't veld gaat, worde hij door den donderstraal getroffen [1], worde hij door den rukwind weggeworpen, door den wervelwind weggeslingerd; door goden in de rondte gedraaid, door duivels, kabouters en soortgelijken gepijnigd, door geesten en reuzen in de rondte gedraaid, door tijgers besprongen; naar 't veld gaande treffe hij angels van bamboe aan; als hij een tocht wil ondernemen ontmoete hij amok, stoote hij op blinde randjoes zoodat een lid zijns lichaams verminkt worde, worde hij nu eens noordwaarts, dan weer zuidwaarts getrokken door goede geesten en reuzen, duivels, hellewichten en kinderen der duisternis.»»

Aldus is de eed van hem die met eene waardigheid bekleed is.

(Vers in Sanskrit). Zoolang als zon en maan der gansche wereld zullen lichten, zoolang zal hij de rampzaligheid van telkens sterven en wedergeboren worden deelachtig wezen, en tot de hel Awīci vervallen. [2]

(Prozavertaling in Oudjavaansch): Zoolang als Zon en Maan 't gansche wereldrond verlichten, zoolang is hij de rampzaligheid van telkens sterven en wedergeboren worden deelachtig.

Zoo luidt de eed van hem die met eene waardigheid bekleed is ten aanhoore van 't gansche publiek, van lieden uit den laagsten stand, den middelstand, den hoogsten stand.»

---

[1] De schoone uitdrukking samběrěn ring gělap laat zich niet letterlijk vertolken; men zou het kunnen omschrijven met: «moge een donderbeitel de lucht doorklieven als een roofvogel op zijn prooi toeschiet en hem treffen».

[2] De strophe in Sanskrit is corrupt en laat zich niet in den oorspronkelijken vorm herstellen, omdat het daarin vervatte denkbeeld op meer dan éène wijze kan uitgedrukt worden; de strophe kan geluid hebben:

Yāvac candraçca sūryaçca viçvaloke vidīpitā |
Tāvat saṃsāram āgachet āvīcinarakam vrajet ||

Even goed echter kan er sarvaloke vidīpitā (futur. van vidīpyate) of viçvalokāya (sarvalokasyá, sarvalokāya) dīpitā bedoeld zijn. De verandering in den tweeden regel is minder onzeker, dewijl 't Indisch spraakgebruik een optatief, en de versmaat ⏑ — — — eischt.

Taalkundige aanteekeningen.

Taal en spelling van 't stuk komen geheel overeen met die in de Kawische gedichten. Vooral valt in 't oog de karakteristieke verwaarloozing der Skr. quantiteit in proza en poëzie beide. Er is geen twijfel aan dat de accentuatie in 't Kawi dezelfde was als in 't nieuwere Javaansch, hetgeen trouwens van zelven spreekt aangezien alle Polynesische talen in hoofdzaken denzelfden klemtoon hebben. Let men op spellingen als raja, rāja, rājā (Skr. rājā), die naast elkander in 't zelfde stuk voorkomen; op upāsthā voor upastha; daarentegen ghraṇa voor ghrāṇa; matra voor mātra; sūkṣmā voor sūkṣma, en dgl., dan is het klaar dat men in de voorlaatste en laatste lettergreep eene opene *a*, hoe kort die ook in 't Skr. klonk, in 't Kawi lang uitsprak.

De ai is in inheemsche woorden als kabaih, sakwaih bewaard; daarentegen is de Skr. ai (eigenlijk āi) meestal in *e* overgegaan.[1] Naardien in 't Maleisch in inheemsche woorden, als air, lain, gawai, enz. de oude klank gebleven, doch in Skr. woorden verdwenen is, moet men de uitspraak *e* voor ai in Skr. woorden niet als eigenaardig Javaansch beschouwen; integendeel, die uitspraak moet door Hindus zijn overgebracht. In Inscr. VII, waarvan 't gedeelte den eed bevattende later zal meêgedeeld worden, wordt ook in inheemsche woorden *e* geschreven, als kabeh, enz. Daaruit volgt niet dat men in nog latere stukken nooit ai zou ontmoeten. Immers, overal ziet men 't verschijnsel terug dat klankovergangen zich geleidelijk en niet over een gansch taalgebied te gelijk uitbreiden, en ook mag men veronderstellen dat op Java evenzeer als elders eene oude schrijfwijze in stand werd gehouden lang nadat de uitspraak had opgehouden met de spelling in overeenstemming te zijn.

Verbasteringen van Skr. woorden komen er in alle Oudjavaansche geschriften, in dicht of ondicht voor. Kurūṣa voor karūṣa, of kārūṣa, satasṛngga voor çataçṛngga, gosali[2], en dgl. zijn van denzelfden aard als in de gedichten gapura en gupura voor gopura; kuhira (Bharata-Y. 520) voor guhera; pārccaya voor pratyaya; wūrṣita voor ārocita; wilāça voor vilāsa; raṣa mag de gewone spelling heeten in alle Kawi-stukken. Dat men in 't Oudjavaansch even weinig onderscheid maakte tusschen de drie soorten van sisklank van 't Skr., als in 't nieuwere, is geen wonder, vermits reeds in de oudste Prākrits van oostelijk Indië 't

[1] Aan uitzonderingen ontbreekt het niet; zoo heeft ons stuk er voor air; aan den anderen kant nairiti, enz.

[2] In 't begin derzelfde oorkonde juru gosali, bet. «meester smid»; voor den begripsovergang van kauçalya «bekwaamheid» in dien van «bekwamen man», inzonderheid «smid», vgl. Skr. kriyā in Jav. kriyâ.

onderscheid verloren was gegaan, en de uitspraak van 't Skr. heeft altoos onder den invloed gestaan der volkstalen.

De Kawi-oorkonden hebben, uit welk oogpunt men ze beschouwt, eene waarde die niet licht te hoog kan aangeslagen worden. Als 't glossaar er op, dat thans door den Heer Cohen Stuart bewerkt wordt en zijne voltooiing nadert, verschenen zal wezen, benevens eene transcriptie van de teksten,[1] dan zal, naar men vertrouwen mag, menigeen die thans voor de studie dier stukken terugdeinst, 't zijne willen bijdragen om ze te verklaren. Reeds nu kunnen ze ieder die ze wil raadplegen dit leeren, dat de Javaansche overlevering der Kawi-gedichten van nul en geener waarde is. De oorkonden, die natuurlijk de taal en de schrijfwijze bevatten van den tijd waarin ze opgesteld zijn leggen een onwraakbaar getuigenis af ten gunste der Balineesche en Madureesche overlevering, en tegen de Javaansche. Wat reeds vóór de bekendmaking dier oorkonden op theoretische gronden beweerd was omtrent de verknoeiingen der gedichten door de Javanen van den lateren tijd, is door een rechtstreeksch bewijs bevestigd.

Na deze algemeene opmerkingen zal ik in bijzonderheden mijne vertaling rechtvaardigen, voor zooverre zulks noodig is. Eene herhaling van 't geen ik in mijne aanteekeningen op den 15[den] zang van 't Bharata-Yuddha (in Bijdragen Kon. Inst. 3: VIII (1873) p. 158—187), in mijne Kawi-studiën (1871) of elders behandeld heb, zal ik den lezer besparen, tenzij verder onderzoek mijne zienswijze gewijzigd heeft.

M i n d a h t a k i t a. Deze woorden staan achter ō ṃ op de plaats waar anders s w a s t i staat. Het moet dus even als s w a s t i en 't Latijnsch a v e eene begroeting wezen. In vorm is m i n d a h t a k i t a een 2[de] pers. (enk. of meerv.) van den imperatief, zoodat het aan een Latijnsch a v e t e beantwoordt. Ter uitdrukking van den imperatief, hetzij aorist en passief, of duratief, wordt in 't Kawi zeer dikwijls ta achter 't gezegde gevoegd, inzonderheid als de imperatief een wensch uitdrukt. Zoo bijv. in ons stuk r ĕ n g ö t a = Grieksch *ἀκούσατε*. Zoo lezen we Wiwāha str. 134: t a - ç i l e n g p a ṭ ā r a ṇ a, s a b h ā g y a t a k i t a, b a p a ! d. i. «ga zitten op den eerezetel, wees welkom, zoon lief». In Bhar. Y. 610 spreekt Satyawatī tot hare dueña alvorens zich zelve den doodsteek te geven:

Sugandhikā lot sinawe çinabdan |
Kakangku mantuk ta ri Madrarājya |

D. i.: Zij wenkte daarop Sugandhikā en zeide tot haar: «mijne oudere zuster, keer terug naar 't rijk Madra». Dezelfde imperatief m a n t u k t a komt ook

[1] De transcriptie verscheen te Leiden in 1875, te zamen met de facsimile's. Het glossaar is, door den spoedig daarna gevolgden dood van Cohen Stuart, nimmer verschenen. (*Noot van 1917*).

in Inscr. II, bijna aan 't einde, voor, doch als 3de pers. De zinsnede luidt: i sampun-nyan mangkāna, mantuk ta sang pārasamya mare gṛhanya sowang-sowang; d.i. «na afloop daarvan, laat de vergaderde menigte, ieder weder naar zijn eigen huis, gaan». Zoo weinig bezwaar de grammatische verklaring van mindah ta kita aanbiedt, zoo moeielijk is het den juisten zin van mindah op te sporen, al is de bedoeling in 't algemeen duidelijk genoeg. Indah is o. a. «behagen»; endah «behagende» en «behagelijk»; mindah, als toestandswoord, zou dus kunnen beteekenen «zich behagelijk gevoelende». Ik wist daarvoor in een groet geen beter term dan «heil!».

Kamung is een vocatiefvorm van kamu, gelijk kong van ko of kon; enz. Vgl. aanteek. op str. 249 van Bhar. Y. Hoewel kamu eigenlijk meervoud is, wordt het ook jegens een enkelen persoon gebezigd even als 't Hoogduitsche ihr, wanneer men niet bijzonder beleefd wil wezen; zoo bijv. in B. Y. 279 waar Kṛpa het in zijn toorn tegen Karṇa zegt. Vermoedelijk hebben omtrent de toepassing van kamu dezelfde regelen gegolden als in 't Tobasch; zie V. d. Tuuk, Tob. Spr., II (1867), bl. 224. Ook komt het gebruik van kita als beleefd voornaamwoord des 2den persoons in 't Oudjavaansch met dat in 't Bataksch overeen; als voorvoegsel van 't passief dient ook, zoowel in 't Kawi als in 't Tobasch, ta. Als achtervoegsel van 't beleefde voornaamwoord des 2den pers. dient ta en na een klinker nta. Maar ditzelfde ta, nta is evenzeer een der achtervoegsels van den 1sten persoon; bijv. anak-ta in 't B. Y. 689 beteekent «mijne (eig. onze) kinderen!»; kaka-nta «mijn minnaar!» 540, 534, 544. Dit zonderlinge verschijnsel vindt zijne gedeeltelijke verklaring in de omstandigheid dat kita, waarvan ta, nta de aangehechte vorm is, oorspronkelijk de eerste persoon meervoud inclusief was; vgl. Tob. Spr. 223. Het Maleische nda in kakanda, baginda, enz. is stellig = nta, zoodat baginda beteekent «onze (of: mijn) heer»; ayanda «onze vader».

Satasrĕngga, enz. Over deze bergnamen zie hierachter, p. 307.

Sahananta. Ta, in sterken vorm: tang, is na woorden van hoeveelheid zeer gewoon om hetzelfde uit te drukken als onze partitieve genitief. Bijv. anyat tang, len tang, lawan tang, waneh tang, muwah tang «een ander deel van hen», d. i. naar ons spraakgebruik «anderen»; zie Wiwāha 240; BY. 24; 25; 53; 49; e. e. Dudū tang «anderen» BY. 23; aneka tang «verscheidene onder hen» 376; sĕk tang bhūta «eene menigte dier booze wezens» 668. Kabeh ta musuh z. v. a. «al de vijanden» 445. Zoo ook in ons stuk sakwaih ta bhaṭāra. Dewijl ta ook aanhechtsel van den 2den pers. is, en sahana, zoover ik weet, niet met sahanan afwisselt, moet men in ons stuk sahana + nta scheiden, en

dus ook ta achter sakwaih als 2den pers. opvatten, maar altoos in den zin van een partitieven genitief.

Raditya, voor rāditya. Rā is tot ra verkort doordat op de volgende lettergreep de klemtoon valt. Zoo ook is Jav. rĕmbulan ontstaan uit ra + mbulan.[1] De nasale voorslag in mbulan = bulan, wulan is echt Polynesisch. In 't Fidjisch bestaat er zelfs geen op zich zelf staande b; het kent alleen mb. Ook de Javaan schrijft vaak, om niet te zeggen gewoonlijk, bĕktå, enz. als hij mbĕktå wil uitdrukken, alsof het van zelven spreekt dat *b* met nasalen voorslag uitgesproken moet worden. Met eenige andere letters is het eveneens gesteld. Eene enkele *d* bestaat er in 't Fidjisch evenmin; het bezit alleen nd. Hiermede vergelijke men 't Oudjav. ndan = Mal. dan; ndak = Jav. dak.

Mangmang, dat ik met «eed en vloek» vertaald heb, is een synoniem van 't Skr. çapatha. Soms worden de beide synoniemen met elkaar samengekoppeld, gelijk in het oud en nieuw Javaansch zoo dikwijls geschiedt, bijv. in wĕlasasih, sukabungah, e. dgl.[2] Zoo lezen we een paar regels vóór den aanhef van 't formulier deze woorden: manibākna çapathamangmang irikang wwang asing maharĕp manglburānugraha çrī-Mahārāja, d. i. «late men een duren vloek vallen op een iegelijk die de privilegies door Z. Maj. den Koning geschonken wil te niet doen». Mangmang is een tweelingvorm van 't Jav. en Kawi bangbang, ĕbang. Op gelijke wijze staat Jav. mor (di mor) naast wor; Kawi en Jav. amuk (pangamuk) naast Kawi wuk of wūk «verwoede aanval» (bijv. B. Y. 265; 290; 312); ditzelfde wuk herkent men in 't Mal. mabuk «dronken», zoodat in muk en wuk de algemeene zin van «razend, dol zijn» ligt opgesloten. Afwisseling tusschen *m* en *w* vindt men ook in gevallen waar van verwarring tusschen actief en passief, duratief en aorist, geen sprake kan wezen; bijv. Jav. maliwis «wilde eend» heet in 't Kawi waliwis; zie Bhoma-kāwya (1852), bl. 87, r. 4 v. o. De algemeene zin van mangmang en bangbang zal wel wezen «luid roepen», waaruit zich die van «dreigen» en van «zweren» ontwikkeld heeft. Ook ons *zweren* is oorspronkelijk niets anders; vgl. Skr. svara, klank, Engelsch *answer*, en al wat daarmeê samenhangt.

Ngulun is een beleefd voornaamwoord van den 1sten pers., en van gelijke beteekenis als 't ook in 't Kawi voorkomende kawula. Het beantwoordt aan 't Skr. ayañ janah, en ons «mijn persoon»; vergelijkt men het met ngwang «mijn (ons) persoon», beleefd voor «ik, wij», dan wordt het waarschijnlijk dat ng een voornaamwoord, of liever lidwoord, is, dat

[1] Over de beteekenis van ra vgl. mijne Kawi-Studiën (1871), bl. 27.
[2] Vgl. T. Roorda, Jav. Spr. (1855), § 286.

wang voor wwang staat, en hulun dienaar, man van iemands gevolg, beteekent. Inderdaad beteekent pahulunan een kind des huizes, lid der familie; Nakula wordt zoo genoemd ten opzichte van Çalya in B. Y. 510. Ahulun, eig. «dienaren, gevolg hebbende» bet. Heer, Vorst; sang ahulun, de Heer, Mijnheer; Wiwāha 186; B. Y. 405; 517; de Vorst (581). Als voornaamwoord luidt het woord niet hulun, gelijk in Roorda's Jav. Wdb. i. v. wordt opgegeven, maar nghulun; zie hier enkele bewijsplaatsen; in B. Y. 471: ngūnin nghulun tĕkatumut lalu bhagna denta; 494: ndān amriha nghulun atoha hurip-ku kĕdwā; 495: tan rowangĕn nghulun amātyana yeng raṇāngga; e. a. Het foutieve hulun der woordenboeken berust op verkeerde scheiding van *i*, ni nghulun «van, in, aan mij (ons)».

Aparĕ. In de gedichten is de gewone vorm aparö, maparö, met langen Pĕpĕt; de Javaansche is parĕk (paḍĕk). Trouwens ook 't Kawi heeft parĕk; o. a. in deze zelfde inscriptie lezen we: bwat hajyan adoh aparĕk.

Dharmmodaya Mahāsambhū. Deze namen, of liever bijnamen des Konings, verschillen van die we in den aanhef lezen. De oorkonde is namelijk uitgevaardigd van wege «Çrī-Mahārāja Çrī-lokapāla, Harīwangçotunggadewa nāma rājābhiṣeka», d. i. Z. Maj. den doorluchtigen regent, uit het Zonnegeslacht, met name Uttunggadeva, gewijd (d. i. gekroond) [1] vorst. Mahāçambhu is een der namen van Çīwa; nu worden ook zekere ingewijden in de mystieke secten onder de Çiwaieten met den titel van çiwa, maheçwara, enz. bestempeld. De Javaansche Koning kan een aanhanger van een dier mystieke scholen geweest zijn, doch even goed is het mogelijk dat hij naar later Indisch gebruik onder zijne namen dien der sectegodheid telde. In allen gevalle blijkt uit zijn naam Mahāçambhu dat hij een Çiwaiet was. [2]

Dakṣottama, Bahubajra en Pratipakṣasangçaya [3] zijn de namen, en wel de officieele of publieke namen, van de drie hoofdministers, die de acte mede uitvaardigen of zooals onze term luidt «contrasigneeren». Een der namen verschilt van dien we aantreffen op pl. 3, a der oorkonde. Daar toch staat:

---

[1] Abhiṣeka is in 't Skr. uitsluitend substantief; in 't Kawi dient het tevens voor Skr. abhiṣikta. Niets gewoner in 't Kawi dan dat Skr. substantieven als adjectief gebezigd worden, bijv. krodha is niet enkel «toorn», gelijk in 't Skr., maar ook «toornig», Skr. kruddha; Skr. harṣa is «blijdschap», maar in 't Kawi zoowel «blijdschap», als «verblijd», Skr. hṛṣṭa; Skr. çakti, «macht», maar Kw. ook «machtig».

[2] Van welke secte dan ook; er zijn een tal van Çiwaietische secten, deels mystiek en asketisch, deels niet.

[3] De drie namen dezer ministers vormen, naar later gebleken is, de bestanddeelen van den éénen authentieken koningsnaam: Dakṣottamabāhubajrapratipakṣakṣaya. (*Noot van 1917*).

Mangkana diwaça-nira Çrī-lokapala Hariwangçotunggadewa, dinulur de rakryan mahāmantri katriṇi, rakryan mantri hīṇo, Dakṣotama, rakryan mantri halu, Pratipakṣasangçāya, rakryan mantri sirikan, Mahāmāhino.

D. i. «zoo is de datum (d. i. acte) van Z. Maj. den landsheer, den Zonnetelg, Uttunggadewa, bijgestaan door de drie prinsen en hoofdministers: prins minister van?, Dakṣottama; prins minister van oorlog (?), Pratipakṣasangkṣaya; prins minister van?, Mahāmāhino». Deze laatste moet dus anderszins bekend gestaan hebben als Bāhubajra. Terloops zij hier opgemerkt dat de Indiërs, althans der hoogere standen, meer dan één naam dragen. Vorsten en hooge ambtenaren voeren daarenboven nog bijnamen. Meestal zijn de laatste in de geschiedenis bewaard gebleven; eene heillooze verwarring is hiervan 't gevolg geweest, en geen mensch vermag thans met zekerheid te zeggen hoe de groote Wikramāditya heette. Van Koning Açoka den Buddhist kent de nawereld wel drie bijnamen en den geslachtsnaam daarenboven, maar de eigennaam of «alledaagsche» naam, is verloren. De Hindusche gewoonte om vorsten naar den bijnaam te noemen, heeft zelfs onder de Muzelmansche Groote Mogols stand gehouden; hoe weinigen zijn er die ooit den eigenlijken naam van Akbar of Aurengzeb gehoord hebben? Wat in Indië gebruikelijk was, gold stellig ook bij de Hindusche Javanen. Dakṣottama, Bāhuvajra, en dergelijke officieele namen vindt men in andere oorkonden van lateren tijd terug.

G r a m a; of de term juist is weêrgegeven met «dorper», laat zich vooralsnog moeielijk beslissen. Te oordeelen naar de beteekenis die g r a m i in 't Jav. heeft, zal men misschien «koopman» waarschijnlijker achten. Hoe het zij, kennelijk is in den tekst de Waiçya-stand bedoeld, en nademaal Waiçya's zoowel landbouwers als kooplieden zijn, is het voor 't verstaan van deze plaats van weinig belang hoe men g r a m a opvatte. 't Grondwoord is natuurlijk Skr. g r ā m a, doch dit heet zoowel «dorp» als «maatschappij, vennootschap».

J ĕ w a h is kennelijk een bijvorm van j ĕ m a h, dat zoowel in 't Kawi als in 't Maleisch voorkomt. J ĕ w a h = j ĕ m a h is «gevolg», en bijwoordelijk «ten gevolge». Vergelijkt men deze woorden met het gelijkbeduidende t ĕ m a h, dat ook Jav. is, dan ziet men dat j ĕ en t ĕ verouderde prefixen zijn. Voorts levert m a h = w a h wederom een voorbeeld voor de afwisseling tusschen *m* en *w*, waarvan zoo even reeds sprake was. Van w a h is o. a. nog afgeleid Kawi a w w a h (uit w w a h), Jav. w o h, Mal. b u w a h (uit b w a h, en dit uit w w a h).

K a r ĕ m a k ĕ n a-n y a, van a n g a r ĕ m a k ĕ n, m a n g a r ĕ m a k ĕ n = Jav. n g ĕ l ĕ m m a k ĕ n. In vorm is het een verzoek of eisch overeenkomende met zulke Jav. uitdrukkingen als t a k-d ĕ l ĕ n g e, «laat mij (of: laat ik) eens

zien». Het onderscheid is dat het conjunctief-suffix in 't Jav. in een dergelijk geval wordt weggelaten, doch in 't Kawi niet.

Lĕbokĕna = lĕbwakĕna, conjunctief passief van 't causatieve manglĕbwakĕn. De verhouding van lĕbokĕn tot lĕbwakĕn is dezelfde als van lor, Noord, tot lwar; in onze inscriptie wordt nu eens lor, dan weer lwar geschreven, een bewijs, dunkt mij, dat reeds toen ter tijde begonnen was wat in 't nieuw Jav. regel is geworden, nl. overgang van wa in *o*. Lĕbokĕna letterlijk in 't Skr. vertaald, ware praveçyeta of praveçyatām, maar noch in 't Sanskr., noch in onze taal zou men 't gansche woord in verbinding met karĕmakĕnanya anders uitdrukken dan door madhye of antar, en door 't Nederl. voorzetsel *in*. In 't algemeen, in de Arische talen worden de wijzigingen of richtingen eener handeling aangeduid door voorvoegsels, als *ingaan*, *opgaan*, *overgaan*, enz., of door eigenlijke voorzetsels, enz. In de Polynesische talen worden twee handeling aanduidende woorden naast elkander geplaatst; en zoodoende 't eene door 't andere nader bepaald; instede van subordinatie, verkiezen ze coördinatie. Is nu een der gecoördineerde woorden met een modaal suffix voorzien, dan ontvangt ook 't andere er een. Bijv. B. Y. 8: kinon lumakwa ḍatĕngeng (d. i. ḍatĕnga + ing) Kurupati, hetgeen in onze taal eenvoudig is: «werd verzocht om zich te begeven naar den Kuru-vorst». B. Y. 182: cakrabyūha ngaranya nora wĕnangā rusuka ri taya Bhīma-Phalguṇa, d. i. «de radslagorde genaamd, welke onmogelijk in wanorde zou kunnen gebracht worden, zoo Bhīma en Arjuna er niet waren».

Sang hyang dalĕm er, eig. «de god van 't diep der wateren», anders gezegd Waruṇa, Neptunus, Okeanos. De persoonsverbeelding gaat wederom over in de materieele beteekenis. De uitdrukking staat gelijk met ons Oceaan, als wij dit schrijven met eene hoofdletter.

Sanghapĕn. De parallelplaats in 't eedformulier van Inscr. VII heeft: ri wwai sahutĕn dening wuhaya (zie p. 309). Daardoor wordt de beteekenis vastgesteld; vgl. Jav. cangap en angap.

Utalakĕna, van utal = Jav. untal, in kontal.

Alisyus. Evenzoo gespeld B. Y. 584, doch halisyus 452, als ook Wiwāha 223. Over 't algemeen weifelde reeds de oude uitspraak tusschen ha, hi enz. aan 't begin der woorden, zoodat als beginletter de *h* zeer zacht moet geklonken hebben.

Dĕmakĕn. Angdĕmak, mangdĕmak is «aanvallen, er op inloopen, er op losgaan, *to assail*, bespringen»; bijv. mangdĕmak ring gadāstra B. Y. 561; Bhoma-Kāwya bl. 28, r. 2 v. o.; van olifanten gezegd B. Y. 417; zoo ook in 't causatief: mangdĕmakakĕn gajah-ira ri

turangga Phalguṇa B. Y. 176. Mangdĕmak bet. «aangrijpen» in Wiwāha 261: hetu-nyān tĕka mangdĕmak kadi ta sanghārāgni; ook wel «in bezit nemen, aanvaarden».

Yan para komt op hetzelfde neêr als yan apara (of yan mara), doch terwijl 't laatste letterlijk is: «wanneer hij gaat», laat het eerste zich nagenoeg weêrgeven met «op reis» of «gaande». Zoo ook heet het in 't andere formulier yan hawan, dat feitelijk op 't zelfde neêrkomt als yan ahawan of yan mahawan, «wanneer hij op weg is, een tocht doet». Met dit al maakt het taalgebruik geen onderscheid tusschen mara en yanpara; dientengevolge doet yan vóór een stamwoord gevoegd denzelfden dienst als de verandering van den beginmedeklinker des stamwoords in de overeenkomstige nasaal. Derhalve, er is geen onderscheid van beteekenis tusschen mijil en yanwijil. Om deze bewering te staven, zal ik eenige ondubbelzinnige voorbeelden aanhalen. In Bhoma-k. bl. 15, r. 8 staat:

sāmpun mangkana çīghra yanwijil i heng sira katĕmu tikang balādhika.

Dat de dichter hier çīghra mijil zou geschreven hebben, hadde hij het om de versmaat niet gelaten, ziet men licht. Als eene uitbreiding van die constructie beschouw ik de vervanging van 't voorvoegsel ma = a door yanpa. Hiervan leveren de gedichten een aantal voorbeelden; o. a. Bhoma-k. r. 9 v. o.

līlā yanpahawan gajādhipa tĕlas mabhūṣaṇa sira

«Behagelijk bereed hij een baas van een olifant enz.». Het is duidelijk dat yanpahawan niet in 't minste of geringste verschilt van mahawan, awahan. Evenzoo is yanpatanghi, «rees op», bl. 61, r. 2, volmaakt hetzelfde als matanghi, atanghi; de regel is duidelijk:

söng sang hyang Rawi karaṇa-nya yanpatanghi.

Zie verder bl. 105, r. 2 v. o., waar yanpalaywan = malaywan; 135, 16, yanpangungsir = mangungsir; 101, 8, yanpanahanahā = manahanahā; enz. Uit den Wiwāha, die eene menigte voorbeelden van deze constructie bevat, zal ik ook er slechts enkele aanhalen, o. a. hetzelfde yanpara = mara, dat we ook in ons formulier vinden; in str. 230 lezen we: māti ngmong yanparāngdon gṛha, wuhaya pĕjah yanpareng wyāghradeça.

Yanwijil = mijil in str. 306:

hana yanwijil sumĕlang ahyas ajajar atitih-titih pupū.

Manĕmwakĕn; klaarblijkelijk in den zin van Jav. anĕmoni.

Sungga-wĕlah. Deze term is mij elders niet voorgekomen, doch er is geen twijfel aan, of 't Oudjavaansche woord had denzelfden zin als 't Maleische sungga (= suda), Bat. soega. Het iets verder voorkomende ruyung heb ik slechts bij gissing vertaald. [1]

[1] 't Jav. ruyung of luyung, «hout van den arenpalm», past niet, tenzij de ruyung's in ons stuk zoo genoemd werden omdat ze van arenhout gemaakt waren.

Makalambi-aji, eene constructie gelijk makĕmul-putih (akĕmul-putih), en dgl., laat zich vergelijken met ons *zwartgerokt*, *witgedast*, *zwartgesluierd*, enz., waarin *ge* den zin van «(voorzien) met» bewaard heeft. Dit *ge* nu heet in 't Kawi ma en *a*, in 't Jav. ha (*a*). Daar de Javaansche spraakkunsten over dezen gewichtigen woordvorm zwijgen, maak ik den lezer opmerkzaam op eenige voorbeelden uit den Damar Wulan (ed. 1863, V. B. G. XXX), bl. 32: hakulambi-sutra; en hasoṇḍerpoleng-habang; 27: hakopyah-hirĕng, en adodotkumitir. Vgl. Kawi-Stud. bl. 31, vg.

Lawasang stelt lawas sang voor. In de spelling der oorkonde wordt zeer dikwijls de dubbele medeklinker door den enkelen uitgedrukt; zoo aan 't slot tlasinurat voor tlas sinurat; op eene andere plaats nimita voor nimitta; Dakṣotama voor Dakṣottama; enz.

Amukti, mukti is duratief-actief van Skr. bhukti, reeds toen ter tijd door de Javanen als bukti uitgesproken. Dat de geaspireerde letters in Skr. woorden in de spelling eeuwen lang bewaard bleven, doch niet als zoodanig uitgesproken werden, kan men reeds uit onze oorkonde leeren. Immers we zien daarin vlak bij elkaar nu eens sapātha (Skr. çapatha), dan weêr sapata. In 't Bhar. Y. treft men op gelijke wijze door elkander bukti en bhukti aan; bijv. 619: suka sök bhinukti «genoegens veel gesmaakt», 625: mĕne ko bhukti ning asu «straks wordt gij den honden ten voedsel», doch 444: bukti ning mṛtyujihwā «kost voor de tong des Doods». De duratieve vorm is natuurlijk amukti, mukti en mamukti, de vruchten plukken, smaken, genieten, deelachtig worden; bijv. 503: amukti pāpa «de vruchten plukken zijner booze daden», 659: mamukti viṣaya «zinnelijke genoegens smaken».

Pinarĕngökĕn is een vorm die in beteekenis overeenkomt met het partic. praes. pass. en gerundief der Arische talen; tinon is, in 't Skr. vertaald, dṛçyamāna en dṛçya; ginawe «te gebruiken, dienstig», enz. Behalve 't aanhechtsel akĕn bezit het Kawi, gelijk de Nieuw-jav. dichttaal, ook kĕn; uit rĕngö + akĕn wordt in 't Kawi rĕngwakĕn; rĕngö + kĕn daarentegen blijft rĕngökĕn. Parĕngö is een secundaire stam, uit pa en rĕngö, Jav. rungu. Rĕngö, rungu is «'t gehoord worden, *auditus*», en «gehoor», bijv. in tan-wawa-rĕngö «er niets van bespeurende» eig. «zonder besef of gehoor», B. Y. 170. Parĕngö is dus «wat in 't gehoor valt, wat gehoord wordt» (Aorist), gelijk patut is «dat wat voegt, past, voegzaam»; pakon «wat bevolen wordt, opgedragen last».

Kaniṣṭa; Skr. kaniṣṭha. Hieruit is Jav. nisṭa ontstaan, en niet uit niṣṭa, zooals in 't Jav. Wdb. i. v. nisṭa wordt opgeven. Dat ka in 't Jav. meermalen weggevallen is, omdat men het met het prefix ka verwarde, is herhaalde malen door v. d. Tuuk en anderen aangetoond.

Oudjavaansche bergnamen.

Onder de bergnamen die in 't bovenbehandelde stuk voorkomen zijn er slechts enkele die ik op onze kaarten heb kunnen terugvinden. Het is van belang, pogingen te doen ten einde de ligging dier bergen op te sporen omdat ze vermoedelijk alle in 't gebied lagen van 't rijk, welks vorst de acte uitvaardigde. Het stuk is opgesteld te Majapahit: parisamapta tlasinurat ring Majhapahit[1]. In de hoop dat anderen, beter bekend met de plaatselijke gesteldheid van Java dan schrijver dezes, 't ontbrekende zullen aanvullen, zal ik opgeven welke bergen ik heb kunnen terugvinden.

Satasrĕngga. Dit woord is in 't Javaansch verder verbasterd tot satårĕnggå (zie sapta-rĕngga in Jav. Wdb.); er zal dus bedoeld wezen de Soetorĕnggo in 't Japara-gebergte.

Marapwi = marapuy, Jav. Mĕrapi. Welke der twee vulkanen, de oostelijke of de westelijke gemeend is, blijkt niet. Veronderstellen we Mĕrapi, Z. van den Mĕrbabu.

Sumbi, thans Sumbing, en Susuṇḍara, thans Sĕndoro, beide niet ver van elkander.

Walambangan, Jav. Balambangan. Ofschoon de sprong van den Sĕndoro tot het uiterste Oosten van Java groot is, schijnt er geen reden te bestaan om dit Walambangan niet gelijk te stellen met het bergland van 't schiereiland Balambangan.

Mĕḍang, natuurlijk Jav. Mĕḍang of Mĕṇḍang, maar welk?

Tawihang, Jav. Taweng; vermoedelijk de heuvel van dien naam in de residentie Pekalongan.

Pangawan houd ik niet voor den naam van een berg, maar voor 't Jav. bangawan. Ook onder de voorgaande namen zijn er ettelijke, waarvan men niet met zekerheid kan zeggen dat bergen bedoeld zijn. De redenen waarom juist deze bergen of plaatsen zoo heilig geacht worden en andere niet, zijn ons verborgen. Eene volledige lijst hebben we zeker niet in de opsomming te zoeken; integendeel, het moeten plaatsen geweest zijn, wier beschermgeesten eene bijzondere vereering genoten. De heiligheid van bepaalde oorden hangt van min of meer toevallige omstandigheden af die wij niet meer kunnen opsporen.

---

[1] De naam dezer residentie wordt niet alleen in ons stuk met jh gespeld; uit een brief van Dr. v. d. Tuuk leer ik dat jh in dit woord, de gewone spelling was. Hoe de jh in hedendaagsch Javaansch (Madureesch) schrift er uitziet, kan men leeren uit Bharata-Y. 160, in 't woord jhaṭiti. — (Zie ook hierboven p. 289. *Toevoeging van 1917*).

II (1874).

Gelijk reeds in het vorige deel dezer Bijdragen gezegd is, komt het Balineesche formulier door den heer v. B. Waanders meêgedeeld bijna woordelijk overeen met de redactie in Inscr. VII der Bataviasche verzameling.[1] Ik zal hier beide teksten laten volgen, naast elkander geplaatst, opdat men zich met een oogwenk van de oorspronkelijke identiteit der beide stukken overtuigen kunne. Stilzwijgend zal ik de verkeerde woordscheiding in den tekst door v. B. W. meêgedeeld veranderen en tevens de spelling hier en daar in overeenstemming brengen met de gewone in Oudjavaansche stukken, en met de door mij gevolgde transcriptie.

KAWI-OORKONDE VII (GRĕSIK).

ndāh nāhan ling-nya ||

Oṃ mindah ta kita kamung hyang HaricandanaAgastya mahārṣi, pūrwwadakṣiṇapaççimottara urddhādah, rawi çaçī kṣity āpas tejo bāyw ākāça dharmmāhoratra sandhyātraya, yakṣa rakṣasa piçāca, preta sura garuḍa gandharwwa kinara mahoraga, Yama Baruṇa Kuwera Bāçawa, putra dewatā, pañca Kuçika Gargga Metrī Kuruṣya Pātañjala, Nandiçwara mahākāla, ṣaḍwināya nāgarāja, Durggadewi caturaçra, anak ta hyang kālamṛtyu, bhūtagaṇa, sahananta rumakṣa bhūmimaṇḍala, kita sakala sākṣī, wruh ring ahala lāwan ahayu, kita tumon ing adoh apaṛ ring rahineng kuḷm, kita manarīra umasuk ing sarwwabhūta, at ṛngyökĕn [l. ṛngökĕn] teka sapathasamaya, pamangmang mami ri kita kamung hyang kabeh, ikeng sapāthasamaya sumpah sinrahakin [l. sinrahakĕn] inghulun iri kita, yāwat ikang wwang kabeh magöng aḍmit salwiranya yadyapin caturaçramī, brahmācarī, gṛhastha, wanaprāstha, bhikṣuka, awaca [l. athaca] caturwarṇṇa, brāhmāṇa, kṣatriya,

REDACTIE OP BALI GEVOLGD.

Ong indah-ta kamu hyang Haricandana Agasti maharṣi, pūrwwadakṣiṇapaççimottara madhya urddham adhah, rawi çaçī pṛthiwy āpah tejah bāyw ākāça dharmmāhoratra sandhyātraya, yakṣa rakṣasa piçāca preta garuḍa gandharwwa kinnara mahoraga, Yama Baruṇa Kuwera warsasarwa [l. Wāsawa] putra dewatā, pañca Kuçika . . . .
. . . . Nandiçwara mahākāla ṣaddinanda (?) nāgarāja Durggadewi caturaçra, anak ta hyang kāla-mṛtyu, sakweh bhūtagaṇa, kita prasiddha rumakṣa prajāmaṇḍala, kita sakala sākṣībhūta, tumon adoh apaṛk ring rahineng kuḷm, kita humilu (?) manarīra umasuk ing sarwwabhūta, ad ṛngĕn-ta sapathasamaya pamangmang mami ri kita kamung hyang kabeh, ...
. . . .
. . . .
yāwat ika wwang agĕng aḍmit sawakanya (l. sawarṇṇanya?) yadyan caturwarṇṇa, brāhmāṇa, kṣatriya, weçya, çūdra, athawā caturaçrami,

[1] Ook van deze oorkonde is de echtheid niet onverdacht. Zie Krom in Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913), p. 588—591. (*Noot van 1917*).

waiçya, çūdra, mwang apinghay akurug anakthāni, makādi sang prabhu mantry anāgata, yāwat umulahulah anugraha pāduka Çrīmahārāja, irikanang wargga-haji i Warahu, mne hlöm, tka ri dlāha-ning dlāha, tasmāt kabwat karmmaknanya, parikālanĕnta ya wehĕn sangçāra, tanwurunga patyana-nta kamung hyang, dāyankat (?) patiya, yan aparaparan umaliwat-ing tgal, sahutĕn dening ulāmandhi, ring alas dmakĕn dening wyāghra, manglangkahana mingmang sarīkĕn dening banaspatī, moghakneng wil-antih, ri wwai sahutĕn dening wuhaya, mumul, tuwiran, mahāgīla, timinggila, yan hawan ewöh sumĕngka kapagate luñcip ning paras, tumurun kaduhunga kajungkĕla, pĕpĕsa, ṛmpwa, ring ratā, kasopa, wulanguna, halingĕngĕna, yan hudan, sāmbĕrṛn dening glap, yan angher ing umah, katibana bajrāgni glap tanpahudan, liputĕn gĕsĕngana de sang hyang agni, wehĕn

. . . .

brahmacari, gṛhastha, (wānaprastha), bhikṣuka, mwang (a)pinghay awaju wahutarama (?), makādi sang prabhu mantry anagata, yāwat tumulakhulah ri kaswatantran sang hyang adhigamaçāsanaçāstrasārod-dhṛta, kapangku denira paracarya sewapakṣa kabeh, mwang tang angruddha mungkal mungkil amĕrik sirṇṇakna, mne hlĕm katkan ring dlāha ning dlāhan, salwir ning manghilangakna kaswatantran sang bujangga sewapakṣa kabeh mamangku sang hyang adhigamaçāsana jwah tasmāt kabwat karmanya (?), patyana-nta, dayantan patiyanya, yapwan haliwat ring tgal, patukĕn ing ula bisa; yapwan para ring alas manglangkahana mingmang, ulanguna tanwring rat-nya, dmakĕn ing mong; wastusakna (?) ring watu, ring kayu-kayu; yapwan para ring we, bubuhĕn (?) ing wuhaya, sanghapĕn ing mīna rodra, hmun (?) dening timinggila, mahāgila, sahutĕn ing ulalampe; yapwan turun maguta luñcit ning paras, manibeng jurang ajro, kahalu tikĕl rĕmpwa; yapwan haliwat ring kāla ning hudan sambĕrṛn dening glap, katibana bajrāgni, [tanpanoliha ring wuntat, taruring (l. tarwring) pangadĕganya, tampyal ri kiwa muwah iri tĕngĕn, rĕmĕk kapāla-nya, bubak ḍaḍa-nya, wtuhakĕn dalĕmanya, inum roh-nya, cucup utĕk-nya, pangan dagingnya, pĕpĕdakĕn wkas ning pranantikanya, waweng mahārorawa] wehĕn amuktyang sangsāra, phala-nyan umulahakĕn prawṛtti kawulatan de sang hyang triyodaça [l. tridaça] sākṣī.

Het zal wel overbodig zijn de punten van overeenkomst tusschen de twee medegedeelde redacties aan te wijzen, daar ze bij onderlinge vergelijking in 't oog springen. Wat de afwijkingen betreft, zal ik in de aanteekeningen op eenige er van terugkomen. Een doorloopende vertaling zal ik alleen van de oude redactie beproeven.

VERTALING.

«En zóó zijn de woorden:

«Oṃ! heil u! o gij, groote zieners Haricandana [1] en Canopus [2]; (godheden van) 't Oosten, Zuiden, Westen, Noorden, Zenith en Nadir; Zon en Maan; Aarde, Water, Vuur, Lucht, Aether; vaste Wereldorde, Dag en Nacht, Morgen, Middag en Avond; Alven, Reuzen, Duivels, Spoken; Goden [3], Zonarend, Gandharwa's, Dwergen, Draken; Yama, Waruṇa, Kubera, Wāsawa; gij vijf [4] godentelgen: Kuçika, Garga, Maitri, Karūṣa en Patañjala; gij Nandīçwarā (Çiwa), god der vernieling; Gaṇapati, heer der olifanten; godin Durgā; gij Caturaçra (genoemde sterren), kinderen van den Doodengod; gij scharen van wezens; alle die 't aardrond behoedt; gij alle zijt getuigen, gij die 't kwade en 't goede merkt, die ziet wat nabij en wat veraf is, bij dag en bij nacht; gij die alle wezens levenwekkend bezielt, o hoort dezen plechtigen eed welken ik u zweer, o gij goden alle, dezen plechtigen eed en vloek dien ik in uwe handen afleg: alwie [5] onder de lieden, aanzienlijken of geringen, alle zonder onderscheid, hetzij iemand der vier geestelijke orden: studeerende Brahmanen, getrouwde Brahmanen, kluizenaars, bedelmonniken, dan wel een gewoon medelid van eene der vier kasten: Brahmanen, Kṣatriya's, Vaiçya's, Çūdra's, en een prins, werkbaar persoon(?) of fatsoenlijk man, te beginnen met de vorsten en ministers die er in de toekomst zullen wezen; al wie (dan) zal willen roeren aan de privilegies van Z. Maj. den Koning jegens de klasse van waardigheidbekleeders te Warahu, nu en later, tot in lengte van dagen, zoo zij 't gevolg er van dat hij in 't water gedompeld worde [6], hij worde door u vervolgd, of worde de ramp-

[1] Haricandana moet de symbolische verpersoonlijking, anders gezegd: de beschermgeest, der eeden wezen, want haricandana en diwya zijn synonieme woorden. Daar diwya o. a. godsgericht en eed beteekende, mocht men het door zijn synoniem vervangen. Tot nog toe heb ik geen van beide termen in 't Skr. op eene symbolische persoonsverbeelding toegepast gevonden.

[2] Verg. hiervóór p. 295, met noot 2. (*Noot van 1917*).

[3] Misschien pretāsura, d. i. «spoken en geesten der duisternis» te lezen. In de op Bali gevolgde redactie ontbreekt het geheele woord.

[4] Het scheiteeken achter dewatā behoorde achter 't volgende woord pañca te staan.

[5] Eigenlijk staat er: «zoovelen als er onder de lieden».

[6] Vgl. het omtrent karĕmakĕna-nya opgemerkte in 't eerste stuk; op zich zelf zou 't woord kunnen beteekenen: «laat hem aan de waterproef onderworpen worden».

zaligheid des bestaans deelachtig; moge hij onvermijdelijk door u gedood worden, o gij goden! moge (zijn) dood ....; wanneer hij een veld voorbij trekt, moge hij door een giftige slang gesnapt worden; in 't woud worde hij door een tijger besprongen, misse hij 't rechte spoor, worde hij door kabouters gekweld, door boschduivels verbijsterd; in 't water worde hij opgesnapt door een krokodil, —, —, haai, walvisch; op weg zijnde ondervinde hij hindernissen, bij 't klimmen stoote hij op de spitse punten der rotsen, bij 't dalen bezeere hij zich met het hoofd voorovervallende, worde hij gekneusd, verpletterd; op vlakken grond, moge hij spijt(?) gevoelen, verbijsterd en versuft staan; wanneer het regent, worde hij door den donderstraal getroffen: wanneer hij in huis verwijlt, worde hij door een bliksemflits geraakt zonder dat het regent; worde hij door 't vuur bedekt dat hij verzenge; laat (hem de rampzaligheid van 't wereldsch bestaan smaken als vrucht er van dat hij roert aan eene handeling welke door de driemaal tien goden als getuigen aanschouwd (d. i. bijgewoond) is geworden)».

Taalkundige aanteekeningen.

Voor zooverre de aanhef van dit stuk overeenkomt met dien van 't oudere, behoeft er niets over gezegd te worden. Ook acht ik het overbodig de aandacht te vestigen op de menigvuldige verbasteringen der Skr. woorden welke we hier aantreffen. In 't vervolg zal ik den tekst der Inscriptie met A, den anderen met B aanduiden.

Ṣaḍwināya is gevormd naar de in 't Skr. heerschende regelen der synonymiek, want ṣaṭ is een synoniem van gaṇa, en wināya = wināyaka, bestuurder, van pati en īça. Het geheel is dus = gaṇapati of gaṇeça. Zooals men weet heet Gaṇapati ook kortweg de Wināyaka. De lezing in B is eene schrijffout.

Caturaçra. Dit is de benaming van zekere ketu's, d. i. kometen of sterrehoopen; in de Bṛhat-Saṃhitā van Varāhamihira, XI, 25 [1], heeten ze echter niet de kinderen van Kāla, maar van Brahma. Naar het heet zijn ze 204 in getal. Voor kinderen van Kāla gaan de Kabandha-ketu's door; zie t. a. p. 27.

Kita prasiddha rumakṣa prajāmaṇḍala in B is z. v. «gij die algemeen erkend zijt als behoeders van 't rijk». Sākṣībhūta is eigenlijk «tot getuigen strekkende» en komt dus op hetzelfde neer als sākṣī in A; men kan sākṣībhūta in 't Oj. ook uitdrukken met pinaka-sākṣī.

Aparĕk is even gewoon als aparö of aparĕ, zooals reeds bij een vorige gelegenheid opgemerkt is.

[1] Zie deze Verspreide Geschriften I (1913) p. 224 sq. (*Noot van 1917*).

Manarīra umasuk ing bet. eig. «als leven ingaande in» d. i. bezielende. Çarīra, lijf, is hier op te vatten in den zin van «leven»; hoe de begrippen lijf en leven in elkaar overgaan, leert ons o. a. onze eigene taal. Wat humilu, «mede (gaande)», in B beduiden moet, begrijp ik niet; het zal wel een inlapsel wezen.

At of ad is mij elders nog niet voorgekomen.

Rĕngökĕn = rĕngwakĕn; teka is hier niet één woord, maar samengesmolten uit ta, affix van den 2[den] pers., en ika = ikang.

Ikeng is hetzelfde als ike en heeft de kracht van 't Javaansche kene. Den vorm ike vindt men o. a. Wiwāha 354.

Aḍĕmit moet hier blijkbaar «onaanzienlijk, gering» beteekenen. Anders bet. aḍĕmit in 't Kawi, gelijk nog in 't Javaansch «onzienlijk», of nauwkeuriger het Skr. sūkṣma; zoo bijv. in Bharata-Yuddha 385, waar het van Çiwa gezegd wordt. Vermoedelijk hechtte men aan aḍĕmit niet slechts 't denkbeeld van «onzienlijk», maar ook van «onaanzienlijk». In hoeverre het met het als Kawi opgegeven ḍumik verwant is, zou ik niet weten te zeggen.

Salwiranya, d. i. salwiran + nya beantwoordt aan 't Jav. sarupane.

Yadyapin = yadyapi, hier genomen in den zin van yadivā, Latijn «sive». Yadyan in B is eene zeer gewone wijziging van Skr. yadi; bijv. BY. 80; 495; 540; 623. Weêr een andere vorm is yadiyan, «indien», BY. 501; «ofschoon» 347. Zeer gewoon is yadin, met ephelkustische *n*, naast Skr. yadi; bijv. BY. 27; 491; 261 enz.

Caturaçramī, verkeerde spelling en slechte uitspraak van cāturāçramī.

Awaca is eene licht verklaarbare afschrijversfout, want de wa en tha verschillen zeer weinig in gedaante. Geheel juist is athawā in B.

Caturwarṇa, of beter cāturwarṇya bet. de vier kasten, en ook iemand die door geboorte tot een daarvan behoort, doch als particulier of rentenier leeft zonder de eigenaardige beroepen aan zijne kaste verbonden uit te oefenen.

Apinghay, akurug en anak-tāni is blijkbaar eene derde indeeling, afgescheiden van de kasteverdeeling. Doch het is moeielijk te bepalen welke drie standen in de maatschappij of in den staat hiermede worden aangeduid. De etymologische beteekenis van pinghay, pinghe is blankheid, glans, 't wit; als zoodanig is het synoniem met pingul; zie bijv. Wiwāha 38; 239; 241. Daar het woord ook «licht, lichtglans» beduidt o. a. BY. 374, en 't Maleische pingei «schoon, goed van uiterlijk» is, mogen we apinghay, apinghe, eigenlijk een adjectief uit voorv. *a* = ma en subst. pinghay, als synoniem beschouwen van 't Jav. bagus. Dit laatste nu wordt, gelijk

men weet, toegepast als titel op jonge lieden van edele afkomst; vgl. 't Jav. Wdb. Omtrent akurug heb ik niets beters dan een gissing. In Wiwāha 36 schijnt kurug een collier aan te duiden; ten minste de Jarwa-vertaling heeft kalung, en dat past in den zin. Doch hiermee laat zich akurug niet wel verklaren; gissenderwijs vergelijk ik dan akurug met Jav. wong kĕrig. Het van kurug afgeleide kakurugan komt in de oorkonden meermalen voor, en wel als een soort van landerijen die door vorstelijk privilegie aan dezen of genen worden geschonken. Een nadere bepaling weet ik echter van kakurugan niet te geven. Anakthāni is ook dubbelzinnig, doch komt overeen met Jav. wong tani. Het verdient opmerking dat tāni in de oorkonde gewoonlijk, en in 't Bhoma-kāwya hier en daar, met de geaspireerde th, dus thāni gespeld wordt: bijv. Bhomak. 25,4. Aan eene niet ongewone verwarring der letters th en ṭ is het toe te schrijven dat er in genoemd gedicht, 87, 1 v. o. staat ṭāni; de regel luidt: ring Abhīru (l. Abhīra) ṭāni kahalintangan huwus, d. i. «Het land [1] der Abhīra's was men reeds voorbijgetrokken». Tāni schijnt eigenlijk den bebouwden grond aan te duiden; vgl. 't Jav. taalgebruik en Bhomak. 25, 4.

Anāgata heeft in 't Oj., gelijk in 't Skr., den zin van «toekomstig». Bijv. in BY. 690 leest men:

wuwus Kṛṣṇa-Dwaipāyana ri sira sang tībra kalaran
parĕng mānĕmbah sangçaya lipur ikang çoka wĕkasan |
apan pratyakṣa wruh-nira ri hamĕngan sang mati kabeh
tĕkāryyātītānāgata nika katon ri tribhuwana ||

D. i. «Zoo sprak Kṛṣna-Dwaipāyana (de Wyāsa) tot hen die zoo diep bedroefd waren. Tegelijker tijd bogen deze zich eerbiedig en daarna werd hun droefheid uitgewischt [2], want zij aanschouwden met eigen oogen de zalige genietingen van al de gesneuvelden, en ook de prinsen hun voorzaten en nazaten in de drie werelden zagen zij». Op onbegrijpelijke wijze is 't geenszins zeldzame woord misverstaan in de interlineaire Balineesche vertaling van den Wiwāha, bl. 96, r. 12, waar de tekst heeft:

rapwan rāmya winarṇṇanān i kang anāgatakawi wijaya-nta don mami |

Dat is, letterlijk vertaald: «het is er mij om te doen dat uw zegepraal schoon beschreven worde door de toekomstige dichters». De Balineesche vertolker maakt van anāgatakawi: tiwas-lĕngöng!

[1] In 't Kawi, gelijk in 't Jav., kunnen de namen van plaatsen ook in den nominatief 't locale ing, ring, aannemen; zie bijv. Bhomak. ook 88, 2 en 6; 1, 1 v. o.

[2] Sangçaya is de gewone, hoezeer slechte, spelling, ook in de oorkonde van 762 Çāka, voor sangkṣaya.

Umulahulah, «zich met iets bemoeien», heb ik naar den samenhang vertaald. Het eenvoudigst ware, het weêr te geven met «iets er aan veranderen», doch deze beteekenis kan ik niet staven, hoezeer salah, waarmede ulah zeker stamverwant is, de veronderstelling zou wettigen dat ook in ulah het begrip van «vervormen» ligt, of om een Skr. woord te kiezen, van vikāra. De lezing tumulak-hulah in B is verdacht, want op 't einde heeft het zelf umulahakĕn. De volgende zinsneden in B, tot mne toe, zijn me niet recht duidelijk, doch ze behelzen een inlapsel, hetgeen blijkt, vooreerst uit het te onpas aangebrachte tang achter mwang, uit de vermelding van 't Balineesche wetboek, en uit de verbreking van den samenhang. De bedoeling van de ingeschreven zinsneden schijnt hierop neêr te komen: «al wie inbreuk maakt op 't gezag van 't wetboek A.[1] hetwelk aangenomen is door alle opperleeraren der Çiwaietische gezindte, en degene die zich verzet, weêrstreeft, het tracht te niet te doen».

Hĕlĕm, hĕlöm bet. «later, hierna, eenmaal d. i. in 't vervolg»; zie bijv. Wiwāha 114; 131; 314; 338.

Dlāha; vgl. Jav. Wdb. onder dĕlah, waarvoor te lezen is dĕlaha; het woord dlāha komt ook voor buiten de formule der oorkonden; bijv. BY. 414, waar het bet. «ten langen leste, eindelijk». Met dlaha omschrijft de Balineesche glosse op Wiwāha 114 het boven besproken hĕlĕm.

Kabwat; 't eerste stuk had jwah (p. 294); B heeft beide te gelijk, dus één van beide te veel. Daar kabwat dus = jwah is, heeft het hier denzelfden zin als 't Maleische buwat.

Parikālanĕn; imper. pass. van parikāla, nomen actionis van Skr. parikālayati, vervolgen. Het aanhechtsel ĕn wordt achter een grondwoord op een klinker uitgaande gevoegd op tweeërlei wijze; of de sluitklinker smelt met de *ĕ* samen, of tusschen den klinker en de *ĕ* wordt gelijk in 't Jav. eene *n* ingelascht. Men zegt dus in 't Kawi evengoed warṇṇan (warṇṇa + ĕn), «worde beschreven», bijv. BY. 40; 108; 315; 408, 670; Wiw. 74; als warṇṇanĕn, bijv. BY. 87; 91; 109; Wiw. 118; 125; 346.

Wehĕn is eig. «worde vergund; sta toe», Latijnsch liceat. Nagenoeg juist wordt het in Wiwāhā 150 door de Jarwa-vertaling weêrgegeven met winĕnang. Ook beteekent het «toe te staan», d. i. «geoorloofd», BY. 647. In ons stuk echter vat ik wehĕn eenvoudig op als 't passief van aweha, maweha; aweh, maweh is geven, vergunnen; geven, veroorzaken; aan-

[1] De titel van 't wetboek bestaat uit Skr. woorden, wier verband men raden moet. Adhigama zal hier genomen zijn in den zin van «oorspronkelijke tekst»; çāsanaçāstra is «wetboek» of «boek der decreten»; met sāroddhṛta, d. i. sāra, kern, en uddhṛta, uitgetrokken, is bedoeld sāroddhṛti «zakelijk uittreksel», of uddhṛtasāra «waaruit de hoofdinhoud getrokken is». De titel laat zich dus weêrgeven met: bloemlezing uit het oorspronkelijke wetboek, of uit de oorspronkelijke wetboeken.

doen; schenken, afstaan; toelaten; zie bijv. BY. 51; 52; 587; 643; 169; de conjunctief awehang, BY. 37, is «zou schenken»; het heet daar: mapa hetw-antäwehang pura satĕngah, d. i. «om welke reden zoudt gij den halven staat schenken, d. i. afstaan». In wehĕn sangçāra is dus sangçāra het onderwerp. Vgl. de actieve constructie in BY. 587: nda tanwarĕg aweh larāmbĕk angupāya ring bañcana.

Dāyankat; deze lezing is onzeker; voor kat zou men ook tat of tak kunnen lezen; doch ook hiermede weet ik niets aan te vangen. B heeft dayantan patiya-nya, waarmeê bedoeld zijn kan: «door uw toedoen hebbe zijn dood plaats»; day = de; antan = anta, aangehecht voorn. 2de pers.; patiya, conjunctief van pati. Het is volstrekt niet onmogelijk dat de lezing in de oorkonde foutief is; ṛngyökĕn, sinrahakin en awaca in hetzelfde stuk zijn zonder den minsten twijfel flaters.

Umaliwat van aliwat, dat elders, in de gedichten althans, gewoonlijk haliwat geschreven wordt; ook B heeft hierin de *h*. Voorts is yapwan niet hetzelfde als yan; het drukt eene tegenstelling uit, gelijk Lat. sin of si autem.

Ulāmandhi, Jav. ula mandi. Evengoed is ula-bisa in B; bisa is Skr. viṣa, vergif; in 't Kawi gebruikt als adjectief «vergiftig». Mong en wyāghra zijn insgelijks synoniemen, zooals nauwelijks behoeft gezegd te worden.

Manglangkahana mingmang. Het eerste is de conjunctief van manglangkahi, Jav. nglangkahi; mingmang = Jav. mimang: vgl. dit laatste in Roorda's Jav. Wdb.

Sarīkĕn; van sarik, Jav. ook sarik en sĕrik.

Ulanguna tan-wring rat-nya in B. bet. «hij zij verbijsterd, den grond niet kennende», komt op hetzelfde neer als 't voorafgaande manglangkahana mingmang, en schijnt een later toevoegsel.

Wil-antih; 't laatste bestanddeel is kwalijk 't Jav. antih; vermoedelijk is het hier een bijvorm van antu.

Mumul en tuwiran zijn klaarblijkelijk namen van verslindende waterdieren, doch van elders mij onbekend; mumul herinnert aan Jav. mumuk, een soort van otter. Mahāgīla, beter gespeld mahāgila, is etymologisch «een groote verslinder»; er zal wel een soort haai mede gemeend zijn, ofschoon 't woord als zoodanig in 't Skr. nog niet aangetroffen is. Ulalampe in B is 't Jav. ula lĕmpe.

Luñcip komt overeen met Maleisch luñcip; het is natuurlijk een bijvorm van 't Jav. liñcip en lañcip.

Kaduhung = Jav. kaduwung. In 't Jav. schijnt het alleen van geestelijke aandoening gebruikt te worden; zoo ook in 't Kawi beteekent kadu-

hung «gegriefd, door berouw, leedwezen getroffen», doch met bijvoeging van manah, bijv. Bhomak. 178, 15. In 't formulier is stellig lichamelijk leed bedoeld.

Kasopa; de zin hiervan is mij onbekend; het grondwoord zal hetzelfde wezen als Jav. sop, doch het is duidelijk dat het woord hier in een andere opvatting moet gebruikt zijn.

Halingĕngĕn is gevormd met ĕn, «behebd», en halingĕng, dat ik voor eenen anderen vorm aanzie van Jav. linglung, en wel als onvolkomen reduplicatie.

Umah, Jav. homah. Zie ook BY. 47 in umah-mās «gouden huis, gouden paviljoen» = Skr. mandira. Umah beteekent echter ook wel «rustplaats, leger», bijv. Wiwāha 204. Het vertoont dus dezelfde afwisselingen in opvatting als bale in de verschillende Polyn. talen.

Liputĕn = Jav. limputĕn. Op dezelfde wijze heeft het Kawi lipung, een korte werpspies, terwijl de Javanen limpung zeggen; zie bijv. Bhomak. 173, 2.

Het aan de oorkonde ontbrekende stuk heb ik uit B aangevuld. De in B ingelaschte woorden heb ik tusschen haakjes geplaatst; ze bevatten ettelijke taalfouten en verraden zich als later toevoegsel doordat telkens 't conjunctief-affix ten onrechte ontbreekt. Ze moeten, voor zoover ik ze versta, beduiden: «zonder naar achteren te kunnen omkeeren [1]; niet wetende hoe zich te houden; hij worde teruggeslagen naar links en naar rechts; zijn hoofd worde verbrijzeld; zijn borst worde opengereten, 't ingewand er uit gehaald, de levensgeest opgedronken, de hersenen opgezogen, 't vleesch opgegeten, hij worde getrapt totdat het leven er uit is, hij worde in de vreeselijke hel gevoerd».

Amuktyang = amuktya, conjunctief van amukti, grondvorm bukti, bhukti.

Tridaça is 't welbekende woord voor «goden». Indien de Balineesche priesters dit niet eens weten en de vertaling door den Heer v. Bloemen Waanders gegeven, van «goddelijke drieëenheid», op hun gezag steunt, hetgeen we geen reden hebben te betwijfelen, dan is de onwetendheid dier priesters in zaken die ze behoorden te kennen, verregaande. Schier onbegrijpelijk is het ook dat ze 't woord upadrawa, ramp, niet eens schijnen te verstaan; kĕna sahupadrawa, «getroffen door alle rampen» wordt ten onrechte vertaald met «zal hun de bezwering treffen». [2]

[1] Er staat: omkijken.

[2] Zie v. B. Waanders, Aanteekeningen enz. (1859), bl. 226.

Een Oudjavaansche bergnaam (toevoeging).

De heer Cohen Stuart heeft mij opmerkzaam gemaakt dat er in den tekst der formule van Inscr. II, regel 6 van mijn transcriptie (hiervóór, p. 294), achter kamung hyang iḍihyang een scheiteeken staat. Men heeft dan de woorden aldus te scheiden kamung hyang i Ḍihyang. De door C. S. geopperde gissing dat Ḍihyang het Jav. Ḍiyeng is, schijnt mij toe, aan geen redelijken twijfel onderhevig te zijn, want een Oudjav. ḍihyang moet regelmatig in ḍiheng, en verder in ḍiyeng overgaan. Deze bekende bergnaam komt ook voor in Kawi-oorkonde I[1], hetgeen mij insgelijks door C. S. is meêgedeeld en tot nog toe onbekend was, dewijl van die eerste Inscriptie mij nog geen exemplaar bereikt heeft.[2]

[1] Kawi-oorkonde I is van 841 Çāka, uit het Jogja'sche. (*Noot van 1917*).

[2] De naam is sedert nog in verscheidene andere Oudjavaansche oorkonden aangetroffen. (*Noot van 1917*).

Naschrift van 1917, omtrent transcriptie met w of v.

Voor den herdruk dezer studiën heeft Prof. Kern dd. 4 Juni 1917 het volgende bepaald omtrent de transcriptie met *w* of *v*:

«Voor Oudjavaansch, Nieuwjavaansch, Balineesch moet de *w* behouden blijven, want de *v* leidt den Hollandschen lezer op een dwaalspoor. In teksten uitsluitend voor Sankritkenners bestemd, volg ik, *nolens volens*, de internationale schrijfwijze, al vind ik die verkeerd. Die schrijfwijze heeft haar ontstaan te danken aan 't feit dat Engelschen en Franschen onze *w*, die ook de Indische is, niet kunnen uitspreken, niet eens in staat zijn te hooren dat *v* en *w* geheel verschillende klanken zijn. Het is niet wenschelijk vreemde domheden na te volgen.»

CORRIGENDA.

p. 74, r. 17—11 v. o.: zie de verbetering over Nufoorsch «WAU, schildpad» in noot 12 der Aanteekeningen van de 3e tabel achter p. 120.

p. 93, r. 3 v. o.: voor heerseht, *lees* heerscht.

p. 94, r. 2 » : voor Weordenboek, *lees* Woordenboek.